

მოსამბე

თეორი ქურნალი

წელიწადი მეოთხე

№ XII

დეკემბერი, 1897

081

თბილისი

საბჭოთაო საგარეო საინფორმაციო სამსახური

1897

შ ი ნ ა ა რ ს ი

I—ამირანის უზილნი.—ისტორიული რომანი აფხაზეთის ცხოვრებიდან (გაგრძელება)	83 1
II—მზე და ვარსკვლავები.—ლექსი გაჯა-ფშაგელასა	53
III—ირინეს ბედნიერება.—სურათი სოფლის ცხოვრებიდან, ორ მოქმედებად დაგ. კლდიაშვილისა	58
IV—გლენი-კაცის ისტორია.—ნაწილი მესამე.—ერკმან-შატრანისა, თარგმანი ი. ძაჭავაძისა	101
V—* * (ვიქტორ ჰიუგოდან). — ლექსი, თარგმანი ლ — ი წ — უსა	138
VI—ანდრეი ნემოვსკიდან.—I შუღლი, II ფუღი.—თარგმანი ს. — შისა	141
VII—არაბელ და სპარსელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი საქართველოს უმსახვბ.—თარგმანი ი. ძაჭავაძისა	1
VIII—გურიბ-აზარბ.—მეზავრის წერილები, თ. სახა-კასა	17
IX—ხელოვნება სოციალურიზმის აზრით.—თარგმანი ინ-ანისა	43
X—კათოლიკენი საქართველოში.—წერილი ლუკა ისანდრევისა	61

1898

„მოსამბე“

თვიური ჟურნალი

(წელიწადი მებუთე)

გ ა მ ო ვ ა ი მ ა ვ ე კ რ ო გ რ ა მ ი თ

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:

	1 წლით	6 თვით	3 თვით
რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში.	10 მან.	6 მან.	4 მან.
საზღვარ გარედ	13 მან.	7 მან.	5 მან.

ვისაც წლიური ფასის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან შემოიტანოს: 1 იანვრამდე—4 მან., 1 აპრილამდე—3 მან. და 1 სექტემბრამდე—3 მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალ «მოსამბის» რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე № 13.

წიგნას მადგაეებს, რომელნიც იკისრებენ ჟურნალ „მოსამბე“-ზე ხელის-მოწერის მიღებას, შეუძლიანთ აიღონ მთელის წლის შემოსატანიდან კამისიისა და ფულის გამოგზავნისთვის ათა შაურა, ხოლო თუ ფულს ნაწილ-ნაწილ შემოიტანენ, ანაფერა დაეთმობათ.

შენიშვნა: 1) ჟურნალის თავის დროზე მიღებისათვის რედაქცია პასუხს აგებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ფული გამოგზავნილ ან შემოტანილ იქნება რედაქციის კანტორაში. 2) ქალაქ გარეშე ხელის-მოწერით ფულას მიღების კვიტანცია გავგზავნებათ მხოლოდ იმთ, ვინც ჟურნალის ფასთან ერთად წარმოადგენს 7 კაპ. ფოსტის მარკას ყოველ კვიტანციაზე.

ქალაქ გარედ მცხოვრებთათვის ადრესი: *Тифлис, Редакция „Моамбе“.*

რედაქციამ მოსახერხებლადა სცნო სოფლის მღვდლებს, სოფლის მასწავლებლებს, ხელოსნებს და მოწაფეებს ჟურნალი დაუთმოს რგა მასუთად წყლიაწადში. ვისაც 8 მანეთის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან პირველში ოთხი მანეთი შემოიტანოს და ორ-ორი მანეთიც მარტში და აგვისტოში.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 15 декабря 1897 г.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

I—ამირანის შვილნი.—ისტორიული რომანი აფხაზეთის ცხოვრებიდან (ვაგრძელება)	33 1
II—მეფე და ვარსკვლავები.—ლექსი გაყა-ფშაგელსა .	53
III—ირინეს ბედნიერება.—სურათი სოფლის ცხოვრებიდან, ორ მოქმედებად დაფ. კლდააშვილისა	58
IV—გლახი-ქაცის ისტორია.—ნაწილი მესამე.—ერკმან-შატრანისა, თარგმანი ი. ძაჭავაძისა	101
V—** (ვიქტორ ჰიუგოდან). — ლექსი, თარგმანი ლ — ი წ—ესა	138
VI—ანდრეი ნემოვსკიდან.—I შუღლი, II ფუღი.—თარგმანი ს. — ძასა	141
VII—არაბელ და სპარსელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი საქართველოზე უმსახვბ.—თარგმანი ი. ძაჭავაძისა	1
VIII—გურია-აჭარა. — მგზავრის წერილები, თ. სახოკასა	17
IX—ხელოვნება სოციალოგიურის აზრით.—თარგმანი ან-ანისა	43
X—კათოლიკენი საქართველოში. — წერილი ლუკა ისახლავისა	61

XI—ბიბლიოგრაფია. — ბ-ნი მ. ი. სალარაძე „ჩვენი ახალი
თაობა“. ქუთაისი 1897 წ. ზ. ჭ — დასა. 93

XII—შინაარსი 1897 წლის „მოამბის“ ნომრებისა I

XIII—განცხადებანი.

დამატება:

XIV—საქართველოს სიძველენი 449—464

აზიკანის შვილნი

ისტორიული რომანი

ავსაჯეთის ცხოვრებიდან

პირველი ნაწილი

IX*)

არსლან-ბეის მოულოდნელ წინადადების აწონ-დაწონვაში რომ იყო, ორბელიანს მოაგონდა ის ქალი, რომელმაც თავზე-ხელადებულ აფხაზს გულში გენია გაუჩინა. თვითონ თავის თვალთ უნახავს ის ქალი. ელაპარაკებოდა რუსეთზე, პეტერბურგზე, — ამ ადგილებში მშვენივრად ატარებენ დროებასაო, — და ახალგაზდა ველურმა ქალმა თვითონ იმასაც აუტოკა გული, მოხიბლა. დანანდა კიდევაც, ეს ლამაზი არსება ნუ თუ ამ მტარვალსა და ბარბაროსს უნდა ხვდეს და თავისის სიცოცხლის დღენი სადმე აფხაზეთის მიუვალ მთებში უნდა განვლიოსო? ამ მშვენიერს ყვავილს შეუძლია მთლად გაიშალოს სხვა, უფრო ნაზ ატმოსფერაში, შეუძლია მეფეთრის დიდებით მორკმულმა იცხოვროსო; და ამ დიდებისა სრულიად ღირსია ეს მომჯადოებელი შვილი აღმოსავლეთისაო!

მართალია, ეცოდებოდა ესმა-ხანუმი ორბელიანსა, მაგრამ ზოგი ის ვიკითხოთ, რამდენად მართალი იყო ორბელიანი, როცა ასე ჰფიქრობდა ამ ქალზე? ესმა წმინდა, უმანკო შვილი იყო ბუნებისა, წმინდა იყო ვით იელი მისის სამშობლო მთე-

*) იხ. „მოამბე“ XI 1897 წ.

ბისა, რომელსაც ჯერ კიდევ არ მიჰკარებია უწმინდური, გადამდები სუნთქვა დიდის ქალაქისა. ორბელიანი უხატავდა ქალს სხვა-და-სხვა სურათებს სატახტო ქალაქის გასართობთა, თეატრებს, კონცერტებს, სასახლეში გამართულ ბალების ამბავს ეუბნებოდა. — მართალია, ვეუბნებოდი, ყველა ეს კარგია-მეთქი, — ჰფიქრობდა ორბელიანი, — მაგრამ ესენი ხომ მოჰკლავენ უმანკოსა და წმინდა არსებას, ესენი ხომ წამწიკვლავენ ყოველსავე უმანკოსა და წმინდასა? — თამაშობა? ეს კიდევ უარესია. ყველა უღირსი თავისს უწმინდურს ხელებსა ჰკიდებს, დილა უწმინდურსა და ქუჩკიანს, თუმცა თეთრი და სუფთა ხელთათმანები აქვს გაკეთებული, დილა უწმინდურს ხელებსა ჰკიდებს მთის თოვლსავით წმინდა არსებას... არა ეს — მოკვლავა უმანკობისა, და მკვლევები აქ ყველანი არიან, ყველანი, ვისაც კი ნება აქვს ვალისს სათამაშოდ გაიწვიოს ახალგაზდა, უმანკო არსება; ეს იმას ნიშნავს, რომ ერთსა და იმავე დროს სათითაოდ ყველას ეკუთვნოდე... სათუთი იელი, რომელსაც მხოლოდ მზე ეაღვრებოდა, რომელსაც წელი მთის ნიაფი ეუბნებოდა ნანასა, ერთბაშად მოსწყდება, ყველა დაეპატრონება, ყველა ყნოსვას დაუწყებს. უჰ, რა საზიზღრობაა... საწყალი ყვავილი!

აი ეს დაემართება ესმა-ხანუმს პეტერბურგშიო, — ჰფიქრობდა ორბელიანი.

მაგრამ აქ რაღა დაემართებაო? უნდა დაამწყვდიონ ბებრეკა, მაგლაჯუნა, ნათრევ შერიფ-ფაშის ჰარემში, უნდა მოსწყდეს მთელს ქვეყანას, სააქაო სიხარულს, უნდა აასრულოს მტარვალური სურვილი მსუნავის ბარბაროსისა, მისი მონა უნდა გახდეს, ჰარემში მყოფმა ქალებმა სიცოცხლე უნდა მოუშხამონ თავისის ქორიკანობითა; გაბოროტებული საქურისი ისე მოექცევა, როგორც ნიფოს, მისის ბატონის წამიერის სურვილის დამაკმაყოფილებელს არსებას? — ზოგი ის ვიკითხოთ, — განაგრძო ფიქრი ორბელიანმა, — არსლან-ბეის ხელში, დარიბულს ქოხში, მარტოდ-მარტო, ტუსაღსავით დამწყვდეულს რა ხეირი დაეყრებაო?

— უკაცრავად, თავადო, მგონი უღროვოდ გეახელით, ორბელიანი შეკრთა და მოტრიალდა. გენერალი სარკმელთან იღგა და ზღვას გასცქეროდა, ესმა-ხანუმის შესახებ ფიქრებში გართული. კაბინეტში შემოსული სეფერ-ბეი იყო.

— უკაცრავად, რალასაც ფიქრობდით და მე დაგიშალეთ? — უთხრა სეფერ-ბეიმ.

— არა, თავადო: მე მომავალს ომზე ვფიქრობდი, — ერთბაშად გამოერკვა ორბელიანი. — თქვენი მილიცია ხომ მზადაა საომრად?

— სრულებით მზად გახლავსთ. აი ამ წუთას თავადმა დადიანმა, მამია გურიელმა და მე ჩვენი მეომრები დავათვალიერეთ და სულ ყველაფერი მარაგად გახლავსთ.

— გურულები რას ამბობენ? ხომ სანდონი არიან?

— მეტად სანდონი არიან: — ოსმალები სძულთ.

— დიად, ეს მართალია, — სთქვა ორბელიანმა, — მხოლოდ მათი მთავარი მამია, ცოტა არ იყოს, დაუდგარია. ამაზე წინად მოლაპარაკება ჰქონდა უქვეშევრდომო მეფესთან.

— იმერეთის მეფე სოლომონთან? — ჰკითხა სეფერ-ბეიმ.

— დიად, ორსავე, სოლომონ მეფესა და მამია გურიელს, უნდოდათ, ახალციხის ფაშის დახმარებით, იმერეთი დაებრუნებინათ, ხოლო გურია ხვანთქრისთვის ჩაებარებინათ, დასაფარავად. მაგრამ საწადელს ვერ ეწვივნენ და ახლა მამიასა სურს თავისი ორგულობა შეინანიოს.

— როდის-ღა გავდივართ საომრად, თავადო? — ჰკითხა სეფერ-ბეიმ.

— ხვალ, 12 აგვისტოს. მე თან მეყოლება ექვსი როტა ბელგესკის პოლკისა, ერთი როტა ეგერთა და ორმოც და ათი ყაზახრუსი, ხუთი ზარბაზანიც მექნება.

— ჩვენიც სამი მილიცია გახლავსთ.

— მართალია, მაგრამ არ დაივიწყოთ, რომ, სანამ მე ფოთს გარშამო ჯარს შემოვარტყამდე, შერიფ-ფაშასთან საქმე თქვენ გექმნებათ.

მეორე დღეს, მართლაც, ჯარი დაიძრა საომრად.

ღამდებოდა. მზე, თითქო უშველებელი ბურთია სისხლი-საო, ზღვაში ჩაესვენა, გაალისფებულ ცისაკენ ბრჭყვიალა სხივის კონა გამოსტყორცნა, მთის მწვერვალებს ოქროს ფერი სინათლე გადაეფინა. ჰაერში სხვა-და-სხვა მხარეს დანაფარდობდნენ ორბები და ყორნები, ზოგი მთებისაკენ მიეშურებოდა ღამის გასათევად.

მართალია, ყულევიდან დიდი მანძილი არ გაუვლიათ. მაგრამ, რაკი ღამდებოდა, განკარგულება მოახდინა ორბელიანმა, ჯარი იმ ღამეს გაჩერებულიყო და მეორე დღეს, დასვენებული, თავს დასხმოდა ფოთს.

ჯარი გაჩერდა თუ არა, მოწინავე რაზმის ყაზახრუსებმა ორბელიანს ერთი საექვო სახის აფხაზი მოუყვანეს, ჯაშუში ეგონათ. დაჭერილი აფხაზი თუთშული კი აღმოჩნდა, — არსლან-ბეის გამოეგზავნა. აფხაზმა ორბელიანს ქალაღდის ნაგლეჯი გადასცა, რომელშიაც არსლან-ბეი სწერდა: „გზის მაჩვენებელს გიგზავნი. მისი რჩევა საქმეს მოგაგებინებსთ“.

— ამაღამ აქ დარჩი, თავადო, — უთხრა თუთშულმა, — ხვალ დილას კი წაგიყვან და რიონზე კარგ ფონს გასწავლი.

მაგრამ მთლად მიანც ვერ ენდო თუთშულს ორბელიანი და ბრძანა, აფხაზს ღამით თვალი კარგად ადევნეთო.

მეორე დილას თუთშული გაუძღვა და ერთი ნაწილი აფხაზთა და მეგრელთა მეომრებისა, სეფერ-ბეისა და ლევან დაღინის წინამძღოლობით, აგრეთვე სამი როტა ბელევისკის პოლკისა, ტყის ამოფარებით, რომელიც ფოთს სამივ კუთხივ ერტყა, მშვიდობიანად გავიდნენ რიონის მარცხენა ნაპირას და ციხიდან სამის ვერსის სიახლოვეს დაბანაკდნენ. საცა გავიდნენ, იმ ალაგას მაგარი ტივ-ბორანი იყო წყალზე. აი ეს ბორანი ეგულებოდა ომის საქმეში გამოცდილს თუთშულსაც, რომელმაც ისეთი კაცი გაზარდა, როგორიც იყო არსლან-ბეი. უამბორანოდ ზარბაზნებისა და ტყვია-წამლის გადატანა მეორე ნაპირას ყოვლად შეუძლებელი იქმნებოდა. ამ ბორანზე დააწყეს ზარბაზნები, წამლის ყუთები, ზედ შეაყენეს ცხენები

და მეორე ნაპირას გაიტანეს. ხოლო დანარჩენი ჯარი ქვეით გაიყოლია, ტყეს ამოეფარა და ისე თითქმის ფოთის ციხესთან გავიდნენ. მარჯვენა ნაპირას ორბელიანმა ერთი ზარბაზანი დასტოვა, რომლიდანაც, საჭიროების დროს, შეიძლებოდა ციხისათვის ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთიდან ესროლათ. ამ პატარა გზის გავლით ჯარის-კაცნი არც კი დადლილან, ისევ დასვენებულნი იყვნენ და ხელად მაგარი ბატარეა გაიკეთეს. ბატარეას უფროსად იყო ინჟენერი-პოდპურუჩიკი ფრეიმანი.

ოსმალებმა, ციხის საფრებში ჩამალულებმა, ველარ გაუძღეს ფრეიმანის-მიერ ნიშანში ამოღებულ ზე ნასროლ ზარბაზნის ყუმბარებს და არევით მიაშურეს ციხის მახლობლად მდგარ შენობებს თავის დასაფარავად.

ფოთი არც ისე ადვილი ასაღები იყო, როგორც შორიდან ეგონათ. ხუთი ზარბაზანი ზედი-ზედ იცლებოდა, მაგრამ ოსმალების პატარა ზარბაზნებს წარბიც ვერ შეახრევინეს. ამასობაში ორბელიანის ჯარს ყუმბარებიც შემოეღია. თოფის წამალი კიდევ იყო, მაგრამ ყუმბარა ერთიც არა ჰქონდათ წამლადა.

— მე გიხსნით გაჭირვებისაგან, თავადო,—უთხრა ერთხელ ორბელიანს ლევან დადიანმა:—ფიქრი ნუ გაქვსთ, ყუმბარები გვექნება.

— საიდან ვიშოვით?—გაუკვირდა ორბელიანს.

— სამეგრელოს ციხეებში ბევრი ჰყრია უხმარი სპილენძის ზარბაზნები, ყველას ყუმბარებად გადავადნობთ. ეკლესიებშიაც ბევრი გვაქვს დამტვრეული ზარები. დედას მივსწერავ და მაშინათვე გამოგვიგზავნის.

— ჩინებული აზრია!—გაუხარდა ორბელიანს. — ახლავე მისწერეთ.

რამდენისამე დღის შემდეგ სამეგრელოს დედოფალი თვითონ მობრძანდა ფოთში. თან მოიტანა რამდენიმე ურემი ძველი სპილენძის ზარბაზნები და ზარები. მოასხა აგრეთვე მეგრელებიცა. ხელად გააკეთეს ქურები და ყალიბები და მუშაობა გაჩაღდა. დედოფალი ნინო თვითონ ადევნებდა თვალ-ყურს ყუშმარების ჩამოდნობას და მუშებს ამხნევებდა, კარგი საფარები გააკეთეთო. ჯარის-კაცებს უკვირდათ მისი მამაცობა და უშიშრობა და მოწიწებით შესცქეროდნენ.

ციხიდან შეამჩნიეს, მტრის ბანაკში დედოფალი ნინო მისულაო, და გაცხარებით დაუწყეს სროლა იმ ბატარეებსა, სადაც ხან-და-ხან გამოჩნდებოდა ხოლმე მამაცი დედოფალი სამეგრელოსი და თავისის თეთრის ჩადრით ოსმალებს აჯავრებდა. ამიტომ თავადი ორბელიანი სულ-მულამ აფრთხილებდა, საშიშოა აქ ყოფნაო. მაგრამ დედოფალი წარბსაც არ იხრიდა, ისევ წინანდებურად იქცეოდა, იცოდა, რომ, როცა ამათთანა ვარ, უფრო მამაცად იქნებიან არა მარტო ჩვენი ქვეშევრდომნი, არამედ რუსის ჯარის-კაცებიცაო.

ერთხელ, როცა ახალ გაკეთებულ ბატარეებიდან ახლად ჩამოსხმულ ყუშმარებს ისვროდნენ და უმთავრესს ბატარეაზე იდგნენ დედოფალი ნინო, მისი შვილი ლევან, თავადი ორბელიანი და სეფერ-ბეი, ამ დროს ციხის კედელზე ერთის ნიშის ახლო ქალი გამოჩნდა.

— უყურეთ, დედოფალო, ოსმალებს უნდათ თქვენ მოგზადონ, — ღიმილითა სთქვა ორბელიანმა. — ხედავთ, კედელზე ქალია გადმომდგარი, ახალგაზდაცაა. — ეს უთხრა და ქოგრი დედოფალს გადასცა. — ეტყობა, მამაცობა უნდა გამოიჩინოს: — ერთს ხელში ოსმალეთის დროშა უჭირავს ნახევარ-მთვარიანი, მეორე ხელში — სატევარი და გვემუქრება!..

— ვიცნობ იმ ქალს, — წარბშეკვრითა სთქვა სეფერ-ბეიმ, როცა ქოგრს ვახედა. — ავაზაკ არსლან-ბეის ძუძუდაა.

ამ დროს ბატარეაზე ამოვიდა გურიის მთავარი მამია. ძალიან დაფიქრებული იყო.

— არსლან-ბეიმ მართალი სთქვა, — უპასუხა მამიამ აჩქარებულად: — ოსმალები უკვე ათელინებენ ჩემს მიწებს თავის ცხენებს ფეხებითა... შერიფ-ფაშა ბათომიდან მოდის, ფოთს უნდა მიეშველოს და თავისი დანიშნულაც უნდა წაიყვანოს — ესმა-ხანუმი. ეს არის, ახლა მოვიდნენ ჩემნი მზვერავნი და მითხრეს, სერაქსირს ათი ათასზე მეტი ჯარი მოჰყავსო — ზოგი ხმელეთით და ზოგიც — ზღვითაო... მე ნებას არ მივცემ ჩემი სიმინდები სთელონ.

— მეც თქვენთან ერთად გადახლებით გურიის დასაფარავად, — უთხრა ორბელიანმა.

ზედ-დატანებაზე მზვერავებისაგან გაიგეს, რომ შერიფ-ფაშა ზღვის ნაპირ-ნაპირ წამოსულა და ფოთიდან ოცის ვერსის მანძილზე დაბანაკებულაო. სერაქსირს რაკი იმედი დაეკარგა გურულებისა, რომლებიც, როგორც იმერეთის მეფედ ნამყოფი სოლომონ II-ც არწმუნებდა, მეგობრებად მიაჩნდა და რაკი იმასაც მოელოდა, რომ შეიძლება რუსები თავს დაესხნენ ჩემს ჯარსაო, შეეშინდა და ფოთში არ წავიდა. იმის მაგივრად ორს მდინარეს შუა გამაგრდა — მალთაყვასა და გრიგოლეთს შორის. მარჯვნივ მალთაყვა ჩაუდიოდა მისს ბანაკს და მარცხნივ — გრიგოლეთი. ზურგს უკან ტყე და ქაობები — სრულიად გაუვალი ადგილები ეკრა, ხოლო ზღვის მხრით რამდენიმე საფარი და ჯებირები გაიკეთეს. რაც შეიძლებოდა, კარგად გამაგრდნენ, მტერი ვერ უნდა მისდგომოდა. მაგრამ ბედმა ამ ხელად კი უმტყუვნა ახალგაზდა ესმა-ხანუმის ბებერ საქმროს.

— მე გრიგოლეთის მხრიდან დავეცემი, იქიდან სრულიად არ ეშინიან მტრისა, — სთქვა მამია გურიელმა: — ჩემმა გურულებმა მშვენივრად იციან, სად და სად არის ფონი ამ მდინარეზე.

— მე კი მალთაყვიდან და ზურგს უკანიდან მიეუსევ ჯარსა, — გადასწყვიტა ორბელიანმა.

მაშინათვე წინ, მალთაყვისაკენ, გაგზავნა სეფერ-ბეი და ლევან დადიანი, თან გააყოლა ერთი ნაწილი მათის მილიციისა, აგრეთვე ორი როტა ყაბარდოს პოლკისა ორის ზარბაზნით,

ამათ უფროსადც მისცა თავისი ნათესავი მაიორი თავადი ვერ-
ბელიანი, რომელიც თავისის რაზმით მალთაყვაზე ექვსის ვერ-
სის მოშორებით იდგა.

შერიფ-ფაშას თავზარი დაეცა, როცა დაინახა, რომ ზურგს
უკანიდან გურულები მომდგომიანო. მამია გურიელმა ისე მარ-
დად მიუსია თავისი მილიცია, რომ ოსმალებმა თავ-ტანი და-
ჰკარგეს; გურულებს რომ ვერ გაუძლეს, ოსმალებმა მალთაყვის
მხარეს მიაშურეს, მაგრამ აქ წინ ორბელიანმა უყელა და ყუმ-
ბარები დაუშინა. ათობით და ოცობით იხოცებოდა ყუმბარე-
ბისაგან თავზარდაცემული ოსმალების ჯარის-კაცები. მეტი სა-
შველი არ იყო, გასწიეს ზღვისაკენ. ამ დროს წყალში გამოცურ-
დნენ აფხაზებისა და მეგრელების მარდი ჯიგითები სეფერ-ბეისა
და ლევან დადიანის წინამძღოლობით, მოულოდნელად დაე-
რიგნენ და მარჯვნივ თუ მარცხნივ ხმლებით მუსრს ავლებდნენ
ოსმალებსა. ორის მხრით რომ დამარცხდნენ, გადასწყვიტეს,
ჯებირებსა და საფარებს მივაშუროთო. მაგრამ ვერც იქ გა-
ექცნენ სიკვდილსა. სანამ აფხაზები, მეგრელები და გურულები
ამარცხებდნენ და მისდევდნენ გაქცეულთ, თავადმა ორბე-
ლიანმა არტილერია და ქვეითი ჯარი ნავეებით გაიყვანა მალ-
თაყვაში. ამ ალაგას მტრის გამაგრებულს საფარს წააწყდა.
ერთი-და დარჩენოდა: უნდა იერიშით აეღო მტრის ჯებირები
და საფარები.

არ გასულა დიდი ხანი, დასცალეს ზარბაზანი. გაისმა
ბრძანება: „იერიშით!“

მთელი ქვეითი ჯარი წინ გაქანდა შურდულოვით.

თხრილებსა და სხვა გამაგრებულს ადგილებში ოსმალები
თავგანწირვით იბრძოდნენ, მაგრამ არც მოწინააღმდეგენი
ჩამორჩნენ.

დიდ ხანს არ გაგრძელებულა ბრძოლა. მალე ორის დრო-
შის ქვეშ მდგარი ჯარის-კაცები ოსმალებისა დაიხოცნენ და
შერიფ-ფაშის ჯარი ივლტო. ყველანი ზღვისაკენ გარბოდნენ
გემებში ჩასახდომად. ჰაერში წყველისა და კრულვის ხმა ისმო-
და. პირველად შერიფ-ფაშა გაიქცა.

მაგრამ არც ზღვამ დაინდო დამარცხებულნი. ვინც პირადად ვეღად მოასწრო ნავეებში ჩაჯდომა, გემზე მალე გადავიდნენ. ხოლო ვინც დაიგვიანა, ზღვაში ეარდებოდნენ, რომ ცურვით დასწევოდნენ ნავეებსა. მაგრამ იქ თავისივე ძმები ხოცავდნენ. ესენი თავგანწირვით ებლაუჭებოდნენ ხოპებსა და ნავეების კიდევებსა, ხოლო შიგ მჯდომთ ეშინოდათ, ჩვენც არ დაგვახრჩონო და შეუბრალეზლად ხელეებსა სჭრიდნენ, ან ხოპებს თავში არტყამდნენ,—თავიდან მოგვწყდით, არ დაგვახრჩოთო; უბედურნიც წყველა-კრულვით წყალში იძირებოდნენ. წყალი კიდევ მათის სისხლით იღებებოდა.

ბრძოლის ველსა ჰფარავდა ათას ხუთას ოსმალითა გვამები. ახლა ის იკითხეთ, რამდენი დაიხრჩო ზღვაში ან გურიის ქაობებში რამდენი ჩაიფლო! გამარჯვებულთ დარჩათ ოცი დროშა ოსმალებისა და მთელი ვრცელი ბანაკი სერაქსირისა.

აი, ამდენი ზარალი ნახა მოხუცმა შერიფ-ფაშამ ოქროს ქოჩრიან ესმა-ხანუმის გულისათვის, იმ ესმა-ხანუმის გულისათვის, რომელსაც, როგორც შეყვარებული არსლან-ბეი ამბობდა, „სამოთხის სარკმელების“ მსგავსი დიდრონი საუცხოვო თვალეზი ჰქონდა.

X I

ესმა-ხანუმი, რომლის გულისათვის ამდენი სისხლი დაიღვარა, იმ დროს ნეტავ რას აკეთებდა?

უმანკო ქალმა არა იცოდა-რა და ვერც წარმოიდგენდა ამ სისხლის ღვრის ამბავს. გამომწყვდეული იყო მტრისაგან გარშემორტყმულ ციხეში. ბუნდად სდევდა ერთი დღე მეორესა და სანუგეშო ამბავი არაფერი მოდიოდა. ყოველ ცისმარა დღე დილიდან საღამომდე ესმას ესმოდა, როგორა სტლიდნენ ციხეში ზარბაზნებსა, ესმოდა საპასუხოდ მტრის ბანაკიდან დაცლილ ზარბაზნების ხმაცა. მამა მისის სახე დღით-დღე უფრო და უფრო იღრუბლებოდა. ციხეში ყოველ ცისმარა დღე ჰმარხავდნენ ვისმე ციხის დამცველთაგანს, დღე გამოერე-

ვოდა, ციხიდან ათობით გაჰქონდათ მკვდარი თუ დაჭრილი მისის სამშობლო ქალაქის დამცველების რაზმი თანდათან თხელდებოდა. ზაფხული უკვე გასულიყო, დაღვაწვიმებიანი და ნისლ-ჯანყ-ბურუსიანი შემოდგომა. წინედ ქალს უყვარდა ზღვაზე მისის მამის მორთულ, პეპელასავით აქრელებულ ნავით სეირნობა, ან ცხენის ჭენება ფოთის გარშამო; ახლა კი ყველაფერი მორჩა: ყველანი დამწყვდეულნი ვართ ციხის კედლებში, როგორც საპატიმროშიო. ადრე თავისი მეგობარი დადაც გვერდითა ჰყვანდა და თავისი თავი ბედნიერად მიაჩნდა; მაგრამ მას შემდეგ, რაც ზღვის პირას ბაასობდნენ ერთად, დადა ეკალივით გულსა სხვლეტდა.

მაგრამ არც თუ სულ უნუგეშოდ იყო, — ჩემი არსლან-ბეი ხომ ციხეში არისო. რაც უფრო ბევრსა ჰფიქრობდა იმაზე, რაც უფრო ხშირად ხვდებოდა, ახალგაზნდა გულში უფრო მეტად და ძლიერად ებეჭდებოდა აფხაზეთის ახალგაზნდა გმირის სახე; არსლან-ბეი, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც დადამ დაწვრილებით უამბო მისი თავგადასავალი, ესმა-ხანუმის თვალში რაღაც მიუწლომელ ადამიანად გადიქცა, ერთი ასად გაიზარდა, გადიდდა. ოღონდ კი დაუფახლოვდე ამ მიუწლომელ ღვთაებას, მისი ყურადღება დავიმსახუროვო, და მერე... მერე, რაც უნდა... მარტოოდენ ფიქრი არსლენ-ბეიზე ესმას თავსბრუსა ჰხვევდა, გული ეწურებოდა ტკბილ და თან მტანჯველ მოლოდინში...

გამჭირახსა და გამოცდილს დადას, როგორც ხუთის წლით უფროსს ესმაზე, არ გამოეპარა ქუჩუკ-ბეის ახალგაზნდა ქალის წუხილი და სულიერი მდგომარეობა. მაშინათვე შეამჩნია ცვლილება; მაგრამ მიზეზი კი ვერ შეეტყო მისის გამოცვლისა. „გაიზარდა, პატარა აღარ არისო“, — ჰფიქრობდა დადა: — „თვითონაც ვერ ატყობს, რომ უკვე ქალი გახდა, ქალის მოთხოვნელება გაელევიძა... მაგრამ როგორღაც გვიან კია... ესმა უკვე თოთხმეტის წლისაა, და მე კი ათის წლისამ ვიცოდი, დედაკაცი რა არის... მახსოვს გამოქვაბული... მახსოვს დამლობით რომ ველოდებოდი... მახსოვს მისის ხელის მოკარე-

ბა... სულ ვთახთახებდი... გაბადრული მთვარე თავს დაგვცქეროდა... „დადა, დღეს შენ ათი წელიწადი შეგისრულდა“, — მითხრა არსლან-ბეიმ და ხელი მომკიდა... პირველად მაშინ ვიგრძენი ისეთი რამ, რაც ადრე არ მიგრძენია, თუმცა ადრე მკოცნიდა კიდეცა... გამოქვაბულში კი მარტო ხელი მომკიდა... ესმა-ხანუმის გულიც ამასვე თხოულობს, მხოლოდ ჯერ თვითონაც არ იცის, რა უნდა, რა სწადია, გამორკვეული არა აქვს“...

არა, დადა სცდებოდა. ესმა-ხანუმმა ახლა შეიტყო, რა სწადდა. ადრე, როცა არსლან-ბეის მხოლოდ განაგონად იცნობდა, ამ ყმაწვილს აქებ-ადიდებდა ისე, როგორც „ფეფხის-ტყაოსნის“ გმირს ავთანდილს. მის გულს მაშინაც სწყუროდა რაღაცა, უნდოდა რაღაცა. მაგრამ ახლა კი გაიგო, რა იყო საგანი ამ წყურვილისა. ახლა ყოველი შეხედვა არსლან-ბეისა ტანში სისხლს უღელვებდა. ახლა გაგებული ჰქონდა, რას ნიშნავდა, მისი შეხედვა, და თრთოდა, თახთახებდა ართუ შიშისა, ართუ ბედნიერებისაგან... დიღ, ბედნიერებისაგან, მხოლოდ ბედნიერებისაგან. ეშინოდა, აი, საცაა, მოვა ჩემთან, მომიტაცებს და წამიყვანსო... ეშინოდა, არ მომიტაცოსო, და იმავე დროს გული-გულში ამბობდა კიდეცა, ნეტავ კი მომიტაცოსო!

ნატვრა მალე აუსრულდა. ერთხელ არსლან-ბეი თვალყურს ადევნებდა, ციხიდან რუსებს როგორ ესვროდნენ ზარბაზნებსა. ამ დროს მტრის ტყვია ციხის ქვას მოხვდა და ქვის ანატყეცმა არსლან-ბეი, თუმცა სასიკვდილოდ არა, მაგრამ ისე მძიმედ დასჭრა, რომ გული შეუღონდა. მაშინათვე ქუჩუკ-ბეის სახლში წაიყვანეს და ლოგინში ჩააწვინეს.

დადამ რომ დაინახა დაჭრილი არსლან-ბეი, გაფითრდა და, ის იყო, გული უნდა წასვლოდა, მაგრამ ღონე მოიკრიბა და ავადმყოფს მიეშველა. ესმა-ხანუმმა კი ველარ გაუძლო, საშინლად დაიკვილა და გულშედონებული ძლივას მოაბრუნეს. დადა მთელი ღამე არ მოშორებია თავისის გაზდილის საწოლს. დილაზე იმის მაგივრად ესმა-ხანუმი მოუჯდა ავადმყოფს. არსლან-ბეის

ამ დროს ეძინა. ესმას ხელში ეჭირა ტკივილების დამაძმებელი სასმელი წამალი, მოხუც მოსამსახურე დედაკაცის შემზადებული. დიდ ხანს, სულ დიდ ხანს უცქეროდა სიყვარულით სავსე თვალებით ესმა-ხანუმი მძინარე ახალგაზდა აფხაზს, რომელსაც სისხლის დენისაგან სახე ცოტათი გაჭფითრებოდა. რაღაც მშვიდი ფიქრი, რაღაც სინაზე გადაჭფენოდა ამ მამაცს სახეს. იმას რომ უყურებდა, ესმას არა სჯეროდა, რომ ამ მისთვის ძვირფასს კაცს თავისი მამა და ძმები მოეკლა... „არა იმათ ბეყან შარვაშიცე მოჰკლავდაო“... ამ დროს ქალი დაიხარა და ნაზად ეამბორა ძირს ჩამოშვებულს ხელს მძინარე ავადმყოფისას... არსლან-ბეის ქუთუთოები შეჰკრთა... და გაახილა თვალები, რომლებიც მყისვე გაშმაგებულის სიხარულით აღევსო... „ესმა, სამოთხის ქალწულო!“—წამოიძახა ავადმყოფმა. მერე წამოჯდა ქალის ტანს ხელები მოხვია. ესმა, აკანკალებული, გულში ჩაეკრო... „ჩემო სიცოცხლე, ჩემო სულის დგმავ! ესმა, ჩემო ესმა!“

ყოველივე ეს ისე მოულოდნელად მოხდა, რომ ქალმა თითქო გონება დაჰკარგაო. ესმამ თავტანი დაჰკარგა, რაღაც შმაგმა გრძობამ მთლად შეიპყრო, და უფრო და უფრო ეკვროდა ძვირფას არსებას. ამავე დროს ეგონა, თუ პირდაპირ შევხედე, სირცხვილისაგან დავიწვებო. სული უგუბდებოდა. მაგრამ ამ ამბავმა რამდენსამე წამს გასტანა,—იეღვა და გაჰქრა, ეღვასავით. ესმა-ხანუმი გონს მოვიდა, როცა ყური მოჰკრა არსლან-ბეის სიტყვებს. ეს სიტყვები თითქო გაუგებარი იყო მისთვისაო.

— მოგიტაცებ, ჩემთან წაგიყვან აფხაზეთში, მთებში!—ჩემს გულში დაგმაღავ. შენს თავს არ დავანებებ ჰარემისათვის.

მხოლოდ ახლა მიხვდა ცოტ-ცოტათი, რასაც ეუბნებოდნენ,—და შეეშინდა.

— ვის არ უნდა დაანებო ჩემი თავი?—ჰკითხა შეშინებულიმა ესმამ.

— განა არ იცი, გენაცვა, რომ შენს თავს მამა-შენი შერიფ-ფაშას დაჰპირდა?—ჩუმისა, მაგრამ აღგზნებულის ჩურჩულითა ჰკითხა არსლან-ბეიმ.

— შერიფ-ფაშასაო? ღმერთო ჩემო! — ჩურჩულითვე უბრალოდ სუბა შეშინებულმა ქალმა.

— ჰო, გენაცვა: სერაქსირი კიდევ ამიტომ მოდის ფოთ-ში... საცაა, მოვა, — ჯაშუშებმა მითხრეს.

ესმა-ხანუმი სასოწარკვეთილებით თავისსავე ხელებს მტვრევა დაუწყა.

— მაგრამ შენს თავს მე არავის დავანებებ, ჩემო სულის-დგამე! — ჩურჩულებდა არსლან-ბეი. — მოგიტაცებ... სოხუმში უნდა წავიყვანო, აფხაზეთში... ჩემი ცოლი უნდა გახდეს, ჩემი მბრძანებელი და თან აფხაზეთის მბრძანებელიცა... ოქროს თავზე სამეფო გვირგვინს დაგადგამ და მეფე გახდები აფხაზეთისა, შენის არსლან-ბეისა!

— დადა? — გაუბედავად ჰკითხა ქალმა; თანაცა გრძნობდა, სირცხვილისაგან ლოყები მიწითლდებოდა.

— დადა — ჩემი ძუძუაა, ჩემი მოახლე არის, შენ კი მეფე იქნები ჩემს სასახლეში.

ესმა-ხანუმი ჩუმად იყო. მეტის-მეტად აღელდა ამ რამდენსავე წუთში, ააღელვა მოსალოდნელმა ბედნიერებამ, რომელმაც მებ-ნაკრავივით დაუწვა გული, ააღელვა იმ საშინელმა ამბავმა, რომ როგორც ნიეთი, როგორც ცხვარი საზიზღარს სერაქსირს უნდა მიმცენო.

— უნდა წავიყვანო, — განაგრძო არსლან-ბეიმ, — შენ ჩემი დანიშნული ხარ. ჩვენსა, აფხაზეთში, სირცხვილი არ არის დანიშნულის მოტაცება... უეჭველად უნდა მოგიტაცო...

ცხარმა და ახალგაზდა ქალმა მალე გადასწყვიტა თავისი ბედი. ცხელის სამხრეთის შვილი თავით კი არა ჰფიქრობდა, არამედ გულით. გული თავის ბრძანებას ელვის სიმაღლეზე ატყობინებდა ოქროს-ქოჩრიან თავს. მარტოოდენ შერიფ-ფაშის სახელისა და მისის ჰარემის გაგონებაზე ქალს გული ეწურებოდა სიმწარისა, შიშისა და ზიზღისაგან. ხოლო არსლან-ბეის სიტყვები: „გენაცვა, ჩემო სულისდგამე, ჩემო სულის კლიტე“ — გულს ნეტარებით უტოკებდა. მამა როგორღა დავადლოვო? ამბობდა გულში. მაგრამ როცა სერაქსირის ტყვე გავხდები,

ხომ უნდა დავანებო თავი მამასაო! დედა მე არა მყავს. დედა რომ მყავდეს, თავისდღეში არ დამიშლის, წინ არ გადამელობება, რომ საყვარელ ადამიანს გავყვეო. მართალია, მამა მყავს, მაგრამ რაღა მამაა? მე არც კი მითხრა რამე სერაქსირის შესახებ; ჩემ დაუკითხავად გაუყიდნივარ! უმალ პეტერბურგში წასვლას ვარჩევ და ტრაპიზონის ჰარემში კი არაო!

— კარგი, მაგრამ როგორღა წავიდეთ აქედან, როცა გარშემო მეგრელები და ოსმალები გვარტყია?— გაუბედავად ჰკითხა ესმამ.

— ამის დარდი ნუ გაქვს, ჩემო კარგო, — უბასუხა არსლან-ბემი. — მე დროითვე მოვამზადე ყოველივე... მაპატივე, ჩემო მარგალიტო, დიდი ხანია, შენი მოტაცება გადაწყვეტილი მაქვს. მხოლოდ მე ის მინდა გავიგო, შენ თანახმა ხარ, თუ არა? მითხარი! მაჩვენე შენის ბროლის კბილების ელვარება! ჩემის სულის სიმებზე შენის სანეტარო ხმით დაუკარი.

ამ დროს ზარბაზნის ხმა გაისმა.

— გესმის, ჩემო კარგო? — ჰკითხა არსლან-ბემი. — თუ შერიფ-ფაშამ ფოთს დროით ვერ უშველა, რუსები ციხეს აიღებენ და შენ ან რომელისამე ყაზახ-რუსის ტყვე გახდები ან და შერიფ-ფაშისა, თუ იმან დაასწრო მოსვლა.

— არა, არა! — უთხრა შეშინებულმა ქალმა. — მაგრამ აქედან როგორღა უნდა გავიდეთ?

— ყური დამიგდე, — აჩქარებით უთხრა არსლან-ბემი. — სანამ არავინ მოსულა, ყველაფერს გეტყვი. ციხიდან საიდუმლო გზით შეიძლება გასვლა. ამ გასავალ გზის ამბავი მარტო მე და მამა-შენმა ვიცით. მეჩითის უკანა კედელში, მინარეთის მარჯვნივ, საიდუმლო კარია; თუ ზედ იატაკთან ლურსმანი დააჭირა კაცმა, ეს კარი გაიღება. კარიდან მიწის ქვეშ ტალანი იწყება, იქიდან პირდაპირ ზღვასთან გამოვა კაცი. ტალანის ბოლოს დიდი ქვა მიგორებული, რომელიც ერთის მანქანის წყალობით ადვილად აიწევა. ამ ქვას სქელი ბუჩქი ჰვარავს კუნელისა. ჩემი ერთგული თეთშული უკვე გავუგზავნე თავად ბეჟან შარვაშიძეს სოხუმში. ვსთხოვე, ხვალ შუალამისას

ფოთის ციხის კედელთან მოაყენე ნავი და მენავენი-მეთქი, ამ
ამ ნავში ჩავსხდებით და წავალთ.

ესმა-ხანუმს არსლან-ბეის ყურის-გდებაში უარესად აუტ-
ყდა კანკალი.

— დადა ჩვენთან წამოვა?—ჰკითხა ქალმა ცოტა ფიქრის
შემდეგ.

— წამოვა, თავის სოფელში უნდა დაბრუნდეს.

— კარგი, მაგრამ, ჯერ წამოსვლა სად შეგიძლია, დასუს-
ტებული ხარ, ჭრილობას პირი არ შეუყვრია.

— არა, ჩემო ძვირფასო, მე დღესვე წამოვდგები.

ამ დროს ვილასიც ფეხის ხმა გაისმა. ორივე დაჩუმდა. ოთახ-
ში ფეხ-აკრებით ქუჩუკ-ბეი შემოვიდა, აღელვებული.

— ალაჰ-ქიარიმ!—სთქვა ქუჩუკ-ბეიმ.

— ალაჰ-აქბერ!—უპასუხა არსლან-ბეიმ.

— როგორა ხარ?

— მე დღესვე მინდა ავდგე... მაჰმადმა სამოთხიდან გურია
გამომიგზავნა და იმან მომარჩინა, —ლიმილით უპასუხა არს-
ლან-ბეიმ.

ესმა-ხანუმი გაწითლდა. მამა დაიხარა და ნახად ხელი გა-
დაუსვა მისს ოქროს ფერს თმას.

— დაუჯერებელი ამბავი გავიგე, —სთქვა ქუჩუკ-ბეიმ, ძალ-
ზე დაღონებულია. —თავადმა ორბელიანმა შემატყობინა, რომ
შერიფ-ფაშის ჯარი, ჩემს საშველად მომავალი, გრიგოლეთსა
და მალთაყვას შუა დამარცხდა საბოლოოდ. მაგრამ მე კი
ყოველივე ეს სიცრუეე მგონია. რუსებს ჩემი მოტყუილება სწა-
დიათ, რომ მე ციხე დაეუთმო. მაგრამ ამას ვერ მოვსწრებიან!
ჯერ კიდევ საკმაო თოფ-იარაღი მაქვს, მანამდე შერიფ-ფაშაც
მომეშველება. სერაქსირი ისეთი კაცი არ არის, რომ ხელი აი-
ლოს იმ ქალზე, რომელიც აქ უცდის.

ამის თქმაზე ქურდულად ქალს გადახედა. ესმა-ხანუმი სა-
შინლად გაფითრდა.

— როგორც გატყობ, ძალიან დაღლილი უნდა იყვე, ჩე-
მო ოქროს ბატანო, —უთხრა ალერსით და ხელახლა გადაუსვა

ხელი ქალს თავზე.—წადი, მოისვენე. მე და თავადი შევიღობო. ქმის შესახებ მოვილაპარაკებთ. მეონი, ახლა კარგად არის, იმედია, დღესვე გადაუხდის ურუსებს სამაგიეროს.

ესმა-ხანუმმა ქურდულად თვალი მოჰკრა არსლან-ბეის და ოთახიდან გავიდა.

— მაშ რა ბედიანიმა შემოგიტვალა, სერაქსირის ჯარი დაამარცხესო? — ჰკითხა არსლან-ბეიმ და ლოგინზე წამოჯდა. — ეგრე დასაჯერბელია? ცხრა ათას კაცს როგორ დაამარცხებდნენ!

— მეც არა მჯერა, — დაფიქრებულად წარმოსთქვა ქუჩუკ-ბეიმ. — მაგრამ ამ ქალის ტანისამოსში გამოწყობილი ყაზახი, დედოფალი დადიანისა, ციხის პირდაპირ რაღაც მიწის კომპკის მსგავსს აკეთებს. ალბად უნდა იქიდან შიგ ციხეში გვესროლოს ზარბაზანი... ეგ შეჩვენებული დედოფალი, ეგა! იმას ზარები რომ არა ჰქონოდა, ძაღლ-ურუსებს სასროლი არაფერი ექნებოდათ, — არ ვიცი, ქვით თუ გასტენავდნენ ზარბაზნებს. ახლა კი ვხედავ, რომ ციხეზე ასასვლელ კიბეებსაც აკეთებს... რა საჭიროა, სადაც დედაკაცი გაერევა, იქ საქმე უეჭველად უნდა გაფუჭდეს! სეირი ის იქნება, თვითონ ამოვიდეს ამ კიბით!

— მე ჩემს ერთგულს თუთშულს მოველი. — უთხრა არსლან-ბეიმ, — გველად იქცევა და ციხეში მაინც შემოძვრება როგორმე და სერაქსირის ამბავს დანამდვილებით შეგვატყობინებს.

ამ დროს დადა შემოვიდა, და ამათაც ლაპარაკი შესწყვიტეს.

თუთშული იმავე ღამეს გაჩნდა და თავისს გაზრდილს შეატყობინა, სერაქსირი საბოლოოდ დაამარცხესო. არსლან-ბეის თვალები ბოროტის მხიარულებით გაუბრწყინდა.

— შენ ეს ამბავი ჯერ შენს გულში ღრმად ჩაიმარხე, — უთხრა არსლან-ბეიმ. — ქუჩუკ-ბეის ვუთხრათ, რომ რუსები ყველგან დამარცხებულან და სერაქსირი ფოთში მოდის-თქო. ამასობაში შენ ფოთიდან გასასვლელად მოემზადე. ბეჟანი, — შენ თვითონ იცი, — ხვალ შუალამისას ნაპირთან უნდა გველოდოს.

— ოქროს-ქოჩრიანი ქალი? — ჰკითხა საიდუმლოდ თუთაშვილი.
შულმა.

— ოქროს-ქოჩრიანი ქალი ჩვენთან იქმნება: — ყველაფერი იცის... სერაქსირისა ისე ეწინიან, როგორც მერცხალს ძერისა; მე კი საშინლად უყვარვარ, უჩემოდ სიკოცხლე არ უნდა.

XII

რამდენიმე დღე გავიდა. ნოემბრის ერთს დილას რუსის ბანაკიდან, რომელიც ფოთის ციხის ძირას ეს მესამე თვე იდგა, გამოვიდა მცირედი რაზმი ცხენოსანთა და პირდაპირ ციხის მთავარ ალაყაუის კარებისაკენ გასწია. ალაყაუის კარების ზემოდან კოშკი იყო, რომლის სათაფურებიდან ზარბაზნები შავად მოსჩანდა. გუნდს წინ მიუძღოდა სეფერ-ალი-ბეი. ტანთ მდიდრულად ეცვა, მისის ბოხოხის ბრილიანტის ეარსკვლავი მზეზედ ათასფერად ბრწყინებდა.

კარებს რომ მიუახლოვდნენ, სეფერ-ბეიმ ანიშნა და საყვირი დაუკრეს. ციხიდან საყვირითვე მისცეს პასუხი და უშველებელის ხმაურობითა და ჯაჭვების ჩხარუნით კარები გაიღო. ცხენოსანთა გუნდი ციხეში შევიდა, ხოლო კარები წინანდელის ხმაურობითა და ჩხარუნით მიიხურა. სეფერ-ბეი ცხენიდან ჩამოხტა თუ არა, მოწიწებით მიეგება ქუჩუკ-ბეის აღიუტანტი და პირდაპირ ციხის უფროსის ოთახში შეიყვანა. ქუჩუკ-ბეი ძალიან დაღონებული იჯდა.

— მშვიდობა შენს სახლსა! — უთხრა აფხაზეთის მთავარმა და ქუჩუკ-ბეის მიუახლოვდა. — უქეიფოდ ხომ არა ბრძანდებით?

— დიდი უბედურება დამატყდა თავზე, — უპასუხა ქუჩუკ-ბეიმ. — ჩემი ქალი მომტაცეს; დამეკარგა ჩემი თვალის სინათლე, ჩემი ესმა.

— რასა ბრძანებთ! ესმა-ხანუმი? — გულმტკივნეულადა ჰკითხა სეფერ-ბეიმ.

— დიად, მგელმა მომტაცა ოქროს-მატყლიანი კრავი... არსლან-ბეი სახლში შემოვუშვი, და იმ წყეულმა ეგ საქმე კი მიყა!..

სეფერ-ბეის საშინლად ეწყინა ეს ამბავი.

— სხვა სიკეთეს რას უნდა მოელოდეს კაცი მამის-მკვლე-ლისა და მეორე კინისაგან!—აკანკალებულის ხმით უთხრა სეფერ-ბეიმ.—მხოლოდ ეს მაკვირვებს, გარშემორტყმულ ციხიდან როგორ გაიპარა ისე, რომ ვერავინ დაინახა!

— საიდუმლო გასასვლელი იცოდა... ზღვაში გადის. მე, როგორც მოკავშირეს, ეს საიდუმლოება გავანდე, და იმან კი ჩემი საუნჯე მომტაცა.

— დიდი ხანია, რაც ეგ მოხდა?

— რამდენიმე დღეა... იმ ავაზაკმა მომატყუა: მითხრა, სერაქსირმა რუსები დამარცხაო, იმ დროს, როცა მალტაყვასთან შერიფ-ფაშაზე გაუმარჯვნია მტერსა... იმ ღამესვე მომტაცა ჩემის გულის მარგალიტი, ჩემის მოხუცებულობისა და მარტობის ნუგეში და სიტკბოება... ღამე დარაჯებს უნახავსთ თურმე, ნაპირიდან ნავი გავიდა და ჩრდილოეთისაკენ დაიჭირა გზა, მაგრამ ყურადღება არ მივაქციეთო. ახლა ჩემთვის დედამიწაზე არც ბედნიერებაა, აღარც დადება და სახელია... რაღად მინდა სახელი და დიდება უჩემმზეოდ? რაღად უნდა დავიცვა ფოთი? ვილასთვის? ჩემის ჯარის მამაცი მეომრები მტრებს რაღად უნდა შევაკლა?

ამის თქმაზე, მწუხარებისაგან გატეხილმა მოხუცმა ტირილი დაიწყო. სეფერ-ბეის მეტის-მეტად შეეცოდა ქუჩუყ-ბეი.

— აიღეთ ჩემი ციხე... დაებატრონეთ... აქ ჩემის ცოლის საფლავის მეტი არაფერი დამრჩენია,—გულდამშვიდებით განაგრძო მოხუცმა.—აქ ჩემის ესმას პატარა ფეხების კვალი მაინც რომ დარჩენილიყო, ფოთს არავის დავანებებდი... მაგრამ აწ აღარ არის ამ პაწაწა ფეხების კვალი, ზღვის ქარმა წაშალა. ერთი-ლა დამრჩენია: შერცხვენილი სტამბოლში წავიდე და ევლოდო ჩემის ფადიშაჰისაგან ღირსეულს ჯილდოს—წვრილს და მაგარს ბაწარს, რომელიც კისერში უნდა ჩამეკრას და ბო-

ლო მოეღოს ჩემს ფიქრს, წვალეზას, მოგონეზას... საღ არის ახლა ჩემი ჰაწაწა ქალი? ნეტავი, ვაგონღები მინცა? ოჰ, დაე-ჰატრონეთ ჩემს ციხესა! ახლა რალად მინღა?

— ჩვენ ისე ჩავიბარებთ, რომ თქვენი ღირსებაც არ შევღახოთ, — თავმდაბლად უთხრა სეფერ-ბეიმ. — თქვენ მამაცად იცავღით, ღირსეულ მოწინააღმღევეს ჩვენც ვაფასებთ. თქვენა და თქვენი ჯარი ციხიღან ჰატივით გამოხვალთ — თოფები ხელში გექნებათ, არ წავართმევთ. ფაღიშაჰმა ღეე გაიგოს, რომ ჩვენ მოწიწებით ჰატივსა ვსცემთ მტერს, რომელიც იღუღებუღი იყო ღვთის განგებით თავისზე ძლიერს მტერს და მორჩიღებოღა.

— გმადღობთ, — გულგრილად უთხრა ქუჩუკ-ბეიმ: — თოფი გვექნება, თუ არ გვექნება — ეს სულ ერთია!

— არა! მავას რაღა ბრძანებთ! ძველად, ჩვენის წინაპრების ღროს, ღეღა რომ შეიღს ომში გაისტუმრებღა, ხელში ღახვარსა და ფარს მისცემღა და ეტყოღა: — „ან ფარიანად, ან ფარზეღაო“. ეს ნიშნავღა: „ჩემთან ან გამარჯვებუღი და ფარიანი დაბრუნღი, ან და ვაჟკაცურად მოკვღი შენს ფარზეღაო“. ფოთის დამცვეღები ფაღიშაჰთან ფარიანად დაბრუნღებოღან, — ეუბნებოღა ნუგეშის-საცემლად სეფერ-ბეი დარღისაგან გატეხიღს მოხუცს.

— ეს ჰირობა თავად ორბელიანისა არის? — ჰკიხა ქუჩუკ-ბეიმ.

— ჩემი ჰირობაც ასეთია, — უბასუხა სეფერ-ბეიმ.

— მე კიღევ ერთს ჰირობასაც დაგიღებთ, ეს ჰირობა არც შენ მოგგონებია და არც თავადს ორბელიანს, — ნაღვლიანის ღიმიღით წარმოსტქვა ქუჩუკ-ბეიმ.

— რა ჰირობაა? თუ ჩვენის სამხედრო წესის წინააღმღევი არ იქნება, ორივე დაგთანხმღებოთ.

— სრულიად არა! მე გთხოვთ ნება მომცეთ წავიღო ჩემის ჰირაღის იარაღის გარღა ჩემის საწყალ ქაღის დარჩენიღი ტანისამოსი, მისი ყვეღა ნივთები, სათამაშოვები, თოჯინები.

— თავადო, ღამის არის, მეც ამატრო! — წამოიძახა სეფერ-ბეიმ და ატირებულს მოხუცს გაღაეხვია. — წყეულიმც იყოღს

მამის-მკვლელი და კანნი, ას გზის იყოს წყეული! მერწმუნე, კეთილშობილო თავადო, ვეცდები შენი ქალი შენვე ჩავაბარო,—მისს მომტაცებელს ზღვის ფსკერშიაც ჩავყვები. მე და იმას ჯერ ანგარიშები არ გაგვისწორებია.

ქუჩუკ-ბეიმ ამის თქმა-ლა მოახერხა: „ჩემო ლულუნა მტრედო“!

— ფოთის ჯარი აქედან სად უნდა წაიყვანო? — ჰკითხა სეფერ-ბეიმ ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ. — რომელ ციხეში აპირობთ წაყვანას: ანაფაში თუ ტრაპიზონში?

— მგონი, ტრაპიზონს, სერაქსირთან, — უთხრა გონებადაფანტულსავით ქუჩუკ-ბეიმ: — სერაქსირთან... ის ჩემთან უნდა მოსულიყო, მაგრამ ვერ მოატანა, ახლა მე თვითონ მივდივარ იმასთან... მთასა ვსთხოვე მომეშველე-მეთქი, ჯერ არ მოდიოდა, მერე წამოვიდა—მაგრამ გზაში წაფორხილდა... მხოლოდ საქმე ის არის, გემები არ მბადია, რომ აქედან ჩემი უანაწერო გარნიზონები წავასხა, ის გარნიზონი, რომელიც თქვენმა სპილენძის ყუმბარებმა და დედოფალმა დადიანმა თითქმის გამინახევრეს:—ჩემი მამაცი ამხანაგები შავს მიწაში განისვენებენ, 272 კაცი-ლა დამრჩა.

— აქედან მეგრელების ნავებით შეგიძლიათ წასვლა, — უთხრა სეფერ-ბეიმ. — ამის შესახებ მოლაპარაკება გვქონდა. დედოფალმა დადიანმა სთქვა, ათს მოზრდილ ნავს და ერთს ბარკასს ვათხოვებო. მხოლოდ მერე კი — უნდა დააბრუნოთ ფოთში.

— რა თქმა უნდა, რა თქმა უნდა... მათხოვარას ბერკეტს აძლევენ ხელში, და ისიც, რა თქმა უნდა, დააბრუნებს.,

მეორე დღეს, 1809 წლის ნოემბრის 15, რკინის მძიმე კარები ფოთის ციხისა ჩხარუნით ნელა გააღეს და ქუჩუკ-ბეი და მისი მცირე ჯარი დროშებით გამოვიდა ციხიდან. ქუჩუკ-ბეის გვერდთ მოჰყვებოდა მისი ადიუტანტი. ვერცხლის ლანგარზე ოქროს გასაღები ილა. ოსმალეთი რუსეთს უთმობდა ფოთის პირველხარისხოვანს ციხე-სიმაგრეს. დამორჩილებული გარნიზონი ციხის კედელთან გამწყრივდა.

ამავე დროს რუსისა და მის მოკავშირეთა ბანაკიდან გამოვიდა ერთი გაბრწყინებული გუნდი მხედართა. ამ გუნდს შეადგენდნენ: გენერალ-მაიორი თავადი ორბელიანი, სეფერ-ალი-ბეი, დედოფალი ნინო დადიანისა, მისი შვილი ლევანი, თავადი გურიელი, მაიორი თავადი ორბელიანი და რამდენიმე აფიცრები და თავადები აფხაზეთისა, სამეგრელოსი და გურიისა. იმათ უკან მისდევდა გაშლილის დროშებით ერთი ნაწილი რუსის ქვეითა ჯარისა და ერთი ნაწილიც აფხაზეთისა, მეგრელებისა და გურულებისა.

გამარჯვებულები დამარცხებულთ მიუახლოვდნენ თუ არა, ამ უკანასკნელთ ქუჩუკ-ბეიმ ანიშნა, და, მორჩილების ნიშნად, ძირს დაუშვეს იარაღიცა და დროშებიცა:—ძლეული იარაღი თავს იდრეკდა გამარჯვებულის წინაშე.

ქუჩუკ-ბეიმ აღიუტანტს გამოართვა ლანგარი და ციხის გასაღები და თავადს ორბელიანს მიუახლოვდა.

— ყოვლად-შემძლებელის ღმერთის ნება ყოფილა გაემარჯვნათ რუსის ჯარსა და მისთა მოკავშირეთა, — აკანკალებულის ხმით წარმოსთქვა ფოთის ციხის უფროსმა: — და მეც ძლევამოსილს ვაძლევ ამ გასაღებს, რომელმაც, დამარცხება რა არის, ამის მეტად არ იცოდა: ეს გასაღები იმავე დროს შავის ზღვის გასაღებიც არის!

მერე უცბად მოტრიალდა ციხისაკენ და მწარედ წამოიძახა:

— მშვიდობით, ჩემო სიამაყევ! მშვიდობით, ჩემის დაკარგულის ქალის აკვანო! — ესა სთქვა მოხუცმა და ტირილი დაიწყო.

თავადმა ორბელიანმა გასაღები თავისს აღიუტანტს გადასცა და ქუჩუკ-ბეისა და მისის ციხის გარნიზონს შემდეგის სიტყვებით მიმართა:

— სახელოვანო ფოთის ციხის უფროსო და მისნო მამაცნო თანამემარნო! თქვენ პირნათლად ასრულეთ თქვენი მოვალეობა თქვენის მბრძანებელისა და მამულის წინაშე. რაც ხანი თქვენის ციხის აღებასა ვცდილობდით, თქვენ ერთს წუთსაც

არ გაგიგდიათ ხელიდან იარაღი, და მეც არ გართმევთ ამ რაღას: იმავ ღირსებით ატარეთ კვლავაც. მე ახლა ნებას გაძლევთ თქვენს სამშობლოში დაბრუნდეთ.

ქუჩუკ-ბეიმ ანიშნა და მედოლემ შესაფერ კილოზე დოლი დაუკრა. ფოთის გარნიზონი, თითქო სამკლოვიარო მარშის ხმაზე მიდისო, მწყობრად გაემართა ზღვის ნაპირისაკენ ნავებში ჩასასხდომად.

დაუკრეს დოლი რუსის ჯარში. აფრიალებულ დროებით რაზმები ყურამდე გაღებულ კარებში შევიდნენ და ციხე-მაც თავისი ახალი პატრონები შთანთქა.

XIII

მხოლოდ 24 ნოემბერს დაბრუნდა ტორმასოვი ტფილისში. სპარსეთის სამზღვარზედ მდებარე ციხე-სიმაგრეების დასათვალიერებლად იყო წასული. ფოთის აღების ამბავი ჯერ არ იცოდა.

ის იყო, ტანისამოსი გამოიცვალა და თავისს კაბინეტში შევიდა. ამ დროს მოგილევსკიც შემოვიდა მასთან. ხელში ვერცხლის ლანგარი ეჭირა.

— ეს რა ლანგარია? — ჰკითხა ტორმასოვმა.

— გასაღები გახლავსთ, თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ, — მოწიწებითის ღიმილით უპასუხა კავკასიის მთავარმართებელს მისმა საქმის-მწარმოებელმა.

— რა გასაღები? რისა?

— შავის ზღვისა და... სტამბოლისა.

ტორმასოვი ისე გაოცდა, რომ არ იცოდა, რა ეთქვა.

— შავის ზღვისა? სტამბოლისა?

— სტამბოლისა... მერე იქნება; ჯერ მარტო შავის ზღვისა: ფოთის ციხე ავიღეთ. აი მოხსენებაცა.

— მადლობა ღმერთს, ძლივს! — წარმოსთქვა ტორმასოვმა და პირჯვარი გამოისახა.

— გამარჯვებაც ასეთი სახელოვანი უნდა, თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ! — განაგრძო მოგილევსკიმ. — უფრო ის არის

სასიხარულო, რომ ციხის აღება არც კი დაგვეჭირებია... ორ ბელიანის მოხსენებაში ბევრი საინტერესო ამბავია დაწვრილებით აღწერილი. ამ საქმეში რომანიც ურევია, ოქროს-ქოჩრია-ნი თავიცა, ქუჩუკ-ბეის მშვენიერ ქალის მოტაცებაცა. ციხეში მან ზარბაზანი და დიდძალი ტყვია-წამალი დახვდა თურმე ჩვენს ჯარსა... ქუჩუკ-ბეი თავდარიგიანი კაცი იყო.

— თვითონ იმას რა უყვებს? — ჰკითხა ტორმასოვმა.

— დანარჩენი გარნიზონი გააყოლეს და გაუშვეს.

— ამაზე მერე ვილაპარაკოთ; ახლა ეს სასიხარულო ამბავი ხელმწიფე იმპერატორს უნდა შევატყობინოთ, შიკრიკის გაგზავნაა საჭირო.

— ხელმწიფესთან გასაგზავნი ქალაქი მე დავამზადე კიდევცა, თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ. — და მოგიღვესკიმ ლანგართან ერთად, რომელზედაც დიდი ოქროს გასაღები ელვარებდა, მაგიდაზე ქალაქდები დააწყო.

— დიდი გასაღებია! — ჩაილაპარაკა ტორმასოვმა და სიამოვნებით ათვალეირებდა გასაღებს. — ძველის ოქროსი უნდა იყოს.

— კოლხეთის ოქროსი გახლავსთ, — ღიმილით უბასუხა მოგიღვესკიმ: — იმ ოქროს-მატყლოვან ვერძისაა, რომელსაც ფრიკის და გელა მოასხდნენ და თავისს დედინაცვალს გაეკცნენ.

— რომელ ვერძისა? — ვერ მიხვდა გენერალი.

— აი, ისტორია რომ ამბობს: „ოქროს მატყლი“, „არგონავთების გალაშქრება“, იაზონ, მედეა...

— ვიცით... სწორედ ამბობ... ახლა კოლხეთი ჩვენია. იაზონმა რომ მედეა მოიტაცა, ის კოლხეთი...

— თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ, ახლაც მოიტაცეს მედეა.

— ვინ მედეა?

— ქუჩუკ-ბეის ქალი, მშვენიერი ესმა-ხანუმი. ახალი იაზონი — არსლან-ბეი გახლავსთ.

ტორმასოვი ყურს არ უგდებდა: ხელმწიფესთან გასაგზავნი ქალაქის კითხვაში იყო გართული.

— გმადლობთ, — სთქვა ბოლოს გენერალმა, როცა ქაღალდები წაიკითხა: — თქვენ ჩემთვის აზრი მოგიპარავსთ — თითქო ჩემად ყური გიგდიათ ჩემთვისაო... მოხსენებაში ვანსაკუთრებით ეს აღგილია კარგი: „ეს ციხე შესანიშნავია თავისი სიმაგრით და ადგილმდებარეობით, ის აერთებს სამეგრელოსა და ტავრიდას და აგრეთვე ხელს უშლის ოსმალებს, მათგან შევიწროებული ქრისტეს სარწმუნოების აღმსარებელი ხალხი — მეგრელები მოიტაცონ და ტყვედა ჰყიდონ ხოლმე. აი ეს ციხე რუსეთის იმპერიისა სუკუნო ქვეშევრდომი ხდება“. ჩინებულია, მეტად მკაფიოდ არის დაწერილი!

— დიდად მოხარული გახლავართ, — თავმდაბლად უპასუხა მოგილევსკიმ.

— დედოფალს ნინო დადიანს ვერა ხედავთ! — სთქვა ტორმასოვმა: — ნამდვილი გმირია.

— თუ ძველს ისტორიკოსებს დავუჯერეთ, კოლხეთი და აწინდელი სამეგრელო ამორძლების სამეფო იყო. ისინი იყვნენ დედოფალ ნინოს წინაპრები. დედოფალსავით ცხენზე ჯდომას ვერც ერთი კავალერისტი ვერ მოახერხებს; მე თვითონ ჩემის თვალთ დაინახე, — სთქვა მოგილევსკიმ. — სწორედ ამ ნაირადა აქვს აწერილი ამორძლები ძველს ისტორიკოსებსა. ლიზიუსი, რომელიც ქრისტეს დაბადებამდე 400 წლით ადრე სცხოვრობდა, ამბობს, რომ ამორძლები — პირველები, რა თქმა უნდა, — ომის ღმერთის მარსის ქალები იყვნენ და ფაზისის ნაპირას სცხოვრობდნენ. იგივე ისტორიკოსი ამბობს, რომ მარტო ისინი ატარებდნენ რკინის იარაღს და პირველად იმათ დაიწყეს ცხენზე ჯდომა. ცხენების შემწეობით ამორძლები ტყვედ წაასხამდნენ ხოლმე გაქცეულ მოწინააღმდეგეთ, რომელთაც ჯერ არ იცოდნენ ცხენოსნობაო. მამაცობით ამორძლები უფრო მამა-კაცებსა ჰგვანდნენო... აი დედოფალი ნინოც ასეთია.

— ჰო, დედოფლის შესახებაც უნდა მოვახსენოთ ხელმწიფეს, — სთქვა ტორმასოვმა. — მაგრამ ახლა რკინა, სანამ გახურებულია, უნდა გავკედლოთ, თუ გაცივდა, ვერაფერს ეუზამთ.

შავის ზღვის გასაღები ჩვენს ხელთ არის; მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრი რამ გვაკლია, მთელი ნაპირები როდია ჩვენი. სოხუმი ჩვენს თვალზე გადაკრული ლირბია. სანამ მანდ არსლან-ბეი ზის—აფხაზეთი ჩვენი არ არის. რაღაც უნდა დავვიჯდეს, საჭიროა სოხუმი ავიღოთ. მისი აღება კი მარტო ზღვიდან შეიძლება. სანამ შერიფ-ფაშა, იმ დამარცხების შემდეგ, გონს არ მოსულა და ჯარი არ შეუკრებია, უნდა დავეშუროთ. სანამ პეტერბურგში მივიწერებოდეთ, ყირიმში გავგზავნი კაცსა. იქ ძლიერი ფლოტი გვაქვს. რამდენსამე გემს დავიბარებ და ზღვიდან სოხუმს ავანაცარტუტებთ. ხმელეთიდან მისი აღება ძნელია, გარნიზონი ძლიერი ჰყავს. მე ვამბობ არსლან-ბეიზე. მთელს აფხაზეთში არსლან-ბეის სეფერ-ბეიზე მეტი მომხრე ჰყავს. ხმელეთზე გავიჭირდება პასუხი გავსცეთ სოხუმის ციხის გარნიზონსა და გაბოროტებულს მცხოვრებლებსაც. აფხაზები თავზე ხელ-აღებულნი ხალხია: კარგად ვიცნობ. იმათი დამორჩილება ყველაზე მეტად გასაჭირია. ინგუშებს, ლეკებს და სხვა მთის ხალხს როდი ჰგვანან. ყველა ერთიანად თავზე ხელ-აღებულია. სანამ სტამბოლში ფოთის დაკარგვას მოინებებენ და არსლანისათვის ჯარებს შეაგროვებდნენ, ჩვენ დრო არ უნდა დავკარგოთ. ეს ბიჭი კი, უეჭველია, აქამდე გაუგზავნიდა ხვანთქარს კაცს და სთხოვდა შველასა. დავუმტკიცოთ, რომ სოხუმი უფრო ყირიმზეა ახლო, ვიდრე ბოსფორზე.

გაცხარებით, აჩქარებულად ლაპარაკობდა ტორმასოვი. მეტი-მეტად უხაროდა ასე ადვილად აღება ფოთისა; სხვა ადგილების დაპყრობის საღერღელი ეშლებოდა. უკვე გრძნობდა, გმირი ვარო. კავკასიის მართვა-გამგეობა ხელში ჩაიგდო თუ არა, სულთანის წინაშე საკმაოდ დიდი ნატეხი ჩამოაყალიბდა. ხოლო იმერეთის მეფეს სოლომონს მთელი შამფური მწვადი წაართვა.

— მაშ, გეთაყვა, ახლავე მოამზადეთ საჭირო ქაღალდები, — უთხრა ტორმასოვმა მოგილევსკის, როცა გაუშვა. — მალე უნდა შევუდგეთ რკინის ჭედვასა.

მაგრამ საქმე ის იყო, რომ ეს რკინა ძალიან ნელა იჭედებოდა. სანამ პეტერბურგსა და ტფილისს შუა მიწერ-მოწერა

იყო გამართული, სოხუმის ციხეში ახალ-ახალი ზარბაზნები მოიტანეს და ციხე ხმელეთიდან სრულებით მიუვალი გახდა. მაგრამ ზღვიდან? — ამაზე არსლან-ბეის არ უფიქრნია. არც ეცალა ამისთვის. ერთის მხრით ესმა-ხანუმის ალერსს უნდებოდა და მეორეს მხრით — პასუხი უნდა გაეცა ექვიანის დადასათვის, რომელმაც მოსისხლე მტერსავით შეიძულა თავისი ბედნიერი მეტოქე.

ასე მიდიოდა საქმე 1810 წლის 9 მკათათვემდე. ესმა-ხანუმს უკანასკნელ წლებში, რაც მამასთან სცხოვრობდა, ძალიან შეუყვარდა ზღვაზე სეირნობა იალქნიან ნავითა. სოხუმშიაც დადიოდა სასეირნოდ ნავით ხან არსლან-ბეისთან ერთად, ხანაც დადასთან.

9 მკათათვეს მშენიერი დღე იდგა. ცოტათი ქარი ჰქროდა, ასე რომ ნავით სეირნობას დარი ხელს უწყობდა. დადამ ესმა-ხანუმს უთხრა, კარგი დარია და წავიდეთ სასეირნოდო. ისიც სიამოვნებით დასთანხმდა.

ორმავე ქალმა ადრიანად ისაუზმეს. მერე გავიდნენ ნაპირად, სადაც ყაიული ება. მოხსნეს ნავი და შეცურდნენ ზღვაში. ჯერ ხოპებით მიჰყავდათ ნავი, რადგან ორმავე კარგად იცოდნენ ხოპების მოსმა. ხოლო ნავთსადგურიდან რომ გავიდნენ, გაშალეს იალქანი, რომელზედაც ოქრომკედით ნაკერი ნახევარი მთვარე ბრჭყვიანობდა. ორთაყვირი და იალქანი ხან დადას ეჭირა ხელში და ხანაც ესმა-ხანუმს.

— იცი, ხანუმ, სად უნდა წავიდეთ სტუმრად? — ჰკითხა დადამ.

— სადა? სადა და ფოთში, ჩემი თოჯინები უნდა წამოვილო, — ისცილითვე უპასუხა ესმამ.

— არა, ტრაპიზონში, მამა-შენსა და შერიფ-ფაშას უნდა ვეწვიოთ.

— არა, დადა! სჯობს, სტამბოლში წავიდეთ, თვით ხვანთქართან.

— სტამბოლში? კარგი, სტამბოლში წავიდეთ, — როგორღაც დაუფიქრებლად წარმოსთქვა დადამ.

ესმა-ხანუმი ადგა და საჩქაროზედ სამართისაკენ გასწია. ის იყო, დადას დაუახლოვდა თუ არა, ამან, რაც ძალა ჰქონდა, ხელი ჰკრა და ნავიდან ზღვაში ჩაავლო. ნავი ცოტას გასწყდა, არ გადაბრუნდა და განზე გასცურდა. ესმა-ხანუმმა დაყვირებაც ვერ მოასწრო, ისე ფსკერისკენ წავიდა. დადამ, გაფითრებულმა, კბილების ღრქენით, ხოპი აიღო ხელში და იმას უცდიდა, როდის ამოაგდებს ზევით წყალიო.

ამ დროს ნავიდან ერთის მხარის მანძილზე წყალზე ქუჩუკ-ბეის ახალგაზდა ქალის ოქროს-ქოჩრიანი თავი გამოჩნდა. — დადა, დადა! — დაიყვირა ქალმა წყლის ყლაპვით.

ბოროტმომქმედმა ხოპი მოუქნია და უნდოდა ესმასათვის თავში დაერთყა. მაგრამ ვერ მისწვდა და ღონიერად მოქნეული ხოპი ხელიდან გაუვარდა.

— დადა, დადა! — ეზვეწებოდა ესმა.

— ჰი! — ნიშნის მოგებით უთხრა ბოროტმომქმედმა: — წადი, გასცურდი ახლა მამასთან ან სტამბოლში... ან, უკეთესი იქნება, — შაითანთან.

საჩქაროზედ მომართა იალქანი და სამართი და შურდულივით სოხუმისაკენ გასწია.

XIV

იმ დროს, როცა ესმა-ხანუმი და დადა, ლამაზ ნავში ჩამსხდარნი, ზღვის პილაგონისაკენ მისცურავდნენ, მათ დაუპირდაპირდათ რუსის ესკადრა, სოხუმის ასაღებად სებასტოპოლიდან წამოსული. ესკადრის უფროსად იყო კაპიტან-ლეიტენანტი დოდტი.

იმ დღეს, 9 მკათათვეს, ცისკიდურზე უცნობი გემი დაინახეს. სთქვეს, ალბად ან ოსმალების გემი იქნება, ან მეკობრეთა, კონტრაბანდით დატვირთულიო, ან, შეიძლება, ლამაზი მთიული ქალები მიჰყავდესთ ფაშებისა და თვით ხონთქრის ჰარემებისათვისო, და, ამიტომ, უკან გამოუდგნენ. რომ დაუახლოვდნენ, იცნეს, კრეისერი ოსმალებისაო. იმანაც, რაკი დაინახა, მომ-

დევნო, იალქნები ყველა გაშალა და ტრაპიზონისაკენ გასწორდა. მაგრამ სწრაფლ-მავალ რუსის გემებს ვერ გაუსწრო. უკანიდან რამდენიმე ზარბაზანი დასცალეს. ერთმა ყუბბარამ სწორედ იმ ალაგას გაატანა გემს, სადაც წყლის ხაზი იყო გავლებული. ოსმალების კრეისერი დაჰნებდა რუსებისას. კრეისერის კაპიტანი და შიგ მჯდომი ეკიპაჟი დაატყვევეს და კაპიტანს რაც რამ ქალაქები ჰქონდა, ყველა წაართვეს. მათს შორის ორმა ქალაქს მიიქცია მათი ყურადღება. ერთში იყო პირი ხვანთქრისგან ტრაპიზონის სერაქსირთან, შერიფ-ფაშასთან, გაგზავნილი ფირმანისა, მეორეში — შერიფ-ფაშას წერილი, ანაფის ციხის უფროსთან გაგზავნილი. კრეისერიც თურმე ანაფაში მიდენილა. კაპიტანმა დოდტმა მაშინათვე დაუძახა მიჩმანს თავადს იაშვილს, რომელმაც ოსმალური კარგად იცოდა, ეს ქალაქები რუსულად გადათარგმნეო.

— აბა, თავადო, გადათარგმნეთ? — ჰკითხა დოდტმა იაშვილს, როცა ის კაიუტიდან გამოვიდა, სადაც ქალაქებსა სთარგმნიდა.

— გადავთარგმნე, — უპასუხა იაშვილმა: — ბატონო კაპიტანო, საჭირო და თანაც სასაცილო საბუთებია.

— აბა მოიტა, — ხელი გაიწოდა ქალაქების გამოსართმევად კაპიტანმა.

— არა, კაპიტანო, — უთხრა იაშვილმა: — თქვენ ვერ გააჩევთ, ძალიანა ვჩქარობდი და ქათმის ფეხსავით დაებლაჯნე. მე თვითონ წაგიკითხავთ.

— კარგი, — დაეთანხმა დოდტი.

— აი ხვანთქრის ფირმანი, ტრაპიზონის სერაქსირთან გაგზავნილი, — უთხრა იაშვილმა. — შიგა სწერია: „ამ ჩვენის ბრძანების მიღებისათანავე შენ უნდა უწყოდე, რომ ჩვენ ძალიან განრისხებული ვართ. ალაჰისა და ჩვენის წმიდა წინასწარმეტყველის შეწვევითა და მოწყალებითა განგვიზარახავს ზღვითა და ხმელეთით ჯარები გავგზავნოთ ჩვენის რჯულის მტერთა — მოსკოველ გაიურებთა წინააღმდეგ, რომ ძარღვები ამოვაცალოთ...“

— ძარღვები ამოვაცალოთო? — გაიკვირვა დოდტმა, — რაღასა ნიშნავს?

— დიღ, კაპიტანო, სიტყვა-სიტყვით მოგახსენეთ, რაცა სწერია, — უბასუხა იაშვილიმა: — „ძარღვები ამოვაცალოთო“...

— ვნახოთ! — გაიღიმა დოდტმა: — კიდევ რა უნდა ამოვაცალონ?

— მარტო ძარღვები, კაპიტანო, — გაიღიმა იაშვილიმა: — „და უკანვე დავიბრუნოთ მათგან წართმეული ადგილები. ახლა თუმცა, ბევრის ბრძოლის შემდეგ, ქუჩუკ-ბეი იძულებული იყო დამორჩილებოდა მოსკოველ ჯარებსა, მაგრამ იმ ადგილებში არც ისე ძლიერები არიან; იმათ იმედი აქვსთ ქართველებისა და მეგრელებისა, რომელნიც ადრე ჩვენის სასახლის მორჩილი და ქვეშევრდომნი იყვნენ. ხოლო რუსებმა ათასნაირის თვალთმაქცობით დაიპყრეს და საქართველოს, იმერეთსა და სამეგრელოს თავისს საკუთრებადა სთვლიან. ამიტომ, აფხაზეთსა და გურიაში რაც ადგილები გვქონდა, უნდა უკანვე დავიბრუნოთ, რისთვისაც შენ გამძაფრებულის გულით უნდა წახვიდე“...

— ვერ უყურებ! — გაიღიმა დოდტმა: — გამძაფრებულის გულითაო? მერე კიდევ რა სწერია?

— შემდეგა სწერს: — „უნდა გააძევა აქედან. ამაირად ქართველები, იმერლები, მეგრელები, გურულები და აფხაზები ძველებურად ისევ ჩვენი მორჩილნი გახდებიან, ხოლო რუსებისა — მტრები; თუ ეს არა ქნეს, დაისჯებიან. შენ კი, სერაქსირო და ქაფუზ-ბაშო, ეს ჩვენი ფირმანი რა წამს მიიღო, მისწერე აფხაზეთის დიდებულთა და კაცები გაუგზავნე, რომ რუსებს გადაუდგნენ და წინანდებურად ისევ ჩვენ გვემონონ“.

— რა მკაცრადა სწერს, თქვენი ქირიმეთ! — სთქვა დოდტმა და მხრები შეიშმუშნა: — კიდევა სწერს რასმე?

— ფირმანში მეტი არაფერი სწერია, კაპიტანო. ახლა შერიფ-ფაშის წერილი მოისმინეთ, ანაფის ციხის უფროსთან მიწერილი: — „ჩვენის სარწმუნოების მტერთა წინააღმდეგ უნდა ვიომოთ ზღვითა, თუ ხმელეთით, ამიტომ ოსმალეთის სახელმწი-

ფოს დიდებულებმა ყველა მხრიდან რაც შეიძლება თავი უნდა გამოიღიან ამ ბრძოლაში; რაც ჯარი მოიძებნება, სულ უნდა წაასხან გიაურების წინააღმდეგ, უნდა გასწყვიტონ და განადგურონ, რაც მუსულმანებს ციხე-სიმაგრენი და მიწები წაართვეს, უკანვე უნდა დავიბრუნოთ. საქართველოს, იმერეთისა, სამეგრელოსი, გურიისა და აფხაზეთის მცხოვრებნი უხსოვრის დროიდან ხვანთქრის ქვეშევრდომად ითვლებოდნენ, ახლა კი გიაურები მათს ემირებს დასცინიან, დააპყრეს მათი ქვეყნები, მათი მთავრები დაამცირეს, ამიტომ დღე დადგა სიხარულისა და ხვანთქრის ბრძანებით ყველა მხრიდან ჯარი უნდა წამოვიდეს გიაურების გასაწყვეტად: — ტფილისზე წავა ერზერუმის ვალი და აღმოსავლეთის სერაქსირი, უბედნიერესი ემინ-ფაშა; ახალციხეზე მიდის ჩლიდირის უფროსი, უბედნიერესი მამედ-ფაშა და თან დიდი ჯარიც ახლავს, ხოლო ჩვენ, შავის ზღვის სანაპიროს სერაქსირი, მმართველი შავის ზღვის ნაპირების სენჯაყებისა, ზღვიდან მივაწვებით. თან გვეყოლება დიდი ჯარი. ზარბაზნები და თოფაიარალი გვექნება მრავალი. გავალთ ტრაპიზონიდან და მოკლე ხანში, ნებითა ალაჰისა და მისის წინასწარმეტყველისათა, ჩავალთ აფხაზეთში და იქიდან დავიძვრით, რომ, რაც ფოთსა და აფხაზეთში გიაურებია, სულ გავწყვიტოთ და შავი ზღვის პირი სულ გავწმინდოთ“.

— ვერაფერს ვერ იზამენ, ბაქიაოზა-ლა შეუძლიანთ ოსმალებს, — სთქვა დოდტმა.

— ზღვაში კაცი იხრჩობა, — გადმოსძახა ვილამაც ვახტიდან.

— რა მხარეს? — დაიყვირა დოდტმა.

— სამხრეთ დასავლეთით, თქვენო აღმატებულებაჲ! ემანდე!

— ვხედავ, ვხედავ! — დაიძახა კაპიტნის თანაშემწემ, როცა დურბინდს გაჰხედა.

— ნავი! — ბრძანა კაპიტანმა: — ჩქარა!

— არის, — გაისმა რამდენიმე ხმა ერთად.

— მარდად, მარდად!

— ამ შუა ზღვაში რა უნდოდა? — ჰკვირვებდნენ აფიცრები.

ნავი შურდულივით მიჰქროდა. შიგ იჯდა თავადი იაშვილიცა, რომელსაც სამართი ეჭირა ხელში.

— მაგრად მოუსვით ხოპებს, ბიკებო! — ეუბნებოდა იაშვილი მატროსებს. — ვხედავ... ქალია, თითქმის ბავშვია. ხელს იშვერს მაღლა... არიქა, ჩქარა!

მატროსები, რაცკი შეეძლოთ, ხოპებს მაგრად უსვამდნენ ზღეასა.

— ერთი კიდევ მოუსვით, თორემ ეს არის, ჩაიძირა...

ნაევაც მიატანა. იაშვილმა სამართი ოსტატურად მოატრიალა, მატროსებმაც ხოპები თვალის დახამხამებაში გააჩერეს ნავი წყალში ჩავარდნილის ქალის მახლობლად, რომელიც, ის-ის იყო, უნდა ჩაძირულიყო სრულიად, ამ დროს იაშვილი გადასწვდა ნავიდან, სწვდა ილიაში, მარჯვედ ზევით ამოიყვანა და ესმა სიკვდილს გადაარჩინა. მაგრამ ამასობაში ღონემ უმტყუნა ქალს და უგრძობლივად თავისის მხსნელის ხელებზე დაესვენა.

— საწყალი გოგონა! — საცოდავად წარმოსთქვა იაშვილმა. — ნაბადში გაახვიეთ, მთლად გაშეშებულა.

მაშინათვე თბილად ნაბადში გაახვიეს. ქალს მარტო გაფითრებული სახე უჩანდა, თვალები დახუჭული ჰქონდა.

— ხოპი დაიჭირეთ, ბიკებო, — დაიძახა ერთმა მატროსმა, — ხედავ ხოპი სჭერია ხელში, თორემ აქამდის დაიხრჩობოდა.

იაშვილი თავს დასტრიალებდა დამხვრჩეალსა. ფრთხილად თავი აუწია უფრო, ფრთხილადვე პირი დაულო და მხარზე გადაკიდულ ბოთლიდან რომის რამდენიმე წვეთი ჩაასხა. ესმამ შეიფრთხილა და თავისი მშვენიერი დიდრონი, შეშინებული თვალები გაახილა.

— ნუ გეშინიათ, ხანუმა, — ოსმალურად უთხრა იაშვილმა.

ტანისამოსზე, ძვირფას ნივთებზე და ნაზ, კეთილშობილურ სახის სილამაზეზე მიხვდა, ეს უბრალო ვისიმე ოსმალოს ქალი არ უნდა იყეს, არამედ ვისიმე დიდის კაცის შვილიაო და ხანუმაც იმიტომ დაუძახა.

ესმამ ხელახლა დახუჭა თვალები. მაშინ იაშვილმა კიდევ ჩაასხა პირში რამდენიმე წვეთი რომისა. მაგრამ სასმელმა გასქრა: ნაზი, უჩვევი სხეული გამოაფხიზლა. გაფითრებული ლოყები აუკვერდა, გრძელი, აბრეშუმის მსგავსი წამწამები შეუკრთა და ქალმა ხელახლად გაახილა თვალები, მაგრამ ახლა კი უფრო შეგნებულად იხედებოდა. მატროსები ყველანი მისის საცოდაობით იწვოდნენ.

— ცოტათი მოსულიერდა, — ჩურჩულით წარმოთქვა ერთმა.

იაშვილი ხელახლა დაელაპარაკა.

— რამდენიმე წვეთი კიდევ დალიეთ, ხანუმ. წამალია, გაგათბობს და არ გაცივდებით.

ესმა დამორჩილდა, თუმცა ახლაც დაახველა. მერე ცოტა წამოიწია და კარგად გაეხვია ნაბაღში.

— ვინა ბრძანდებით, ხანუმ? მითხარით, — სთხოვა იაშვილმა, როცა დაინახა, რომ ქალი გონს მოვიდა.

— ქუჩუკ-ბეის ქალი ვარ, — ნელა უთხრა ქალმა და ტირილი დაიწყო.

იაშვილი სახტად დარჩა. ასეთის დიდის კაცის ქალი იმ შუა ზღვაში რამ ჩააგდო, ფოთსა და თვით სოხუმს მოშორებითო?

— აქ, ამ ზღვაში, რა გინდოდათ? — ჰკითხა იაშვილმა.

— მე და დადა ვსეირნობდით, — უპასუხა ქალმა; მაგრამ ამის მეტი ვერაფერი უთხრა.

— დადასთან? დადა ვინლაა?

— არსლან-ბეის ძუძუდაა... ვსეირნობდით...

— არსლან-ბეი? — წამოიძახა გაოცებულმა იაშვილმა. — ის ხომ სოხუმშია!... მამა თქვენს სადლაა?

— არ ვიცი... ფოთში უნდა იყოს...

კაცს ეგონებოდა, თითქო უცნაურს პასუხს იძლევაო, უსაფუძვლოა მისი ნათქვამიო. ამბობდა, არ ვიცი, მამა-ჩემი სად არისო, იმ დროს როცა ყველამ იცოდა, რომ შარშანდლიდან ფოთი რუსეთს ეკუთვნოდა, ხოლო არსლან-ბეი სოხუმის ცი-

ხეში იყო გამაგრებული. ნუ თუ ქუჩუკ-ბეიც სოხუმშია? ჰფიქრობდა იაშვილი. მაგრამ მეტი ვერაფერი გამოკითხა, შერცხვა, ტყვე ხომ არ არის, რომ ყველაფერი გამოვკითხოვო. უმანკო ქალი სიკვდილს გადაეარჩინეთ, სიკეთე ვუყავით, მაგრამ კითხვით კი ვერაფერს ვკითხავთ, ამის ნება არა გვაქვსო.

— ვისთან წაგიყვანოთ, ხანუმა? — ჰკითხა იაშვილი: — მამასთან?

— არა, სოხუმში, — დასუსტებულის ხმით უპასუხა ქალმა; ამ პასუხმა უფრო გააოცა იაშვილი.

„მამასთან არა, სოხუმში“, — ამბობდა გულში იაშვილი: — „ეტყობა, ქუჩუკ-ბეი სოხუმში არა ყოფილა“.

— კარგი, ხანუმ, დღესვე მიგიყვანთ სოხუმში, მხოლოდ ჯერ ტანისამოსი უნდა გავიშროთ და ცოტათი მოვასულიეროთ, გემზე ჩვენ მკურნალიცა გვყავს. აბა, ბიჭებო, ხოპებს ხელი! უკან! — უბრძანა მატროსებს იაშვილი.

XV

— რა მშვენიერი ქალი ვიპოვეთ, ბატონებო! — იძახდა იაშვილი, როცა ნაფი ესკარდის მოწინავე გემს მიუახლოვდა, რომლის ერთგულ აფიცრები გადმომდგარიყვნენ და გაფაციცებით თვალყურს ადევნებდნენ ამ ამბავს.

— ვინ გადაარჩინეთ? — ჰკითხა დოდტმა.

— ტყის მეფე, კაპიტანო, ტყის მეფეთა მეფე, ოქროს ქოჩრინი...

— გვითხარით, ვინ არის? — ეკითხებოდნენ გემიდან.

— ასე ამბობს, ქუჩუკ-ბეის ქალი ვარო... ზღვაზე ვსერიწობდიო... ის კი არ ვიცი, როგორ ჩავარდა. ხელში ხოპი ეჭირა, ვერ გავიგე, ვინ მისცა. კალმით დახატულია...

ნაფი, ბოლოს, გემიდან ჩამოშვებულს კიბეს მიადგა. გაცელებული და შეშინებული უყურებდა თავისის დიდრონის თვალგბით გემზე მის საყურებლად გადმომდგარ ცნობის-მოყვარეთ. რომის რამდენმამე ყლუპმა ისე მოაღონიერა, რომ ფეხზე დგო-

მა შეეძლო. მაგრამ გრძელი ნაბადი ფეხებში ებანდებოდა და დაკიდულ კიბეზე სრულებით ვერ ავიდა.

— აკვანი ჩაუშვით! — უბრძანა კაპიტანმა.

„აკვანი“ მერხის მსგავსი რამე იყო, რომელსაც ქოქონა-ქით გემის კილიდან უშვებდნენ ხოლმე, როგორც კალატოზე-ბი და სახლების გამგოზავები დაჰკიდებენ კედლებზე, როცა მაღალის სახლების შედგება უნდათ. აკვანი შიგ ნაეში ჩაუშვეს. იაშიღილა ფრხილად დასვა თავისი „ტყის მეფე“, ნაბადში გახვეული, თვითონაც გვერდთ მოუჯდა და ხელი მოჰხვია, არ გადავარდესო.

— შეიძლება, თავბრუ დაგეხვესთ, ხანუმ და ამიტომ ნება მომეცით დაგიჭიროთ, — უთხრა ახალგაზდა მიჩმანმა ისე ზრდილობიანათ, თითქო ქალს მახურკის სათამაშოდ იწვევსო.

— მზათ არის, ასწი!

„აკვანი“ ზევით ააქანეს. გემის ერდოზე ქუჩუქ-ბეის ქალს მეტის-მეტ თავაზიანად მიეგებნენ. მათის თავაზიანობის მიზეზი, სხვათა შორის, ქალის სილამაზეც იყო: ყველას საშინლად მოეწონათ. კაპიტან-ლეიტენანტმა დოდტმა და აფიცრებმა უმდაბლესი სალამი მისცეს, როცა ესმამ ფეხი დასდგა ერდოზე. მოხუცმა ექიმმა, უკბილომა და მელოტმა, მოწიწებით გაუსინჯა მაჯა და სთქვა, გოგონა ცოტათი გაუტყივებია და სოველი ტანისამოსი ახლავე უნდა გამოეფუცვალათო.

— კარგი, მაგრამ ქალის ტანისამოსი სადღა ვიშოვოთ? — ჰკითხა კაპიტანმა.

— ამის ფიქრი ნუ გაქვსთ! — უპასუხა ექიმმა: — ბავშვს თქვენი პერანგი და ხალათი ჩავაცვათ, სანამ მისი ტანისამოსი გაშრებოდეს.

კაპიტანი თავისს კაიუტაში შეიქრა, რომ მომაჯადოებელ სტუმრისათვის თვითონვე თავისის ხელით დაემზადებინა ლოგინიცა და საცვალიც.

— გამდელი რომ არა გყავს? ვინ გახდის და ვინ ჩააცვამს გოგონას? — დაბალის ხმით იოხუნჯა ერთმა აფიცრმა.

— როგორც გატყობ, უარს არ იტყობდი მის გამდლონებაზე, — დაცინვით და დაბალის ხმითვე შენიშნა თავადმა იაშვილმა.

— არ ვიტყობდი, მაშ!

ამ დროს კაიუტიდან კაპიტანი გამოიქრა.

— ყველაფერი მზათაა, — აჩქარებულად წარმოსთქვა. — გეთაყვათ, — მიუბრუნდა კაპიტანი თავადს იაშვილს: — აუხსენით, რაც უნდა ჰქნას ჩვენმა სტუმარმა. ახლავე გაიხადოს სოველი ტანისამოსი... არ შეეშინდეს, ჩემს კაიუტაში არაეინ შევა. ფანჯრები ჩამოვფარდე... მერე სოველი ყველაფერი კაიუტიდან გამოყაროს გასაშრობად.

ქალი დასაკეც სკამზედ იჯდა. ლოყები ენთებოდა აღელვებისა და სირცხვილისაგან, არც რომი დაელიენა თავის დღეში.

— ბავშვს რომი დააღევინეთ, თავადო? — ჰკითხა ექიმმა, როცა იაშვილის ბოთლს შეხედა.

— დავაღევინე, ექიმო.

— Optime! Aqua vitae (ჩინებულია! სიცოცხლის წყალი) ყველაზედ უკეთესი თანაშემწეა ესკულაპისათვის წყალსა თუ ხმელეთზე. როცა გოგონა ტანისამოსს გამოიცვლის, წამალსაც დავაღევინებ.

იაშვილმა დარიგება მისცა ქალს, ასე და ასე მოიქცეითო.

— ყველანი გეხევიან და გემონებით, ხანუმა, რაც პატივცემულმა ექიმმა ბრძანა, ყველაფერი ასარულოთ, — ეუბნებოდა თავადი. — თუ თქვენ ახლა ავად გახდით, სინიდისი და გვტანჯავს. მაშინ თქვენს პატივცემულს მამას და თქვენს თანამემამულეთ საბუთი ექმნებათ, გაგვიკაცხონ: — იტყვიან, რუსის აფიცრებმა არც კი იზრუნეს უპატრონო ქალისათვის, რომელსაც ისეთი უბედურება ეწვიაო. მთელი ჩვენი სიცოცხლე სინიდისი არ მოგვასვენებს. თქვენი ტანისამოსი გაშრება და ჩაიცვამთ თუ არა, პატიოსან სიტყვას გაძლევთ, დღესვე წაგიყვანთ — გნებავეთ სოხუმში, ან საცა მიბრძანებთ. წაბრძანდით კაიუტაში, ნუ იგვიანებთ, ეს ბოთლიც წაიღეთ: ამ წამლის კიდევ მიირთვიან რამდენიმე წვეთი და იმითვე მთელი ტანი დაიზილეთ მაგრად, განსაკუთრებით ფეხები.

ესმა-ხანუმი ხედავდა, ყველანი აღერსიანად ეპყრობოდნენ, ყველას ეცოდებოდა. ამან ხელახლა აატირა და მორჩილებით კაიუტაში შევიდა.

— რა ბშეენიერი არსებაა! — თავ-დაჭერით სთქვა დოდტმა.

— თქვენ თვალეზი ბრძანეთ! ანგელოზს მიუგავს!

— მაგრამ, ერთი ეს მიბრძანეთ, ზღვაში რამ ჩააგდო? — ჰკითხა ექიმმა.

— არაფერი მესმის, — უბასუხა იაშვილმა. — ეს-ლა ვიცი, რომ არსლან-ბეის რომელიღაც ძუძუდასთან ერთად ნავით სეირნობდა თურმე, ხოლო ზღვაში რამ ჩააგდო — ვერ გავიგე! შეიძლება, უცაბედად ჩავარდა ზღვაში, მაგრამ მე ეს მიკვირს, მეორემ რატომ არ ამოიყვანა წყლიდან?

— იქნება, ჩვენ დაგვინახეს, შეეშინდათ და თავის საშველად გაიქცნენ. შეიძლება, ამ დროს ნავიდან გადავარდა? — სთქვა დოდტმა.

— ვინ იცის, იქნებ ასეც იყო, — დაეთანხმნენ აფიცრები.

ამ ამბავში რომ იყვნენ, დოდტმა იალქნები სულ ჩამოაშვებინა მთელის ესკადრიდან და სოხუმის პირდაპირ გაჩერდნენ. ნაცრის ფერი კედლები ციხისა, მისი კოშკები და სათოფურები, სახლების პრეტყელი სახურავები, მაღალი მინარეთები და მუქის ფერის, ნემსის მსგავსი კვიპაროზები მკაფიოდ მოსჩანდა ქალაქიდან. ქალაქს იქით კავკასიის ქედის უზარ-მაზარ მთების კალთები ჩამოკიდულყო. ნავთსადგურიდან ოსმალების გემების ანძები მოსჩანდა, მაგრამ დიდი საომარი ხომალდები არ იდგა.

ესკადრა რომ გაჩერდა, სხვა გემების აფიცრები ლეიტენანტის ფრევატზე გადმოვიდნენ ამბის შესატყობად. ყველაფერი აუხსნეს.

— მაშ ლამაზია ეს გურია მაჰმადისა? — იკითხა ახალგაზდა გარდმარინმა. — ასეთი მომჯადოვებელი სამხედრო ნადავლი სიკეთის ნიშანია. ნეტავ, ცალის თვალთ მანც შემახედვინა... ნეტავი იაშვილს, ხელში სჭერია...

— შეხეთ, ბატონებო, კაიუტიდან რალაც გამოაგდო.

— რა ხელი აქვს! დანახვა მოვასწარი.

ესმა-ხანუშმა გამოაგდო თავისი სოეელი ტანსაცმელი. ია-შვილმა და ექიმმა აიღეს და გასაშრობად მისცეს. ყველა მივარდა ლამაზ ქალის ტანსაცმელს და სინჯვა დაუწყეს.

— პერანგია! ერთი მაკონცინეთ მაინც, — იძახდა ახალგაზდა გარდმარინი.

— დაიკარგე აქედან, შე ლლაპო! — შეუტია იაშვილმა.

— უმანკო ქალის საცვალი წმიდა ნიეთია, — სთქვა მოხუცმა ექიმმა, რომელსაც ხელში ეჭირა გოგონას ტანსაცმელი.

დოდტმა ამასობაში მოსამსახურეს უბრძანა, სასტუმრო კაიუტაში სუფრა გაშალეთ და შამპანის ღვინოც მოიტანეთო. ყველა მზიარულად იყო, ასე იტყოდა კაცი, თითქო გაუმბრჯენიათო. გასაკვირველიც არ იყო: — სამხედრო ფრეგატაზედ, რომელსაც ზარბაზნები უნდა დაეშინათ ოსმალების ციხისათვის, ქალი იჯდა და მერე როგორი? — მომჯადოებელი არსება!

იაშვილი და ექიმი სამზარეულოში ფუსფუსებდნენ და ქალის ტანსაცმელს აშრობდნენ. ტანისამოსი ძალიან მალე გაშრა: რბილსა და ბეწვიანს ნაბადს წყალი თითქმის სულ შეესვა. მალე სუყველაფერი მზად იყო.

ესმა-ხანუში ამასობაში კაიუტაში იჯდა. ტანთ გოლანდიურ წმინდა არმენაკის პერანგი ეცვა და ზევიდან კიდევ აბრეშუმის ხალათი კაპიტანისა. რამდენიმე ყლუპი რომი კიდევ ჩაყლაპა, წამალი ეგონა, და სულ დაჟღაბებდა. ფრთხილად ფარდას ასწია და ქურდულად დაუწყო თვალიერება ერდოზე თავმოყრილ აფიცრებს, რომლებიც ერთ ამბავში იყვნენ, ეს რა საკვირველება ვიპოვეთ შავს ზღვაშიო! ბუნდად-ლა იგონებდა ესმა იმ უბედურებას, რომელიც ზღვაში გადახდა. თავის თავი სიზმარში ეგონა, არა სჯეროდა, რაც დაემართა. ნუ თუ დადას ჩემი დახრჩობა, ჩემი სიკვდილი უნდოდაო? ჰო, უნდოდა, ნავიდან ზღვაში გადამაგდო და ვერ მომწვდა, თორემ ხოპსაც დამარტყამდა. დიდი ხანია, ექვიანობს არსლან-ბეისა, თუმცა უკანასკნელ ხანებში, ძალიან ცდილობდა თავისი სიძულვილი

და გრძობა დაემალა; წინანდებურად შეაღერებოდა, თავს მივლებოდა. და აი, ბოლოს კი რა ჰქნა!... რა პირით უნდა შემხედდეს? რას იტყვის, რითი გაიმართლებს თავს მოღალატე მეგობარი? არსლან-ბეი რას ეტყვის? დამალვა კი მაინც არ შეიძლება ამ ამბისაო...

„რა კეთილის გულისანი არიან, — თავის გულში ამბობდა ესმა, როცა ოფიცრებს უყურებდა. — ამათი არ მეშინიან, მაგრამ მრცხვენნიან კი, ცუდად მაცვია!

სირცხვილის აღმული მოედვა მისს სათუთ ლოყებსა. მთელს ტანში სასიამოვნო სითბო იგრძნო, თუმცა ცოტათი თავბრუ ეხვევოდა. თითქო არც კი ახსოვდა ის საშინელი წამი, ზღვაში რომ გამოიარა. კარგი ცურვა რომ არა მცოდნოდა და ხელშიაც ხოპი რომ არა მჭეროდა, ახლა ზღვის ფსკერზე ვიქნებოდითო. ახლა კი არსლან-ბეის მალე დავინახავ, რა ბედნიერი ვარ!... რომმა ახალგაზდა თავი ცოტათი დაურეტია. ჭამაც მოუწდა.

მაგრამ მოხუცებულმა საჭურისმა, — ექიმი ესმამ იმ მოხუც საჭურისს დაამგავსა, რომელიც ბათომის ფაშამ რილასთვისაც ფოთში გამოგზავნა ერთხელ, — უშველებელს ლანგარზე რალაც შემოუტანა. ეს იმისი ტანისამოსი იყო. მისი ოქროთნაკერი ჩაღრი, წითელი წულა-მესტები, მწვანე ძიქვა — ყველაფერი ლამაზად ელაგა. ქალს ხელახლად შერცხვა.

მოხუცი საჭურისიცა და ლამაზი „ქართველიცა“, რომელმაც წყლიდან ამოიყვანა, ორივე მოდიან ჩემს კაიუტაშიო. ვიღამაც კარი დააკაკუნა.

— ნუ გეშინიან, ხანუმ, — მოისმა ნაზი ხმა „ქართველისა“: — ექიმს თქვენი ტანისამოსი მოაქვს. კარი გაუღეთ.

კარი გაუღო და ექიმი ოთახში შევიდა.

— აი, ჩემო შვილო, შენი ტანისამოსი გამშრალია, — უთხრა ექიმმა რუსულად. თან ცდილობდა ისე ელაპარაკნა, თითქო ბავშვს ემუსაიფებო. — ჩაიცვით, ჩემო პაწაწავ. თავი ხომ არა გტკივთ? — ექიმმა რკინასავით გახურებულ თავს ქალისას ხელი მოჰკიდა. — არაფერია, სითბო ზომიერი გაქვს... ცივებამ

გავიარა. იახში, იახში! — უთხრა კბილებ-ჩაცვიფნულმა ექიმმა ჩიფჩიფით:—optime, სულ იახშია.

ესმამ თავი ვერ შეიკავა ღიმილისაგან, მოხუც „საქურისის“ კეთილ სახეს რომ უყურებდა: „პირწავარდნილი ბათომე-ლი საქურისიაო!“ ორც კი შერცხვა მისი.—„სწორედ ჩვენს მოხუც გაღიასა ჰგავსო“.

ექიმმა აღერსიანად თავი დაუკრა და გავიდა.

XVI

მდიდრულად გაშალეს სუფრა სასტუმრო კაიუტაში. ბრო-ლი და ვერცხლი ადამიანს თვალსა სჭრიდა. დიდს ლაკანში ყი-ნული იდო და შიგ ეწყო თავმოკრული ბოთლები გასაცივებ-ლად. დოდტმა თვითონ დაათვალიერა ყოველივე და მერე ისევ გამოვიდა ერდოზე.

— ჩვენმა ძვირფასმა სტუმარმა რა ჰქნა?—ჰკითხა კაპი-ტანმა თავადს იაშვილს.

— მე მგონი, ტანისამოსი გამოიცვალა კიდევცა.

— მაშ წავიდეთ და სასტუმრო კაიუტაში მოვიწვიოთ. კაპიტანის კაიუტის კარები დააკაქუნეს.

— მე ვარ, ხანუმა.—უთხრა იაშვილმა:—შეიძლება შემო-ვიდეთ?

კარი გაიღო და ორივე კაიუტაში შევიდნენ. ესმას სახე-ზე გამჭვირვალე ჩადრი ჩამოეთვარებინა და ისე იდგა.

— ნება გვიბოძეთ, გამოგეცნაუროთ, ხანუმი:—თავადი ია-შვილი გახლავართ,—უთხრა ახალგაზდა მიჩმანმა და მორიდე-ბულად თავი დაუკრა.—ესეც კაპიტან-ლეიტენანტი დოდტი გახლავსთ, რუსების ესკადრის უფროსი,—განაგრძო თავადმა და ახალგაზდა ქალს მოწიწებით წარუდგინა თავისი უფროსი.

დოდტმა ხმის ამოუღებლად თავი დაუკრა.

— ნება გვიბოძეთ, ხანუმი, ჩვენს საზოგადოებაში მიგი-წვიოთ,—განაგრძო იაშვილმა.—თქვენ ჩვენი საპატიო სტუმა-

რი ბრძანდებით ამ ქამად. კაპიტანი ბოდის იხდის კანდიდობისათვის, რომ სასტუმრო კაიუტაში გიწვევს.

ესმა-ხანუმი ხმის ამოუღებლად ყურს უგდებდა და ჩადრის ტოტებს აკრძალვებდა ხელში.

— თქვენში, ხანუმი, ახალგაზდა ქალი მამაკაცებთან ვერ გამოვა, — განაგრძო იაშვილი. — მაგრამ ახლა თქვენ რუსების გემზედა ბრძანდებით და უმორჩილესადა გთხოვთ ამ ქამად აქაურს ჩვეულებებს პატივი სცეთ. ამით დიდად ასიამოვნებთ ყველას.

ახალგაზდა მიჩმანი დიდს პირწყლიანობას იჩენდა და გატაცებით ლაპარაკობდა. ლამაზს ესმა-ხანუმს ეგონა, ჯერ ისევ სიზმარში ეარო. გაითვალისწინა ბოროტი დადა, უფსკრულში ჩავარდნა, შუა ზღვაში შიში რომ გამოსცადა, ცივი წყალი ზღვისა, ჯაქვსავით რომ სხეული შეეზორკა, საცოდავი ყიფყივი ტიფებისა, თითქო ცივს სამარეში აცილებდნენ სამგლოვიარო სიმღერითაო, ლაქვარდი და გულქვა ცა, — შემდეგ მიშველება ამ კეთილისა და ალერსიანის ბატონისა, რომელმაც სიკვდილს გამოსტაცა პირადან, — ეს ტკბილი ხმა, ეს ნაზი თვალები... სიზმარია, სიზმარი, მაგრამ ისეთი ტკბილი, საოცნებო, სასიხარულო სიზმარია, როგორც სოფ. ქიქში გაუგონია პატარაობისას, ძიმის ზღაპრებში. ზღვის სულებმა მიხსნეს, რომ ისევ არსლან-ბეის დავუბრუნდეთ... ახლაც იმათ მივყევარ, უნდა დავემორჩილო, უნდა წავყვე ზღაპრულს სამეფოშიო.

ლოდტმა რომ დაინახა, ქალი ხვას არ იღებსო, მივიდა, ხელი ხელს გაუყარა და სუფრისაკენ წამოიყვანა დიდის მოწიწებით. ესმაც წამოჰყვა. გემის ერდოზე სასტუმრო კაიუტის წინ ესკადრის აფიცრები გამწკრივებულნიყვნენ. ყველანი უმდაბლესს სალამს აძლევდნენ. ასეთი ამბავი აბა სად უნახავს ესმას? — ჰო, ეს სიზმარია, ზღაპრია, მოჯადოვებულს ქვეყანაში ვარო.

ასე შევიდნენ სასტუმრო კაიუტაში. ლოდტმა თავისი მშვენიერი სტუმარი საპატიო ალაგას დასვა, ძვირფასად გაშლილ სუფრის თავში. მხოლოდ ყვავილების თაიგული არ იღვა მის წინ. ესეც იქმნებოდა, მაგრამ შუაგულ ზღვაში საიდან უნდა

მოეტანათ? მოკლე ხანში აფიცრები თავ-თავის ალაფს დასწრად სხდნენ, ხოლო დოდტი და თავადი იაშვილი ერთი მარჯვენე მოუჯდა მშვენიერს სტუმარს, მეორე—მარცხნივ, და მოსამსახურეებმა საკმეღების შემოტანა დაიწყეს.

— ხანუმა, თუ შეიძლებოდეს, ჩადრი აიწიეთ, თორემ ისე საკმლის მირთმევა გაგიკირდებათ, — ზრდილობიანად უთხრა თავის მეზობელს თავადმა იაშვილმა მოჯადოებულსავით მჯდარს ესმას. ქალმა ჩადრი აიხადა, და იქ მყოფთ ეგონათ, მხემ შემოგვაშუქაო: ისეთი მშვენიერი სახე და ანგელოზისებური თვალები ჰქონდა.

პირველში ყველანი ჩუმად იყვნენ. ხედავდნენ, რომ ესმა-ხანუმს მოშივნია და საკმელს კარგად მიირთმევსო. ყველაზე წინ ეს ექიმმა შეამჩნია.

— გოგონას კარგი მადა აქვს, — გაიფიქრა ექიმმა. — მაშასადამე, კარგად არის: homo talis est, quo modo est.

— უკაცრავად, მშვენიერო ხანუმ, — თამამად უთხრა ახალგაზდა მიჩმანმა: — თქვენ ჩვენი საპატოო სტუმარი ბრძანდებით და ჩვენ ჯერ თქვენი სახელიც არ ვიცით: გთხოვთ გვიბრძანოთ.

— ესმა... ესმა-ხანუმ, — ჩუმად უპასუხა ქალმა.

— რა საუცხოვო სახელია, ან რა მშვენიერი ხმაა! — წამოიძახა ერთმა ახალგაზდა გარდემარინმა.

ესმამ შეხედა ახალგაზდა კაცს და გაუღიმა: გულუბრყვილოდ ეჩვენა მისი წამოძახილი და მისი აღტაცებული სახე.

— რა მშვენიერებაა! — რა მომჯადოებელი არსებაა! — გაისმა ჩურჩული აფიცერთა შორის.

— გეთაყვა, თავადიშვილო, ერთი ჰკითხეთ, ზღვაში რამ ჩააგდო? — მიუბრუნდა დოდტი იაშვილს. — ან რატომ მამასთან არ არის, სოხუმში რას აკეთებს?

— მრცხვენიან, კაპიტანო.

— რატომ? — გაიკვირვა დოდტმა.

— გამოკითხვას, ჯაშუშობას დაემსგავსება ჩემი ქცევა, მეთაკილება; იმას მაინცა ვკითხავ, ზღვაში რამ ჩააგდო, ან დადამ, თუ ვილაცაა, რატომ არ დაიხსნა? — და იაშვილმა ლაპარაკი დაუწყა ამის შესახებ.

— მე და დადა ჩვენის ნავით ვსეირნობდით,— გაუბედავად დაიწყო ესამა.— მერე შორიდან თქვენი გემები დავინახეთ... და ძალიან შეგვეშინდა... დადამ მითხრა, სამართს მოჰკიდე ხელი და უკან მოაბრუნე ნავი, სოხუმისაკენაო. დადას გვერდით რომ გავუარე... ზღვაში ჩავვარდი... ხელი მკრა...

— ხელი გკრათ?— ჰკითხა იაშვილმა:— უცაბედად?

— არა... განგებ ვადამაგდო...

— ახ, საზიზღარო!— წამოიძახა ახალგაზდა მიჩმანმა. — ხოპი?

— უნდოდა თავში დაერტყა ჩემთვის ხოპი და ხელიდან გაჰვარდა.

— ღმერთო, რა ავაზაკი ვინმე ყოფილა? მერე რიდასთვის, რა დაუშავე იმ ურჯულოს?

— არსლან-ბეის გულისათვის... იმისთვის, რომ... არსლან-ბეი კარგად მეპყრობა... უყვარვარ...

— მესმის! ალბად, მეტოქის მოშორება მოუნდომებია... წარმოიდგინეთ, ბატონებო, — მიუბრუნდა იაშვილი ამხანაგებს— თურმე არსლან-ბეის ძუძუდას მოუნდომებია ამ საცოდავ ქალის დახრჩობა, ეს ზღვაში გადაუგდია და თვითონ კი სოხუმში გაქცეულა ნავით.

— ოხ, შეჩვენებულო! მერე ასეთი მზეთუნახავი გაიმეტა დასახრჩობად?— ხელახლა წამოიძახა გარდმარინმა. — ერთი თუ მალე ავიღეთ სოხუმი, მე თვითონ ამოვხდი სულს იმ გველის წიწილს, იმ კუდიანს, იმას...

— მაშ, ძვირფასო ესმა-ხანუმ, თქვენ სოხუმში სცხოვრობთ?— ხელახლა ჰკითხა იაშვილმა.

— დიად, სოხუმში.

— მამა თქვენიც იქა სცხოვრობს?

— არა, მამა ტრაპიზონშია.

— არა, ბატონებო!— ხმამაღლა წამოიძახა იაშვილმა:— მეტს ვერაფერს ვკითხავ— ეს ჯაშუშობა იქნება, შეურაცხყოფას მივაყენებთ ამ მომხიბლველს არსებას. მხოლოდ ის ვიცი, რომ თვითონ სოხუმში სცხოვრებს, ხოლო მამა მისი, ქუჩუკ-ბეი—

ტრაპიზონში. როგორც ეტყობა, არსლან-ბეის უნდა უყვალდეს ეს ქალი, ან და მისი ცოლია.

— ყოვლად შეუძლებელია!—ხელახლა წამოხტა გარდმარინი:—ესეთი ნაზი არსება და ის ქაჯი! ქაჯის ხელში ანგელოზს რა უნდა!

იმ დროს შამხანის ღვინო ჩამოატარეს. დოდტმა ხელში ჭიქა აიღო, წამოდგა და ხმამაღლა წარმოსთქვა:

— ბატონებო, მე გიახლებით სადღეგრძელოს ჩვენის მშვენიერის სტუმრის, ჩვენის ნაპოვნის ქალისას, რომელმაც მოკლე ხნით მაინც გააბედნიერა ჩვენი ესკადრა:—ამ წუთიდან ის ჩვენს ქალად—„ესკადრის ქალად“ ითვლებოდეს. ღმერთმა გაუმარჯოს კეთილშობილს ესმა-ხანუმს, „ესკადრის ქალიშვილს“.

— ურაა!—წამოიძახეს ყველამ ერთხმად.

თავადმა იაშვილმა აუხსნა მეზობელს მწიფელობა სადღეგრძელოსი და საერთო „ურასი“.

ესმას უარესად შერცხვა და თავისი ჭიქა დაიჭირა ხელში. ყველა მიუახლოვდა. მაგრამ ქალი დაღევას ვერა ჰპედავდა. მერე ექიმი მივიდა ესმასთან.

— დალიეთ, ჩემო პაწაწავ, —უბრა ექიმმა მამობრივის კილოთი:—ძალა—*vis vitalis*—მოგემატებათ.

იაშვილმა გადაუთარგმნა ექიმის ნათქვამი. ესმამაც დაუჯერა და ღვინო ცოტათი მოსვა.

სუფრიდან აღდგენ თუ არა, ესმამა სთხოვა იაშვილს, სოხუმში წამიყვანეფითო.

— მე თქვენ პატიოსანი სიტყვა მოგეცით, ძვირფასო ხანუმა, სადაც გვიბრძანებთ, იქ წაგიყვანთ—მეთქი, და უნდა ავასრულო კიდეცა ჩემი სიტყვა. თუმცა, უნდა მოგახსენოთ, ძალიანა მწყინს იმისი ასრულება, —უბრა იაშვილმა.—თქვენ მზესავით გაანათეთ ჩვენი ფრევატი და ახლა ეს მზე თავს გვანებებს, იყავნება ალლაჰისა!

იაშვილმა დოტსა სთხოვა, უბრძანეთ საუკეთესო ნავი მოამზადონო. აყაყანდნენ, თხოვნა დაუწყეს, ერთს საათს კიდევ დარჩეს ძვირფასი სტუმარი ჩვენთანაო; მაგრამ იაშვილმა მაინც

თავისი ქნა. რამდენისამე წუთს უკან ნავი ფრეგატას მოშორდა; სამართი იაშვილს ეჭირა, ხოლო ესმა ექიმის გვერდით იჯდა, სკამზე. თან წამოიღეს ის ხოპიცა, რომელმაც ესმა გადაარჩინა. ოფიცრები ცხვირსახოცებს უქნევდნენ წამსვლელთ და ესკადრის ქალს გზა დაულოცეს. ესმა მეგობრულად თავს უკრავდა და მხიარულად იღიმებოდა. ნავი ჩიტსავით მიფრინავდა, ექვისი კაცი ძალუმიად უსვამდნენ ექვს წყვილ ხოპს.

სოხუმის ნავთსადგურსაც მიატანეს. გაუარეს გვერდით ოსმალთ ნავეებს და მარდად ნაპირს მიადგნენ. ნავსა და ნაპირს შუა გადებულს ფიცარზე ესმა ჩიტსავით გადაფრინდა, მას მისდევდა იაშვილი და ექიმი. გარს შემოეხვივნენ ცნობის-მოყვარენი და ოსმალნი. მათ წინ შემოეგება ციხიდან გამოსული არსლან-ბეი ამალით. ესმა გულში ჩაეკრო. ხოლო იმან ბავშვსავით ხელში აიყვანა და კოცნა დაუწყო, — დაავიწყდათ, რომ აქ იმათს გარდა სხვანიც იყვნენ.

— აი ჩემი მხსნელი, — უთხრა ესმამ, როცა თავი გამოსტაცა და იაშვილი უჩვენა არსლან-ბეის; — აი, ეს კეთილი მოხუცი კი მწამლობდა.

არსლან-ბეიმ ხელი გაიწოდა და უნდოდა ახალგაზდა მიჩმანს გადახვეოდა; მაგრამ იაშვილმა უკან დაიხია.

— ამ ბავშვს გაუფრთხილდით, დაიფარეთ, ჩვენის ზარბაზნების ყუმბარები არ მოხვდეს, — უთხრა მან ესმაზე: — ჩვენ ახლავე სროლას ავტეხავთ, თქვენი ციხე უნდა ავიღოთ.

— დიად, გაუფრთხილდი ჰაწიას, — წაილულლულა ექიმი: — დიდი მწუხარება გამოიარა.

— მშვიდობით, ხანუმ! ალლაჰმა გაბედნიეროსთ და კეთილად გამყოფოსთ! — გულაჩუყებულის ხმით უთხრა იაშვილმა. — ჩემს სიცოცხლეში არ დაგივიწყებთ.

ამ დროს ხალხში ყვირილი ასტყდა: „ქალი, ქალი გადმოვარდა კედლიდან.“

— ჩემი დადა! დადა! ჩემი ქალი! — გაისმა განწირული ხმა მამაკაცისა.

არსლან-ბეიმ იცნო ხმა: — დადას მამის ხმა იყო, მოხუცის თუთ მულისა. არსლან-ბეიმ და ესმა-ხანუმმა მსწრაფლად მიირ-

ბინეს თუთშულთან, რომელიც სასოწარკვეთით თავს დასტი-
 როდა მიწაზე გაშლართულს გვამს, — ეს გვამი დადასი იყო. ცი-
 ხის კედლიდან რომ დაინახა, ჩემი მოქიშვე და ჩემის ბორო-
 ტების მსხვერპლი ცოცხალიაო, გულში სატევარი ტარამდე
 დაიტაკა და კედლიდან ბრახვანი მოსძვრა.

— ოჰ, დადა! გეტყობა, ალლაჰის რისხვას ვერსად წაუხვე-
 დი, — ჩუმაღ წარმოსტქვა ესმა-ხანუმმა და თავზარდაცემული
 დააქერდა თავისის მტრის გვამს.

XVII

თავადი იაშვილი და ექიმი დაბრუნდნენ თუ არა, ესკად-
 რა საომრად გამწკრივდა და სოხუმს მოახლოვდა. ნაშუადღე-
 ვის სამს საათზედ ყველა გემებიდან ზარბაზნების ცლა დაიწყეს.
 მართალია, ციხიდან ხი ზარბაზნით აძლევენ პასუხს, მაგრამ
 რუსების ზარბაზნები ისე ღონივრად ხვდებოდა, რომ ასე იტყო-
 დით, ციხის კედლები დნება და კანკალებსო. კვამლისაგან,
 მართალია, ესკადრიდან ვერაფერს არჩევენ, მაგრამ ქარისაგან
 როცა ცოტათი განიბნეოდა კვამლი, ღურბინდითა ხედავდნენ,
 რომ სოხუმის ციხე მართლა დნებოდა: სათოფურები იქცევო-
 და, ზარბაზნების უმეტესობა დაზიანდა, ასე რომ ან სრულე-
 ბით უხმარად იდგნენ, ან და, თუ სკლიდნენ, ყუმბარა მძლავრად,
 ცისაკენ ვარდებოდა, ან კიდევ ისე უხერხულად მიდიოდა, რომ
 ნავსადგურში ოსმალებისავე გემებსა და ნაევებს ეცემოდა და
 ამსხვრევდა. ციხის შენობას ცეცხლი წაეკიდა. რომ დაღამდა,
 გარშემო მთები და ზღვა სისხლის ფრად განათდა ცეცხლისა-
 გან. რალაც საშინელება ისმოდა ცეცხლის შეუწყვეტელ ტაკა-
 ტკუსა და კვნესა-ზუზუნში.

— როგორ გააჩირაღდნეს ქალაქი ესმას პატივსაცემლად! —
 აღტაცებით წამოიძახა ახალგაზნა გარდმარინმა.

— ნეტავ სად არის ახლა საცოდავი გოგონა? — სწუხდა
 ექიმი. — კი არ გააცივონ!

თან-და-თან სუსტად აძლევენ ციხიდან პასუხს. რუსის
 ესკადრა უფრო გაორკეცებულის ძალით მიაწვა. დოდტი და-

მშვიდებულის ხმით იძლეოდა ბრძანებას, სახმაუროთი ხან ერთს გემს ეტყოდა, ასე მოიქეციო, ხან მეორეს. ყველა გემები მწყობრად მოქმედობდნენ, თავისის მოქმედებით ჯოჯოხეთს მოაგონებდნენ ადამიანს. ღამის სიბნელეს მხოლოდ ცეცხლის სინათლე გადაჰფენოდა. ნავთსადგურიდან წყევლისა და ყვირილის ხმა მოისმოდა, მათს ხმას ზედ ერთვოდა ზარბაზნების ხმაცა: ღრიალებდნენ და იწყევლებოდნენ ოსმალები, რომელნიც თავიანთს გემებთან ერთად წყალში იღუპებოდნენ. ტიფები დაფრთხნენ, საზარლად ყივყივი მორთეს და ჰაერში დატრიალობდნენ ან და ცეცხლის სინათლეს ეტანებოდნენ და შიგ ვარდებოდნენ. ზარბაზნების ხმა მთელს ღამეს ისმოდა და, როცა ცეცხლის სინათლეს განთიადის სინათლეც ზედ დაერთო, ციხე მკვდარს დაემსგავსა: არც ერთი ზარბაზანი არ იცლებოდა ციხიდან და მის კედლებზედაც მეციხოვნე არა სჩანდა.

— აღსრულდა! — სთქვა ექიმმა, დამარცხებულს ქალაქს რომ უმზერდა და პირჯვარი გამოისახა. — ნეტავ საცოდავ ბავშვს რა მოუვიდა?

ზარბაზნების ხმა სულ შესწყდა. მოისმოდა მხოლოდ ცეცხლწაკიდებულ სახლების ტკაც-ტკუცი და ესკადრაზე არევ-დარეულ გუგუნნი და ძახილი. მეომარნი პატარა გემებში სხდებოდნენ ნაპირად გასასვლელად. მზემ უკვე მთებიდან ამოჰყო თავი, როცა ზღვის მე-4 პოლკის ორი როტა ნაპირად გავიდა და გაშლილის დროშებითა და მუსიკით დაობლებულს ციხეში შევიდა. ყველაფერი გაოხრებული იყო: კედლებზე თავდაყირა ეყარა წმ-მდე დაზიანებული ზარბაზნები; სახლები ნახევრად დანგრეულიყო ან დამწვარიყო; ყოველ ფეხის გადადგმაზე მკვდრები ეყარნენ, ვერ მოესწროთ წადება და დასაფლავება. მეჩითის წინ ლამაზის ქალის გვამი ესვენა. დადასი იყო ეს გვამი. გულში სატევარი ერჭო. თავი მიუწებებიათ, დაე ყველამ აფურთხოს და დაჰგმოს მისის მუხთლობისათვისო. თავადმა იაშვილმა და ექიმმაც შეამჩნიეს.

— აი, საცოდავი მსხვერპლი ექვიანობისა, — ჩაიქნია თავი ექიმმა: — ჭეშმარიტად — homo homini lupus.

— ესეც ლამაზი ყოფილა, — შენიშნა იაშვილმა.

— ოჰ, რა ვუთხრა ამ სილამაზეს! — ამოიოხრა ექიმმა: — ბევრი უბედურება მისის წყალობითა ხდება ქვეყანაზე.

— თქვენ კი როდისმე ბრძანდებოდით შეყვარებულნი? — ჰკითხა ერთმა ხუმარამ ექიმს.

— Homo, hominis filius sum, (მეც ადამიანის შვილი ვარ) ყმაწვილო, — უპასუხა მოხუცმა და ამოიოხრა.

— ეს კარგი, მაგრამ საცოდავი ქალი მაინც უნდა დავმარხოთ, თუმცა ჩვენის ესმას დახრჩობა კი სდომებია. ნეტავ, სად არის ახლა ესმა?

— რა თქმა უნდა, მთებშია, — უპასუხა იაშვილმა, — მართლა, კაპიტანს უნდა მოვავაგონოთ, რომ მკვდრები დასაფლავებინოს. წავიდეთ, ბატონებო, ვუთხრათ.

მეომრები ქალაქის იმ ნაწილში წავიდნენ, მთებისაკენ, სადაც ზარბაზნები არ მოხვედრია. მეჩითს უკან, მოედანზე, საზარელი სურათი წარმოუდგათ თვალ-წინ. მსხვილს წიფლის ბოძზე პირქვე ხელ-ფეხით დაკრული იყო მთლად ტიტველი ახალგაზდა აფხაზი. გვერდთ მოხუცი უდგა. ყველაზე მეტად მოსულებს იმან შეჰზარათ გული, რომ დაკრულს ძაღლები დასეოდნენ და ჰლოკავდნენ — ულოკავდნენ გულს, მუცელს, ფეხებს, ის კი ულონოდ კბილებს აკრაჭუნებდა და იფურთხებოდა. რუსის აფიცრები რომ დაინახა, მოხუცმა ხელი გულსა და შუბლზე მიიღო და მიესალმა.

— ეს რა ამბავია, მოხუცო? — ჰკითხა იაშვილმა.

მოხუცს ყურთა ჰკლებოდა და კითხვა ისევ განუმეორა თავადმა.

— ეს კაცი, ბატონო, მოლალატეა. ჩვენმა ბატონმა, არსლან-ბეიმ, ბრძანა, საჯაროდ შეერცხვინათ და ძაღლები დაესიათ მის ტანისათვის სალოკავად. როცა მინარეთის ჩრდილი დაჰფარავს, მომიყვანე, უნდა დავსაჯოთო. არსლან-ბეი და მისნი მომხრენი ქალაქიდან გავიდნენ. ხოლო მინარეთის ჩრდილმა ჯერ ნახევრად დაჰფარა მოლალატე, ახლა იმას ვუცდი, ალლაპი სულ დაჰფარავდეს თავისის ჩრდილითა, მაშინ ხელ-ფეხს ავუხსნი.

სანამ მოხუცი ლაპარაკობდა, აფიცრებმა ძაღლები მოაპყრეს და გერეს საცოდავს.

— ხედავ, ტანზე მაწონი დაუსხამთ!—სთქვა ერთმა.

— აფხაზებსა და სპარსელებს ასეთი ჩვეულება აქვსთ,— უთხრა იაშვილმა: — დამნაშავეს სახესა და წვერზე მაწონს დაასხამენ, უკულმა შესვამენ სახედარსა ან ცხენზე და მთელს ქალაქს შემოატარებენ: ეს საჯარო შერცხვენაა. ხოლო როცა დამნაშავე ძალიან უნდათ შეარცხვიონ, მთლად გააშიშვლებენ, აი როგორც ამისათვის უქნიათ, ისე, მთელს ტანზე მაწონს დაასხამენ, დააკრავენ ბოძსა ან ფიცარზე და ძაღლებს მიუსევინ სალოკავად.

— რა საზიზღრობაა!—წამოიძახა ერთმა აფიცრმა.— მოხუცო, აუშვი, ჩქარა! ალაჰმა უკვე გადააფარა თავისი ჩრდილი.

მოხუცი დასცქეროდა საცოდავს დამნაშავეს. როცა მინარეთის ჩრდილმა სამხრეთისაკენ ცოტათი გადაიწია და მარჯვენა ხელს მიკრულისას და მარჯვენა მხარეს ჩრდილმა გადაურბინა,— საჩქაროზე შეხსნა თასმები, რომლებითაც დაკრული იყო ხელ-ფეხი დასჯილისა.

— რა დაუშავა არსლან-ბეის ამ უბედურმა?—ჰკითხა იაშვილმა.

— რა, ბატონო, და,—უბასუხა მოხუცმა:— გუშინ საღამოს საიდუმლოდ შეატყობინა არსლან-ბეის ძმას, სეფერ-ალი-ბეის, ურუსები ციხეს მოადგნენ ასაღებად და, შექველია, მალეც აიღებენო.

— ჰო, მაშ ჩვენი მომხრე ყოფილა ეს უბედური!—წამოიძახა ერთმა აფიცრმა აღტაცებით.— დასჯა კი არა, დაჯილდოვება უნდა ასეთს კაცს.

— მართალია, მართალი.—კვერი დაუკრა ექიმმა.— *Sepheribeji amicus—noster amicus* (სეფერ-ბეის მეგობარი—ჩვენი მეგობარიც არისო)! შენი რა არის, მოხუცო, ეს კაცი?

მოხუცი ხმას არ იღებდა, რადგან რუსული არ იცოდა. იაშვილმა განუმეორა ექიმის კითხვა.

— ჩემი შვილი გახლავსთ, ბატონო!—უბასუხა მოხუცმა.

— მაშ, ორნივე ჩენი მეგობრები და მოკავშირენი ფილხართ, — უთხრა იაშვილმა, და მოხუცს, რომელიც შვილს საჩქაროდ უხსნიდა ჩალურჯებულ ხელ-ვეხს, მხარზე ხელი დაუტატუნა.

მაშა მიეშველა და საცოდავი ძლივას წამოჯდა ძელზე. ფეხზე აღგომა ჯერ არ შეეძლო.

— რატომ აღრვევ არ გაუხსენი ხელ-ფეხი, მოხუცო, არს-ლან-ბეი ხომ აქ არ არის? — ჰკითხა იაშვილმა.

— რა მექნა, ბატონო, რჯული და ყორანი მიბრძანებს. მოლა გვეუბნება ხოლმე, დაბმული, დასჯილი, სანამ ალაჰის ჩრდილი არ დაჰფარავს. არავინ უნდა აუშვას, თორემ ვინც აუშვებს, ალაჰი მზის ისრით განგმირავსო.

ამ დროს საყვირის ხმა გაისმა — ჯარს ეძახდნენ, შეგროვდითო. თავადი იაშვილი და ორი გარდმარინი შესაგროვებელად გილისაკენ გაეშურნენ, ხოლო ექიმი ძელზე მჯდარ შიშველ აფხაზთან დარჩა, რომ მიშველებოდა და ეწამლნა. ორივე როტა, რომელთაც სოხუმი დაიპყრეს, ქალაქის მოედანზე უნდა გამწკრივებულიყო.

ესენი გამწკრივდნენ თუ არა, ქალაქში კოდორის მხრიდან მუსიკითა და დაფდაფის კვრით, ბელეგსკის პოლკი შემოვიდა, რომელსაც თან მოჰქონდა ორი ზარბაზანი. წინ მოუძლოდნენ თავადი ორბელიანი და სეფერ-ალი-ბეი, ხოლო მის გვერდით პატარა თეთრ ცხენზე იჯდა მშვენიერი ბავშვი შვიდისა თუ რვა წლისა, ძვირფას ტანისამოსში გამოწყობილი. თავზე თეთრი ბოხოხი ეხურა და ტანზე ყოველგვარი იარაღი ესხა. ეს იყო უფროსი ვაჟი სეფერ-ბეისა, დიმიტრი, მომავალი მთავარი აფხაზეთისა, ხოლო დღეს — მემკვიდრე მამისა. ყმაწვილს მეორე მხარეს უდგა ახალგაზდა ქალი, მთიელთა წესზე ძვირფასად მორთული, ბავშვს სიყვარულით სავსე თვალებს არ აშორებდა. ეს იყო დადიანის ასული თამარი, დედა მშვენიერის ვაჟისა და მეუღლე სეფერ-ბეისა. აქვე ახლოს მისდევდათ ამაღლა, აფხაზეთის წარჩინებულთაგან შემდგარი.

გუშინდელის ბრძოლის გმირები — ორი როტა ზღვის ჯარისა — მოედანზე გამწკრივდნენ დროშებითა. მათ შემოუერთ-

დათ ახლად მოსული თავადი ორბელიანი და სეფერ-ალი-ბეი თვისის ამალითა, აგრეთვე ბელეგსკის როტა ორის ზარბაზნითა, ასიოდე კაცი აფხაზებისა და ორმოც და ათი ყაზახ-რუსი. იმავ წუთას ახლად მოსულებს სამხედრო სალამი მისცეს და ესენიც ცხენებიდან ჩამოხტნენ. თავადმა ორბელიანმა ბრძანა წრის შუა ორი დიდი ოსმალური დოლი ერთმანეთზე დაედგათ. მერე იმათს ზემოთ დააწყო უმაღლესი ღრამატა და პეტერბურლიდან გამოგზავნილი ნიშნები ინვესტიტურისა, აგრეთვე ლენტი და წმ. ანნას 1-ლი ხარისხის ჯვარი. ამავე დროს თავადის ამალიდან ერთი შემოსილი მოხუცებული მღვდელი გამოვიდა, ხელში სახარება და ჯვარი ეჭირა, რომელნიც უმაღლესს ღრამატასა და ორდენის ლენტს ზევით დასდვა.

ორბელიანმა ანიშნა და სეფერ-ბეი მივიდა ორის დოლისაგან სახელდახელოდ გაკეთებულ ანალოესთან და მარჯვენა ხელი, ჯვარის გამოსასახავად გაკეთებული, ზევით აღმართა.

— მე სეფერ-ალი-ბეი, მთავარი აფხაზეთისა, გიორგის სახელით მონათლული, თავადი შარვაშიძე, წინაშე ყოვლადშემძღვებლის ღმერთისა და მის წმიდა სახარებისა აღვთქვამ და ვფიცავ და სხვ.— მოხუცებულის ხვით ამბობდა მღვდელი, ხოლო მისს ნათქვამს ფიცის სიტყვებს იმეორებდა სეფერ-ბეი.

— ამის მოწმად ვეამბორები ჯვარსა და ჩემის მაცხოვრის წმიდა სახარებასა, — დაასრულა მთავარმა და ეამბორა ჯვარცმასა და გადაშლილ სახარებასა.

მაშინ თავადი ორბელიანი მივიდა ანალოესთან, გადმოიღო სახარება და ჯვარი და მღვდელს გადასცა, თვითონ კი გადაშალა უმაღლესი სიგელი, ხმა-მალლა წაიკითხა და სეფერ-ბეის ჩააბარა. ისიც მოწიწებით ეამბორა ღრამატის იმ ადგილს, სადაც იმპერატორი ალექსანდრე პავლეს-ძეს საკუთარი ხელი ეწერა.

— მომილოცნია, თქვენო ბრწყინვალეობავ თავადო გიორგი, მეფის წყალობა, — დიდის ამბით წარმოსთქვა თავადმა ორბელიანმა და რუსეთის ახალს ქვეყნებდომს წმიდა ანნას 1-ლ ხარისხის ჯვარის ლენტი გადაჰკიდა. — ამ წუთიდან — თქვენ სე-

ფერ-ალი-ბეი კი არა, უგანათლებულესი თავადი გიორგი შანი ვაშიძე ბრძანდებით.—და ერთმანერთს ამბორი უყვეს.

დღესასწაულის ნიშნად, ბელეგსკის პოლკის ორი ზარბაზანი იმავე წუთას დასცალეს, ზარბაზნებითვე ბანი მისცეს ნავთსადგურში მდგარ ესკადრიდან.

თავადი ორბელიანი მივიდა პატარა დიმიტრისთან, რომელიც განცვიფრებულის თვალებით უყურებდა ამ ამბავს, და ხელი მოჰკიდა.

—ახლა, ჩემო კარგო,—უთხრა თავადმა,—მიდი მამასთან, მიულოცე ხელმწიფის წყალობა და გამოეთხოვე.

დიმიტრი მამასთან მივიდა. სეფერ-ალი-ბეიმ მხურვალედ გადაჰკოცნა, საშვერ ჯვარი გადასწერა და დედას მიჰგვარა. თამარმა აღგზნებით ჩაიკრა გულში შვილი და ატირებულმა მხურვალედ კოცნა დაუწყა. ძლივას გამოჰგლიჯა თავადმა ორბელიანმა ბაეში მწუხარებისაგან გადარეულს დედას.

დიმიტრი მაშინათვე წაიყვანეს პეტერბურგში ვასამგზავრებლად,—ამანათი უნდა ყოფილიყო რუსეთის მიმართ მისის მამისა და მთელის აფხაზეთის ერთგულებისა.

(დასასრული პირველის ნაწილისა)

მგი და მარსკვლავები

I

ერთხელ ვარსკვლავთა კრებული
უხვ-სსივიანი ცაზედა
ასტუდა, აბორგუნდა, ჩიოდა
უნდა იცოდეთ რაზედა?!
ეველა მზეს ემუქრებოდა,
მის დაბნელებას ნატრობდა:
როგორ თუ ეველა აქებსო,
ქვეყანა რაღა ჰქუარობდა.
«მოდო შევიკრნეთ ფიცითა
არ ამოუშვათ ცაზედა,
თუ ამოხნდება, ერთადა
ეველა დაუქსნათ თავზედა.
სმელებით ვცნათ, შუბებით ვხვდებითო,
ჩვენ რით გვაჯობებს ცაზედა?
ათი-ათასი გუნდი ვართ,
გავაქრობთ იმავე წამზედა.
მერმე იდიდოს ზვიადი
ცისგნისი ქვეყანაზედა.
ჩვენ კაცნი არად გვაგდებენ
ზეცის გულ-შეკერდის ღილეებსა,
არც კი გვიცნობენ რანი ვართ
ურდინხვს ბუნების შეილეებსა;
არცაფინ გვიქებს წვერ-უღვაშს,
არცაფინ გვიქებს ზირებსა.

ვისგან რა მოსათმენია
 არ გვიგონებდნენ გმირებს?!..»

II

ცა კაშკაშებდა, ბნელდა,
 მთვარეს ზღვის მკერდზე ეძინა...
 მხოლოდ მოწმენდილს ცაზედა
 ვარსკვლავთა გუნდი ევინა.
 მთვარეს შიკრიკი ახლეუ,
 მაგრამ ძლიან ეწეინა
 ვარსკვლავთა უჯათობა,
 მათი შური და ფლიდობა.
 შემოუთვალა: «დაწუნარდით,
 ეგ რადი არის ბიჭობა!
 უველა დაჟკრდეთ თავის ბედს,
 ღვთისგან ნაბოძარს სახელსა,
 თორემ, რამ უველა მზედ ვიქცეთ,
 უკეთურს ვიზამთ საქნელსა;
 უველა მზედ ვიქცეთ — ხომ დაგწვით
 ცა და ხმელეთის არეო, —
 ტანჯვა-ვაებით შევმურეთ
 უოველი ქვეყნის მხარეო.
 ქებისა ნაცვლად მოგვიძღვნას
 ხალხმა კრულვად და წვევაო.
 მე არ გადაგვართ, არც მომწონს
 თქვენი უგვარო რჩევაო.»
 ვარსკვლავთ თქვეს: «არც საჭიროა
 მზის ქვეშგრდომის შევლაო,
 ნეტავ რა ძლიერ თავს იღებს,
 რა მაგისგან ცხელაო?!
 ნათელსაც მზისგან სესხულობს,
 ცეცხლ-ხამქრალი აქვს კერაო.»

III

ჯერ ისევ უკუნეთია,
 ჯერ კიდევაცა ბნელდა...
 მზეს უშირობენ დაღუპვას,
 მას აღარაფერს ჰშეუღოდა.
 მთას იქით მოფარებულსა
 კბილებს უღრეჭდნენ ვარსკვლავნი:
 «აღარ გაბედა ამისვლა,
 არ ვიფხეთ შენი მნახვანი,
 თორემ სულ მიწა-მტვრად გაქცევთ,
 მზეო, იცოდე ჩვენგანსა
 შენის საწყლობის მნახველი
 განცვიფრდეს მთელი ქვეყანა.»
 მზე გული-გულში იცინის,
 მხარ-თეძოზედა მწოლარე,
 ხმელეთის ჰიროს ფარეში,
 მთელის ბუნების მოლარე.
 ვარსკვლავთ აბჯარი აისხეს,
 ხელში აიღეს ხიშტები.
 სულ კოხტა ვაჟკაცებია,
 სულ თავ-მომწონე ბიჭები.
 ზოგნი ზარბაზნებს მოუდგნენ
 და მოუმზადეს ფაღია.
 აღმოსავლეთზე მიჯარდნენ,
 იქით უჭირავთ თვალია.
 რა წამს მზე ამოჩნდებოდა,
 თავზე დაესხათ წყალია
 და ჩამოეგდათ მიწაზე
 მზე სხივ-მიხდილი, მკვლარია.

IV

ერთხელ იყოფლა მამალმა,
 დამე შეინძრა ცოტადა;

ახლა შეორედ იეივლა
 განთიადისა მკობდა.
 ვარსკვლავთა გუნდიც დაესსა
 მზეს თავზე დასამხობდა...
 განშირდა მამლის ეივილი
 დღე-ღამის გასაყოფადა...
 რითაც გათავდა ეს ბრძოლა,
 კარგად გავიგეთ უველამა:
 თავის ბუნაგი მოძებნა
 გაწილუბულმა შელამა.

ვ

თენდება, მანაც თენდება.
 :გერ ცისკარი დილისა;
 მთის მწვერვალთ მიესალამა
 შირველი სხივი იმისა.
 ფრინველთ დაიწეეს გალობა,
 ბაღასმა შექმნა ბაბინი;
 მზის მოსვლის შიკრიკი არის
 დილის ნიავის სისინი.
 გაწითლდა აღმოსავლეთი,
 მოდის მზე, მოაქვს ნათელი.
 შირველი სხივი დააკრა
 იაღბუსს როგორც სანთელი.
 იღვიძებს მთელი ჭვექანა,
 აღიძრა ვეკლა სულ-დგმული;
 სიამოვნებით იფსება
 დილის მნახველის სულ-ტული;
 აღარსად სჩანან ვარსკვლავნი
 გამქრალან ცისა კიდითა;
 სჩანს, რომ დამარცხდნენ, გაწილდნენ,
 ვეღარ ჩნდებიან შიშითა.
 მას აქეთია მთიები

კრძალვა-სირცხვილით ღნებიან,
 დამ-დამ აბუნუნ თვალებსა,
 ჰატარძლებივით ჩნდებიან.
 უტქერენ ციდან ჭკუეანას,
 მის სიტურეთთა სტებებიან.
 ბოდიშს იხდიან თანაცა
 მზესთან უსირცხვო ბრძოლაზე.
 ზოგნი იმიტომ სირცხვილით
 ჩამოცვივიან გორაზე.
 მზე ისევ მზეობს დღესაცა,
 ცხოველ-მცენარეთ ნუგეში;
 თან დაქვეს აურაცხველი
 მადლი კალთა და უბეში.
 ვარდს ის გაუსხნის გულ-მკერდსა,
 ის აღამაზებს იასა;
 ის ატმევს ძვირფას სამოსელს
 მინდვრებს და ველებს ტეიანსა.
 რით შეადრება უკუნია
 დღეს მოფარვარეს, მზიანსა?!

ვაჟა-ფშაველა

ირინეს გელნიერება

სურათი სოფლის ცხოვრებიდან, 2 მოძველებად

მოქმედნი ზიანი:

<p>სამსონ სალამთაძე, შეძლებული მემამულე. ეკა, ცოლი ამისი. აბესალო, შვილი ამათი 28 წ. ფილიპე ბარბაქაძე. ირინე, ამისი ქალიშვილი.</p>	<p>ვიქტორ, ყმაწვილი 28—30 წ. პავლე როდამიშვილი, 25—28 წლ. სოლომონ, ნათესავი ირინესი. ნესტორი } ამხანაგები აბესა- სოგრატა } ლოსი. ნიკოია, ბიჭი.</p>
--	--

სტუმრები: ყმაწვილი კაცები და ქალები.

მოქმედებ პირველი

სცენა წარმოადგენს ბარბაქაძის ეზოს. მარჯვნივ მოჩანს დაბალი ოდის ბალკონი, მარცხნივ ნიგვზის ხის ქვეშ გაშლილია სუფრა, სადაც სხედან აბესალო, ვიქტორი, სოგრატა, ნესტორი და სხვა ყმაწვილები. ცეკვა-თამაშია. იქით ღობეა და მოჩანს მეზობლის სახლები. დღეობა ბარბაქაძისას. მოისმის დაირა. ფარდა რომ აიხდება, სცენაზედ თამაშია—ლეკური გარმონიკასა და დაირაზედ. ხან სალამური. სტუმრები: ყმაწვილი კაცები და ქალიშვილები. ირინე თამაშობს. აბესალო ტაშს უკრავს და აღტაცებაშია. ირინე რომ თამაშს გაათავებს, ყველას თავს დაუკრავს და კოხტად გავარდება. საერთო „ბრავო“-ს ყვირილი. ყველანი სახლისკენ მიეშურებიან, საიდანაც სიმღერა ისმის. აბესალო ყვირის: „ბრავო, ბრავო!“

გამოსვლა პირველი

აბესალო. ბატონო ირინე!.. ბატონო ირინე!.. მიგვატოვა?!.. სოგრატი! ნესტორ! ახლავე აქ მოიყვანეთ!.. ახლავე მოიყვან-

ნეთ აქ! (ცმაწვილები წამოვარდებიან და გავლენ) უირინე!
 ბა შეუძლებელია!... ბატონო ირინე!

გიქტორ. კარგია, აბესალო, კმარა, ემაწვილა!.. ნამეტანი არაფერი
 არ კარგა!...

აბესალო. ვიქტორ, ახლავე აქ მოიყვანე ირინე, აქვე დამიჯინე ამ
 სუფურაზე, ჩემს გვერდით!.. ახლავე, ვიქტორ! გესმის!..

გიქტორ. ემაწვილა, ღმერთმანი, სსკანარიად მიიღებენ მაგ შენს
 საქციელს... მაგ შენს სუძობას რამე გუდს გამოაბიძგენ
 და, ვინც, უსიამოვნებით გათავდება, სსკა არაფერი იქ-
 ნებს!... ხომ იცი, სოფლის ამბავი!...

აბესალო. თუ ძმა ხარ, შენი დარიგება შენთვის შეინახე და ახლა
 ის ამისრულე, რასაც გთხოვ... ირინე მომიყვანე და გვერ-
 დით მომიხვი!...

გიქტორ. თუ ჩემი ძმობა გწამს, თავი დაანებე იმ ბავშს, აბესა-
 ლომ!... თუ ჩემი ძმობა გწამს!... შესუძრებასაც თავისი
 სამხლვარი აქვს!...

აბესალო. სიღოური შესუძრება?!.. კაცს გონება მუშლება, თვალე-
 ბი, ეს არის, წამომტკინდება მაგის მზერით და ეს შე-
 სუძრებაზედ მელაზარაკებს!... ნუ ამყეებს, ვიქტორ, მო-
 მიყვანე ირინე!...

გიქტორ. ხა, ხა, ხა! გასაკვირველია შენი დღევანდელი ამბავი!...
 კაცმა დაგიჯეროს, რომ მართლა ასე ავიტაცა ამ საწყალ-
 მა ირინემ?!..

აბესალო. უნდა დამიჯერო, რომ გეუბნები!

გიქტორ. კარგია, თუ კაცი ხარ!

აბესალო. არ მოიყვან?...

გიქტორ. თითქო პირველად გენახოს დღეს მაგი ქალი!..

აბესალო. არ დაკვირვებიაკარ დღემდინ და იმიტომ არაფრად მიმა-
 ჩნდა. დღეს ამხილა თვალები და გეფიცები, ვიქტორ,
 უმიგისოთ ერთი წუთას გამოლება არ შემიძლია!.. მომა-
 ჯადოვა, მომაჯადოვა მაგ დაწყევლილმა!

გიქტორ. მოგაჯადოვა კი არა! გინდა თავის გასართობათ გაი-
 სალო და იმას კი აღარ ატან თავლს, რა ბოლო შეიძლება

- მოჭყვეს მაგ შენს კართობას!.. რთი უნდა მოგვინდებოდა...
 რეოს სოფელიკვამ, რომელმაც ხეივანი ჩანდა-დასურვაც
 არ იცის!..
- აბესალო.** გარწმუნებ, მე სრულიადაც არ ვსურვებ, და ისევე ვთხოვ
 ირინე აქ მოიყვანო!..
- გიქტორ.** გარწმუნებ, რომ თუ კიდევ შენ განაგრძებ ირინესთან შენი
 საქციელი, აქ დღეებანდელი დღე უსამოქმედოთ გათავდება
 და ის იქნება!.. გინდა, მოწადინებული ხარ, ჩვეულები-
 სამებრ, უსათუოდ შეოთი ატეხო, სხვა არაფერი!
- აბესალო.** მე მინდა ირინე აქ მომიყვანო, სხვა არაფერი!
- გიქტორ.** უსათუოდ გინდა როდამიშვილი გაასვლო და შეოთში
 ჩაითრიო რამე ფერად... უამისოთ მოწვენილი ხარ!..
- აბესალო.** როდამიშვილი ვინ რხერია?!
- გიქტორ.** ვინაა და, როგორც წელან ვითხარი, ირინეს საქმრია...
 ვერ რდონდ გამოეჩხვადებლად აქვთ პირობა მიტეპული
 ერთმანეთისათვის...
- აბესალო.** ჩემი რა საქმია... მე რას დაკეპებ მერე? ახირებულა!
- გიქტორ.** შენა საქმე ისაა, რომ ამის გამოცხადებით იმ ქალიშვილ-
 თან უფრო მეტად თავდატერილად უნდა იყვი!..
- აბესალო.** როდამიშვილის გულისათვის?
- გიქტორ.** ჭო!
- აბესალო.** ხა, ხა, ხა!.. ხა, ხა, ხა! ძალიანია, შენ ნუ მომიკვდები,
 ძალიანია! ვიღაც ჩინურს როდამიშვილის გულისათვის
 ყოველივე სამოქმედო უნდა მოვიკვლოთ! აბა კაცი მხო-
 ლოდ ის ყოფილა—ჩვენ არაფერი!
- გიქტორ.** გაყვანს არ შეშვების, აბესალო, ამხარი სიტყვას!
- აბესალო.** არც ის შეშვების თავი მოიხაროს ყოველივე მანჩხალას
 წინაშე!.. როდამიშვილის გულის ამბავი რაში მკითხება,
 როცა აქ გენია ტრიალობს ჭ ჩაქრობს ითხოვს!.. როდამი-
 შვილი რა ჩემი ფეხებია!.. მამ არ გინდა თხოვნა ამისრუ-
 ლო—ირინე აქ მოიყვანო?! შენ გგონია უშენოთაც არ
 მოხერხდება კვ საქმე! (წასვლას აპირებს).
- გიქტორ.** (დაიბერს) აბესალო, თუ რამე პატრიონიკმა გაქვს ჩემი,
 თავი დაანებე ირინეს!.. თუ მძა ხარ!

ახესალა თუ ძმს სარ, თავი დამანებე, ვიქტორ!.. თუ ძმს სარ! სად მიმეძალა ჩემი მზე, ჩემი მთვარე? უნდა მოვანსრა ხსლავე!.. შენი სულისა! (მიდის სახლისკენ).

ვამოსვლა მეორე

ვიქტორი, მერე როდამიშვილი

ვიქტორ. ეს შეჩვენებული მანგმდი არ მოისვენებს, სანამ ერთ ხელ-მაყლს და დაკიდარზას არ ასტესავს, ისეა ატენილი! ნეტავი მკ არ მოთრეულიყო დღეს აქ და არაფერი მინდოდა!

როდამიშვილი. (აღელვებული) ვიქტორ!

ვიქტორ. რა იყო, ჰაკლე?

როდამიშვილი. ვიქტორ, უთხარი, ემაწვილო, იმ შენს ნათლის-შვილს, უთხარი ცოტადენი მორიდება მაინც იქონიოს ვინმესი. . მართალია, ჩვენზედ უკეთეს საზოგადოებაში ნამყოფია, მაგრამ არაფერი საკადრისია ასეთი ყველასი ჩაუგდებლობა!

ვიქტორ. რა იყო, რა ქნა ამისთანა, ჰაკლე ჩემო?

როდამიშვილი. განა თავათ არ შეგიმხნევია?! ბატონო, რა არისა ამ ემაწვილ ქალს რომ ჩასციკუბია, მოსვენებას არ ამლეკს, წამოაკლებს სელს და აფორგალებს, თითქო სათამაშო იუოს მისი... უთხარი...

ვიქტორ. რა გუთხრა, ემაწვილო, გალემილია, აღარაფერი ესმის ამ ქვეუნს!..

როდამიშვილი. შენც არ მომიკვდე, ის იმდენად მოვრალი არ იუკეს!.. და ამას ვი გეტყვი, ვიქტორ, თუ მაგან ირინეს თავი არ დაანება, ღმერთმანი, მეტს აღარავინ მოუთმენს და ყველასათვის უსიამოვნებით გათავდება დღევანდელი დღესა-სწაული!.. ძმობას გოფიცავარ, ვიქტორ!

ვიქტორ. შენგან არ მიკვირს, ჰაკლე, ამნაირი სიტყვა რომ მე-სმის!..

როდამიშვილი. მსგი ვაჟბატონი იმ იმედით ბძანდება, რომ ვინ გამიბედავს რამესო და ამიტომაც ასე თავისუფლად გრძნობს თავის თავს... როგორც სინდისიერ ემაწვილ კაცს გთხოვ, ვიქტორ, უსიამოვნებას აგაკშორე...

ვიქტორ. თუ ძმა ხარ, დაწყნარდი, ნუ მაიღებ სწვენად მაგის სჯცოელს. შე კაცო, რომ იცოდეს თქვენი აზრავი, ირინეს სულაც არ გაცემდა სმის...

როდამიშვილი. დიას!.. მაგისთანა ვაჟბატონის სწორედ!.. მამინ ჳინაზედ უარეს ჩაიდენდა!.. ა! შესედე, შესედე, ვიქტორ! შესედე, რაგა მოაზოწიალებს... შესედე ერთი! და შენ მეუბნები— მოითმინე?!..

გამოსვლა მესამე

ივინვე, აბესალო, ირინე და სტუმრები

აბესალო. (შემოაკავს ირინე მარჯვენა ხელი-ხელ-გაყრილი) არსად თქვენი წასკლა აწი აღარ შეიძლება, არსად!.. არასფრის გულისათვის!..

ირინე. ხსლავე გიანსლებით... მამის ვუხშივარ... ვნახავ და ისევე გიანსლებით!..

აბესალო. (სუფრასთან ჯდება) ყოვლად შეუძლებელია!.. კელარსად კერ გავიშვებთ! კელარსად!.. აბა სსლამური!.. ტაში!.. ბატონო ირინე, უმორჩილესად გთხოვთ!.. ვასიკო! (ეს გამოვარდება და ლეკურის სათამაშოდ თავს დაუკრავს ირინეს)

ირინე. კატო ითამაშებს ჩემს მოსკლამდინ!.. კატო, შენი ჳირიმე!

აბესალო. (გზას გადულობავს) არ ვინც მე არც კატო, არც ქატო!.. ტაში ემაწვილებო!..

როდამიშვილი. ყოჩაღ ბიჭოს!.. ჳრდილობაც ამას ქვია!

ვიქტორ. ჩუ ემაწვილო!

აბესალო. ტაში, ტაში! (ირინე თამაშობს) შენი გულისა! შენი!.. (ირინე თამაშს გაათავებს, თავს დაუკრავს, შემოტრიალდება და წასვლას დააპირებს, აბესალო ხელს სტაცებს და შეაჩერებს), ასე მაღე, ასე მაღე, ბატონო ირინე!

არინე. დავიღალე, ღმერთმანი!

ახესალა. ასე ცოტათი გინდათ დაგვაჯეროთ?!. თქვენ არ მომიკვდეთ... ამას გახელება ჭეია, სხვა არაფერი!.. სწორე გახელება!

არინე. დავიღალე, ბატონო ახესალა!.. მეტი აღარ შემიძლია!

ახესალა. ახა, თუ დაიღალეთ, აგერ დაბძინდით და დაისვენეთ... ახა, ემაწვილებო «სულიყო», ისე ტებილად, ნაზად, ისე რომ ყველას გვიამოს!.. დასხედით! დასხესით!.. ჩვენსკენაა ღსინი წამოსული... (ემაწვილები „სულიკოს“ ამბობენ)

არინე. ბატონო ახესალა! გთხოვ ნება მიბოძოთ...

ახესალა. არ შეიძლება... თქვენთან ერთად ღსინიც გაგვმორდება!.

არინე. რა ვქნა, ღმერთმანი!

ახესალა. ვიქტორ!

ვიქტორ. რა გინდა?

ახესალა. სთხოვე იმ ემაწვილს, ასე მწერაღად რომ გვიეურებს, შემოგვჩერებს, გეგარ დაბრძინდეს სუფრის ბოლოში... ეგებ გული გაუკეთდეს... (ირინე უკმაყოფილებით გადახედავს ახესალას).

ვიქტორ. გერაფერი ოსუნჯობაა, შენ არ მომიკვდე!... უსათუოდ შეფოთი გინდა ატესო, ემაწვილო?!..

ახესალა. სთხოვე!... ნუ იბღვირება კი!

ვიქტორ. სუ, ემაწვილო!

როდამიშვილი. გიჯობთ, თავი შეიკავოთ და წინდასკდულად იღაზაჩაკოთ!

ახესალა. ბიჭოს!... ხა, ხა, ხა!... ძლიან გულზედ არ ყოფილას! ერთი ახლას დამანახვეთ, ვინ ბრძინდება ეს გულ-უშიშარი რანდი! (დგება და როდამიშვილისაკენ მიდის. ვიქტორი არ უშვებს).

ვიქტორ. ახესალა, რა არის ახლა ეს?... რა არის?..

როდამიშვილი. ტყვილა იჭახებით... თქვენი არავის არ ეშინია, ამაზედ მტკიცედ ბძინდებოდეთ!

ვიქტორ. ჰაჲ, არ გრცხვენია! (ყველანი აირღვიან) სირცხვილია, ემაწვილებო, სირცხვილია, სხვა არაფერი!

- აბესალო.** (იწეხს) ბატონო, შემახედეთ მხოლოდ... ახლოს სედგეთ ამ უცნაური კაცისათვის... მეტს არაფერს გთხოვთ... გინდა ერთი მანც!
- როდამიშ.** შეგარცხვინე შენთან დამიდეგული!...
- გიქტორ.** (იჭით მიეჩახება როდამიშვილს, აბესალოში სხვა ყმაწვილებშია. ყველანი შეწუხებულნი არიან) ზაკლე, ჭკუოსუდ მოდი, ემაწვილო! ამას მოკვლით შენგან! თავი დახნებე, გაფარებ უფრისფელს!
- როდამიშვილი.** შემაშინა მაგისმა შესედვამ, თუ რა ჭკონია?! (ვიტორს გაჰყავს).
- აბესალო.** ძალიან არ იქნებოდა!... მიუყარს გულადი კაცი! სიცოცხლეს!
- ირინე.** არ გეკადრებათ, ბატონო აბესალო!... თქვენგან ამას არ მოკვლოდი!...
- აბესალო.** (მოტრიალდება) უკაცრავად... თქვენთან უკაცრავად, ბატონო ირინე!... დმერთო, მომკალი!... გაწყენინეთ განა!... ნიავს მივსცეთ, ქარს გავყოლოთ ყოველივე უსიამოვნობას!.. ემაწვილებო, აბა, ტაში, ტაში!... (თავად იწყებს თამაშს და იწვევს ირინეს სათამაშოდ; პირველ უარის შემდეგ ირინე გაჰყვება).
- ემაწვილები.** ბრავო, ბრავო, აბესალო! ბრავო, ბრავო!...
- ერთი ემაწვილთაგანი მე-2-ს.** როდამიშვილის ჯინაზედ თამაშობს!
- მე-2 ემაწვილი.** კი, ახლებს მას... შეატყო, რომ ზაკლეს სწყინსო, ირინესთან რომ შესუმრებულა და განგებ ახლებს!...
- 1 ემაწვილი.** უნდა უსათუოდ ჩხუბში ჩაითრახოს!...
- აბესალო.** (თამაშის გათავების შემდეგ ხელზედ აკოცებს ირინეს) გმადლობთ, გმადლობთ, ბატონო ირინე! (სახლიდან მოისმის სიმღერა და დაირა. ყველანი იქით გაეშურებიან).

გამოსვლა მეოთხე

ირინე და აბესალოძი

აბესალო. (უკან მოსდევს ირინეს.) გინდოდით გამქრეკოდით!?... სომ დაგიჭირეთ!... სომ ვერ დამეძალეთ!... სად უნდა დამე-

მალაო?! სად უნდა წამისკიდეთ!... გარწმუნებთ, ვერსად... ვერსად!

ირინე. რა გნებავთ, ვმაწვილო?

ახესალო. ეგრე მწერდადი?!... ეგრე გეშტად?!... ნუ, ნუ, თუ ღმერთი გწამთ... თუ კაცის სიბრალეული გაჭკობ! მაგ კილოთი ყოველ გაბედულობას მიკარგავთ!... მსდალად მსდით!...

ირინე. (ვიქტორს დაინახავს). ვიქტორ... ვიქტორ!

ვიქტორ. ბატონო!

ახესალო. ნეტავი შენ ყველგან მიმსწრები არ იყუე, ათასწილად აჯობებდა, ძმობას გფიცავარ!

ვიქტორ. უგანტყვად შენთან, მაგრამ სომ გაიგანე, რომ მისმეს...

ახესალო. ა, სომ სედავ ყველანი მშვიდობითა ვართ და შენც შეგიძლია თავისუფლად განაგრძო შენი გზა...

ვიქტორ. თუ ირინე მიბრძნებს...

ირინე. არა, არა, მე გთხოვთ აქ იყუეთ...

ახესალო. ღმერთო მომკალი! თუ არა და ამდენად გეშინიანთ ჩემთან მარტოდ დარჩენისა!..

ვიქტორ. რაებს ლაზარაკობ, ვმაწვილო?

ახესალო. შენ რომ აქ არ იყუე, სწორედ უფრო წესიერად ვილაზარაკებდი და იმას ვიტყოდი, რისი თქმაც მსურს!...

ირინე. ვიქტორთან მე საიდუმლო არაფერი მაქვს... შეგიძლიათ თქვენნი სათქმელი მაგასთანაც თქვათ!...

ახესალო. უშენოთ რომ არაფერი გაკეთდება, რომ არაფერი ითქმება... მესაიდუმლო რომ ხარ ყველასი!... გასაკვირვებელია!... ვიქტორ, თუ ძმა ხარ, ერთხელ მაინც დათმე... გთხოვ მმუროვ!

ვიქტორ. არ გესმის, ვმაწვილო, თუ დღეს დაუბრუნებ... არ გესმის ამ ქალის ნათქვამი...

ახესალო. შენ რომ გხედავ აქ, ყურთა სმენაც მაკლდება!...

ვიქტორ. როგორც გეტყობა შენ, ჩემო კეთილო, ძალზედ მოგრევის ღვინო და მოსვენება გჭირია, რომ გამოფხიზლდე!..

ახესალო. ოჲ, ეგ კი მართალია... ეგ კი მართალია! და, თუ ძმა ხარ, მომასვენე!..

- ირინე. უკაცრავად ვარ, ბატონო აბესალო, ამდენ სტუმრებს სწამს...
 სური ეჭირვებათ... ჩემს მეტი ვი არაინ არის...
- აბესალო. კისური უტყნათ ყველას!.. გის რას დაგეძებ! მათყედ
 ისიც ბეგია, რაც ემსახურეთ!.. ყველამ თავის თავს მოუ-
 რან!.. თქვენი წასკლა აქედან ყოვლად შეუძლებელია!..
 გერსად გერ გავიშვებო!..
- ირინე. რა უნდა გავაკეთო აქ!
- გიქტორ. აბესალო, ჭკუაზე მოდი... რაკა გადარეულივით ღაზარაკობ!
 აბესალო. გადარეული ვარ, აბა, ვერ მატყობ?! ვერ მატყობ, რომ
 გადარეული ვარ?!. და გვედრები, შენ ნუ მრეგ კიდეკ,
 შენ ნუ მშლი უარესად... რა გინდა ჩემგან, კაცო!?.
 ბატონო ირინე, უმორჩილესად გთხოვთ, ორი წამი
 მითავაზოთ, მაგრამ ეგ თაფლი-გაცი, ეგ ჭკვენის შესა-
 დრევე, თავიდან მომამორეთ...
- ირინე. რა უნდა მითხრათ იმისთანა, რომ გიქტორს არ გაკეცნე-
 ბოდეს? რა უნდა იყოს იმისთანა!?.
- აბესალო. გთხოვთ!
- ირინე. გთხოვთ ამასთან მითხრათ...
- აბესალო. თქვენ რომ იცოდეთ ჩემი გულის ამბავი, ასე მკაცრად,
 ასე უნდობლად არ მომეზურებოდით... არც მამლეკო
 საშალებას გამოვითქვას ჩემი გულის ნადები და ამით
 მსოფლად სულს მისუთავთ, სიცოცხლეს მიმწარებო!..
- ირინე. არ გვედრებათ, ბატონო აბესალო, მაგნარი ღაზარაკო...
 აბესალო. ვიყავი შეჩვენებული, თუ ჭეშმარიტებას არ მოგახსენებდეთ...
 თუ სრულს ჭეშმარიტებას არ მოგახსენებდეთ... და გთხო-
 ვთ, რომ თქვენის მსრითაც გაგიგონო... (ირინე წასვლას აპი-
 რობს) სად მისვალთ? თქვენ გერსად გერ წამისვალთ, სანამ
 არ მომცემთ ზასუსს, სანამ სიტყვას არ მომცემთ...
- ირინე. გთხოვთ გამანთავისუფლოთ, ბატონო აბესალო!
- გიქტორ. აბესალო, ემაწვილო!
- აბესალო. ზასუსი მინდა გაგიგონო თქვენგან, თუ...
- ირინე. მერე ვიღაზარაკოთ, ბატონო, მერე... ახლა მე არ მცალია!..
- აბესალო. მერე როდისლა!?. როდისლა მერე!?. მე ახლავე მინდა

შასუსი!.. გადადება რაღა საჭიროა!.. ასლავუ უნდა თხრათ...

ირინე. არა, არა! ასლა მე თქვენთან ლაპარაკი არ შემიძლია! (გაუსხლტება და გაექცევა).

გამოსვლა მესუთე

ახესალა და ვიქტორა

ახესალა. სად წამიხვალ, სად?... სად წამიხვალ?...

ვიქტორ. რას სჩადისარ, უმაწვილო?!.. რა ამბავი ხარ?!..

ახესალა. გვედრები, თავი დამანებო!... ხომ მხედავ...

ვიქტორ. რომ შენ შენს ჭკუასუდ არა ხარ...

ახესალა. ჭო, ჭო! სწორედ ჩემს ჭკუასუდ არა ვარ!.. და თავი დამანებე, თორემ მაწყენინებებ შენოვის და დამემდურები! ბრალი ჩემი აღარ იქნება!...

ვიქტორ. უმაწვილო, თავი როგორ დავანებო, როცა ვხედავ, რომ ირინესთან შენს საქციელს შეუძლია აქ ერთი აუღმეყალი ატეხოს... გუებნები, იმ ქალს ყავს ამოწმებული საქმრო და ის კაცი თავს უფრო გამოიდებს კადეკ და...

ახესალა. ჟანდაბას მისი თავი და ბოლო!... გთხოვ ჩემთან მას ნუ ასსენებ... ირინესთან იმას ხელი აღარა აქვს დღეიდან, არა, ასე მოასსენე...

ვიქტორ. როგორ თუ ხელი აღარა აქვს?!. რა გინდა ამით თქვა?!.

ახესალა. ის, რომ ირინეს საუკუნოდ გამოეთხოვოს...

ვიქტორ. ახესალა!...

ახესალა. ჭო, ახესალა, აბა ვინა ვარ?

ვიქტორ. შენ რაღაცას უცნაურს აზირობ, ახესალა...

ახესალა. რასაც ვაზირობ, კადეკან ვასროულებ...

ვიქტორ. ახესალა, თუ შენ იქნები როდამიშვილის და ირინეს გამოტეხას, ჟერეთ ეგ ვერაფერი ვაყვანური საქციელია, და მერე ამასაც გეტყვი, რომ შენი მაცადინობა ტყვილა ჩაივლის... არაფერი საკადრისია ამხინი საქმე.

- აბესალო. მე შენ გთხოვ, ვიქტორ, იმ ორდამიშვილს მოახსენებ, ირინესი სასულიერო კი დაივიწყოს სამი დღე მხოლოდ!
- ვიქტორ. შენ ხუმრობ, თუ რა არა?...
- აბესალო. სულაც არა მესუმიტებს!...
- ვიქტორ. რა არისო ახლა კვ?...
- აბესალო. ეს ის არის, რომ ირინე მე მინდა!... მე მინდა!
- ვიქტორ. ა?
- აბესალო. მე მინდა-მეთქი და არა ვინ ორდამიშვილი არ ვიცი მე!...
- ვიქტორ. შენ გინდა?!..
- აბესალო. მე!
- ვიქტორ. თუ მართლაც გულისხმობს მადისთანა რამ განიმტყუანე, გარწმუნებ, აბესალო, როგორც გითხარი, შენი ყინი ასე ილაღად არ ავიწყლებსა...
- აბესალო. რატომ?.. ორდამიშვილი მჯობია? ორდამიშვილს მარჩევენ?
- ვიქტორ. არა, მაგრამ, გვიგონე კაცის, იმათ სიტყვას აქვთ ერთმანეთისთვის მიტყუებული...
- აბესალო. თუ გინდა ჯვარსაწერად წამდგარი იყენენ... მე რომ ვთქვას, უარს მეთქვიან!..
- ვიქტორ. უმწილო, ახლა რაღა დროსა!
- აბესალო. დრო ყოველთვისაა.
- ვიქტორ. გარწმუნებ, ქალი არასფრის გულისთვის არ გადათქვამს თვის სიტყვას!.. არასფრის გულისთვის!..
- აბესალო. არ გადათქვამს?
- ვიქტორ. გარწმუნებ, რომ არა... ახა რისთვის გაგუქტა—მიგინჯდა რაზედაც გინდოდა ლაშარაკი ჩამოგეგდო და გაგშორდა...
- აბესალო. კვ ტყვილია... ტყვილია, ჩემო ვიქტორ—ბატონო! და აგერ ახლავე დაგანახებ ამას!.. და ესეც გასსოვდეს, ასე მითქვამს: შემირცხვეს გაყვარება, თუ მაგ ქალი მე ვისმეს დაუთმე!.. და ამისთვის კი მოვანახე მე გზას!
- ვიქტორ. აბესალო, მშობას გაფიცებ, წუთის გულის-თქმას ნუ აჭყეებ, შენი გაყვარება ამაში უფრო გამოჩნდება!.. უკადრისა საჭიროდ გაყვარებას ვერ დაამტკიცებ, ჩემო მშაო!

ახესალა. უკადრისობასევე ღაბაჩაყი თქვენთვის მომინდვია. მე ჩემს სურვილი უნდა ავისრულა... თქვენს ტარტასს რას დაგეგმე! (მიღის).

გამოსვლა მეექვსე

ვიქტორ და რადამიშვილი

ვიქტორ. (უკან მისდევს) ახესალა, გაფიცებ დედ-მამას, უცნაურ საქმეს თავი დაანებო! ახესალა! (შეჩერდება) აღარასფერი ესმის!.. რა თვალთ შეხვდა ამ წყეულმა ამ ქალიშვილს, რომ ასე უცნაურად გადირის!.. ფესი მომტყნოდა და მასთან ერთად არ მოკუსულიყავი დღეს აქ!.. რაკ დავიჯერო, მას მართლაც უნდოდეს გულით ირინეს ცოლად შერთვა... წამოუარა ყინმა, სსვა მეტი არაფერია... და უსათუოდ რაღაც უცნაურობას კი მოახთენს!.. სად წვიდა ახლა... საით წვეთრია ოსკრია!..

რადამიშვილი. (შებვდება მიმავალ ვიქტორს) ვიქტორ!.. შენთან ერთი სათხოვარი საქმე მაქვს!.. ვინა შენი კეთილი გული, უარს არ მეტყვი!..

ვიქტორ. თუ კი შემიძლია რამე, ბატონი ბრძანდება!.. რა იყო?

რადამიშვილი. ამ ოსკრმა შენმა ნათლისშვილმა მომკლა, უნდა გამოგიტყდე, ჩემო ძმაო, გამათავა კაცი!.. ისე ვარ, თითქო ირინეს ვინმე მართლაც მართმეკდეს და მე კი ძალაღ არა მაქვს, ნებაც არა მაქვს დაგვიკვა და ჩემათ ვიგულყო!..

ვიქტორ. ვარგი ერთი შენც!.. არ გრცხვენას იგნაირ გულსუსტობას!?

რადამიშვილი. რა ვქნა, ჩემო კეთილო!.. ასე ვი და! და აი ამიტომ გადავწყვიტე გთხოვო მიმეგზავნო ფილიპესთან და შენებურათ მოუყე ჩემს გარემოებას... მართლაც ვერ ისე მოწყობილი არა ვარ ვვარც დავიწერო, მაგრამ მოსვენებულად მანც ვიქნები, ჩემათ რომ ვიგულვებ ირინეს!.. შენი ჭირბიე, გეისარჯე და დამავლე, ჩემო ვიქტორ!..

გიქტორ. ბატონი ბრძანდები, დიდის სიამოვნებით! ამ წამსვე!
 როდამიშვილი. შენი ჭირიძე!... უთხარი, რომ მართალია ღარიბი
 კაცის შვილია, მაგრამ შენს ქალიშვილს გვრიტივით
 შეინახავს-თქვა!...

გიქტორ. კარგი, კარგი! (მიდის)

როდამიშვილი. შენს სულს დაკენაცვლე! საუკუნო მოსამსახურედ
 გამიხადე!... დროს ნულარ დაჭკარკაკ, შენ დატენაცვლე!...

გიქტორ. ა, მივდივარ ეს არის!... ახლავე მოკინახავ და ახლავე გე-
 ტყვი. (მარჯვნივ გავლენ)

გამოსვლა მეშვიდე

ფილიპე და ირინე

ფილიპე. დღევანდელი დღე, შვილო, თურმე ორწინად სასიხარუ-
 ლო ყოფილა ჩვენთვის!

ირინე. რაჲ, მამა?

ფილიპე. ამ კაი დღესთან იმისთანა კაი ამბავი უნდა გამოგიცხადო,
 რომ უკეთესი არ შეიძლება!...

ირინე. რა ამბავი, მამა?

ფილიპე. შენი გაბედნიერების ამბავი, შვილო! დიას!... იმისთანა ჩი-
 ნებული ემაწვილი მთხოვს შენს თავს, რომ შენ გეგრე
 კი წარმოიდგენ! ახა, ახა!

ირინე. (აღვლევებული) ვინ, მამა... ვინ?...

ფილიპე. ახა თუ მისკდები?... ახა თუ მისკდები?... ახესალომ სა-
 ღამთაჲ!...

ირინე. ახესალომი?!...

ფილიპე. ახა, ახა! შენ ვინ გეგონა?!... ახა ტყვილა მყავსარ კარგი
 გოგონა, რომ უბრალო ვინმე გამოხედოს შენი თავის
 თხოვა?!... კი შვილო! ეს არის თავათ მოვიდა ჩემთან,
 გამიხმლა და ასე-ასეაო, იმედი მაქვს სიმეტ არ დამიწუ-
 ნებო და შენი ქალიშვილის მთხოველი ვარ... მწარე გუ-
 ლითა ვარ მოწადინებულყო შვილად მიმიღოო ახა და

ჩემი თავი უნდა მოგიკლავ!... ასე თქვა, შენ ნუ მომეკვდები! ჩემი თავი უნდა მოგიკლავ! ზასუსი მინდა ას-
ლაკე!... აბა!

ირინე. (გაუითრებული ყურს უგდებდა, მერე აღელვებით) მერე... რა უთხარი შენ?...

ფილიპე. რას ვეუბნები, შვილე... რა უნდა შეთქვა! ჩემი მხრით—
კი ბოლონ-თქვა აღონდ, თუ უგანჯად არ ვიქნები-
თქვა, ასუსს ასლაკე მოგასწავნებთ-თქვა... ჩემს შვილს
გაგაგები რა და, რასაკვირველია, წინააღმდეგი არც ის იქ-
ნება-თქვა!

ირინე. არა, მამა, არა...

ფილიპე. რასაკვირველია რასაკვირველია!... ეგ მეც არ ვიცი, რომ
აბესალოს შენ კარ დეიწუნებდა!... მე შენ გეტყვი, ვინმე
აჯობებს...

ირინე. არა, მამა, აბესალოს მე ვერ წაუყუბი!...

ფილიპე. ა?!

ირინე. აბესალოს ვერ წაუყუბი, მამა!

ფილიპე. აბესალოს არ წაუყუბი?!.. გადირიე, შვილე!

ირინე. კერა!... ჩემო მამა, ჩემო!

ფილიპე. დმერთო, ნუ შემძლი! რა შესმის ეს და ვისგან?!.. გეს-
მის შენ შენი ნათქვამი?... გესმის, თუ არა?!..

ირინე. შენ გენატვალე, ჩემო მამა, ჩემო კარგო მამა, შენს სულს
გენატვალე, მატკედ ნულარაფერს მეტყვი!

ფილიპე. რა ამბავია ეს, რომ არ შესმის!... აბესალომის უნდომ-
ლობა?!.. ჰმ! რა ამბავია ეს, რა ამბავია?!.. აბა ვილას
უნდა წაუყუ?!.. აბა ვილას გინდა, ამისთანა გაუკატ კატს რომ
არა ნდომულობ, რა ღვასის შვილს, რა გვარის შვილს?!.
წუნობ თუ?! აბა ვილას უნდა წაუყუ?!.. ვის?!..

ირინე. შენი ჭირიძე, შენი, ჩემო მამა, ჩემო!

ფილიპე. უარი გუთხრა აბა?

ირინე. უარი, მამა!

ფილიპე. რა მისეზიაო?!

ირინე. უთხარი... უთხარი, რომ...

ფილიბე. ჰო, ჰო... რა უთხარიო? რა უთხარიო, რომ სატყველო არაფერია... რას განუძებულსარ?... მასწავლე, რა ვუთხრა მიზეზად?...

ირინე. მამა, მე აბესალას არ წაუყვები... ვერ წაუყვები!

ფილიბე. რა ამბავია შენს თავზედ, ირინე, დღეს?... სსომის როდის გილანზარავნია ასე სუფელურად? რამ წამოგარა დღეს? ასეთი უცნაური გავიჟუტება!... ასეთი უცნაური საქცეული შენია... მითხარი ერთი, რითი ავსნა, რას მივაწერო?!.. ბედნიერება კარზედ მოგდგომოდეს კაცს და კაცი უარს ამბობდე?! ჰმ!.. ღმერთო, შენ დასწყეველე ყოველი მანე და ბოროტი სული... რამ გადამირია ეს აქამდისინ უწყინარი და მოჩილი შვილი!... შვილო, ჭკუაზედ მოდი, ირინე! ის კაცი მოუთმენელად ელის შასუს... სული უწუსს, სანამ გეგონებს შენგან თანხმობის სიტყვას!...

ირინე. ჩემო მამა, ჩემო ძვირფასო მამა, გვედრები, ნუღარ ჩამაცივდება...

ფილიბე. რატომ, შე შეჩვენებულო, რატომ?... ერთი მიზეზი მანინ გამაგებინე! თელ ამ მხარეზედ ბადალი არავინ ყავს!... შემდარე არავინ ყავს!... თელათ ემაწვილ კაცობის თვლად ითვლება!... შნოა თელათ ემაწვილ კაცობის და შენ სდებ წუნს, შენ?! მითხარი ერთი... მითხარი, ბატონო, მითხარი ერთი! გამაგებინე!... მიზეზი გამაგებინე ერთი!... ჰო!

ირინე. არ მიყვარს...

ფილიბე. (მოკლე პაუზის შემდეგ) არ გიყვარს?!... სხვა არაფერია!... სხვა არაფერია?!..

ირინე. არ მიყვარს...

ფილიბე. ჩუ, აბა, ჩუ!... ხმა არ ამოიღო!... დიხს, მანამდი ნუ გათსოვდება, სანამ ვინმე არ შეიყვარო ქალიშვილობაში და კისერზედ არ მოეხეიო ისე მაგრად, რომ ვერსად გაგეტყოს!... დიხს! შენმა სინოცსლემ! არ მიყვარსო?!.. არ გიყვარს, მერე შეგეყვარდება—მანამდი რომელი თავმო-

ეგარე ქალიშვილი დეიწყებს უენსავით ასე მოუბრძობდა
 ღად სიყვარულზედ ტარტალს!... ამას მოკვლადი მე
 შენგან?!... ამის იმედი მქონდა მე შენი?!... მარა სულე-
 ლი და უჭკუო მე ვარ, ამდენი ღაჰარაკის ნებას რომ გა-
 ძღვეს!... შენი უჭკუობისთვის; ამნაირ ბედნიერებას რაკა
 დაგაკარგებებს?!... მერე მადლობასაც კი მეტყვი!

ირინე. მამა, მამა!... (ამ დროს სცენაზედ გამოიფინებიან ყმაწვლი ქა-
 ლები და კაცები სალამურით, დაირით და ერთი ხმაურობით:
 „აგერ ყოფილა!“ მისცივდებიან ირინეს).

გამოსვლა მერვე

ქალიშვილი 1. ჩამორბეული ლეკურია, ირინე... შენ დაგკრჩი
 მარტო!...

ქალიშვილი 2. შენ უნდა ჩამოიარო ერთი!... კინც იცის და ან იცის,
 ყველამ ითამაშა!

ირინე. მეტი-მეტად დაღალული ვარ. გენაცვალე, მერე ვითამაშებ...
ქალიშვილები. ასლა, ასლა უნდა ითამაშო...

ირინე. სსვკ ათამაშეთ ჯერეთ...

ქალიშვილები. ყველამ ითამაშა, შენ დაგკრჩი მხოლოდ!... შენს ვარ-
 და ყველამ ვითამაშეთ!...

ყმაწვილები. თქვენ დაგკრჩით მხოლოდ... კახალერი თქვენ ამოიარ-
 ჩიეთ!...

ახესაღო. (გამოხტება სათამაშოდ). აგერ გასლაგართ! ტაში ყმაწვი-
 ლებო! (ირინე გაკვირვებით ერთს გადახედავს და გაჰყვება
 თამაშში, ერთს შემოუვლის და გაჩერდება. საერთო ბრავო.

როდამიშვილი. (ვიქტორს). ვიქტორ, აგერ აჩის ფილიპე! ნულარ
 გადადებ!

ვიქტორ. ასლაკე, ა! (ხმაურობით ისევ გავლენ და ირინეს თან გაიყო-
 ლებენ.).

გამოსვლა მეცხრე

ფილიპე და ვიქტორი

ვიქტორ. (შეაჩერებს მიმავალ ფილიპეს). თქვენთან, ბატონო ფილიპე, ცოტა საქმე მაქვს!

ფილიპე. ოჲ, კაი დაგემართოს, მეც შენი ნახვა მინდოდა სწორად!... ემაწვილა, შენ რაღა დაგეძალა, შვილივით გიყურებ, შენთან რა მაქვს დასამალავი... შვილი გადაშერია, საიმედო შვილი!... ჩემი ირინე!

ვიქტორ. ჰო!

ფილიპე. მომკლა კაცი, გამათავა!... ვიღაცამ შემიცთინა... ვიღაცამ გამისულელა! წარმოიდგინე, შენმა ნათლიისშვილმა, აბუსალომმა იმისთანა პატრია დამსდგა, რომ ჩემი ღარიბი ოჯახიდან ჩემი შვილის ცოლად წაყვანა ისურვა, და ეს შეჩვენებული უარზედ მიდგება!... მეცე თავით მოვიდა და ისე მთხოვა ჩემი ირინე! ვინ გამიბრძვივა, ვინ გამისულელა!... არ მიყვარსო, დოჟჯინია!... ჰმ, არ მიყვარსო! მოდი და ელაპარაკე ამ ქალებატონს!... აბა უნდა გუყუროს სანამ ვისმეს არ შეიყვარებს და სირცხვილს არ მატყეოს?...

ვიქტორ. აბუსალომი თვითონ მოვიდა შენთან და გთხოვა ირინე?

ფილიპე. აბა, აბა! ახლა პასუხს უნდაღი!

ვიქტორ. ჰმ!... რა პასუხი უნდა მისცეთ ახლა?

ფილიპე. უარის თქმა რაკა შემიძლია!... უარი რაკა მეთქმება, მარა ამ ბავშვის საქმეც მაწუხებს და ამას გეხვეწები, ვიქტორ, ჩემი... შენ ძმისავით გიყურებს და მიქენი სიკეთე, ჩანგონე, რომ იმ ემაწვილს არ შეამჩნევოს თავისი უტკურობა და სისულელე... არ აწყენიოს! სუძრობაა, თავად იცი, რა ოჯახის შვილია, რა გვარის შვილი!... ამნაირ ბედს ვინ არ ნატრულობს და მე უარი ვთქვას?!... იმე! შენ დაგენაცვლე, შენი ჭირი შემეყაროს, რას ეკვანება

ეს?! ჰმ!.. რას მივაწერო, რათი ვხსნა ამისთანა სიბრძნისა ამ ბავშვის?!..

ვიქტორ. ახა მართალი მოგასსენოთ, ბატონო ფილიპე, თქვენი ქალიშვილი მშენებრად სწავის, თუ უარს ამბობს აბესალომის წაყოფაზე!

ფილიპე. ა?... შენგან მესმის ეგ?!.. შენ მეუბნები ამას?!..

ვიქტორ. სწორედ! და დარწმუნებული ვარ, იმათ არ მიიღებ ამას, ვითომ და ირინეს უღირსად ვუყურებდე აბესალომს საცრლოდ!... დამსწვევლას მაშინ დმერთმას!... არა, ბატონო ფილიპე, აბესალო არაა ღირსი ირინესი და თუ თქვენ თქვენი ქალიშვილის ბედნიერება გსურსთ, თუ არ გინდათ სიცრულე გაუმწაროთ, მას, იმ ჩემს ნათლის შვილს უსათუოდ უარი უნდა უთხრათ!

ფილიპე. რატომ, ვიქტორ, რატომ?... რომ არ მესმის მე ეგ ლაპარაკი? რითია დასაწუნარი იმისთანა შესანიშნავი სასლგანდა? შესდგულობას დაუწუნებ კაცი, გვარიშვილობას, ოჯახს, გაუკაცობას თუ რას, მითხარი ერთი?

ვიქტორ. არც ერთს ამას, მაგრამ თავათ, პირადათ არ არის საოჯახო კაცი... მაგას სრულიად არა აქვს იმისი თავი ოჯახს მოკვიდოს, არა თუ მოკვიდოს, მეტს გეტყვი, იგუოს ოჯახი! დღეს თუ ირინეს გთხოვთ და იმისთვის ირევა, ეგ იმიტომ კი არა, მართლაც მისი სიყვარული ჰქონდეს გულში, მართლაც ცოლად ირჩევდეს მას... არა, მერწმუნეთ ამას, ბატონო ფილიპე, არასოდეს, მაგ კაცი გატაცებულია ასე უცაბედათ აღმრული სურვილით და არაფერს კრიდება რამე გზით კონტა ქალი დეისაკუთროს და მერმისზედ ის სრულიათ არ იფარობს... მაგას ვალკიდებული გრძნობის ჩაქრობა სწავია და მერე რა იქნება, ამისი დარდი არაფრად აწუნებს, იმიტომ რომ ცოლსა და ოჯახს არასოდეს თავის თავს არ შეაწუნებინებს! აბესალომისთანა ხასიათის ემაწვილები საოჯახოდ არ გაუჩნია დმერთს და როცა შემცდარან და შემთხვევით მოკვიდებან ოჯახს, იქ სიკეთე ჟერეთ არა-

ვის უნახავს!... საუბედუროთ, ამის მაგალითები საკმაოდ
ჩვენში!... თუ ვინმე გაძლებს მაგათთან, ისევე მაგ სასი-
ათის მაგვარი ქალი, თორემ მეფრანკე, მშვიდობიანი,
ღვთისნაირი ქმნილება მაგათ სიასლოკეს უგვიდურესათ გა-
წვალბუღია და წამბუღლი! დამიჯერეთ, ფილიპე, რომ
შენს ირინესაც ამგვარ მომავალს გაუმზადებ, თუ უარი
არ მიუგე აბესალოს!

ფილიპე. ახა ვის უნდა მივრე, შვილო?

ვაქტორ. ცოტა არის იმისთანა ემაწვილები, რომელნიც რჯასობას
კბირებინან, მართლაც გულისწიანთ წადიანთ რჯასს მოკეიდონ და
სამედონი არიან, რომ მიუყიათად გოუძეკებინან რჯასს!..

ფილიპე. და აბესალოს უთხრა ქალს ვერ მოვრემთ-ქვან?

ვაქტორ. უთხარი, სანამ ამოწმებული მყავს-თქვან და, რომ კერე
არ ყოფილიყო, ბედნიერი ვიქნებოდით-თქვან თქვენთან დამო-
ყვრებითა...

ფილიპე. არ ჩამვიტახავს მერე? მომასვენებს, სანამ არ გვიგებს
ვინ არის...

ვაქტორ. უთხარი, უთხარი ვინაა ვინაა!..

ფილიპე. ასე ტყვიან ვინ შევასახელო... გამომიგებსაში არ შევან შენ
გგონია!

ვაქტორ. ტყვიან შევასახელებ რათ ვინაა!.. სწორედ იმისათვის
გემბდით ახლა, რომ შეგატყობინოთ თქვენი ქალიშვილის
გულის ნადები და ერთი ჩინებული ემაწვილი კაცის თხოვნა,
და იმედია, რომ, როგორც შვილის მოსიყვარულე მამა, არც
ერთს თქვენი წინააღმდეგობით არ დოუწმდევით მათ ბედნი-
ერებას!.. სწორედ მაშეფათ ვარ მოსული, ბატონო ფილიპე!

ფილიპე. ვისგან?

ვაქტორ. ვა, მართლაც, მდიდარი რჯასის შვილი არაა, მარც ღმერთ-
მაც იცის და კაცმაც, რომ ზავლუ რადამიშვილი ჩინებული
ახალგაზდაა, მიუყიათი, ბატონისანი...

ფილიპე. და იმას მივსრე ირინე!?

ვაქტორ. სწორედ! მით უფრო რომ ქალსაც და კაცსაც ერთმანერთი
უყვართ და მართლაც ბედნიერნი იქნებიან!..

ფილიპე. ერთმანეთი უყვართ!? ამისთვის დეკორუდა ის წუნწკლიანად ჩემს ოჯახში?! ამისთვის დაძვრებოდა, რომ სიყვარულზედ ეძართა მუსაიფი იმ უტიფართან! დემეტო მომკალია!.. რა მესმის ეს! რას მოკესწარი — ქალიშვილი ასე ურცხვად, ასე მოურდიებლად შელახვარება, ეს მიეკარს, ეს არ მიეკარს, ეს ასეთია, ეს ისეთია!.. და შენც, ვიქტორ, გვერს უკრავ ამხედ და მიჩვევ ავევე ბლარტს, რომ მერე სანსტინოთ გავისადა ჩემი თავი! შენგან არ მივიკარს, ამისთანა რჩევას რომ მძდეუ!.. მე სულ სხვა გაცად გიუფრებდი... სულ სხვა იმედით ვიყავი შენზედ!

ვიქტორ. ისე მე ვიციცნლო, თქვენ არ დაგიფიცავთ, რავარც მე წრფელის გულისთ გირჩევდეთ, რაც სხვა მოგახსენეთ!..

ფილიპე. ბესალომი უარით გვეისტუმრო და როდამიშვილს ქალი მივსცე?

ვიქტორ. დახს!.. თუ თქვენი შვილის გაბედნიერება გსურთ! — ასე უნდა ქნათ!

ფილიპე. უგარნავად ვარ... სწორედ უგარნავად! და თქვენს რჩევას მე ვერასფრის გზით ვერ მივალბე!.. ჭმ! სალამთაძეს უარი ვტკიცო ვილანა როდამიშვილის გულისათვის!... კაი ამბავი თუ გინდათ, ეგ იქნება!.. არა ჩემო ბიძა!... დემეტოს მაგდენად ჩემთვის ვიდეე ჭკუას არ წოურთმეკია, რომ საჭმეს და მდგომარეობას ვერ მივსვდე!... ვილანა ბარბაქაძეს სალამთაძე ხელს გიწვდიდეს, შენთან დამოუკრებას ნატრულობდეს და უარს ეუბნებოდე! კაი შენი ჭირიმი! ქვეყანას არ მოკვდება სიცილით?!.. სულელად არ მიგიღებენ კაცსა?...

ვიქტორ. ბატონო ფილიპე!...

ფილიპე. კაი, კაი შენი ჭირიმი! კაი შენი ჭირიმი! უმორჩილესათ გთხოვ, ამხედ ხმას ნულარ ამოიღებ!...

ვიქტორ. ნუ ჩქარობთ, ბატონო ფილიპე... გამიგონეთ... ერთი სატყუას მანც მათქმევინეთ და...

ფილიპე. არც ნახევარი... არც ნახევარი! ბესალოს მხრით პატივია ჩემს ოჯახზედ მისი სურვილი, სწორედ პატივია! და

ბანჯგვლიანი როდამიშვილისათვის ჩემს შვილს მეტად
 უტკულობით ბედს ვერ დაუკარგვინებ! ვერა, ვერა!... თუ
 მარტო ამაში იყო საქმე, იმ ჰატოისან ვმარწვილს, ღმერთო
 მომკალი, ამდენ სანს რაჟა მოკვლავდი ლოდინით!.. (მიდის).
 ვიქტორ. მოითმინეთ, ბატონო ფილიპე! მოითმინეთ ერთ მინუტას!
 ფილიპე. მერე, მერე!... (მიმავალი იქით). გაეშმაკებულა ყოველი გა-
 ცი! უნდა აბესალა დააშორას ირინეს! კი მიგინვდით!

გამოსვლა მეთუ

როდამიშვილი. ვიქტორ... რა?!

ვიქტორ. მსეცია!... მსეცი, ჩემო ძმაო! ახლასაც არ გვიკარა ჩემი
 სიტყვა! ჰატოისცემად მიანხნია აბესალომისაცან... ირინეს
 რომ თსოგეს... უარს ვერ გოუბედავო!

ირინე. ვიქტორ... მიშველე!... მიშველე, შენს ძმობას გაფიცებ!

ვიქტორ. რაღა გიშველო, საყვარელო დაო! რაღათი გიშველო!...
 ალბათ არ ყოფილხართ ერთმანეთის ბედი!

ირინე. თავს მოვიკვლავ და აბესალეს კი არ წავუკვები! თავს მოვი-
 კვლავ და არ წავუკვები!

ვიქტორ. ჩუ! ჩუ ტირი! აკერ მამა-შენი მოდის!... ჰავლე, მოშორ-
 დი, თუ ძმა ხარ!.. აქ აღარაფერი გაგეწეობა, ტყვილი
 იქნება ყოველივე მეცადინობა!

გამოსვლა მეთურთმეცე

ფილიპე. სად ხარ, ვმარწვილო, მე შენ დაგეკებ?!... ეს რაა?... ცრემ-
 ლები?... რა გატირებს, რა ღმერთი გიწყრება? რა ეშმაკი
 გრეკს? ახლავე თვალები ამოიწმინდე! ჩუ, ჩუ!

ირინე. მამა, ჩემო მამა... ჩემო კარგო მამა!..

ფილიპე. ჩუ სულელობ გეუბნები!.. ჩუ მტრი თავს ქვეყანაში!..
 ამას მოკვლოდი მე შენგან?! მე სულელო, შენ ანცეი
 გესმის რა ბედნიერებას ეუბები!. ჩუ, ძმა არ ამოიღო!

ირანე. მამა, შენს სულს დაგენაცვლე! ჩემო მამა!...

ფილიპე. რაღა დროს ღაპარაკია... ის უმაჟილი გვიცოცხლოს... ახლავე
უნდა გამოცხადდეს!... წამოდი, ბავშო! წამოდი თქვა!
(მიჰყავს) ვიქტორ შენს!... და იმ საბავშვო უთხარი, სმას
არ ამოიღო, არსად სადმე დასცდეს... თორემ!

გამოსვლა მეთორმეტე

ივანივე აბესალო და როდამიშვილი

აბესალო. რომ ვეღარ მოკესწარი!... რა იქნა, ფილიპე ჩემო!...

ფილიპე. აჰ, ბატონო ჩემო! ეს-ეს არის გიანჭურბლი!

ირანე. ბატონო აბესალო!

აბესალო. თავად ბატონო და ხელმწიფავ!..

ირანე. წესან მე ვერ მოკესწარი ჰასუსი მომეხსენებათ თქვენთვის.

აბესალო. მოუთმენლად მოკული თქვენგანაც გაგიგონო იგი... თქვენ-
განაც!...

ფილიპე. კი ბატონო, კი ბატონო!

ირანე. დიდად მადლობელი ვარ თქვენი ჩემდამი გრძობისათვის...

მეც სიტუვას გამოკვთ მოგიგოთ ნამდვილი და-ძმური
სიყვარულით!

აბესალო. და-ძმური!?. არა, არა!... მე თქვენს თავს ვერაფერს წამარ-
თმევს... ვერა, ვერა!

ფილიპე. ვინაა წმინთი, შენი ჭირამე, ვინა!?. რას ბძანებთ!...

აბესალო. და ჩემი ბედნიერება ახლავე თელ ქვეყნას უნდა გავა-
გებო! ახლავე!

ფილიპე. კი ბატონო, კი შენი ჭირამე!... წამობძანდით... სახლში
წამობძანდით! (მიჰყავს თავჩაკიდებული ირინე).

აბესალო. ვიქტორ! ვიქტორ!... მოდი, კაცო! (სახლისკენ მიდიან)

ფილიპე. ვიქტორ, მობძანდი!

ვიქტორ. გიანჭურბლი!... (როცა ყველანი გავლენ, მარცხით გაიხედავს
და როდამიშვილს იხმობს) ჰაკლე! (შემოდის როდამიშვილი
შეწუხებული) ჰაკლე, გაფიცებ უმაწვილ-კაცობას შეიამგრო

თავი, რომ არაჟის შეამჩნევინო შენი მწუსარება... იტინტს
 გულისათვის მოიქეცი აგრე!... რას იზამ, ძმაო, ჯერეთ
 კიდევ მსენობაში გვიდგა ფეხი!... ისე შესხედვინე ეველას,
 თითქო თქვენს შორის ნამდვილ არაფერი ფოფილიფოს,
 თუ ძმა ხარ!... შენ მაინც შეებრალე საწყვლდი ირინე!
 წამოდი! (რომ დააპირებენ სახლისკენ წასწვლას, ამ დროს მოი-
 სმის ურას ძახილი, ხმაურობა და მრავალ-ჯამიერ).

როდამიშვილი. გადაგიწვდა ფოკელივე სინარული, აბესალო სალა-
 მთამე! გადაგიწვდა!

ფარდა

მოქმედება მეორე

სალამთაძის სახლი

გამოსვლა პირველი

კაბ (დვდა აბესალოსი) და **გიტორი**.

კაბ.

ისე შენს დამაწვევას მოაკლდა, შვილო, ფოკელივე სინარუ-
 ლი, როგორადან ნათლიამშენის გული მოკლებული შეი-
 ქმნა ფოკელივე სინარუნებას, ჩემს შეილებს რომ ამ ნაი-
 რად ვუმზერ! ისე ეიგორს გული, ისე უცნაურად გამოი-
 ტვალ მასთან ხასიათი ჩემმა აბესალომ, რომ აღარავისა-
 თვის დამალული აღარაა მათი ამბავი!... რა მოუხდათ?
 რაზედ ჩამოუვარდათ ამნაირი ამბავი, კერაფერი ტევიტე,
 შენ დაგენაცვლე!... კედურის რამეს. აწყენია იმ საცო-
 დაუმ რამე!... კერაფერი ტევიტე! აბესალოს, რა კენა, კით-
 ხვა გერ გოვუბდე, შვილო, და ის ქალია და ქე მეროდე-
 ბა, გამოკითხვით ვაი თუ შეწუხტეს, რომ ტევიტეს, ჩვენ-
 თვის დაფარული რომ აღარ არი მათი ამბავი!... ვარ ასე

და კასკადები ჩემს გულს!... უნდა ვიმწუხრო... უნდა ვი-
უიკლო და ვიტირო ჩუმათ მაგათ შემსვლვარემ!...

ვიქტორი. აბესალო სად არის წასული, ნათლი!

კბ. რა ვინი, შვილო, წავა, გადაიკარგება სადღაც... მთავა, ერთ-
ელ დღეს გაათეებს სახლში... ისიც სულ იღწინება, გაბუ-
ტულია ხოლმე, მერე ადგება და ისევ წავა თავისთვის...
კითხვას ვინ გაუბედვს, შენ დაგანაცხელებ!... მამა მისია
და კედარც ის უსწორებს ნებას და არის ისე!... ეს კია,
როგორც მთავა თუ არა, იმ წამსვე იმის კითხვამა თუ
ან ვინ იყო მომსუგელო ან წამსუგელო!... სულ გამო-
ცვალა ვიქტორ ჩემო, სულ... კედარ იცნობ ჩემს აბესა-
ლოს!... სხვაგან არ ვინი რაგან და სახლში რომ ვუუ-
რება, გული მიკვდება და უფრო ის მკლავს, რომ კერ-
ფრით დავხმარებოვარ... კერაფრით შევწვივარავარ!...

ვიქტორ. ირინე როგორაა?

კბ. როგორ იქნება, შვილო!... გულში რა გენსლი უტრიალებს,
რა რიგად გაუგებ და ისე რომ უუფრო, კითხობ და ანაფე-
რაო... კითხვებ ქმრის უსაქმიანობას ვერ ამხნელებს!...
არის ისე მორჩილებით მისთან, თვალში უუფრებს, რა
უნდაა, რა იამება!... სიტყვას არ ამოიღებს მეტს
იმისთან!... სხვა დროსაც არის მეუღროდ, დაფუფუნ-
სობს ოჯახში, ანაფერ საქმარს არ შეიძლება რომ დეკ-
რიდოს... ძვირფასი საოჯახო ქალია, ტყვიას ვერ ვი-
ტყვი, შვილო!... ეს უფრო მიკლავს გულს და შესამს
მიამტებს!... ამისთანა ქალსედე რატომ უნდა ეკოროს
გული ვაჟვანძა კანძა!?... კეები ჩვენთან არ აჩნდეს თა-
ვის სასათს და არ ვინცადე დაწვირლებით... რასაკვირ-
ველია, ქმარს უფრო ეცოდინება თავის ცოლის ამბავი!...
შეიძლება რამე მიხეციც ქე მიკრეს მაგ უბედურს ჩემი
აბესალოსათვის... აბა ასე ტყვილა-უბრალოთ!

ვიქტორ. არა, ნათლია-ჩემო!... მართალი ვითხრათ, ეგ რომ მაგრე
იქნებოდა, მე თავიდანვე ვინცადე და იმიტომაც მინდოდა

- ახესალესათვის ხელი შეეშალა, იმ დღეს ირინესათვის რომ გადირია, მაგრამ ვერაფერი გააკეთა!...
- კვბ.** ნეტავი შენი კარგა ყოფნით აკრძალუბია მაგისათვის მამინ!
- ვიქტორ.** რამდენათაც შე გვეიგი... და კვ უსათუოდ ავრე იქნება... ახესალე იმ უმარტივლესან კვებებს ირინეს, ქე რომ წასრთვას... წართქვას იყო, ახა რა სახელი დევერქმეებს!... იმასთან კვებებს... ასე მითხრეს მე!...
- კვბ.** უი, უი!... არა შეილა! არა, არა, ცოდვას, ცოდვას მაგ, რომ გაცდა მაგისთანა რამე დაახრალეს მაგ უბედურს, მაგ საწყულს...
- ვიქტორ.** ასე კი გვეიგონე ერთს და ორ ადგილას კი არა!...
- კვბ.** ტყვილა, ტყვილა, შეილა! ამ დასამიწებელ თვალებს დღე და ღამ მას არ ვაშორებ... თავით არის და ეს უკანასკნელი ხანია კვოდან სხვაგან იქნის არ გადუღვამს!.. ნატკრითაც არ უნატრია სხვაგან წასვლა და რაღა კვებინდა შეიძლება, ჩემო საყვარელო შეილა!.. აჰ, აჰ! ცოდვას, ცოდვას მაგნაირი სიტყვას! შენ წარმოადგინე, ალბათ მაგისგამო, ახა რა უნდა იქნას სხვა, იმასაც გავიხილო ექნებათ, თუ კი შენც გითხრეს... წარმოადგინე, ამ ბოლო დროს თავისიანებმაც მოუგელეს მხასკელების გამოგზავნას!.. აღარაგინ მხასკელები მოუდის!.. და რაღა დაეჭვება შეიძლება კიდევ!..
- ვიქტორ.** მე დარწმუნებული ვარ, რომ მაგათი უკმაყოფილების მიზეზი კვ იქნება... ამას ლაზარაგი არ უნდა და თქვენ უნდა მხასკედროთ ახესალე, რომ შემცრთარია...
- კვბ.** რანაირათ, შეილა, რანაირათ!...
- ვიქტორ.** რომ საფუძველი არა აქვს!.. ტყვილა კი თავის სახელსაც ირცხვენს და ცოდვასაც თავს სტრის ქვეყნასში!...
- კვბ.** ახა რა იქნება, შენ დაგუნაცვლე!... ახა რა იქნება სხვას!...
- ვიქტორ.** რატომ უნდა ქნას ამისთანა საქმე, როცა არავითარი საფუძველი არა აქვს?!.. რატომ?!..
- კვბ.** კი, ჩემო სიცოცხლე, კი, ჩემო სინათლე, და გვიქნია იმდენი სიკეთე, შენ დაგუნაცვლა შენი ნათლია, უთხარი ასე, მოუ-

ღაპარაკე ბესალას... ეგებ შენი გეგონას, ეგებ ჩაუკვირდეს თავის საქმეს... და გონსედ მოვიდეს!.. რა ვქნათ, შვილო, ჩვენ, მოხუცებულებმა, რანაირად ვუთხრათ, რანაირად გოუბელოთ!... და შენ ძმასავით ურჩიე, რუსსენი ყოფიყული!...

ვიქტორ. მეც სწორედ მაგისათვის მოვედი დღეს, გამეტყულებდი უნდა გითხრათ! მინდოდა მენახა და შეთქვა ერთი-ორი სიტყვა, თორემ ნამეტანი მითქმა-მოთქმას და უარესი ის არის, რომ ბესალასგან ეძლევათ საღაპარაკო!... უნდა მოასმოს ეს უნაური და უსერიო ღაპარაკი! ბესალაკია დანაშაული ყოფიყული!...

ეკა. ახ, ჩემო ვიქტორ, შენ თუ რამეთი გამიხარებ ამ დათქმულ და დამწესებულ გულს... ღმერთი, შვილო, მაგიერს მოგიძღვის...

გამოსვლა მეორე

ივინივე და იზანე

იზანე. (თავსაფარ უკან წაკრული თავზედ) დედა, კიდეც რაი ჭუჭია არ დაგარგულა?!.. (ვიქტორს შენიშნავს) უი, ვიქტორი მოსულა?! კი ვერ შევხვდე...!

ვიქტორ. გეტყობა, ძალიან გწყენია ჭუჭიების დაგარგვა!..

ეკა. რაცნა უბედურებაა, არ იქნება ისეთი დღე, თითო-ორლხა არ დეიგარგოს... რა ამაჰია, ვერაფერი გვიგეთ!... გაგვიწყალა სულ, რაც ანდოური გვეუბნა!...

იზანე. სად დაგეგარგე, ვიქტორ... რაც ხანია თვალთ არ გვიჩვენე? დედა ძალიან გემდურის, იცოდე... წინედ ყოველ კვირას იცოდა მოსკლავა.

ვიქტორ. რა ვქნა, შემხუთა ასე.

იზანე. თუ მე ცუდი ფეხით შემოვედი აქ და მას აქეთ აღარავინ ვეარებით აქაურობას?

- გაბ.** რატომ, შეილა, რატომ ამბობ მაცას?...
გიქტორ. (სიცილით) შეიძლება, მაგრეთაც იყოს.
ირინე. არა თუ? (ფანჯრიდან დაინახავს) ოჰ, აბესალოც მოვიდა!
გაბ. (წამოვარდება და ფანჯარასთან მივა) აბესალოც მოვიდა?...
გიქტორ. კი, აბესალოც!
გაბ. ესენი ვინ არიან? კელარ ვიცანი...
გიქტორ. ერთი სოკრატა ზურაშვილია და მეორე ნესტორა ტაბიძე.
გაბ. მართლა... მართლა! კი კელარ ვიცანი! სად შესვლამინ ერთმანეთს?
გიქტორ. მაგნი კი მოსმეზინან ყოველთგის ერთმანეთს!.. ნაქეიფარო მოდიან საცხადან უსათუთო!
გაბ. (ირინეს) გადი, შეილა, გეგებებს ქმარსაც და სტუმრებს... ბაღონზედ შეეგებე!... მეც ახლავე გამოვალ!
ირინე. კი, ბატონო! (გავა)
გაბ. ე, თვალთ მიაყოლე, გიქტორ ჩემო, რა რიგათ სახე მოეღუშება ჩემს აბესალოცს... არ შეუძლია წარბი გახსნას ირინეს შემხედვარემ!.. რა კქნა, რა ვუყო, მაგათ აძნაირ ამბავს რომ ვუყურებ... ნეტავი დროს მანც გეგელა, რაც მაგათ ჯვარი დაიწერეს!...

გამოსვლა მესამე

ირინე, ირინე, აბესალოც, ნესტორ და სოკრატა

- აბესალოც.** ოჰ, გიქტორ?!. სად გადავარგე, ემაწვილო?...
გიქტორ. სხვაგან ვიყავი—საქმე მქონდა!
გაბ. დაბმანდით, ბატონებო!
ემაწვილები. გახლავართ!
აბესალოც. ლეკურები აძვრეთ... მამა შინ არის, დედა?
გაბ. სასლშია, შეილა!... ცოტა უქეიფოთა და წამოწოლილია თავის ოთახში!...

- ახესაღო.** არაფერი... გვატალე, ახლავე ფეხზედ წამოგაყენებთ! ისევე ჯანსეგ დაგაყენებთ! შენ ოდნოდ სელათ ისეთი სადილი შეგვიმისადე, აი ჩვენისთანა ვმარჯობებს რომ გიპყადრება!... დროზედ, თორემ ცდაც აღარ შეგვიძლია!
- ეკა.** ახლავე, შეიღო! ირანე ჩემო! (ირინე გავა).
- სოგრატა.** ბატონო ეკა, თუ გებრალებით, ღვინოს ნუ დაგვანახებთ!
- ნესტორ.** ახესაღო, თუ ღმერთი გწამს, ნურათყურს გამოიგონებ... არაფერი არაა საჭირო!... ჯერ რომ ბატონი სამსონი უჭეიფოთ ბრძანებულა და მერე კიდე, თქვენ ნუ მიმიგვლებით, ბატონო ეკა, ეს მეოთხე დღეა სწორედ, რომ ღვინოში დაგურჯავართ!... რა იყო, რა იყო!? ჩემო ბატონო!—ცოცხლები რაობით გადაურჩით!...
- გიქტორ.** თქვენ გი არაფერი გეტყობათ და!
- სოგრატა.** არ გეტყობა გი არა...
- ახესაღო.** კარგი, კარგი!... მაგაზედ რაღა ჯანახავა საჭირო! მოდით სამსონი ენახოთ... ქეიფზე მოვიყვანოთ მოხუცებული... მოდი ნესტორ!... და დედა აბა შენ იცი!...
- ეკა.** გი შეიღო, გი! ყოვლიფელი ახლავე იქნება! მიბძანდით! თქვენი ჭირიძე... მიბძანდით! (თავად გავა. უკან ჩამორჩებიან ვიქტორი და სოგრატა, რომელნიც წინად ერთად ისხდნენ და ერთმანერთს ელაპარაკებოდნენ ჩუმად).

ემოსული მეოთხე

გიქტორი და სოგრატა

სოგრატა. ერთ ბეწვასევე გადაკრჩით საშინელ უბედურებას!... ჩაიცვდა კოლა ბეჟანეიშვილს, ჩაიცვდა, აღარ მისცა საშუალება... არ მისცა საშუალება... ამოიჩემა ასე ტყვიან-ურალად! ბეკრი უთმინა და რომ გამოვიდა მოთმინებდას, ასე ამ ხალხში მიამხნა: ჩემზედ რომ ასე თვალი გიჭირავს, უგეტყესი იქნებოდა ცოლისათვის კედენს მაგრე მარჯვედ თვალი!...

ვიქტორ. თუ ძმა ხარ!

სოკრატე. ძმობას გეფიცები! თელ ხალხში მიაძახა ასე! იმე, რა ნახეს, კაცო, ჩემმა თვალებმა, რა ნახეს?!.. ლომი რომ გინახავს გაძვინარებულად, ერთი ისეუბნა იმ ხელახლად და დახსტა კოლას, გვეგონა, გაათავა ეს არის-თქვა... მაგრამ იქით-აქეთ ვეცით... ვილა შეიკავა!... ძლივს დავაშორეთ ერთმანეთი!... ვბილგებს აკრატუნებდა, კაცო, ისე რომ იქ გვიგონებდი!

ვიქტორ. შეურცხვა მაგას ყმაწვილგაცობა, გამოაჭიანა ქალი ასე ტყვილა-უბრალოდ! ყველამ გაიგო, ყველა მიახვედრა, რომ ეწამება ცოლს... ნეტავი საწყალი რამეში დამნაშავე მანც იყოს!...

სოკრატე. აღბად არის, კაცო! აბა რატომ შეიძულა ასე უცნაურად და ისეთ გუნებასკა, რომ მისათა, მგონია, სინცოცსლეს გამოასაღმოს!

ვიქტორ. იცის ღმერთმა, რომ ირინე არაფერ მაგისთანაში დანაშაული არ იყოს!... იცის ღმერთმა!

სოკრატე. ყველას გი ჰგონა?

ვიქტორი. თავით რომ არწმუნებს ყველას თავის საქციელით, აბა სხვა რა იქნება!

სოკრატე. მალევე რისკარაშვილის შირით გი შეუთვალა როდამი შეიღეს, რომ ან აქედან სდარც გინდა გადავიარგო, ამ მხარედან ეიყარგო, ანა და ამ მოკლე ხანში, სდარც მოგასწრებ, იქ აგუწავ ნატერ-ნატერო! ასე შეუთვალა გუშინწინ. გუშინ ისეთი დათვრა საზიტადისას, ისე დათვრა, რომ ხომ ბეგრ სმაში მინახავს მაგი, მაგრამ გუშინდელსავით გაგიყებულად გი ჩემს დღეში არა ჰგერთ!.. ახლა ჩავგადივდა, აღარ გაგვიშავ და, მე ვინცი, ჩავგვლავს დღეს მაგ დალცვილი!

ვიქტორ. ეჭვი, თუ გიყვარდა!... მაგ ისეა, ეტყობა, შეწუბილია, რომ კაცი უნდა ერთდოს, თვარა ერთ უბედურებაში გაგხვეს!

გამოსვლა მესუთე

ივინივე და აბესალა, მერე ირინე

აბესალა. სამსონი გკითხულბსთ, ემაწვილებო, რა მუსიაფში გაბ-
მულსართ!

აირინე. ახლავე მიკდივართ!

სოფრანტა. სიტყვა მინდა დიდი ხნიდან კიკტორთან... ძლივს სელ-
ში ვიკდე.

აბესალა. მიდი-მეთქი, მიდიო! (ორივე სამსონის ოთახში შევლენ).

ირინე. დედა მიძელი ღვინო ამოკლებინოო?...

აბესალა. ნაქანი! ანა და წყალ-მაჭარა!... მაკერ საკითხავა?...
(კარებში) ბიჭო ნიკოია, მაკ ცხენებს აწი უნაგრები მი-
ხადე და თივა ბლამათ მიეცი!...

ირინე. რა ზასუსია ეკ, ემაწვილო?!... (აბესალა ეზოში იყურება).
აღამანმა ერთსელ მანც წესიერად ნათქვამი სიტყა გე-
ღარ გაიგონოს!... (უცბად მოტრიალდება და აჩქარებული
ნაბიჯით გავა ოთახიდან). გაჭირდა, დმერთმანი, სიცო-
ცხლე!...

აბესალა. (კარებიდან გამობრუნდება). ჯერ სად ბრძანდები! გაჭირ-
კებული სიცოცხლე რანაირი უნდა, აწი განახვებ, ქაღბა-
ტონო! (ფანჯარაში იყურებოდა და უცბად მოშორდება, გა-
ჯავრებით კარებში). ნიკოია, ნიკოია, ბიჭო!... არ გეს-
მის!

ნიკოია. (შემოვარდება). რა გნებავთ, ბატონო?

აბესალა. რომ დგადხებენ, მეორე დღეს უნდა გაიგონო, შენ ოხ-
რიშვილო! გასწი ახლავე, ებერ ცხენოსანი რომ ეზოში
ჩამოვიდა, მიდი და უთხარი, არავის არ ღებულბენ-თქვა!...
გასწი, რას დავიღია შირი!

ნიკოია. დიდი ქაღბატონი გვეგება, ბატონო...

აბესალა. დიდი ქაღბატონი!... შირი დავიფენია ვირიშვილს!... გვე-
თრე, შე მუდრეგო! დამეკარგე იქით!!!. ამოვარდა
თქვენი სახსენებელი... (მეორე კარებისკენ მიმავალი).

ასლავე გაკაბუსუნებ მაგ ვაყბატონს!... ა, თქვენი თქვენი თქვენი!

ვამოსულა მიექვსე

ახესაღლა და ეკა (რომელიც სამსონის ოთახიდან გამოვა) მერე ვიქტორი

ახესაღლა. რა უფაგი ის ვაყბატონი?

ეკა. ვინა, შვილა?

ახესაღლა. ასლა რომ მოეთრია?

ეკა. ჩემი ირინეს ბიძაშვილი, სოლომონი იყო, შვილა! სამსონთან შევიყვანე!

ახესაღლა. ასლავე აქედან წაეთრის... ასლავე მოჭკურდნდოს თავისით, ჩემს თვალებს არ დაენახოს!... გესმის!

ეკა. შვილა, შვილა ახესაღლა!... შენი ჭირი შეეყაროს დედა-შენს, მაგას რას ამბობ, შვილა?... რას ამბობ, შვილა?!

ახესაღლა. ეგ მე ვიცი, რასაც ვამბობ! მე ვიცი!... ბერიკაშვილი ვი ასლავე მომაშორეთ, თუ არ გინდათ, რომ ბიჭებს გაგაბუნძურებინო!... (გავა).

ეკა. (ვაშტერებული) დემეტო, რატომ არ მომკლავა!... რას მოკვსწარი ამას! რას მოკვსწარი!... (შემოსულ ვიქტორს). ვიქტორ! შვილა ვიქტორ! მიშველე რაცნას! უნდაურ ამბავს აზირებს ჩემი ახესაღლა...

ვიქტორ. რა იყო?...

ეკა. ირეკა ირინეს ბიძაშვილის მოსვლისათვის... სასლიდან დეითსაკეთო, თავარ ბიჭებს გაკავდებიო!... მიშველე, შენ გენაცვალას შენი ნათლია! ამაშორე სირცხვილსა და გამოკანახას!... შენს სუფს ვენაცვალე!... აგერ მოდის და შენი ჭირიმი... შენი! (საჩქაროდ გავა).

ვამოსელა მეშვიდე

ვიქტორი და აბესალო

აბესალო. დედა-ჩემი იყო აქ, ვიქტორ! სხდ წვეიდა, თუ იცი?

ვიქტორ. ეს არის ახლა გაკიდა, შევდარია ქალი!... აბესალო, კარ-
გია, თუ ძმა ხარ! ამ შენ სახელში მანინ ნუ იზამ იმის-
თანა საქმეს, რომ შემდეგ ქვეყნის სალანაჩაკო გახტეს!
თუ გაცი ხარ, ქვეყნას ნუ აყაყუნებ!

აბესალო. ქვეყნაში მე კარგა ხანია სახელიც გამიფუტეს და ვაუ-
გატობაც შემირცხვინეს, რომ მორიდება მჭირდეს კიდევ!
კმარა, რაც თავლაფი დამსხსეს და აწი მე მიუფრონ... მე,
მე მიუფრონ!...

ვიქტორ. მერე რაც გინდა ის ქენი და დღეს, თუ ძმა ხარ, ამ ბე-
რიკაშვილს თავი დაანებე, ნურაფერს შეამთხვევ .. კაპ
ჯავრით აღარ არის, მართლა გონია, გავაგდებო გითქ-
ვამს... იკლავს თავს საწყალო...

აბესალო. გავაგდებ, მაშ არა!... ვსუმრობ თქვენ გგონიათ?!... თუ
თავით ახლავე აქედან არ წათრეულა, შერცხვენილი და-
მიძახეთ, თუ არ გავაბუნძორო!

ვიქტორ. ემაწვილო, რას ერჩით ამ ემაწვილს, რა დაგიშავა, რა
გიყო საიმისო?...

აბესალო. ეგ მე ვიცი!

ვიქტორ. კაი დაგემართოს, შენ რომ იცი, მაგრამ ამ რჯახში, შე
კაცო, შენს გარდა დედას, მამას შენი!... სახელი მათი
ქვია ჯერეთ ამ რჯახს!... შენ არ მომიკვდე, არავინ არ
მოგიწონოს ასეთი ხსირება...

აბესალო. ჰმ, ხსირება!... ხსირება!... დასანახავად შემეფლდნენ მაგ
ლაწირაკები... მაგ უწმინდურები!... უფროფელი მაგათ გა-
დამკიდეს, რაც დღეს დამემართა! განა არ ვიცი, რასეღ
დაწანწალობს მაგ წრიფი, მაგ მათხვარა!... მაგათ წყა-
ლობით მომეჭრა თავი და მაგათ უნდათ ტალახში ამო-

გიტარ. აბესალო, ამით იმის მეტი არაფერი იქნება, რომ რაღაც რაღაცებს მიაყენებ შენს ოჯახსაც და შენს ცოლსაც განსაკუთრებით... სხვა არაფერი!

აბესალო. რას დაგეძებ, მეც კვ მიინდა! მეც კვ მიინდა! აბა, არა?!

გიტარ. კარგია, თუ ღმერთი გწამს!

აბესალო. მე ნაკლებათ ვარ მაგისტრან შეურაცხყოფილი? ნაკლებათ?! რაში მოკერიდები!

გიტარ. რითი, უმაწვილო, რითი?

აბესალო. ოხ, ღმერთო ჩემო, ოხ, ღმერთო ჩემო! თქვე ურჯულოებო, თქვე ღმერთ-გამწირალებო! შეურაცხება აბა რა, როცა... ო, ღმერთო! აბა რაა, რომ ტალახში მისვრის გაყვანობას, სიუმაწვილეს, სხელს!.. ვისი გულისათვის მერე?! ვისი გულისათვის?... რას მალაპარაკებთ ვიდრე, როცა ყველამ იცით!.. ყველამ რომ იცით, რას მალაპარაკებთ ვიდრე!.. როცა ჭკეუხანამ იცის ეს!..

გიტარ. აბესალო, ვიყუე დთვისაგან შეჩვენებულაი, თუ შენ ამაში არ ცთობდები!... თუ შენ შემტარი არ იყუე ამაში! რას ამბობ ამას, უმაწვილო?!

აბესალო. ნუ მისხვეთ თვალებს, ნუ მისხვეთ თვალებს-მეთქი! არ გკმისთ!

გიტარ. ასირებულაი, შენ ნუ მომიკვდე, ასე ტყვილა-უბრალოთ ადამიანის გამტყუენებას!.. ბრაღი მოღე ასე უსაბუთოთ!...

აბესალო. უსაბუთოთ?!

გიტარ. უსაბუთოთ, სწორეთ!... ყოველ ჩემს კეთილს შეასხვედრას ღმერთმა მაგისტრანს ოჯახის მოყვარული...

აბესალო. საბუთი არაა აბა რაღა ჯანდაბა გინდათ ვიდრე... რა გინდათ ვიდრე, მეტი, რა?!.. გულში, გულში ჩახედეთ მაგ თქვენ ოჯახის მოყვარულს... მის ზილწ გულში ჩახედეთ და მერე ილაპარაკეთ!... ვმუღდე, ვმატებოდე, ყოროფელი სისამაგლით ავისოს ჩემსედ გული, ოღონდ სხვას, სხვას ნუ ამხნევენებს, სხვას ნუ ახვდებებს ამაში, თორემ მაგისი სიყვარული სრულიად არ მეჭირვება მე!... სრულიადანდ არ მეჭირვება!.. რა ჯანდაბათ მიინდა—ოღონდ

ჭკუენაში გაუგაცობის სახელს ნუ მისვრის ტალახში და სასაცილოთ ნუ მისდის!... ეს მიკლავს გულს, ეს მისუთავს სულს!.. ამის მოთმენა არ შემიძლია!.. ამას ვერ შევაწვევ, ვერა! ვერა!... ნუ მსვრის ტალახში ვიღაცა ლაწირაკისათვის!...

გიტტორ. კვ ტყვილი შეწამება, აბესალა!.. ვითომ ირინეს როდამი-შვილთან...

აბესალა. ჭკუენამ იცის!.. ჭკუენამ იცის!..

გიტტორ. კვ შენა ბრალა, თუ გინდა მართალი გაიგო!..

აბესალა. ჭმ, ჩემი ბრალა, ჩემი!

გიტტორ. შენი ბრალა!... მე თავიდანვე ვიცოდი, რომ შენ მალე ეპორებდი გულს მაც უბედურსედ და როდამიშვილის მოგონება უკმეყოფილბს გამოიწვევდა შენის მსრით!... და კიდევ ამისა თელი ამბავი! და ამ ცრუწარმოდგენას აყოლისარ და შენც იმწარბე სიცოცხლეს და ყველა მასლობელსაც!.. შენ არ მომიკვდე, სხვა არაფერი იყვეს და ამისა შენი გამტყუებება... შენი უსათუძლო ცოდვის სიმულვილი!

აბესალა. კარგი, კარგი! კვრე იყვეს... კვრე იყვეს, მაგრამ ბერეკა-შვილი კი მანინც ახლავე თავიდან მომიშორეთ... ამ საათში, თორემ, თუ იმ შეკენებულთან დალაზარაკებულნი დაგინახე, იქვე გაკათავებ!

გიტტორ. მოითმინე, ემაწვილო!

აბესალა. რა მოვითმინო?!

ვამოსვლა მერვე

ივინივე და ირინე

ირინე. (აბესალას) მამას ოთახში გაკშალოთ სუფერა თუ ზალაში? (ხმას რომ არ გასცემს) აბესალა!

აბესალა. ვერ კვ შენი მოამბე რომ მოგობრძნდა, უკან გააბრუნე... მევე ივითხე სადილის ამბავი.

ვიქტორ. აბესალო, აბესალო!

ირანე (გაშტერებული, მერე) რამ გაკებინა დღეს, ყმაწვილო? რას ირევი დღეგანდელი დღე!?

აბესალო. გადარეული როგორიც უნდა, მე განასკებ შენ! თუ ახლავე ეგ ვაყბატონი, შენი ბერიკაშვილია თუ ვირიშვილია, სახლიდან არ გაგიგდაია!.. ახლავე თუ არ წათრეულა, საიდანაც მოკეთრას!... მოგიტანა აშხავი?!. გავინახა ვითომ გუელი?!.. ახლავე წვეთრას, თორემ მოტანილ აშხუბიანათ სულ ერთიანათ შეგნეულობას გარეთ გადმოვაყურებინებ! გესმის თუ არა!..

ირანე. მესმის, მესმის!

ვიქტორ. აბესალო! რას სჩადისარ, ყმაწვილო!?!..

ირანე. ეს გაკვდა! (ცრემლებ-მორეული უცბათ გაბრუნდება და გავა)

აბესალო. ახლავე, გესმის თუ არა!

ვიქტორ. ვიყვე შერცხვენილი, თუ ეს აშხავი რამეს გავჯეს!.. შე დალოცვილო, სხვა არა იყოს-რა, შენი ცოლის სახელი მაინც ჭკია მაგ ქალს!...

აბესალო. ცოლის სახელი!... ცოლის სახელი!

ვიქტორ. ნეტავი ჩემთან არ გექნა ეგ აშხავი და არაფერი მინდოდა!..

აბესალო. ვერეთ სად ბძანდება!?! ამით გადამიწება მაგი ქალბატონი!?!.

გამოსვლა მეყხრე

აბესალო, ვიქტორ და კვა

კვა. (გაფაციცებული) შვილო, აბესალო!... აბესალო, შენი ჭირი შეეყარა შენს დედას!... აბესალო, შვილო, ამ უცხო პირებთან ნუ!.. ამითან ნურაფერს იზამ, შენ დაგენაცვლე!.. შენი სულის ჭირიშე!.. შენი!..

აბესალო. დედა, თავი დამახებე! დამახებე თავი!

ვიქტორ. აბესალო, თუ ძმა ხარ, დაწუნარდი!.. თუ ძმა ხარ!

სბესაღღ. მასინ დავწუნარდები, როცა ეკ შიგრიკი წაეთრეკა. გესმისთ თუ არა!.. თუ არ გესმისთ აბა, მე მიეურეთ!.. (აღღღ-ვებული მიღის მამის ოთახისკენ) მიეურეთ, თუ აქ გამიჩერდება!

ეკა. (წინ გადაღღობება, ვიქტორიც) შეიღღ, რას აზირობ!.. სბესაღღ.

სბესაღღ. მაცაღღეთ! მაცაღღეთ!.. გამიშეით!

ვიქტორ. სბესაღღ, ეს მოსურებული დედა შენი მანც შეიბრადღე... ეკ მანც შეიბრადღე!

სბესაღღ. გამიშეით!

ეკა. ღმერთო, რა დღეს შეკესწარი... ღმერთო, რა დღეს შეკესწარი!.. სბესაღღ, შეიღღ!..

გამოსვლა მეათე

იგინივე, სამსონი, სოკრატა, ნესტორი და სოღღომონი

სამსონ. (სამსონის დანახვაზე აბესაღღ შესდგება, მაგრამ მხეცურად უყურებს სოღღომონს, სამსონს ჯობი აქვს ხელში ჩოხა გასწნილი და დაბალი ბოხობი თავზე). საღღღათ ცოტა დავიცინადღათ, სბესაღღ... შენს სიმაურს მოსეღღა უთქვამს—ეკებ ამ ცოტა სწში კიდეც მოკიდე!.. კარგა სწიაა მე და ფიღღიშეს ერთმანეთის საღღღეღღეღღე არ დავიღღეღღე! მწასღღებს ასე არ შეშენისთ... არა, სოღღომონ ჩემო?

სოღღომონ. მართღღა ბრძანება, ბატონო!

სამსონ. ჭო და დღეს მანც გავასწორღათ ეკ ჩეკნი დანაკღღისი!..

სოკრატ. გიასღღათ კიდეც!..

ნესტორ და სოღღომონი. (ფანჯარასთან) კი, ფიღღიშე!... (ვიქტორი არ შორღღება აბესაღღს).

სამსონი. მართღღა?!. ბრჯო, ბრჯო მწასაღღა! (მიღის ფანჯარასთან) ბრჯო მწასაღღა!.. (სოღღომონი გავა შესაგებებღღად და ყმაწვიღღეღღე) ეკ ყმაწვიღღე ვინ არის, ვერ ვიცინა! ა? ვიქტორ ჩემო!

გიქტორ. რადამიშვილი გასლავსთ!

სამსონ. რადამიშვილი?

გიქტორ. დიას.

ახესალო. (აცხცახებულო) მამა, გთხოვ ეგ ნება მომცე ყმაწვილი სახლში არ შემოვუშვა!...

სამსონ. რათა, შვილო?!

ახესალო. გთხოვ მამა!.. არ შემოდის მაგას ფეხი აქ შემოვადგმე-კინო!..

სამსონ. შვილო, თუ რამ ანგარიში გაქვთ, სხომისათვის გადადეთ!.. შენს სიმაჟურს დასდეთ პატივი — განა ფილიპეს გალან-ძღვა არ იქნება მაგის დათხოვა? ანგარიშის გასწორება, შვილო, გაქვანურად ვიცოდით ჩვენს დროში!

გამოსვლა მეათე

ირინე, ფილიპე და დანარჩენი ყმაწვილები

სამსონ. ბატონ ფილიპეს დღეგრძელობა და სიცოცხლე! ბატონ ფილიპეს! მზახლო, შეიძლება ასეთი დავიწუება?

ფილიპე. ღმერთმა მიცოცხლას თქვენი თავიც, ბატონო სამსონ!.. რა კქნათ... შეგვსვთა აგრე!..

სამსონ. დაბძნდით, დაბძნდით, ყმაწვილებო! თქვენი მომყოლი ყმაწვილი რა მიუხვით, ბატონო ფილიპე?

ფილიპე. უგანაკად ვარ თქვენთანაც, ბატონო სამსონ, და ჩემს სი-ძესთანაც მაგის მოყვანაზედ... მაგრამ, იმედი მაქვს, ერთი მინუტით მისცემთ ნებას ორიოდე სიტყვა მოგახსუ-ნოსთ... და მეც გვედრებათ ორივე მამა-შვილს, იმდენი თავაზი გამოწით...

სამსონ. თხოვეთ, თხოვეთ მობძნდეს! რა საჭიროა მაგდენი ლა-ზარაკი, ვიქტორ ჩემო, თხოვე!

გიქტორ. კი, ბატონო!

სამსონ. სხვებ სომ მშვიდობით, მზახლო ჩემო!

- ფილიბე.** რაღა საკითხავია ჩემი მშვიდობა, ჩემო ბატონო, რაღა საკითხავია! ღმერთმა ამ დღეს რატომ შემასწრო, თორემ ჩემს მშვიდობით ყოფნას თქვენი ჭირი წაუღია!
- სამსონ.** რაღაც უცნაური ამბავია, მზახალო ჩემო!
- ფილიბე.** არის... და არა, სამსონ ჩემო! იმან არ მომარბენია ასე გამწარებულნი?! (აბესალო წასვლას დაპირებს) აბესალო ჩემო, მომითმინე... ერთ წამს მომითმინე და იმდენი სულ-გრძელობა იხმარე, ორიოდე სიტყვა გეიგონე ჩვენი! (შემოვა როდამიშვილი).

გამოსვლა მეთერთმეტე

ივინივე, როდამიშვილი და ვიქტორია

- სამსონი.** (შეგებება) სამსონ სალამთაძე გასლავართ!
- როდამიშ.** როდამიშვილი! (საერთო თავის დაკვრა).
- სამსონ.** დაბმნდიო...
- ფილიბე.** ბატონო სამსონ, თავათ იცით, მობოღის გულის ამბავი რანაირია, და თუ ამ წამად ასე ვლანარავობ, გამწარებს ძალანარავებს, ჩემო ბატონო სამსონ! ვის-ღა დაკუთმალათ? ვის-ღა დაკუთმალათ, როცა, ვაი ჩემს მოსწრებას, ვაი, ჩემს სირცხვილს და ქვეყანაში გამოჭიანებას, ყველას სალანარავოთ გამსდარა, ყველას სატიტინოდ!... ეს ერთი ხანია მესმოდა კე უცნაური ამბავი, მაგრამ დღეს ვი აღარ შემიძლიან მეტის მოთმენა! ღმერთმა რავა შემიძულა ისე, რომ თქვენი ოჯახი ილანძვება და ჩემიც ჩემი შვილისაგან!.. რა კენა, კელარ გავხუმბულვარ სწორედ მეტი!.. სწორედ უნდა გამოგოთქვა ჩემი უკიდურესი მწუხარება თქვენთანაც, ამ ჩემს სიძესთანაც და ყველასთან, ყველასთან! ამ ჩემი სიძის გულისათად მუკობრებთანაც!..
- სამსონ.** რა ამბავია, ფილიბე ჩემო?! რა ამბავია, ღვთის გულისათვის?! მე რატომ არაფერი ვიცი?

ფილიპე. (აბესალოს) აბესალო, გაფიცვებ ამ შენს ძვირფასს, ჰატიოსს მამას... გაფიცვებ შენს საყვარელს დედ-მამას, მითხრას თუ მართლად ასე გაუწერა ღმერთი იმ ჩემს შვილს, რომ სრულიად დაიკვირვა ჰატიოსნებაც, თავმოყვარეობაც, ნამუსი, ღირს მოკრიდა უწმინდურობას, დაჯვარება ოჯახის ჰატივისცემას — ქმრის სიყვარული და შიში, რომ იძულებულსა გზისათვის საწყენი და გულსაკლავი სიტყვა გაიგონოს უოკელმა თავსედმა და ღაწირაკმა!... მითხარი, შვილო, თუ მართლად თავის უნამუსობით გინაგრავს შენს სასიძადულად ვაჟ-კაცობას!... მითხარი, ნუ მიმაღლებ!... მოკვდა გული გაგონილითა და უცნაური ამბებით!

სამსონ. ჩემს რძალს ედება მაგკარი რამ ბზალი? ირანეს?!...

ფილიპე. მოკვდა კაცი, სამსონ ჩემო! მოკვდა! მომეჭრა თავი და გაგიღანძღე ოჯახი, თუ ეს მართალია!... აბესალო, შვილო?

აბესალო. დამხებუთ თავი!... თავი დამხებუთ!... რა თქვენი საქმეს!... რა გინდათ? რას სულელობთ! ახლავე შესწვიოტეთ ეგ ღაზარაკი!

სამსონ. აბესალო!

ფილიპე. რა გამაჩნებებს, ჩემო კეთილო?! რა რიგით გაგჩუმიდა... სანამ შენგან არ გავიგებ ჭეშმარიტს!...

როდაძიშვილი. უკაცრავად ვარ, ბატონო სამსონ, და ეწუხვარ, რომ ანაირ შემთხვევამ შემომადგმევიათ ფეხი თქვენს ოჯახში!... მაგრამ ჰატიოსნებამ და თქვენი ოჯახის ჰატივისცემამ გამახდგინა ეგ და იმ ვარემოებამაც, რომ სხვანაირი ჩემი მოქმედებით შესაძლებელია საუკუნოდ დაისაჯოს, სულ ტყვილა-უბრად, უდანაშაულო ადამიანი — ისეა მოყვანილი საქმე; ჩემი აქ მოსვლას სრულიად შიშის ნიშანი არ არის თქვენი შვილის დამუჭრების წინაშე, რომ ცოცხალს არ მარონიებს დედა-მამაზე!... ამისი შიში არ მომქმედებს მე ამ წამში!... სინიდასი მეუბნება, და ამში არ უნდა ვიყუე შემტოარი, რომ ჩემი ვაჩუმიება, სხვანაირად მოქცევა, ვარემოების წაყრუება შეფერებათ მიიღება

და ამით მე მართლაც და სანუთს მივსრებ, დაკატე მისი ტეხ მისში, რაშიაღ ბრალს მდებს თქვენი შვილი! ბატონო სამსონ, მითქვამს თქვენს წინაშე და ეგვალა ჯე მყოფთან, ვიუვე ღვთისაგან შეჩვენებულა, ვიუვე წვეულა, თელ ჩემს სიცოცხლეს გაუხარებელი დაწვევლილი ყოველი ჩემი კეთილისაგან, მამა ზეცვირმა ნუ შემასწროს ნურაფერ სიკეთეს, თუ მე რამე დანაშაულობა მიმიძღვდეს თქვენი შვილის, თქვენი ოკსისის წინაშე, იმნაირი რამე დანაშაულობა, რომელშიაღ ბრალს მდებს თქვენი შვილი!...

სამსონ. რაები მესმის ეს!... რატომ მე არაფერი გამიგია დღემდინ!...

ფილიპე. ა, შვილო, ა, შვილო, ხომ გეიგონე!... შემოგვიცათ და ტევილა ბრალს რატომ... რატომ დებს!...

ახესალო. (რომელსაც არა ერთხელ უნდოდა წასვლა, მაგრამ მამის ნიშნებით რჩებოდა იქვე). შემოგვიცათ!!!...

ფილიპე. მეტი რაღა გინდა, შვილო?!!...

ახესალო. თქვენს სისულელეს მეტი რა უნდა?!!...

ფილიპე. აბა ტევილა-უბრალოთ...

ახესალო. (გაანჩნლებული) ტევილა-უბრალოთ! ტევილა-უბრალოთ! გულში ჩახედე იმ შენს წუზაკა ქალბატონს, გულში ჩახედე და მამინ... მამინ!.. თქვი... მამინ!

ვამოსგლა მეთორმეტე

იგინივე, ეჭა და ირანე, რომელიც შემოღებულ კარებიდან ყურს უგდებდა.

ირანე. თაკათ ჩახედე, გაყბატონო, შენს გულში, თაკათ ჩახედე! შე მართლაც წუზაკო, მართლაც წუზაკო! თუ არა და, ეტ გადრინებდა, გაყბატონო?

ფილიპე. ირანე, შვილო!

ეჭა. ირანე, დედაშვილობას, ჩუ! დედაშვილობას!

ირანე. თუ არა და, თელ ქვეყნაში მოდგეი ჩემი უნამუხობის ამბავი! მე გამოკვლ გარეგნილი და შენ კი პატრონანი! შენ

კი ჰატოისანი! შენი უწმინდურობა ჩემსკედ გადმოიტანე,
შე გლახა, გლახა!

ახესალო. ხმა ჩაიწვივითე ასლავე!

ირინე. მე მწამებ უპატოისნებას?! თავათ რა კაცი ბძანდები?

ვაქტორ და **ეკა.** ირინე, დაწინაწდი, ღვთის გულისათვის!

ფილიპე. ირინე, თავი შეიკავე, თავი შეიკავე!

ირინე. რაში დაგეტყო პატოისნობა, კაყო-კაცო? ფუი შენს კაცო-
ბას! ფუი!

ახესალო. განუძდი, თვარა გაგათავებ ამ წამში! ხმა არ ამოიღო!

სამსონ. ახესალო, შეჩერდა, მითქვამს შენთვის!

ირინე. უწმინდურო, ჩემს გულში რა უნდა ნახო შენ? შენსავით
ბილწი გგონია ყველას?! პატოისნობა თავათ რომ არ
გაქვს, სხვაში რათვერ დაგანახებს შენი გაფუჭებულობა.
შენი სიგლახე!..

ახესალო. ხმა, თორემ მოგაკალი ეს არა! (მიიწევს ირინესკენ, ყველა-
ნი შეაჩერებენ).

ფილიპე. ირინე, კარგი, შეილო!

ირინე. გლახავი მეტს რას იზამს?! მეტი რა შეუძლია? გლახავ,
გლახავ!

ახესალო. ოჰ!.. შენი სუფი! შენი სუფი! შენი! (მივარდება და გა-
შმაგებული ჩაჰკრავს ხანჯალს. საერთო კვილი. ყველანი მი-
სცივიდებიან ირინეს. აქეთ აბესალოს მოაშორებენ).

სამსონ. რა ქენი, შე შეჩვენებულო, რა ქენი ეს?! მოჰკალი განა
ქალი?!..

ეკა. უიმე! უიმე! ირინე, შეილო! ირინე!

ფილიპე. მიშველეთ, მიშველეთ! მომიკლეს შეილი! ირინე, შეილო,
შეილო!..

ირინე. ასე ჯობია!.. ასე ჯობია, მამა!..

ფილიპე. (ტირის) შემომხედე, ირინე, შეილო!.. კაიმე, კაიმე!

ირინე. ნუ ტირი, მამა, ნუ!.. ასე ჯობია! მაინც ამით არ გათავ-
დებოდა?.. აი ჩემი ბედნიერება, მამა!.. ხომ სვდავ?.. ას-
ლა ვარ მე ბედნიერი! ახლა, მამა!

ფილიპე. შეილო, ნუ გეშინია! ნუ გეშინია, შენი ჭირიმე!

იწინე. ახლა ვარ შედნიერი!... შემახედეთ იმ გაყვანილსა თუ ვინა
 ხედეთ ერთი!... ყოჩაღ! ყოჩაღ! ვიშ, რა გაყვანილსა გა-
 მოიწინა, ვიშ!.. მამა!.. მამა!.. ოხ!.. მიშეუღეთ!.. მიშეუ-
 ლეთ!.. სული ბარემაც მალე ამომსთეს! .

დავ. კლდიაშვილი

მლმხი-ქაშის ისტორია

წელიწადი პირველი რესპუბლიკისა

1792

ნაწილი მესამე

ერკმან-შატრანისა

II

სადღაა ჩენი სოფელი? შორს დარჩა და ახლა აღარც ჩვენებზედ მოგახსენებთ რასმე, აღარც ნათლია-ჩემის სამკედლოზედ, აღარც მოხუცებულ მამა-ჩემზედ. აქედან იწყობა ბრძოლა, ბრძოლა და კიდევ ბრძოლა.

სარბურგელები, ვინც ვიყავით ჩენი ნებით გამოსულნი, მკათათვის დამღევამდე რულტკეიმში დავრჩით; ზემო-მთიელთ იქ მიიღეს თოფი და ტყვია-წაშალი, თორემ მანამ კომბლების და ცულების მეტი სხვა იარაღი არა ჰქონდათ-რა. დღე ისე არ გავიდოდა, რომ კიდევ არ მოგვემატებოდნენ ბიჭები. დილით-საღამომდე სამხედრო ვარჯიშობაში ვიყავით და ვისსემბურგის და ლანდაუს შუა ნალარისა და საყვირის ხმის მეტი აღარა ისმოდა-რა. გეცოდინებათ, რომ ნალარა ქვეითა ჯარების კუთვნილებაა და საყვირი ცხენოსნებისა.

ჩენს უკან კელლერმანის და ბირონის ბანაკებს შუა სიმაგრეები იყო გავლებული ერთი საათის სავალ მანძილზედ მაინც მდ. ლოტერის პირას.

მაშინ რკინის გზისა არა ვიცოდით-რა და რადგან სურსათის მოსატანად გლეხი-კაცის საქონელი უნდა გაეყვანათ, საქმელ-სასმელი ხშირად გვაკლდა ხოლმე.

*) „მოამბე“, № XI, 1897 წ.

მე, მარკოზ დივე და ჩვენი მენალარე ივანე ერთ ქერბო-
თან დაგვაყენეს, რომელიც დილით-სალამომდე ტიროდა. საწყა-
ლი დედა-კაცი! რაცა ჰქონდა, არა შურდა-რა ჩვენთვის, არც
ქერის ჰური და არც ლობიო და კარტოფილი. მე და მარკო-
ზი ძალიან კმაყოფილნი ვიყავით, მაგრამ ჩვენი მენალარე კი
ცუდ გუნებაზედ იყო: ხორცი ნებავდა!

როცა სურსათი დროზედ არ მოგვივიდოდა, გავიდოდით
და საცა რას მოგახელებდით, იმითი შევწყალებოდით. შიმში-
ლით ხომ არ დავიხოცებოდი? ავიკელით აქაურობა. საწყალი
ხალხისთვის ამხედ უმეტესი უბედურება მგონი შეუძლებელი
იყოს.

მაშინ ასიგნაციებს ვხმარობდით და იმათაც გასავალი არა
ჰქონდათ. ჩვენი ბანაკი სავსე იყო პატარ-პატარა გერმანულ გა-
ზეთებით, რომელშიაც იწერებოდნენ „მეჯღანეების ჯარის“
ათასგვარ ვაი-ვაგლახს, ამ ჯარის უმფროსების უვიცობას და
სისულელეს. გახიზნულებს დაერწმუნებინათ—სულ თრთიან ჩვე-
ნი შიშით და თუ ერთი დავენახვით, მაშინვე გავაქცევთო...
ჩვენც სწორედ ასე გვხატამდნენ: გაქცეულთ უკან მღევარი მო-
გვლევდა—ერთი საშინელი, უზარმაზარი გერმანელი ჯარის-კა-
ცი, ყურზედ სამკეცად შემოხვეული უღვაშით და ამოდებული
ხმლით. საწყლები! ოცის წლის განმავლობაში მიუხედავად ყურ-
ზედ სამკეცად შემოხვეულ უღვაშისა ბევრჯერ ვანანეთ ეს
მხატვრობა!

ღიად, მეგაზეთებიც კი შესყიდული ჰყავდათ, რომ იმათ-
გან გაბრიყვებული ხალხი უფრო უკედ ეკრიჭათ და ეპარსათ.
იმ გაზეთებისთვის რომ დაგვეჯერებინა, ჩვენი ჯარები შიმშილით
იხოცებოდნენ და ჩვენი მტრებისა კი სულ ღვინოში ბანაობ-
დნენ; ჩვენ არც იარაღი გვქონდა, არც ტანისამოსი, არც სურ-
სათი; ისინი კი იარაღითაც მდიდარნი იყვნენ, სურსათითაც,
ტანისამოსითაც. ქვეყანას ველარ დაეტია იმათი ზარბაზნები და
მთელ რეინის პირას ხომ ისე ჰქონდათ ჩაყოლებული სურსა-
თის საწყობი მაღაზიები, რომ თუნდა ერთ საუკუნეს ეყოფო-
დათ. ჩვენც ეგ გვინდოდა და სულ იმას ვნატრობდით: ნეტავი

ერთი რეინის პირას გავიდეთ, რომ ის მალაზიები დაეთავალიეროთო. კარგი ის იყო, რომ დარწმუნებული ვიყავით ამ მალაზიებსაც ვნახავთ და ვორმში და მინცშიაც გავალთო.

საუბედუროდ, ისეთი სუსტი იყო რიცხვით ჩვენი ჯარი, რომ ამ ნატვრის განხორციელება სრულიად შეუძლებელი იყო. 21 ათასი კაცი ქვეითა ჯარში ირიცხებოდა, 17 ათასი მოსურნენი—ჩვენი ნებით გამოსულნი ვიყავით, 6 ათასი ცხენოსანი და 1700 კაციც არტილერიაში ირიცხებოდა; სულ 46 ათასი კაცი, რომელთაგან 24 ათასი ციხე-სიმაგრეებში იყო და მართლ დანარჩენი უნდა გასულიყო საბრძოლველად.

პრუსიელები და ავსტრიელები ერთად 200 ათას კაცზედ მეტნი იყვნენ. ჩვენი გახიზნულები სულ იმას ჩასჩიჩინებდნენ „მიდით! რაღას ელითო!“ რადგან ბუღიემ კარგადა, იცოდა რა საშინელ მდგომარეობაში იყო მაშინ ჩვენი ქვეყანა! მეფე ლუი XIV-ეს მინისტრები, მანამ უჯობდათ, სულ იმას ბრძანებდნენ, საერო კრებაზედ, რომ ვენს სამხედრო სამზადისს მთელი ევროპაც ვერას დააკლებს; ჯარში თავის ნებით წამსვლელთ რომ ასე ურიგოდ არ ურიგებდნენ იარაღს, აქამდე მთელი ჯარი სრულიად შეიარაღებული გვეყოლებოდა; ჩვენი არსენალი იარაღით სავსეა და ჩვენს ჯარს არაფერი უშავს, თუნდა ათი წელიწადი გასტანოს ომბო. მეფემ კარგად იცოდა, რომ მინისტრები სტყუოდნენ; კარგად იცოდა, რომ არც ხეირიანი წინამძღოლები ჰყავდა ჩვენს ჯარს და არც ინჟენერები, რადგან დიდი გვარიშვილები ყველანი გაიხიზნენ; მეფემ კარგად იცოდა, რომ ჩვენი არსენალი ცარიელი იყო და, როცა საქირო იყო, ურმებს, საქონელს, ცხენებს და მიწის სათხრელ იარაღსაც კი გლეხკაცს ართმევდნენ. ისიც კარგად იცოდა მეფემ, რომ უმეტეს ნაწილს ჩვენგანს ერთი ხელი ტანასამოსის და ერთი დაქანგებული თოფის მეტი არა ჰქონდა-რა და ისიც ათში ერთი თუ გავარდებოდა. მეფემ კარგად იცოდა, რომ გულები რა არის, გულებიც კი ვერ მოგვიხერხეს და ჩვენვე დაგვავალეს: გულები უნდა იზოვოთ, საცა გენებოთ, და ჯარში ისე გამოხვიდეთო! მეფემ ეს ყველაფერი კარგად იცოდა, რადგან მინისტრები, სა-

სახლე და გახიზნულები ყოველთვის ერთად იყვნენ და ერთად მოქმედებდნენ.

ჩვენი ჯარის წინამძღოლი გენერალი კუსტენი ბრძანდებოდა. ტიონვილის და მეცის წინ მდებარე სიმაგრე ლანდაუ ისე მშვენივრად იყო გამაგრებული, რომ კუსტენი ცხენით შევიდა დანგრეულ ციხეში და თან რამდენიმე ცხენოსანი ახლდა. ლანდაუ რომ ისე იყო, სხვა, სამძღვარს მოშორებული, სიმაგრეები, რა ყოფაში იქნებოდნენ? რამდენჯერ მითქვამს ჩემს გულში:

— დაგვლუპეს, დაგვანეღეს იმ მუხანათებმა! ერთად რომ შემოგვისიოს მტერმა ორასი ათასი კაცი, ერთ დღესაც ვერ გავუმაგრდებით. ისე ამოგვეწყვეტენ, მგონი ერთიც არავინ გადარჩეს! ან ვილა ინდომებს გადარჩენას?... ხედავთ, როგორ გვიმუხთლეს! სამშობლო მტერს შეარცხვენინეს, რომ თავიანთი უპირატესობანი არ დაეკარგათ და ხალხი ძველებურად მონად ჰყოლოდათ! იუდასავით მოგვექცნენ მეფეც და იმისი მინსტრებიც, რომელნიც ნარბონის პირით საერო კრებას და მასთან ერთად მთელს საფრანგეთს ატყუებდნენ: „სამძღვრები დაეიარე, ციხე-სიმაგრეები გაესინჯე და შიში არაფრისა გვაქვს, მთელი ევროპაც ვერას გეიზამსო“.

ჩვენდა საბედნიეროდ პრუსიელები და ავსტრიელები ჯერ წინსვლას არა ფიქრობდნენ; იმათ იმისთანა გამოჩენილი და ფთხილი გენერლები ჰყავდათ, რომ ასჯერ და ათასჯერ გაზომავდნენ, ვიდრე მოსჭრიდნენ; მეფეები, უბრწყინვალესი თავადები და მსწავლეულნი ჯერ ისევ იმის სჯაში იყვნენ, საფრანგეთი როგორ გავიანაწილოთო. იმათ რომ ჩვენი ჰოშის და კლებერისავით ხალხის შვილები ჰყოლოდათ წინამძღოლად, დავილუპებოდი. ერთი სიტყვით, მთელი სამი კვირა იდგნენ სამძღვარზედ და ზანტი კამეჩივით იცოხნებოდნენ.

ბოლოს ჩვენმა ბატალიონმა, რომელსაც მთიელთა პირველი ბატალიონი ეწოდებოდა, ბრძანება მიიღო, აფიცრები აირჩიეთ, რადგან ლანდაუს უნდა წახვიდეთო.

იმავე დღეს, 1792 წ. კათათვის უკანასკნელ დღეს, ყველა თავის ნებით გამოსულმა რაზმებმა ამოირჩიეს თავიანთი

ოფიცრები, რომელთა წინამძღოლად არჩეულ იქმნა ივანე მენიე, ერთი ყმაწვილი ხუროთ-მოძღვარი, რომელიც თუნდა ასჯერ მიინც მენახა ჩვენს სოფელში, როდესაც ჩვენს მაზრაში ციხე-სიმაგრეებს აკეთებინებდა. ჩვენი ივანე თავისი ნალარით რაზმის თავში იღვა და ათის თავის ოდენ ჯამაგირს იღებდა.

მეორე დღეს ლანდაუს გზას გავუდქვით. ტანისამოსი ჯერ ისევ საკუთარი გვეცვა და ისე იყო აჭრელებული ჩვენი რაზმი, რომ, თოფები რომ არა გვექონოდა, იტყოდით, ეს ჯარი კი არა, სოფლელები არიან და სამუშაოდ მიდიან საღმეო. მშვენიერი დღე იყო. ქვემო შარანტელების მეორე ბატალიონიც ჩვენს გზას ადგა. უმეტესი ნაწილი ფეხშიშველანი იყვნენ, მაგრამ იმისთანა მხიარულად მიდიოდნენ, თითქო ქორწილში მიბრძანდებიანო. ახლა კი ყველამ ზეპირად ვიცოდით „მარსელური“ და მთელი გზა იმასა ვმღეროდით.*)

ქვემო შარანტელები იმპჭლინგენში გაჩერდნენ; ჩვენ კი ლინდაუში მივედით, სადილს უკან სამს საათზედ. ციხის კარში დარაჯად ბრეტანელი რაზმი იდგა თავისი თეთრი ტანისამოსით. ვინ არისო? დაგვიძახეს. მენიემ უპასუხა: მთიელთა პირველი ბატალიონი. ეს რომ გაიგეს, გამოგვეგებნენ და დიდი სიხარულით მიგვიღეს.

— თავისუფალ ერს გაუმარჯოს! შესძახეს ერთხმით ბრეტანელებმა.

ამის პასუხად ჩვენ მარსელური დავძახეთ და ისე შევედით ქალაქში.

ლინდაუ ძალიან ჰგავს ფალსბურგს, მაგრამ უფრო გერმანული იერი აქვს, ვიდრე ფრანგული. ქალაქის სიმაგრეებს გარშემო მდ. კეიში უვლის. ქვემო ნაწილში კეიში დაგუბებულია და ქაობში იკარგება. ქალაქში დღე და ღამ შეუწყვეტლივ საშინელი ბაყაყის ყიყინი გაისმის. ციხეები და გალავნები ნახევარზედ მეტი დანგრეული დაგვხვდა, მაგრამ ყველგან გარნიზონის ჯარის-კაცები იდგნენ და დანგრეულ კედლებს აშენებდნენ.

*) ამ სიმღერას შემდეგ 24-ში მოვიყვანთ.

დიდალი აი რით იყო ძლიერი მეფე ლუი XVI. მამა-პაპს თაგან აშენებული ციხე-სიმაგრეები ოხრად ეყარა და ინგრე-ვოდა და ის კი სახელმწიფო შემოსავალს თავის ქეიფებზედ და დროს გატარებაზედ ხარჯავდა და დიდებულ კარის-კაცებს ურიგებდა. მეფეს ესიამოვნა, თორემ საფრანგეთი რა სახსენებელი იყო?

ლანდაუში გარნიზონად შვიდი ათას ექვსასი კაცი ვიდე-ქით.

მივედით თუ არა, ჩვენც მაშინვე სამუშაოდ გავვიყვანეს. მენიემ კარგად იცოდა, რომ დროს დაკარგვა ძვირად დაგვიჯდებოდა, და მაშინვე საქმეს შეუდგა. მთელი დღე ჩვენთან იყო და ყველაფერს თითონ გვაკეთებინებდა. უსაქმურად არავინ იყო: ყველა თავთავის ხელობაზედ მუშაობდა და მე და ექვსი კიდევ სხვა მჭედელი წამხდარი ცულების და ხელეჩოების კეთებას ვუნდებოდით.

ბრაუნშვეიგის მანიფესტი საფრანგეთის ხალხისადმი ჩვენ ლანდაუში მივიღეთ და ვერ წარმოიდგენთ, როგორ აღშვოთდა მთელი გარნიზონი. კუსტენის ბრძანებით, იმის მაგივრად, რომ დაემალათ, დილით, ვიდრე საქმეს შევუდგებოდით, ხმამაღლივ წაგვიკითხეს ამ ფელდმარშალის განცხადება, რომლითაც გვაცნობებდა: ევროპის ხელმწიფენი მობრძანდებიან, რომ აღზას-ლორენი ისევ გერმანელთ დაუბრუნონ; ევროპის ხელმწიფენი ხალხს არას ერჩიან, არც რასმე წაართმევენ, ოღონდ საფრანგეთის მეფეს დაეხმარებიან, რომ ძველებურად შეეძლოს თავის ქვეშევრდომთა კეთილდღეობა და ბედნიერება იზრუნოს. არც ქალაქს და არც სოფელს არას ანებენ, თუ იგინი თავის ნებით დამორჩილდნენ პრუსიელ და ავსტრიელ ჯარებს; მაგრამ სასტიკად დასჯიან ყველას, ვინც გაბედავს და მათ უმაღლესობის ჯარებს წინააღმდეგობას გაუწევს რასმე: სამხედრო კანონმდებლობის და კვალად დახვრეტილ იქნება ყველა, ვინც პრუსიელ და ავსტრიელ ჯარებზედ იარაღს იხმარს მინდორში იქნება თუ სოფელში, გარეთ თუ სახლში; საფრანგეთში ჯარებს ამით ვაფთხილებთ, რომ გონზედ მოვიდნენ და, მინამ დრო აქვთ, ისევ ძვე-

ლებური ერთგულება გამოუცხადონ მეფეს და დიდებულთ; მილიციელებს ვურჩევთ, ჩვენს მოსვლამდე სოფლები შეიმავრონ და ჩვენი წინააღმდეგობა დაუშალონ; რაც შეეხება პარიზელებს, მივართ თუ არა, მაშინვე დაგემოწილდნენ და ზარაზის კარა გაგვიღონ, თორემ ცაცხალი აღარაგინ გადაგვრჩება! თუ ჩვენს მოსვლამდე შეურაცყოფა მიუყენებიათ რამე მეფე ლუი XVI-სთვის, დედოფალ მარიამ-ანტუანეტასთვის ან მეფის ოჯახის სხვა წევრთათვის, ქალაქს ავიღებთ და ისე დავანგრევთ, რომ ნასახლარიც აღარსად ეტყობოდეს. მაგრამ თუ დავემორჩილდნენ და ქალაქი უომრად დაგვანებეს, ჩვენ, მეფე პრუსიისა და ხელმწიფე ავსტრიისა ამით ეპირდებით: მეფე ლუი XVI-სა ვთხოვთ, რომ აპატიოს პარიზელ ხალხს ცოდვანი თვისნი“.

მანიფესტის კითხვა ჯერ არც კი გაეთაყვინათ, რომ იგორილა იმოდენა ჯარმა და ერთხმად შესძახა:—სიკვდილი სამშობლოს მტერსაო!

ჩვენ ყვირილზედ მილიციელები გამოცვივდნენ, მერე ლინდაუს მკვიდრნი და უცბად გაივსო ნოდანი. ყველანი აღშფოთებულნი იყვნენ ამ თავბედური მანიფესტით და სულ იმას იძახდნენ—გაგწყდეთ და მტერს კი ნუ გავახარებთო! „მარსელურსა“ და „წავას“—მღეროდნენ. იმისთანა ხმაურობა ატყდა მოედანზედ, რომ გენერალ კუსტენს აჯანყება ჰგონებოდა და ცხენით ჩამოიჭრა ჩვენს დასამშვიდებლად. ეხლაც თვალ წინ მიდგას კუსტენი თავისი ამალით. უნდოდა დაემშვიდებინა როგორმე ხალხი, მაგრამ იმისი ბრძანება არავის ესმოდა.

არც მე ვიყავ სხვაზედ ნაკლებ აღელვებული. ვიღაცა პრუსიელი თავადი ამისთანა შეურაცყოფას აყენებდა ჩემს სამშობლოს და არა მწყენოდა?!...

უცბად საყვირის ხმა გაისმა ციხიდან. ყველას გვეგონა, მტერი მოდისო, და თავთავის ალაგისკენ ვაჯექციით. მაგრამ მტერი არსად იყო. თურმე გენერალს გაეცა ბრძანება: საყვირის ხმას რომ გაიგებენ, იქნება მაშინ ძაინც დამშვიდდნენ და თავიანთ საქმეს შეუდგნენო.

სწორედ ასეც მოხდა. იმ დღიდან მოყოლებული უფრო და უფრო მატულობდა ხალხისა და ჯარის სიძულვილი მეფე ლუი XVI-სადმი და იმასთან ერთად პრუსიელების და ბრაუნშვეიგისადმი. ჯარის-კაცნი, მილიციელები და თავის ნებით გამოსულნი ყოველ საღამოს იკრიბებოდნენ ლუდხანებში, საზოგადო საქმეებსა სჯიდნენ და ხშირად საერო კრებას თხოვნას უგზავნიდნენ, სამშობლოს მოღალატენი და გამყიდველნი დასაჯეთ და მეფე გადააყენეთო.

ცოტა ხანმა კიდევ გაიარა, გალავანი უკვე შევაკეთეთ, ზედ ზარბაზნები გავაწყეთ. ვისემბურგის და ლინდაუს შუა ავსტრიელი რაზმები დანაეარდობდნენ. პურსა და სხვა საგზალს ან იარაღს რომ გვიგზავნიდნენ, თან დიდ ჯარს გამოატანდნენ, მტერმა არ წავკართვასო! უფრო კი დრაგონები მოსდევდნენ ხოლმე. იმპტლინგენის და ოფენბახის შუა ჩვენს დრაგონებს მტრის ჯართან პატარა შეტაკებაც ჰქონოდათ და ლინდაუშიც მალე მოველოდით მათს მოსვლას.

მაგრამ ვიდრე ისინი ჩვენამდე მოახწევდნენ, პარიზში დიდი ამბები მოხდა. რომ გაეგოთ პარიზელებს ბრაუნშვეიგის მანიფესტი, ჯავრი მეფეზედ ეყარათ: სასახლე აეღოთ, მეფის მცველი შვეიცარიელები დაეხოცათ და მეფე ლუი XVI, დედოფალი მარიამ-ანტუანეტა და მთელი სამეფო ოჯახი დაემწყვდიათ, ჯერ ლუქსემბერგში, შემდეგ ტამპლში.

ჩვენ ეს ამბები გაზეთში წავიკითხეთ 15 მარიაშობისთვის და იმისთანა იმედი მოგვეცა მთელს გარნიზონს, რომ ერთზედ ასიც რომ მოსულიყვნენ, ვერას დაგვაკლებდნენ. მეფის გადაყენებამ გავვიორკვეცა ვაჟკაცობა და ერთმანეთს ვულოცავდით მოღალატესაგან განთავისუფლებას.

თან ვიცინოდით და თან სიხარულის ცრემლი გვდიოდა. იმისთანა კმაყოფილნი ვიყავით, თითქო ამაზე ყოფილიყოს დამოკიდებული ჩვენი პირადი ბედნიერება.

აი როგორ აეღო ხალხს სასახლე. მე იქ არ ვყოფილვარ, მაგრამ ისე მოგიტხრობთ, როგორც მაშინდელ გაზეთებში ეწერა. ვერ წარმოიდგენთ, რა გასაჟალი ჰქონდათ მაშინ გაზეთებს.

ერთი კი დაიძახებდა ვინმე, ახალი გაზეთიო! და მაშინვე გარს შემოეხვევოდა ხალხი. ავიდოდა სტოლზედ და დაიწყებდა ხმა-მალლივ კითხვას. გაზეთებს კი არა, პარიზიდან მიღებულ წერილსაც წაუკითხავდნენ ხოლმე ხალხს, როცა შიგ საზოგადო საქმეებისა ეწერა რამე ან იაკობელების კლუბის სხდომა და იქ წარმოთქმული სიტყვები იყო მოყვანილი. ერთი სიტყვით, უპურობა ისე ვერ შეაწუხებდა ქვეყანას, როგორც უგაზეთობა. მაშინ დამალული აღარა იყო-რა.

მე უკვე მოგახსენეთ, რომ თიბათვის 20-დან დაწყებული ძალიან უნდობლად შესცქეროდა ხალხი მეფეს, რადგან მეფე ეწინააღმდეგებოდა საერო კრების დადგენილებას მავნე მღვდლების განდევნის შესახებ. მეფისაგან არჩეულ მინისტრებს მას შემდეგ არაფერი უზრუნიათ, რომ მტრის დასახვედრად მოვემზადებინეთ; პირიქით, რომ წავიდნენ, ჯარისთვის პურის შესანახად აგებული მაღაზიები ცარიელი დაგვიტოვეს, და ციხე-სიმაგრენი დანგრეული; ახლად დანიშნულ აფიცრებს არ აცნობებდნენ მათს დანიშვნას, რომ დროზედ მისულიყვნენ თაყთაფიანთ აღაგებზედ და საერო კრებაზედ სამარცხვინოდა სტყუოდნენ, ყველაფერი მზადა გვაქვს, დეე მობრძანდნენო! იმდენი ხანი იძახეს, ყველაფერი მზადა გვაქვსო, ვიდრე მტერი კარს მოგვადგა და მაშინ კი სამსახურს თავი დაანებეს და საერო კრება იძულებული გახადეს გამოეცხადებინა, სამშობლო განსაცდელში არისო.

მიუხედავად ამისა ბევრს გულწრფელად სჯეროდა — ცილსა სწამებენ, „ჩვენი კეთილი მეფე“ სამშობლოს ვერ უღალატებსო! მაგრამ ბრაუნშვეიგის მანიფესტმა ამ ურწმუნოთაც თვალი აუხილა და დაარწმუნა, რომ მეფე გვღალატობდა. მანიფესტი პირდაპირ აცხადებდა, პრუსიელები და ავსტრიელები იმიტომ მოვდივართ, რომ მეფეს მეფობა და დიდებულთ ყოველი უპირატესობა დაეუბრუნოთ და აჯანყებული ყმანი დავუმონავოთო. ამ სამარცხვინო, თავის თავებდობითს საზარელმა, მანიფესტმა ცხადად დაუმტკიცა ყველას, რომ მეფენი და დიდებულნი ერთად იყვნენ განურჩევლად ეროვნების და სარწმუნ-

ნოებისა და სულ იმის ცდაში იყვნენ, რომ ხალხი დამონაგებული ჰყოლოდათ. მაშინ კი თვალი გაახილა ყველამ და საერო კრებას ათასობით მისდიოდა თხოვნა, მეფე გადააყენეთო. საუკეთესო დეპუტატები იმ დროს აქეთ იქით იყვნენ წასულნი, რომ ხალხისთვის ჭეშმარიტება ეცნობებინათ და ჯარში მოსურნენი გაეყვანათ; და ვინც პარიზში დარჩენილიყვნენ, ყურს არ უგდებდნენ ხალხის სამართლიან სურვილს; იმავე დროს, — ეს შემდეგში გავიგეთ, — ჟირონდელების მოთავეთ ჩუმად მოლაპარაკება ჰქონდათ მეფესთან, რომელიც მინისტრების ალაგს იმათ ჰპირდებოდა.

რაკი ნახეს პარიზელებმა, რომ ჩვენი დეპუტატები სამშობლოს სახსენლად არას ზრუნავდნენ, დაადგინეს: „ხუთშაბათამდე, აგვისტოს 9, საღამოს 11 საათამდე კიდევ მოვუთმენთ საერო კრებას, რომ მეფე გადააყენოს, მაგრამ თუ მანამდეც არ შეიწყნარა კრებამ ხალხის თხოვნა და მეფე არ გადააყენა, იმავე ღამეს, შუალამისას აიშლება ხალხი და თავის წადილს თითონვე განახორციელებს“. მოკლედ და ვაჟაკურად იყო გამოთქმული ხალხის მუქარა.

პასუხის მაგივრად საერო კრებამ ბრძანება მისცა სამხედრო მინისტრს, რაც კი პარიზში შეფიცულნი იმყოფებიან, ეხლავე სუასონის ბანაკში გაისტუმრეთო. იმავე დღეს საერო კრებამ 406 ხმით 224 წინააღმდეგ დაადგინა, ლაფაიეტს იმისთანა არა დაუშავებია-რა, რომ სამართალში იქმნას მიცემულიო.

მაშინ დანტონმა, კამილ დემულენმა, მარსელელ შეფიცულთა წინამძღოლმა ბარბარუმ, პანიმ, სერჟანმა, ტიონვილელმა მერლენმა, სანტერმა, ვესტერმანმა და სხ. და სხ. პატრიოტებმა, რომელნიც სიცოცხლესაც არ დაზოგავდნენ თავისუფლებისათვის, აშალეს ხალხი. ღამე, 9 აგვისტოს შეიყარა ხალხი უბან-უბან და სამ-სამი კაცი ამოირჩია, რომელნიც აღჭურვნილი იქმნენ ყოველი უფლებათ „საზოგადო საქმის“, ესე იგი რესპუბლიკის დასაცველად. შემდეგ ამისა დანტონმა აჯანყების ნიშნად ზარის რეკვა უბრძანა ყველა ეკკლესიებში.

სასახლე სავესე იყო შვეიცარიელებით და დიდებულებით და ძნელი ასადები იყო. მეფე ლუი XVI-მ კარგად იცოდა, რომ ხალხს ველარ გაუმაგრდებოდა, ისიც კარგად იცოდნენ, რომ რაკი სასახლეს აიღებდა, აღარავის დაინდობდა და სისხლს ეძიებდა. ამიტომ მეფე სასახლეში ერთ წამსაც აღარ დარჩენილა და დედოფლით და ბატონიშვილით საქაროდ საერო კრებისკენ გაეშურა და თანაც დაამუნათა: ჩემი მადლობელი უნდ იყვნეთ, რომ ხალხმა დღეს ღვათისაგან კურახეულის სისხლშია ხელი არ გაისვარაო.

ჩვენ უბრალო მომაკვდავნი ჩვენს დღეში არ ვიკადრებდით, განსაცდელში თავი დაგვენებებინა ჩვენთვის თავ-განწირულებისთვის და სამარცხვინოდ გავპარულაყავით. მაგრამ რა! მეფე რის მეფეა, თუ კი ყველაფერი არ ეპატივება?

ის იყო მეფე გავიდა სასახლიდან და ხალხიც მივიდა და გარს შემოეხვია. წინ ვესტერმანი მიუძლოდა. სასახლის ყოველ ფანჯარაში შვეიცარიელები იყვნენ ჩასაფრებულნი და თოფს ესროდნენ ხალხს. ხალხმა ჯერ უკან დაიწია, მაგრამ მერე უფრო გაშმაგებული წამოვიდა და ეზოში შვეიცარიელების ბინას ცეცხლი წაუკიდა. იქიდან სასახლეშიაც შეცვივნენ და ცოცხალი არავინ გადარჩენიათ, საცა კი მოსამსახურე ან დიდებული შეხედათ ვინმე. უბედურ შვეიცარიელებს ფანჯრებიდან ისროდნენ, იქვე ეზოში, ბაღში და ქუჩაში ხოცავდნენ. ორასი მარსელელი და ასი ბრეტანელი შეფიცული, ხუთასი შვეიცარიელი, ათასი მილიციელი და ბევრი დიდებული და ხალხის შვილი ეყარნენ მკვდრები გზებზედ, კიბეებზედ და თვით პალატებშიაც. მისი დიდებულება კი, იმის მაგივრად რომ თავის ერთგულ მოსამსახურეთ მიშველებოდა, იყო თავისთვის მიმალული საერო კრების დარბაზში! იმ დროინდელ გაზეთებში ეწერა, ძალიან მაღიანად მიირთვა პურიო; მაგრამ არა მგონია, ეს მართალი იყოს: ნუ თუ შეიძლება, ჩვენისთანა ყოველი ღირსებით აღსავსე ერს, ამისთანა საზიზლარი მეფე ჰყავდეს?

მანამ სასახლეში ეს ამბები იყო, პატრიოტები საერო კრებაში მეფის გადაყენებას ითხოვდნენ. მაგრამ ჩვენს დეპუტატებს,

ვიდრე ამის პასუხს იტყოდნენ რასმე, ნებაგდათ გაეგოთ, ვინ აჯობებდა: ხალხი თუ მილიციელები? ასე უფრო მშვიდობით გადარჩებოდნენ, რასაკვირველია.

ბოლოს შუადღის შემდეგ ხალხმა მიწასთან გაასწორა სასახლე და საერო კრებისკენ გაემართა. მაშინ კი დამორჩილდა ხალხის სურვილს საერო კრება და ჟირონდელმა ვერნიომ—თავმჯდომარემ კრებისამ, გამოაცხადა, მეფე დროებით გადაყენებული არის, ვიდრე ახალი საერო კრება—კონვენტი—შეიყრებაო. შემდეგ ამისა კრებამ დაადგინა,—ახალი ამორჩევები მოხდება მთელს საფრანგეთში, რომ 20 ენკენისთვის პარიზში ახალი საერო კრება—კონვენტი—გაიხსნასო.

ხსენებაც აღარ იყო ხმოსანის და უხმო მამულიშვილისა: ყოველ ფრანგს უფლება ჰქონდა აერჩია და არჩეულ ყოფილიყო მიუხედავად შეძლებისა. შოველი ყველასაგან ცნობილი იყო როგორადაც თავგამოდებული მამულიშვილი და თავმჯდომარე ჩვენის კლუბისა. წავიკითხე თუ არა საერო კრების დადგენილება, მაშინვე ვიფიქრე, კონვენტის წევრად ჩვენებურები სწორედ შოველს აირჩევენ-მეთქი. მაგრამ მარიამობისთვის 10-დან ენკენისთვის 20-მდე მთელი ორმოცი დღე იყო და ამ ხნის განმავლობაში, როდესაც ყოველი მხრიდან მტერი გვემუქრებოდა, საფრანგეთის ბედ-იღბალი პარიზელი ხალხისაგან ამორჩეულ კამისართა ხელში იყო, რომელთაც „საზოგადო საქმისთვის“ პატრონობა უნდა გაეწიათ. სამშობლო საშინელ განსაცდელში იმყოფებოდა.

კიდევ კარგი, რომ შოველისაგან და მარგალიტასაგან ვიცოდი, რა კაცები იყვნენ რობესპიერი, ბაზირი, მერლენი, სერჟანი, სანტერი და სხვა სახელ-განთქმული პატრიოტები და რაკი ვაზეთში ამათი სახელები წავიკითხე ხალხის წინამძღოლთა შორის, გული დავიმშვიდე, რადგან ვიცოდი, რომ იმათ ხელში არც სამშობლოს უშავდა რამე და არც თავისუფლებას. ვიცოდი, რომ ჯერ ისინი და იმათთან ერთად ჩვენ უნდა ამოვებოცნეთ მტერს და მერე საფრანგეთისთვის დაეკლო რამე.

II

ხალხის გამარჯვების შემდეგ საერო კრებამ, იმავე ხალხის სურვილისამებრ, უარ-ჰყო ბერ-მონაზონთა განსაკუთრებული ტანისამოსი; შემოიღო ცოლ-ქმართ გაყრა; ახალ წესზედ გააწყო ერის მკველი ჯარი და დაადგინა ყოველი ფრანგის სავალდებულო სამსახური მილიციაში; დაადგინა წვრილ-წვრილად, ფასის განაწილებით გაყიდვა საეკლესიო მამულებთან ერთად გახიზნულების მამულებისა, რომ გლეხი-კაცისთვის გაედვილებინა მათი ყიდვა და ფასის ნელ-ნელა გადახდა. სასტიკი ბრძანება მისცა კონსტიტუციის მოწინააღმდეგე მღვდლებს და ბერებს: დღეიდან თხუთმეტი დღის განმავლობაში გადით საფრაგეთიდან, თორემ გვანახაშა გავისტუმრებთო. გარდა ამისა დაადგინა გახიზნულთა დედ-მამის მძევლად ყოლა ომის გათავებამდე და სამართალში მიცემა ყველასი, ვინც ხალხზედ იარალი იხმარა ან იხმარებდა. წარმოიდგინეთ, როგორ გაახარებდნენ ეს კანონები პატრიოტებს. აღფრთოვანებული ვიყავით ახალ-ახალი იმედებით და მხიარულად გავიძახოდით: რევოლიუციამ გამარჯვა! აჯობა ქვეყნის მოლაღატებესაო!

იმავე დროს ხმა გავარდა, ლაფაიეტი, არდენში მყოფი ჯარების წინამძღოლი, უარ-ჰყოფს 10 მარიაშობისთვის საერო კრების დადგენილებასაო. ჩრდილოეთით უკვე შემოგვესია მტერი; ვანდელეზი, დიდებულთა და ბერების წინამძღოლობით, პრუსიელებს-ღა ელიან, რომ აჯანყდნენ და უკანიდან დაგვეცნენო... სიხარული და მწუხარება ხომ განუყრელნი ყოფილან ყოველთვის!

შემოდგომა ახლო იყო. რეინზედ საშინელი ბურუსი იდგა კეისის ქაობი ხომ სულ ღრუბლით იყო მოცული. ყოველ დღე პატარ-პატარა რაზმები გადიოდნენ მტრის დასაზვერად. გლეხი-კაცები ამბობდნენ ხოლმე ბაზრობა დღეს, პრუსიელები და ავსტრიელები ტონვილისკენ მიეშურებიან და ერთი რაზმი კი ქალაქს გარს უვლის, რომ ლორენში გადავიდესო. ისიც ვიცო-

დით, რომ საერო კრებისაგან გამოგზავნილი კაცები ათწლიურებდნენ ვისსემბურგის სიმაგრეებს და ერთი მათგანი ინტენერო კარნო, ახალ ციხეებს აშენებინებდა.

ეს რომ გაიგეს, დარაჯიც მეტი გაიყვანეს. ზარბაზნები შეამზადეს. დღე და ღამ მტრის გზას გავცქეროდით, თუმცა ბურუსის გამო ბევრი არა ჩანდა-რა. ხანდახან მტრის უღანები გამოჩნდებოდნენ, შორს, შორს, თითქო ავსტრიელების ჯარების მოახლოვებას გვაცნობებენო: აი მოვდივართ! დღეს-ხვალ მანდ ვიქნებითო!

ჩვენც ველოდით.

ერთ დილას დარაჯად ვიყავი ციხის კართან. ის იყო დასაზვერად გასულმა რაზმმა საქონელი მორეკა და კარი ჯერ ღია გვქონდა. იმ ორი დღის წინად სამხედრო ტანისამოსი დაგვირიგეს. თუმცა თბილი ტანისამოსი გვეცვა, მაინც ძალიანა გვეცივოდა; ამხანაგები იქვე ცეცხლს შემოსხდომოდნენ და თებობდნენ. ზოგი ჩიბუხის წვეთით ბოლთასა სცემდა რაღაცა ფიქრებით გატაცებული. ვისაც არ უნახავს, ვერც კი წარმოიდგენს, რა საშინელებაა გარნიზონად ყოფნა სადმე ციხეში, მაგრამ ჩვენდა საბედნიეროდ დიდი ხანი აღარ ვყოფილვართ ღინდაუში. ჩვენდა საბედნიეროდ, რადგან ხუთი-ექვსი წლის შემდეგ ადამიანის ნასახიცი აღარ შერჩება ხოლმე კაცს გარნიზონულ ცხოვრებისაგან.

ცხრა საათი იქნებოდა, როდესაც იმპტლინგენის მხრივ უცბად ზარბაზნის ხმა გაისმა. ჯერ ერთი გავარდა, მერე მეორე და მიჰყვა ისე—დიდი ხანი აღარ შეწყვეტილა. ყველანი გარეთ გამოვარდნენ. სულ განაბულნი ვიყურებოდით სამძლვარისაკენ, გვეგონა საცაა მტერი გამოჩნდებო, — მაგრამ ერთმა მოხუცებულმა, ჯარში დაბერებულმა და სამხედრო საქმეში გამოცდილმა ჯარის-კაცმა ივანე სომმა აკვიხსნა მტერი ნუ გგონიათ, ემაგრე ჩვენი ჯარები ისვრიან ზარბაზნს; აღბად მარშალი ან მეფის გვარისა მისულა ვინმე ჯარში და პატივისცემის ნიშნად ზარბაზნით დახვედრიანო. არცა სცდებოდა ჩვენი მოხუცებული ამხანაგი; ოღონდ ზარბაზნის სროლით, როგორც

კოტა ხანს უკან გავიგეთ, ჩვენი ჯარი საერო კრებისაგან ჯარისკაცების დასათვლიერებლად გამოგზავნილ კამისრებს დაუხვდა, რომელთაც თან ახლდათ გენერალი კუსტენი.

შუაღლისას ჩვენს ალაგას დარაჯად სხვა დააყენეს. ჩვენც სიხარულით გავეშურეთ ქალაქისაკენ, რომ კამისრები გვენახა. ჩვენ რომ მივედით, ისინი სამამასახლისოში იყვნენ და ჩვენი ჯარის ყველა უმფროსები მხედრულად მორთულ-მოკაზმულები იქ მისულიყვნენ მათ სანახავად.

ცუდი ამბები მოეტანა იმ დღეს დებეშას: ლაფაიეტს უნდოდა პარიზზე წასულიყო, რომ იაკობელები ამოეეღოთ და მეფე ისევ თავის ტახტზედ აებრძანებინა; „მთიულთა“ წინააღმდეგით გატაცებულს საერო კრებას დაედგინა—ლაფაიეტი სამშობლოს მოღალატეაო და ისიც ბელგიაში გაქცეულიყო. ჩრდილოეთის ჯარს იმის ალაგას დიუმურეე წინამძღოლობდა. მეორე ჯარის წინამძღოლობა კელლერმანს უნდა მიეღო და შალონის ჯარისა—ლიუკენს. მტერი უკვე დაძრულიყო და სამზღვარს გადმოსულიყო. სირკში ბევრი პატრიოტები დაეხვრიტა და ახლა ლონგვის მისდგომოდა; ვანდელები აჯანყებულიყვნენ... ერთის სიტყვით, სულ ყველას ჩვენზედ მოეცალა: გარედან მტერს და შინ ღალატს და მოქალაქებრივ ბრძოლას.

ადილი წარმოსადგენია, რა ყოფაში ჩაგვაგდებდა ეს ამბები. როგორც ხედავთ, ტყუილად არ გვემუქრებოდნენ თავადი არტუა, გენერალი ბულიე და ეპისკოპოსები. ჩვენს დასაღუბავად აღარასა ზოგავდნენ და ჩვენც ერთი-და დაგვჩვენოდა: გამარჯვება ან სიკვდილი!

გული მაინც არ გაგვტეხია. მეტადრე კამისრებმა გაგვაძინეს თავიანთი მიუდგომლობით. ყველა აფიცრები დააფიცეს და რადჯან ორმა რაზმის უფროსმა—თავადმა ბროლიმ და ბატონმა ვილანტრუამ ფიცი არ ინებეს, მაშინვე წაართვეს თაანამდებობა და მათ მაგივრად ჰუშარი და კუსტარი ჩააყენეს; ამათ კი ყველა იცნობდა როგორადაც გულწრფელ პატრიოტებს და თავგანწირულ მამულიშვილებს. ეს ყველაფერი მთელი რაზმის თვალწინ მოხდა და ესეცა კმაროდა, რომ

ყველას გვეგრძნო ძლიერება იმ ერისა, რომლის სახელით ^{სამი}კამისარი—სამივე უბრალო ხალხის შვილი, ასე სასტიკად სჯიდა თავის ორგულთ. უნდა გენახათ აფიცრების სახის გამომეტყველება, რომ დამშვიდებით ვეთქვათ: ახლა კი დარწმუნდნენ, რომ ძლიერება მარტო ხალხის ხელთ არის და ყველანი აღტაცებით შეჰფიცვენ ერთგულებასაო! აფიცრების შემდეგ ათისთავები და ჯარის-კაცები დაგვაფიცეს და ჩემი თქმა რა საჭიროა, თქვენ უკეთ იცით, რა სიხარულით დაფიფიცავდით ყველანი.

ორ საათზედ მოედანზედ გაგვიყვანეს, რადგან კამისრებს ჯარების დათვლიერება უნდოდათ. იმისთანა სიხარულით ვიძახდით: თავისუფალ ერს გაუმარჯოს! კამისრებს გაუმარჯოთ! პარიზელ ხალხს გაუმარჯოს! რომ ჩვენს პატრონს სამშობლოს შიში არაფრისა უნდა ჰქონოდა.

ეხლაც თვალ-წინ მიდგას დიდი თვალ-გადაუწვდენელი მოედანი და ზედ ყველგან ჯარები და ჯარები. ზედ შუაზედ კარნო და პრიორი ინჟენერების აფიცრის ტანისამოსით და რიტტერი უშველებელი ხმლით და სამფერი სარტყელით—ხალხის შვილნი, ხალხისაგან არჩეულნი, რომელთაც რაზმის უმფროსნი და გენერლები ასეთი პატივისცემით ექცევიდნენ.

ისინი კი ყურადღებასაც არ აქცევდნენ ამ მოწიწებითი პატივისცემას. იმათ მარტო ის უნდოდათ გაეგოთ, უბრალო ჯარის-კაცს ხომ არა შიან, ხომ არა უჭირს-რაო? გულმოდგინედ უსმენდნენ ყოველ ჯარის-კაცს და ყველა საჩივარს წიგნში ინიშნავდნენ.

ყველაზედ ძლიერი შთაბეჭდილება ჩემზედ კარნომ მოახდინა, როდესაც ბატალიონის წინ შედგა და მაღალი ხმით დაგვიძახა:

— დაიფიცეთ, რომ ერთგულად ემსახურებით თავისუფლებას და თანასწორობას! დაიფიცეთ, რომ ერთიანად გაწყდებით და მტერს კი არ გაახარებთ!

— ვფიცავთ!—შევიძახეთ ყველამ და ცრემლი წაგვსკდა. მომაკვდავივით ფერი წაგვსვლოდა, ისე გვიცემდა გული.

ვიცოდით-და, რასაც ვიფიქავდით! ვიცოდით, რომ ჩვენნი და ჩვენ მახლობელთა სიცოცხლე და ბედნიერება ჩვენს გამარჯვებაზედ იყო დამოკიდებული. ვიცოდით, რომ სამშობლოს თავისუფლება და დიდება ჩვენზედ იყო დამოკიდებული.

მაგრამ აქ უნდა ერთი რამ გიამბოთ, რომელიც მარტო მე შემიხება და რომელიც ცხადად დაგანახებთ, რა განწყობილება იყო მაშინ ხალხისა და მის წარმომადგენელთა შორის.

რვა საათზედ გათავდა ჯარის სინჯვა და ბინისკენ გავემართენით; თან ვყვიროდით: თავისუფლებას გაუმარჯოს! შორს ჩვენგან, მოღალატე დიდებულნი! მთელი ქალაქი გარეთ იყო და ყველგან ამგვარი ყვირილი და სიმღერა ისმოდა. მივედით თუ არა ბინაზედ, შეჭამანდი გიახელით და იმ აფიცრებზედ გავაბით ლაპარაკი, რომელთაც ერისადმი ერთგულების ფიცი არ ინდომეს და ასე სამართლიანად დასჯილ იქმნენ კამისრებისაგან. იმ ლაპარაკში რომ ვიყავით, შემოვიდა ათისთავი და სთქვა, საერო კრების კამისარს მიხეილ ბასტიენის ნახვა უნდაო. მე, რასაკვირველია, ხუმრობად მივიღე; ამხანაგებს სიცილიად არ ეყოთ ეს ამბავი. მაგრამ ათისთავი მაინც თავისას იძახდა და მარწმუნებდა, კამისრისაგან შენს წასაყვანად გამოგზავნილი ჰუსარი კარებში დგას და გელისო. რა გავწყობოდა, ხმალი, მემოვიკარ, ქუდი დავიხურე და გავწიე.

დარწმუნებული ვიყავი, რომ სცდებოდნენ და კამისარი სხვა ვისმე ბასტიენს იბარებდა. სად არ არიან ბასტიენები გაფანტულნი? მაგრამ გარეთ მართლა ჰუსარი დამხვდა ცხენით და ბრძანება მაჩვენა, რომელშიაც ჩემი თვალით წავიკითხე: მიხეილ ბასტიენი, თავის ნებით გასული, მთიელთა პირველი ბატალიონის ჯარის-კაციო. წავედით. ის ცხენით—ცალი თვალი ჩემკენა ჰქონდა, ალბად ეშინოდა—დააშავებდა რასმე და ვაი თუ გამეპაროსო. მე კიდევ ფეხით მივდევდი ჩქარი ნაბიჯით.

ჯერ გონებაზედ ვერ მოვსულიყავ. აგერ ეზოში შევედით, რომელიც სავსე იყო ჰუსარებით; აგერ სახლში შემიყვანეს, მშვენიერად გაჩაღებულ სახლში და მე კი ისევ გაშტერებული ვიყავი.

მორიგმა აფიცურმა წაიკითხა ბრძანება და მიბრძანა, პირველ სართულში ადიო. ერთ უშველელზე ტალანში შევედი, სადაც ბუზივით ირევოდნენ მოსამსახურენი პურით, ღვინით და ხორცი: გენერალ კუსტენს დაპატივებული ჰყავდა კამისრები და მათთან ერთად ყველა აფიცურებიც. ჩვენს ჯარში კუსტენისთანად არავის უყვარდა დროს გატარება: დიდი გვარისშვილი იყო და ძალიან იცოდა მოღბენა.

ერთმა მოსამსახურემ იუცხოვა ჩემი იქ ყოფნა და,—აქ რას აკეთებო?—მომვარდა. რომ ვუთხარი, კამისარმა დამიბარამეთქი, მხარ-მარცხნივ ერთი მშვენიერი ოთახის კარი გამიღო და მიმიპატიჟა:

— მიბრძანდით!

ერთ კარგად მოზრდილ ოთახში შევედი. შუა ოთახში გრგვალი სტოლი იდგა, ზედ ანთებული ლამპარი. მარჯვნივ კარი ღია იყო და მეორე ოთახიდან მხიარული ხმაურობა გამოდიოდა და დანა-ჩანგლის წკარუნნი. არ გასულა ერთი წუთი, მეორე ოთახიდან გამოვიდა კამისარი კარნო თავისი სამფერი სარტყელით და ტკბილადა მკითხა:

— თქვენა ბრძანდებით მიხეილ ბასტიენი, შოველის სასიძო?

— დიად, ბატონო,—ვუპასუხე შემკრთალი ხმით.

— ნუ გაიკვირვებთ,—მითხრა კარნომ,—შოველი და მე მეგობრები ვართ. რამდენჯერ ვყოფილვარ იმასთან სადილად ბულუას ქუჩაში. თქვენს დანიშნულსაც კარგად ვიცნობ და კარგი ქალიც არის. აი ეს გამომატანა თქვენთან.

ჯიბიდან წერილი ამოიღო და მომცა. ისეთი აღელვებული ვიყავი, რომ მაღლობაც კი ვეღარ გადავუხადე. ისიც გაჩუმებული მიყურებდა და მერე მკითხა:

— უბრალო ჯარის-კაცი ყოფილხართ. შოველმა კი დამარწმუნა, არც განათლება აკლია და არც ცოდნაო. რატომ ათისთავად არ დაგნიშნეს?

ცეცხლივით ავენთე და მოვახსენე:

— რომ მომენდომებინა, ჩვენებურები ათისთავად მე ჩვედნენ, მაგრამ ჩემზედ უმფროსნი—ძველი ჯარის-კაცნიც— ბევრი გახლდნენ. ისინი უფრო გამოცდილები გახლავან და ბრძოლაში უფრო კარგად გაგვიძღვებიან, ვიდრე ჩემისთანა გამოუცდელი.

— მაშ უარი განაცხადეთ?

— დიად. მე ჯარში ყოფნას არ ვაპირობ და თუ ჯარში გახლავართ, მარტია იმიტომ რომ გაჭირებულ ქვეყანას დავხმარებოდი. გათავდება თუ არა ომი, მეც შინ გიახლებით და ისევ ჩემს ხელობას დავიწყებ... მკედელი გახლავართ.

დამაცქერდა და ღიმილით მითხრა:

— ყოჩაღ ბიჭო! შოველი ძალიან გაქებთ და არცა სცდება, როგორცა ვხედავ. აქედან ჩვენ ისევ ფალსბურგზედ უნდა გავიაროთ. მოვიკითხავ თქვენ მაგიერ და ჩვენ საუბარსაც ვუამბობ. მაგრამ, მგონი როგორ გეჩქარებათ თქვენი დანიშნულის წერილის წაკითხვა და მე კი ლაპარაკი ვაგები! ნახვამღის!

ხელი ჩამომართვა და გავიდა. ჩემს სიხარულს, ჩემს ალტაცებას სამძღვარი აღარა ჰქონდა. მივდიოდი და ვფიქრობდი:

— ნეტავი კი შემთხვევა მომცეს ბედმა, რომ კაროს სამსახური გავუწიო! თუნდა ტყვედ ჩავარდეს, მაგალითად, და მე კიდევ იმის დასახსნელად შევეარდე მტრის ბანაკში! მაინც გამოვიტაცებდი, თუნდა სულ ნაკუწ-ნაკუწად ვექციეთ!

ბევრი კიდევ სხვა ამისთანა სისულელეე მიტრიალებდა თავში. ხომ მოგეხსენებათ, სიყმაწვილის ქარები! ამ ოცნებით გართული ავედი ჩვენს ოთახში. ჩემს ამხანაგებს ყველას ეძინათ. თუმცა სანათის ანთება აკრძალული იყო, მაინც აევანთე სანთელი და ჩემი მარგალიტას წერილის კითხვა დავიწყე. ათისთავს ეძინ და მაშასადამე ვერავინ დამინახავდა.

ბევრმა წყალმა ჩაიარა მას შემდეგ, ბევრი რამ შეიცვალა. ყმაწვილი ვიყავ, ძალღონით და სიყვარულით აღსავსე ვიყავ და ბავშვივით ავტირდი, როდესაც მარგალიტას წერილი წავიკითხე და გავიგე, როგორ აწუხებდა ჩვენი დაშორება. ეს 1792 წ. იყო, აგვისტოს დამლევს. და დღეს კი... დღესაც ხომ მიყვარს

ჩემი მარგალიტა, მაგრამ ის სიყვარული აღარ არის; თითქოს სიზმარი იყო, ისე გაჰქრა ის დალოცვილი, ალბად სიყმაწვილეს გაჰყვა თან. დიად, ხომ დიდი ხანია მას შემდეგ და თუ გნებავთ ზებირად მოგახსენებთ იმ წერილს. ღმერთო, რამდენჯერ გადამიკითხავს ჩემს ჯარიანობაში! ბოლოს და ბოლოს ისე დაიგლიჯა, რომ ნაკუწ-ნაკუწად იქცა და მე კი მაინც გავშლიდი ხოლმე საცა კი მოგახელებდი, წყობისად დავალაგებდი და კითხვას დავიწყებდი. ზებირად ვიცოდი, მაგრამ ისე როგორ წავიკითხავდი, რომ ახალი, ჯერეთ შეუმჩნეველი, სიტუბოება არა მეხოვა-რა.

მაგრამ სიყვარულის აღერსიანი სიტყვები იმისთანა რამ არის, რომ ყველა გულის გულში იმაღლავს, სხვამ არავინ გამიგონოსო... მამი-ჩემის ამბავსა მწერდა, ყოველ კვირა ჩვენსა არის სადილადაო და პატარა სტეფანესას იწერებოდა—წიგნის მაღაზიაში გვინდა მივცეთ შეგირდადო. სასოფლო და სამაზრო კრებები უკვე იყო და ჩვენს მაზრაში ყველაზედ მეტი ხმა შოველს მისცეს, ასე რომ კონვენტის წევრად უთუოდ შოველი იქნება და რადგან მე პარიზს აღარ გავყვები და ჩვენს საქმეს—წიგნის მაღაზიას და ბიბლიოთეკას—მარტოკა ვერ გავუძღვები, პატარა სტეფანე ძალიან გამომადგება, რადგან ძალიან კარგი ბიჭია, გონება გახსნილი, სწავლის მოსურნე და ამით ძალიან შემაყვარა თავიო,

შემდეგ იწერებოდა, რა კარგად მიიღეს ფალსბურგლებმა კამისრები. ჯარები რომ დაათვალიერეს, მერე ჩვენს კლუბში ბრძანდებოდნენ, რომ თავისუფლების და თანასწორობის მომხრენი გაეცნოთ. მთელი ქალაქი აღტაცებული იყო 10 მარია-მობისთვის საქმით; ფალსბურგის სამამასახლისოდან 300 მანეთი ერთხელ გაუგზავნეს საერო კრებას ომის ხარჯად და 400 კიდევ მერე. კამისრებმა სახალხოდ მადლობა გამოუცხადეს შოველს კეთილი მიმართულებისთვის, რომელზედაც მან დაამყარა არა მარტო ჩვენი კლუბი, არამედ მთელი ჩვენი მაზრაც.

აი რაებს იწერებოდა ჩემი მარგალიტა. წერილის ბოლოში შოველს მოეწერა მოკიციხვა და დარიგება: შენ შენი საქმე

და ვალდებულება კეთილსინიდიისიერად ასრულე და დანარჩენისა... ღმერთი მოწყალეა, ეს ომი ბევრი-ბევრა ექვს თვეზედ გათავდება, რადგან მტერი ვერ გავვიძლებს და შერცხვნილი გაემართება, საიდანაც მობრძანებულაო. ამასა მწერდა შოველი და ის კი ავიწყდებოდა, რომ კლუბში სულ სხვას გვიმტკიცებდა: ხანგრძლივი იქნება ეს ომი და რამდენიმე წელიწადი გასტანსო. არა, ავიწყდებოდა კი არა, აღბად იმიტომ მწერდა ამას, რომ გავემხნევებინე. მაგრამ მე გამხნეება არ მინდოდა: ძალიან კარგად ვიცოდი, რომ ომი მაშინ გათავდებოდა, როდესაც ან ერთი მხარის ჯარი ამოწყდებოდა, ან მეორისა.

მეორე დღეს დილით კამისრები ბელფორისკენ გაემგზაურნენ ელზასში.

ყველგან მტრის პატარპატარა რაზმები დადიოდნენ გზებისა და ჩვენი ჯარების დასაზვერად. დადიოდნენ და ისე იქცევოდნენ, თითქო ჯარი კი არა, ყაჩაღები არიანო: ვისაც მოერეოდნენ სძარცვდნენ და ჰკლავდნენ, სოფლებს იკლებდნენ. ხანდახან ისე მოგვიახლოვდებოდნენ, რომ აღვიღოდ ვარჩევდით იმათ წითელ წამოსასხამს და ტყავის ქუდს; მოგვიახლოვდებოდნენ, დამბაჩას დაგვახლიდნენ და საშინელი ყიჟინით უკანვე მიაქროლებდნენ ცხენებს.

ეს გახლდათ ავსტრიელი თითქმის ველური ჯარი, რომელთაც „მხეცები“ ვუწოდებთ; ქუჭყიანები, ტურტლიანები, სისხლით გაუმაძღარნი! ოღონდ კი ხალხი ეხოცნათ, და იმათთვის სულ ერთი იყო, ქალი და კაცი, მოხუცი და უსუსური ბავშვი.

ლანდაუს გარეშემო იდგნენ „მხეცები“ და თვალ-ყურს გვაღვენებდნენ. ხანდახან ზარბაზნის ხმა მოისმოდა, მაგრამ მტრის ჯარი კი არსადა ჩანდა.

მტრის უმთავრესი ჯარების გზა ძალიან შორს იყო ჩვენგან. ამბავი მოგვდიოდა, ლორენისკენ შეუწყვეტლივა დის მტრის ჯარი თავის ზარბაზნებით და სურსათითაო.

ჩვენ კი ვისხედით ჩვენს სიმაგრეებში და სევდით გვევსებოდა გული. რის მაქნისნი ვიყავით, თუ კი სადღაც მიყრუე-

ბუღოს ციხეში დაგვაბანდებდნენ და ბრძოლას არ გვაღირებდნენ!

დარი მაინც ყოფილიყო, ცოტათი მოილხენდა გული. მოღრუბლული, მოქტრუშებული იყო ცა და თავებდს გვაწყველინებდა. წვიმა და ჩვენს თავს ნუგეშსა ვცემდით, ჰაი თუ დასველდებიან პრუსიელებიო! ორჯერ თუ სამჯერ მოსალაპარაკებლად კაცი მოგვიგზავნეს—ერთი აფიცერი და ერთიც ჯარის-კაცი, რომელიც შორიდანვე საყვირით გვატყობინებდა, სამტროდ არ მოვდივარო. ჩვენებიც გაეგებებოდნენ, აფიცურს თვალებს აუხვევდნენ და ციხის უმფროსთან მიიყვანდნენ. ნეტავი, რა ჰქონდათ სათხოვარი, ან მოსალაპარაკებელი? ამისი ციხის უმფროსის და საბჭოს გარდა არავინ რა იცოდა.

ერთ დილას, ენკენისთვე იყო, ხმა გავარდა, ალბერტს-ვეილერის ციხესთან მიუჭვნებია ცხენი ერთ „მხეცს“ და დაუყვირნია:

— ლონგვი ავიღეთ!.. ვერღენი დაგვენებდა!.. მთელი გარნიზონი ამაზედ ლაპარაკობდა.

კუსტენმა ცოტა რამ ჰუსარები გაიყოლა და ციხიდან გავიდა, რომ ვისემბურგის სიმაგრეები დაეთვალიერებინა. ჰუსარები ისევ მალე დაბრუნდნენ და ამბავი მოიტანეს, რვა რაზმი გაისტუმრეს საჩქაროდ ქ. მეცისკენაო. საშინლად შეეწუხდით ყველანი: ალბად ძალიან დავმარცხებულვართ, რომ გარნიზონიდან ჯარები გაჰყავთ და იმოდენა ქალაქს ღვთის ანაბარად სტოვებენო. მიუხედავად ამ გარემოებისა პატრიოტი მოქალაქენი ძალიან გულმაგრად იყვნენ, ალზასს შიში არაფრისა აქვს! ალზასი ისე არ წახდება, რომ ლოტერბურგის ხეობა ვერ გაამაგროსო... გერმანელებმა ან ჭიშხახის და დაჰნის მინდორი უნდა გაიარონ, ან არა და ბინვალდის ტყეში შევიდნენ... ნეტავ არ იქნება გაბედონ და ტყეში შეერიონ! ისე ამოსწყვეტენ ჩვენი ჯარები, რომ ამბის წამლებიც არ გადარჩეთ! ალშტატის გზაზე წამოვლენ და იქ იმისთანა ციხე დახვდებათ, რომ 50 ათასიც რომ იყვნენ ვერას დააკლებენო!

აი რას ლაპარაკობდნენ ლინდაუს ლუდხანებში. ისე იყვნენ მოქალაქენი და ჯარის-კაცნი, როგორც ძმანი. მაგრამ რა!

თუმცა გულს ვიმაგრებდით, ჩვენი საფიქრებელი სულ ის იყო, ვაი თუ მტერმა პარიზისკენ გზა გაიგნოს და, ჩვენ ტყუილ-უბრალოდ ველოდნეთ ლინდაუში ღვთისა და ქვეყნის უსარგებლოდაო! ღმერთო, რა საშინელი სურათი წარმომიდგებოდა ხოლმე, როცა ეს ფიქრი გამიტაცებდა!

ჩვენს ოთახში მარტო ჩვენი მოხუცებული ამხანაგი იყო გულდამშვიდებული და ჩვენც სულ იმას ჩაგვიჩინებდა, ტყუილად სწუხართ, მტერი ვერას დაგვაკლებსო. ერთხელ ძალიან ჩაფიქრებული რომ ნახა ამხანაგები და ველარა გააწყო-რა, შეუტია:

— შემოვიდნენ, ვეყო, თქვენ რა გაწუხებთ? ნეტავი ღმერთი გაუწყრეთ და სულ ერთიანად გადმოვიდნენ ჩვენს სამძღვრებს. ნეტავი! უკანიდან დავეცნეთ და, ცალი უღვაში მამპარსეთ, თუ ერთად ერთიც არის გადაგვჩეს ცოცხალი!

დიად, ვიყავით ისე და სულ იმასა ვნატრობდით, ნეტავი ბრძოლა გვაჩვენაო. ერთ დილას ხმა გავარდა, მტრის ჯარის სვლა შესწყდაო! საფრანგეთში უკვე 180 ათასი პრუსიელი და ავსტრიელი იყო. ჩვენს გარშემოც აღარავინა სჩანდა, თვით „მხეცებიც“ კი უმთავრესს ჯარს დასდევნებოდნენ. იმ დღეს დიდი ძალი გლეხ-კაცობა მოუახლოვდა სიმაგრეებს, კაცი თუ ქალი; ზოგს რა წამოეღო გასასყიდად და ზოგს რა. კარი გაუღეს და ქალაქში შემოიყვანეს. იმათ გვიამბეს, თავადი ჰოენლოე—კირ-შბერგში მამასახლისთან იდგა; თავისი ჯარები ეხლა ტიონვილს შემოარტყა და ზარბაზანი დაუშინა; ტიონვილელი გარნიზონი ხშირად გამოდის და ებრძვის ავსტრიელებს... აქ რომ იყვნენ, ავსტრიელებმა ძალიად გაგვატანინეს ურმები და იმოდენი ჯარის ბარგი და სურსათი ტიონვალამდე გვაზიდვინენ!.. ეს ამბები იქ გავიგეთ და იმის იქით რა ხდება, რა მოგახსენოთო.

მაშ ლოდინი, ჯერ ისევ ლოდინი!

ვიყავით ისე გულხელ-დაკრეფილი და ჩვენს რიგს ველოდით, იქნება ღმერთმა მოგვხედოს და ჩვენც გავვიყვანონ საბრძოლველადო. 25 ენკენისთვის სტრასბურგიდან და ნანსიდან ფოსტა მოვიდა და მთელი ქალაქი გაზეთებით და წერი-

ლებით გაივსო. მაშინ დაწვრილებით გავიგეთ, რაც კი იმ მსახურის განმავლობაში მომხდარიყო: ლონგვი ისე დაენებებინათ მტრისთვის მცხოვრებთ, რომ თოფიც არ დაეცალათ, თუმცა იქ მყოფ ჯარებს ძალიან თურმე უნდოდათ ბრძოლა; ვერდენიც მცხოვრებთა სურვილისამებრ დანებებოდა მტერს, რადგან ვერდენელი ქალ-რძალი თაიგულებით გაგებებოდა პრუსიის მეფეს; ვერდენელ ჯარის უმფროსს ბორებერს თავი მოეკლა, რომ სამარცხვინო ოქმზედ ხელი არ მოეწერა; გაზეთებიდანვე გავიგეთ დიუმურიესაგან არგონის ხეობის გამაგრება და დაცვა; კელლერმანისაგან შალონისკენ წასვლა მტრის დასახვედრად; პარიზელი ხალხის აშლა, როდესაც გავგოთ მოლაღატეთაგან უბრძოლველად დანებება ქალაქებისა და ბრაუნ შვეიგის მუქარა; პატრიოტები უნდა ამოგწყვიტოვო. გაზეთებიდანვე გავიგეთ ციხეებში ღიდებულების და კონსტიტუციის მოწინააღმდეგე მღვდლების და ბერების ამოხოცვა; ვალმის ბრძოლა; პრუსიელების დამარცხება და კონვენტის პირველი კრება, რომელმაც საფრანგეთი ერთხმად რესპუბლიკად აღიარა 21 ენკენისთვის*).

* 21 ენკენისთვის 1792 წ. დაიწყო კონვენტმა მოქმედება და მესამე დღეს 28 ენკენისთვის საფრანგეთი ჟერმ და გასუფთავდა რესპუბლიკად გამოაცხადა. კონვენტის წევრნი პირველშივე სამ ნაწილად გაიყვნენ. მარჯვნივ გავიდნენ ფირონდელეები—ვერნიო, ფილოსოფოსი კონდორსე, გაღე და სხვ. მარცხნივ მთიულენი—დანტონი, რობესპიერი, მარატი, კამილ დემულენი, ბაზირი, ლეჟანდრი, მერლენ ტიონვილიელი, კარნო და სხვ. ამ ორ პარტიის შუა იმყოფებოდა „ვაკე“, რომელიც თავისთავად არას წარმოადგენდა და ორში იმას მიემხრობოდა, რომელიც მეტს ძალას გამოიჩინდა. როგორც ფირონდელეებს, ისე მთიულთ გავიგევით უყვარდათ საშობლო და ერთად ერთი მათი წადილი, რომლისთვის სიცოცხლესაც კი არა ზოგავდნენ, საშობლოს კეთილდღეობა იყო. მაგრამ სიძულვილით დაბრმავებული, ერთმანეთისა ადარა სწამდათ-რა და ყოველგვარს ცილსა სწამებდნენ. მთიულენი ფირონდელეებს ფედერალისტობას აბრალებდნენ: თქვენ გინდათ საფრანგეთი ოთხმოც და სამ პატარპატარა რესპუბლიკად გაჰყოთო. ფირონდელეები რობესპიერს, დანტონს და მარატს დიქტატორობის სურვილსა სწამებდნენ; თქვენ გინდათ მთელი საფრანგეთის ცხოვრებას თქვენ განაგებდეთ ეგ სამი კაციო. „მოკვდები და საქრახისს კი არას ვიზამო“,—იძახდა ფირონდელი ვერნიო;—„უკვლას ვიზამ და საშობლოს ვიხსნი... დიდი რამ მენადვლება, თუ ქვეყნისაგან გმობილი იქნება ჩემი სიხელიო!“—იძახდა დანტონი.

10 მარიაამობისთვის არჩეული პარიზელი ხალხის კამისრები, რომელთაც დაჯალბული ჰქონდათ ყოველი ღონისძიება ეხმარათ „საზოგადო საქმის“, ესე იგი რესპუბლიკის დასაცვლად ჯერ კიდევ არსებობდა (კომუნა) და ხშირად მეტი გავლენა ჰქონდა, ვიდრე თვით კონვენტს. პარიზელი ხალხის არჩეულნი კომუნის წევრნი ხშირად ერთდნენ კონვენტის საქმეების სჯაში და თავისებურ მიმართულებას

დიდი ამბები ხდებოდა საფრანგეთში და ჩვენ კი ვისხედით საღდაც ლინდაუში და მტერი კი არსადა ჩანდა, რომ იმას მაინც შევბრძოლებოდით და ჯავრი ამოგვეყარა. ბრაზი გვერეოდა, უსაქმურობა გვკლავდა და ხმა-მალლა ეჩიოდით:

— ნეტავი რისთვის ვყევართ აქ? იქნება უნდათ ხავსი მოგვიკიდონ! ხომ დამარცხებულან პრუსიელები და რაღას უყურებენ? რატომ გზის შესაკრავად არ გავგიყვანენ?

აძლევდნენ მის დადგენილებას. ფირონდევლები ჯერ კონვენტის გახსნამდე წინააღმდეგნი იყვნენ პარიზელი ხალხისა, რომელმაც თავის წარმომადგენელად სულ მთიულნი აირჩია—რობესპიერი, დანტონი, კამელ დემულენი, მარატი, რობესპიერი უნტროსი, სერჟანი, და სხვანი და არც ერთი ფირონდელი. გარდა ამისა 10 აგვისტოს ხალხის აშლა, სასახლის აღება და მფეის დაპატიმრება ფირონდელების შეზღუდულობით მომაკვდინებელი ცდავე იყო, რომლის სასჯელი ერთნაირად უნდა ეწიდათ როგორც ხალხის მოთავეთ—დანტონს, მარატს და სხვათ, ისე თვით პარიზელ ხალხსაც, რომელსაც იმდენად უნდობლად უყურებდნენ ფირონდევლები, რომ საეროდ გამოაცხადეს: რადგან შეიძლება ერთ მშვენიერ დილას პარიზელმა ხალხმა სულ ერთიანად დაგვხოცოს ფირონდევლები და მართებლობა თვითონ დაინარჩუნოს, საჭიროა ეხლავე მოვიწვიოთ კონვენტის წევრთა კანდიდატები და ჩვენს სამაგიეროდ მშადდეთაოლითოთ. საფრანგეთის ყველა უბედურებას იგინი დანტონს, რობესპიერს და მარატს აბრალებდნენ და მითთან ერთად პარიზელ ხალხს.

დანტონი ბევრს ეცადა, ფირონდევლები და თავისი პარტია მოერიგებინა როგორმე, მაგრამ ცდამ ტუყილად ჩაუარა და კონვენტის გახსნა და ფირონდევლებისაგან მისი ლანძღვა ერთი იყო. დანტონმა ამის პასუხად სამშობლოს გაქირავება და თანხმობა მოაგონა. რობესპიერმაც თავის მხრივ, როდესაც უსაყვედურეს 10 აგვისტოს სისხლის ღვრა შენი ბრალიაო, დაამტკიცა, რომ ეს უბედურება სასოწარკვეთილებამდე მისული ხალხის ბრალი იყო და არა კერძო პირისა. მაგრამ პარიზელი ხალხის წინამძღოლი და მის სულის ჩამღვმელი მარატი კონვენტშიც დაუბრუნებლივ ამბობდა თავისას: საფრანგეთს თუ იხსნის, დიქტატორი იხსნის, რომლის დანიშნულება მარტო ის იქნება, რომ თავები გააყრევიოს, ვისაც კი ეტყვის თვლით დაინახავსო! ფირონდევლები მთელს თავიანთ ძალდონეს მარატთან ბრძოლას ანდომებდნენ და მით უფრო აძლიერებდნენ მის სახელს ხალხში: ალბად ძლიერი და უძლველი ყოფილა, რომ ერთს კაცს ნახევარ კონვენტი ვერას აკლებსო! დანტონი მაინც იმედს არა ჰკარგავდა და ცდილობდა თანხმობა ჩამოეგდო კონვენტში. მაგრამ პირადი სიძულვილით დაბრმავებულთ საზოგადო საქმე დავიწყებულივითა ჰქონდათ და ერთი ერთმანეთის განადგურებას-და უნდებოდნენ. დანტონს ქურდობაც კი დაიბრალებს; მინისტრად რომ იყო, საბელმწიფო ფული მოიპარაო.*) თავის დაუცხრომელს მტერს გადეს, ერთი ამგვარი ცილისწამების პასუხად დანტონმა შემდეგი უთხრა: „კაცი ის არის, ვინც პირადს სიძულვილს მსხვერპლად შესწირავს სამშობლოს; შენ, გადე, ეგ არ შეგძლება და სწორედ ეგ დაგდუპავს შენ!“

*) ფირონდევლებისაგან წარმოთქმული დანტონის ქურდობა შემდეგში ლუი ბლანშაც განიშორა, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიაში. მაგრამ აღფრედ ბუფარმა და რობინემ დაამტკიცეს, რომ ეს უბრალო პარტიული ცილისწამება იყო.

ზოგნი კიდევ იმ აზრისანი იყვნენ, რომ მანამ დრო გვაქვს და რეინის პირას მტრის მალაზიები—სურსათით და იარაღით სამსე მალაზიები—უბატრონოდ არიან, ჩავიდეთ და ავიკლოთ, სულ 10—12 საათის სავალია აქედან! გავიმარჯვებთ კიდევ და არც ხელცარიელი დავბრუნდებითო!

ერთი სიტყვით, ყველა რაზმები სულ ამ უსაქმურობას ჩიოდნენ და საქმე იქამდე მივიდა, რომ წინამძღოლებს ღალატსა სწამებდნენ: ალბად გვღალატობენ, თორემ ამისთანა კარგი შემთხვევით არ უნდა ესარგებლათო? ცოტა კიდევ და აჯანყება მოხდებოდა ჯარისა, მაგრამ მოგვხედა ღმერთმა და 29 ენკენისთვის საღამოს გენერალი კუსტენი დაბრუნდა თავისი ამალით. კოკისპირულადა წვიმდა, მაგრამ წვიმას ყური არ უგდო და ბრძანება გასცა, წასასვლელად მზად იყავითო. ერთს წამზედ შევმზადდით ყველანი და გავედით ლინდაულან; ზოგნი მერმერჰეიმისკენ წაიყვანეს და წოგნი ვეინვარტენისკენ. არც ახლა ხარ კმაყოფილი? ჩავძახოდი ჩემს თავს, და მივტოპავდი თავით ფეხამდე დასველებული. ვგრძნობდი, რომ ვისაც უნდა მტერს მოულოდნელად თავს დაეცეს, ამაზედ უკეთესს დროს ვერ შეარჩევდა. ჯაშუშები, თუ კი ლინდაუში ჯაშუშები იყვნენ, ვერც კი მოასწრებდნენ, ჩასულიყვნენ და შეეტყობინებინათ მტრისთვის, რომ მალაზიები დაეცალათ ან გაემარგებინათ; ვერ მოასწრებდნენ, რადგან ჩვენზედ ჩქარა ვერც ისინი ივლიდნენ.

დიად! ძალიან კარგად იყო ყველაფერი მოფიქრებული, საშინელი წვიმა რომ არა ყოფილიყო. დაგვირიგეს ტყვია-წამალი და გავწიეთ! მივდიოდით და ერთ ნახტომზედ ვერასა ვხედავდით, ისე ბნელოდა. მივდიოდით კი არა, ტლაპოში მივტოპავდით! მივდიოდით გაჩუმებულნი და ღამის წყვდიადში ჩვენვე გვეხამუშებოდა ჩენი ფეხის ხმა, ცხენების ფრუტუნნი და ზარბაზნების გრიალი. მივდიოდით შეცივებულნი, ცივი წვიმით დასველებულნი და ბევრად აღარ გვასიამოვნებდა პრუსიელების მალაზიების აღება.

იმისთანა წვიმა და ქარიშხალი იყო, რომ ჩიბუხსაც ვერაფერს მოუკიდა. წამოგვეწვევოდა რომელიმე ცხენოსანი რაზმი და შემოგვძახებდა:

— აბა, ბიჭებო! აჩქარდით! გათენებამდე იქ უნდა ვიყვნეთ! შუალამე! დაიძახებდა ვინმე ამხანაგი.

პირველი საათია!.. ორი საათია!... ლაპარაკიც კი გვეზარებოდა. ჩვენს მაგივრად მინდორში წვიმა ლაპარაკობდა გაბრაზებული.

სოფელში რომ შევიდოდით სადმე, ჯერ დაგვეყვოდა მყვარარი, მაგრამ იმოდენ ხალხს რომ დაინახავდა, მიიმალებოდა და ისე გავივლიდით, თითქო ამომწყდარა აქაურობაო. ერთგან კი, მახსოვს, პურს აცხობდნენ; ფანჯრები ღია ჰქონდათ, და იმისთანა საამური სუნი გამოდიოდა, ცხელი პურის სუნი, რომ პირში ნერწყვი მოგვივიდა.

ნეტავი ერთი კუტი მაინც მოეწოდებინათ!

მომავონდა ნათლიი-ჩემის სამკედლო, დუქანი და სამზარეულო; მომავონდა გაჩაღებული ბუხარი, ზედ ქოთნით შექამანი და კაი გამოსული ლორი. ბევრი რამ მომავონა ცხელმა პურმა! გაჭირებულ სამშობლოსთვის რა პასუხი მეთქვა, თორემ ღმერთი, რჯული ეხლა იქ უფრო მერჩინა-მეთქი, ვფიქრობდა ჩემს გულში. ვიქნებოდი ჩემთვის ცეცხლა პირას წამოწოლილი და არც ფეხი მექნებოდა სველი და არც ტანი! შემდეგშიაც ხშირად მომსვლია ეს აზრები და დარწმუნებული ვარ, ჩემი ამხანაგებიც სწორედ ამნაირი ფიქრებით იქნებოდნენ იმ დროს გატაცებულნი. ან როგორ იქნება უამისობა: ტალახი, წვიმა, სიცივე, ბნელი ღამე და უძილობა!... მოდი და ნუ მოვაგონდება კარგი ვახშამი და თბილი ლოგინი!

კარგა ხანი ვიარეთ. ოთხი საათი იქნებოდა, როდესაც ინათლა. ისე მოველოდით ამ წამს, როგორც სულის ცხონებას და ძალიანაც გავგამხნევა. გვერდით მოხუცებული ივანე მყვანდა და ისე მიაბიჯებდა, მიუხედავად ქალარა თმისა და ზორბად დატვირთული გულისა, რომ ბევრ ყმაწვილ კაცსაც შემურდებოდა. ცაზედ რომ სინათლე შენიშნა, იმედი მომცა:

— ძალიან ახლო ვართ, მიხო! კი არ გაგვიგონ, იმ სამსუ-
 ლებმა, და არ დაცალონ მაღაზიები!

ინათლა. შორს, შორს, მინდვრის ბოლოში რენი გამო-
 ჩნდა. ჯერ მზე არ ამოსულიყო, მაგრამ ახლა კი გარკვევით
 ვამჩნევდი თავით ფეხამდე დასველებულს და ლაფში ამოზინ-
 ზოვულ ჩემს ამხანაგებს, ჩვენს აფიცრებს თავიანთ ცხენებით,
 ჩვენს უკან ზარბაზნებს თავიანთ სათოფისწამლე ყუთები და
 დრაგონებს თეთრი წამოსასხამით. გაჩქარებული მივიდიოდით
 რაც კი შეგვეძლო, მაგრამ ჯერ გასავლელიც კარგი ვეჭონდა.
 ექვსი ათას კაცამდე ვიქნებოდით და ისე ვჩანდით იმ ტრიალ
 მინდორზედ, თითქო ექვსასიც არ არისო.

შვიდი საათი იქნებოდა, როდესაც ერთ დიდ სოფელთან
 შევჩერდით პურის საქმელად. გზაზედ მარტო ზარბაზნები და
 ბარგი დარჩა; სხვა ჯარები სოფელს შემოეხვივნენ.

დავლაგდით თუ არა, მე და ივანე სომი მაშინვე სოფლის-
 კენ წავედით, რომ საქმელი გვეშოვნა რამე. პირველად მაშინა
 ვნახე, რა არის ჯარისაგან სოფლელების შეწუხება; შეწუხება
 კი არა, აკლება საწყალი გლეხი-კაცისა! შეშა, პური, ხორცი,
 ღვინო და სხვ. და სხვ. ყველაფერი სოფლელებს წავართვია.
 პირველად იქა ვნახე, რა საცოდავია ჩვენი გლეხ-კაცი: ქვეყ-
 ნად ყოვლად უმწეოს ზეცისკენლა აღუპყრია ხელები, როდესაც
 იმის ხარი ან ძროხა დასაკლავად გამოჰყავთ ჯარის-კაცებს.
 იქვე ეზოში წააქცევენ, ყელს გამოლადრიან, უცბად გაატყავე-
 ბენ, ასო-ასო დასჭრიან და დაარბებენ.. გამოვიყვანდით სა-
 ქონელს, წავაქცევდით... ქრისტეს ტირილი ატყდა სოფელში.
 გარს შემოხვეოდნენ კუსტენს იმოდენი გლეხ-კაცობა და თვალ-
 ცრემლიანნი უსაყვედურებდნენ.

— რა ვქნა, ხალხო, ომია, ომი! — იძახდა კუსტენი. — თქვენ-
 მა მეფემ და დიდებულებმა მოიყვანეს თქვენზედ მტერი და სამ-
 დურავიც იმათ უნდა უთხრათ, ჩვენ კი არა!

ერთ კარგ მსხვილ კეტზედ ჩამოვკიდეთ ხორცი, მხარზედ
 გავიდეთ მე და ივანემ და ჩვენი ბატალიონისკენ გავეშურენით.

ყველგან ცეცხლი ენთო; მხიარული ჟრიაშული იდგა მთელს ბანაკში. არ გასულა ერთი საათი, ყველაფერი მოხარშული და უკვე შექმული გახლდათ. შეენაყრდით, წამოვიშალენით და ისევ გზას გაუდექით. გლებ-კაცები კი დაღვრემილები შემოგვეცქეროდნენ! ერთი ოცი წელიწადი მაინც მოუნდებათ საწყლებს, რომ იმავე დონეზედ დააყენონ თავიანთი ოჯახი, როგორც ჩვენს მისვლამდე ჰქონდათ. ხუმრობა კი არ არის ერთი სოფლის-გან ექვსი ათასი კაცის და იმათი ცხენების დახვედრა.

ჩვენი გზის მარცხენა მხარეს ბუჩქნარი მთები ამართულიყო. ერთ მთაზედ ძველებური ციხე მოჩანდა და მარჯვნივ დივემა სთქვა: ეგ ნეუშტატის ციხე არისო. მარჯვნივ და იმისი მამა სამძღვარ გარედან ჩუმად საქონელს ეზიდებოდნენ ხოლმე ფორბახის და მიინცის შუა და, რასაკვირველია, კარგად ეცოდინებოდა ეს მხარე.

შარაგზას გადავუხვიეთ და წვრილ ბილიკებს გავყევით. ცხენები რომ ველარ ერევოდნენ ზარბაზნებს, ჩვენ ჩავეშველებოდით ხოლმე, ისე უგზო-უკვლოდ ვიარეთ თერთმეტ საათამდე.

თერთმეტ საათზედ ჩვენს მარჯვნივ რეინზედ დიდი ჯარი გამოჩნდა; ცხენოსანი ჯარი უფრო მეტი იყო, ვიდრე ქვეითა. გვეგონა მტრის ჯარიაო, მაგრამ გავიგეთ, რომ ვენგარტენელი და გერმელსჰეიმელი მილიციები ყოფილიყვნენ და ჩვენს დასახმარებლად წამოსულიყვნენ.

ჯერ ისევ ამ ჯარს ვსინჯავდით, რომ ჩემმა ამხანაგებმა შორს, რეინის პირას, სამრეკლოები და გუმბათები დაინახეს. დაინახეს თუ არა, შედგნენ და სიხარულით დაიძახეს:

— აგერა მალაზიები, ბიჭებო! აგერა!

ვილას ახსოვდა მთელი ღამის უძილობა, ან წვიმა და დაღლილობა?! ისე შევისროლეთ ქუდები, თითქო ქორწილში ვყოფილიყავით. მთელი ჯარი უცბად შეჯგუფდა; თვით ცხენებიც კი თითქო გრძნობდნენ, რომ საფრთხეს მიუახლოვდნენ, როგორღაც ჩვენკენ იწევდნენ, იქნება იმიტომ, რომ იმ დროს უფრო ცხარედა ხედებოდათ მათრახი.

მეორე ჯარის წინამძღოლი ნეუვინგერი იყო; ნეუვინგერი უწინ აფიცური ყოფილიყო და ახლა, სამშობლოს გაქირების დროს, თავის ნებით ჩაწერილიყო ჯარში უბრალო ჯარის-კაცად, მაგრამ რესპუბლიკას იგი მაშინვე მარშლად დაენიშნა. დიდ გზაზედ, რომელიც ქ. სპირისკენ მიდის, თითქმის ერთად გავედით ორივე ჯარი. სულ ათას ორას ნაბიჯზედ-ღა იქნებოდა ჩვენგან პატარა სპირი, თავისი ეკლესიებით და მალაზიებით.

რაკი ვნახეთ, რომ ასე ახლო ვიყავით, უცბად შევდექით ორივე ჯარი და „მარსელური“ დავძახეთ. ან ამაზედ უკეთესს აღაგს სად ვიტყოდით მარსელურს? აქ პირველი რყო ჩვენგან ბრძოლის ველზე გასვლა და წინ იმისთანა გამოჩენილი კაცები მიგვიძლოდნენ, სულ ჩვენებურები და ყველასაგან ცნობილი კაცები, როგორც ნეუვინგერი, ჰუმარი და კუსტენი. ნეუვინგერი ფალსბურგელი იყო და დაგვინახა თუ არა, მაშინვე ჩვენსკენ წამოვიდა, ხელი ჩამოართვა ივანე მენიეს, მერე წინ გავვიარა თავისი კოხტა ცხენით და შემოგვავა:

— აბა ფალსბურგელებო! ვინძლო, თავი ისახელოთ!

— რესპუბლიკას გაუმარჯოს! თავისუფლებას გაუმარჯოს! — შევძახეთ ერთხმით. იმავე წამს ბრძანება მივიღეთ, გზიდან გადაუხვიეთ და პირდაპირ ქალაქზედ მიდითო. ქალაქის მარჯვნივ ბაღები იყო და და ღობეებს უკან მტრის ჯარი მოჩანდა თავისი თეთრი ტანისამოსით. მაშინ მკლავთან ერთად თვალიც კარგად მიჭრიდა და კარგად შევნიშნე, როცა ავსტრიელებს მიწა აეგროვებინათ და უკან ზარბაზნები დამალათ. ქალაქის მისავალში, სწორედ იმ გზაზედ, რომელზედაც ჩვენ ვიდექით გამოსულიყვნენ ქალი და კაცი, მოხუცი და ბავშვი, მაგრამ ჩვენს დანახვაზედ დიდი ხანი აღარ გაჩერებულან და ისევ ქალაქში შეიმალნენ.

ორი საათი იქნებოდა. გამოიღარა, მზე ამოვიდა. საბრძოლველად დაწყობილნი მივიწვედით ქალაქისკენ. ყოველ ბატალიონს ორი ზარბაზანი მიუძღოდა წინ. შუაზედ ქვეითა ჯარი იყო, აქეთ იქით ცხენოსნები. რინი აღიდებული იყო და ეენახებდა და ბაღებში გადმოვარდნილიყო. ჩქარი ნაბიჯით მი-

ვიწევდით წინ, თოფ გაშვებული და გაფაციცებით ვეძებდით მტერს. უცბად კომლი გამოვარდა საიდანღაც; იმავე დროს ყუშბარამ გადაგვიარა თავზედ საშინელის შრიალით და ორი წამის შემდეგ ხმაც გაისმა ზარბაზნისა. საზარელი იყო ეს ხმა! მე ჩემს დღეში არა გამიგონია-რა იმისთანა საშინელი.

აფიცრებმა გვერდი აგვიარეს და ბრძანება მოგვცეს, გაჩერდით, მოემზადენითო.

ერთი ქვეითა რაზმი და ერთიც დრაგონებისა მარჯვნივ წავიდნენ, რომ უკანიდან მოველოთ მტრისთვის; იმ სივანედ მიიკლაკნებოდა ამ მხარეს რენი, რომ კაი ხანი მოუხდებოდნენ სიარულს.

ავსტრიელები ზარბაზანს გვესროდნენ. მინდოდა დამენახა, საიდან ისვრიან-მეთქი, წამოვიწიე... ზედ შუა გზაზედ კუსტენი იდგა თავის ამალით და განკარგულებას აძლევდა აფიცრებს, რომლებიც საჩქაროდ მიდიოდნენ თავიანთ რაზმებისკენ გენერლის ბრძანების ასასრულებლად.

— ზარბაზნები წამოაყენეთ წინ! — გაისმა ბრძანება.

უკანიდან მოსავლელად წასული ჯარი კარგად შორს წასულიყო.

თვალის დახამხამების უმაღლ დავალაგეთ ჩვენი პატარა ზარბაზნები ფერდობზედ და სროლა დავიწყეთ. მაგრამ არ გასულა ოცი წუთი ბრძანება მოგვცეს: იერიშით, ბიჭებო, იერიშითაო! და შეიძრა იკაურობა: დაჰკრეს ნალარა, გაისმა საყვირის ხმა და ზედ იმოდენა ჯარმაც მარსელური შემოსძახა. ცამდნი ააღწია ჩვენმა სიმღერამ...

მაგრამ ტყუილად ჩავვიარა ამოდენა ცდამ: ჩვენ ქალაქისკენ მივიწევდით და მტერი კი გარბოდა; ჩვენ რომ ბორცვზედ ავედით, იქ მტრის ჯარისა აღარავან დაგვხვდა და შორს ქალაქის შესავალში-ლა მოჩანდნენ გაქცეულნი. უკანიდან მოსავლელად წასულ ცხენოსან რაზმს ოთხასი ტყვე ეშოვნა.

გაქცეული მტრის ჯარი ქალაქში შეიმალა და ახლა ციხეებიდან დაგვიწყობ სროლა.

აქნობამდე კარგად იყო ჩვენი საქმე, რადგან მტრის ბარები თითქმის ვერაფერს აკლებდნენ ჩვენს ჯარს; საქმე ეხლა იწყებოდა, როდესაც თვით ქალაქზედ მივიდოდით.

ბრეტანელებისა და ჩვენი რაზმი პირდაპირ ვუდექით ციხეს. ციხის წინ კარგა განიერი თხრილი იყო ამოდებული, და ზედ ხიდი იყო გადმოგდებული. რაკი ნახეს, ციხისკენ მოდიანო, ავსტრიელები დაეჭიდნენ ჯაჭვებს, რომ ხიდი აეწინათ როგორმე, მაგრამ ეტყობოდა ისე ჩაქანებულიყვნენ ჯაჭვები, რომ ძვრაც ვერ უყვეს. ისინი რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ ხიდის აწევას ცდილობდნენ და ჩვენ პირდაპირ იმათ ვუმინებდით. მაშინ იმათაც დაგვიწყეს სროლა და რამდენიმე ბიჭი დაგვიჭრეს. ამ დროს წინ წამოგვიარა ნეუვინგერმა, ხმალი იშემელა და გიჟივით შემოგვყვირა:

— მომყევით, ჩემო მთიელნო! მომყევით!

მაიქნებდა თავის ცხენს ნეუვინგერი და მივრბოდით მთიელნი! ხიდი უკვე დაეძრათ, მაგრამ ვერ აეწიათ და საშინელი ხრიკით ჩამოვარდა ძირს. ხიდის დაცემა და მთელი ჩვენი რაზმის ზედ აქრა ერთი იყო. წინ ივანე მენიე მიგვიძღვოდა. ხიდს გავედით, მაგრამ ციხის კარს წავაწყდით, ძველებურ მუხის კარს, მსხვილი რკინის საღებრებით მოჭედილს. ავსტრიელები ყოველი მხრიდან გვესროდნენ. წინ ჩვენ ვიყავით, ციხის ძირში და თითქმის ვერას გვაწებდნენ; მაგრამ ჩვენს უკან ბრეტანელებს ძალიან ხოცდნენ და ისინიც გვაწვებოდნენ და დაჭრილი დათვივით დაგვღრიალებდნენ: მიდით, ეი! მიდით! რაღას უდგებართ?! გვაწვებოდნენ და როგორ გვაწვებოდნენ! მეგონა, ეს არის ჩვენი აღსასრულის დღე-მეთქი. მით უფრო, რომ კარებში ნახვრეტები ყოფილიყო და ახლა იქიდანაც დაგვიწყეს სროლა.

საშინელი იყო ჩვენი მღვომარეობა: წინ აწოწილი ციხე; ზემოდან, გვერდებიდან და ციხის კარიდან ზუზუნით ტყვია; აქეთ იქით კვნესა და გულშესაზარი ძახილი დაჭრილთა, რომელთაც უღმერთოდა ვთვლიდით ფეხქვეშ, და თან ყვირილი:

— ზარბაზანი ციხეს, ზარბაზანი!..

ბოლოს ბრეტანელებმა ვეღარ გაუძლეს მტრის ტყვიას, იქვე დატოვეს თავიანთი დაჭრილები და დახოცილები და უკან გაბრუნდნენ.

დავრჩით ჩვენ. კიდევ რომ მოგვენდომებინა, უკან ვერ დავიწვევით, რადგან ცოცხალი ვერაფერს გადარჩებოდა მტრის ტყვიას.

— ახლა კი დავიღუბებით!— ვთქვი ჩემს გულში, მაგრამ სწორედ ამ დროს მოცვივდნენ ჩვენი ბრეტანელები. წინ ისევ ნეუჟენგერი მოუძლოდათ. მოდიოდნენ და საშინელი ხმით გაიძახოდნენ:

— გზა!.. გზა!..

ბუზივით ირევოდა ტყვია.

ბრეტანელებს ცულები წამოეღოთ და უნდა გენახათ რა გაშმაგებულნი მისცვივდნენ კარებს. დაუშინეს ცული... ისე აირია იქაურობა, რომ აღარა ჩანდა-რა, აღარა ისმოდა-რა. ერთი გასისხლიანებული ცული მეც წაფართვი დაჭრილს და დაეკარ და დავკარ! დავკარ და დავიძახე:

— გამარჯვება ან სიკვდილი!

ვცემდით, რაც ძალი და ღონე გვქონდა. აქეთ-იქიდან კი ტყვია მოდიოდა და ხან ერთ ამხანაგს გვაკლებდა, ხან მეორეს. წაიქცევოდა ვინმე, და ჩვენ ფერ-მიხდილნი უფრო გაბრაზებულნი ვაწვებოდით კარებს. ღეთის წყალობა გაქვთ, ისაჭრიალებდა! ამოდენა ხანსაც ვერ გაგვიძლებდა, რკინის საღებავით რომ არა ყოფილიყო შექცედილი. ჭრიალებდა, მაგრამ ვერ ისევ მაგრა იყო. ბოლოს სრულიად მოულოდნელად შეინტვრა კარი და რამდენიმე კაცი შევარდა ციხეში. შევიდნენ, მაგრამ ციხე ცარიელი დახვდათ. ავსტრიელები გაქცეულიყვნენ.

გვეგონა, რაკი ციხეში შევედით და კარი გავუღეთ ჩვენს ჯარებს, საქმე გათავებულიაო. მაგრამ, წარმოიდგინეთ ჩვენი განცვიფრება, როდესაც ას ნაბიჯზედ მეორე ციხე დავინახეთ, თავისი თხრილით და ხილით. საქმე ის იყო, ახლა ეს მეორეც აგველო, თორემ პირველის აღებაც უნაყოფოდ ჩაგვივლიდა.

ყოველი მხრიდან სროლა დაგვიწყეს და ერთიანად ამოგვბრუნდნენ ყველას, კუსტენი რომ არ მოგვშველებოდა ზარბაზნებით.

ხუთი წუთის შემდეგ მეორე ციხის კარიც შევანტვრიეთ და ჩვენი ბატალიონი პირველი შევიდა ქ. სპირში. შევიდა, მაგრამ ვაი იმ შესვლას! ყველა სახლში ავსტრიელები იყვნენ ჩასაფრებულნი და ფანჯრებიდან გვესროდნენ. ისეთი კომლი იდგა ფანჯრებში, რომ აღარა ჩანდა-რა. მაშინ მენიემ გვიბრძანა, გამოარეკეთ სახლებიდანაო! და დავერიეთ! ყველა სახლში, ყველა ოთახში ხელდახელი ბრძოლა ატყდა და, ღვთის წყალობა გაქვთ, ჩვენ ისინი ვხუცეთ! ბალახანამდე ავყვებოდით ხოლმე ზოგ-ზოგს და ბევრიც რომ ეყვირა: ნუ მომკლამ, ადამიანი არა ხარო! ისე ვიყავით გამხეცებულნი, რომ დანდობა აღარავისი გვქონდა. ცალ-ცალკე ავიღეთ ყოველი სახლი და ისე შევატარეთ ჩვენი ჯარი დიდ ქუჩაზედ. წინ ზარბაზნები მოუძლოდა, უკან ჯარი მოსდევდა.

ცოტა ხანს უკან ქალაქი ჩვენს ხელთ იყო და ჩვენი ჯარით გაიგსო. სამი ათას ხუთასი ავსტრიელი და იმათი წინამძღოლი ვინკელმანი ტყვედ დავიჭირეთ. ოთხასი კაცი რეინში დაიღუპა. მალაზიები ჩვენს ხელთ იყო, რადგან მტერს ნაღდი ფულის მეტი ვერაფრის წაღება ვერ მოესწრო.

განა-ლა შეიძლება კაცმა სიტყვით გამოსთქვას პირველი გამარჯვების ნეტარება! განა-ლა შეიძლება კაცმა სიტყვით გამოსთქვას თავისი სიხარული, ბრძოლა მორჩა და მე კი ღმერთმა მიბრალა და ცოცხალი გადაერჩიო! ახლა მამი-ჩემისა და მარგალიტას სიხარული, ჩემი ამბავი რომ მიუყვათ. ღმერთო, რა ბედნიერი ვიყავი იმ ბრძოლის შემდეგ!

დიდ მოედანზედ დაგვაყენეს იმოდენი ჯარი. ზედ შუაზედ იდგა კუსტენი და მალალი ხმით აქებდა ჯარის მხნეობას და მამაცობას. მაგრამ შორს ვიდექით და ვერაფერი გავიგეთ, რადგან საშინელი ხმაურობა იყო ქალაქში. იმისი სიტყვა რაზმის წინამძღოლებმა გაგვიმეორეს და სხვათა შორის ისიც მოგილოცეს, რომ, თუმცა ქალაქი ბრძოლით ავიღეთ, ჩვენგანს ერთსაც არავის-რა აუღია და დაუსაკუთრებიაო. ამ სიტყვამ,

ღვთის წინაშე ვნება უფრო მოგვიტანა, ვიდრე სარგებლობა რადგან აქამდე ესეც არ ვიცოდით და ახლა კი გავიგეთ, რომ დარბევა შეიძლებოდა. შეიძლებოდაო? ბევრმა ინანა მაშინ, ნეტავი მომგონებოდა, რომ მეშოვნა რამეო.

ერთი სიტყვით, სპირის ბრძოლა პირველი იყო ჩვენთვის და იმიტომ ავიწვრეთ ასე დაწვრილებით. ორმოც და ორი კაცი დააკლდა ჩვენს ბატალიონს. ახლა სხვა რამ მინდა მოგახსენოთ.

მართებლობა ეპისკოპოსებს და ერთობ სამღვდლო პირთ ართმევდა, რის წართმევაც კი შეიძლებოდა, რომ ხალხისთვის ომის ტვირთის ზიდვა შეემსუბუქებინა. ხალხი და მოქალაქენი ერთად იყვნენ და ძმურად ირჯებოდნენ ყველა საზოგადო საქმეში. სპირის აღების შემდეგ ხმა გავარდა ჩვენს ჯარში, ახლა თვით ვორში ჩავიდეთ, იქ უფრო დიდრონ მაღაზიებს დავისაკუთრებთო, მაგრამ ეს აღარ დაგვცალდა.

მეორე დღეს დილის ექვსს საათზედ, როდესაც ქალაქის დასათვალიერებლად დავდიოდი, უცბად ნალარის ხმა შემომესმა. მაშინვე ის ვიფიქრე, მტერი დაბრუნებულა-მეთქი. გავიქეცი ჩვენი ბინისკენ, მაგრამ ჩვენი ბატალიონი უკვე აყრილიყო. საჩქაროდ ავიტაცე ჩემი გუდა და თოფი და უკან გამოვედევნე. მივრბოდი და ვხედავდი, რომ სახლებიდან და ეკლესიებიდან ჩვენი ჯარის-კაცები გამოარბოდნენ ნაქურდალით და უკან სპირელები მოსძახოდნენ ყვირილით: ქურდო! ქურდო!

ჩვენი ჯარი დიდ მოედანზედ შეყრილიყო და ნალარასა და საყვირს უკრავდა. ერთ პატარა ქუჩაში დუქნის წინ ურემი იდგა. ურემში ერთი გამხდარი დედა-კაცი იდგა და გაჩქარებით ალაგებდა სხვა-და-სხვა საქონელს, რომელსაც დუქნიდან ერთი ჯარის-კაცი აწვდიდა. ისე ჩქარობდნენ ორივენი, რომ ერთი რომ შეგვხედნათ, მაშინვე იტყოდით, წმინდა წყლისანი არ უნდა იყვნენ, ვილაცანი არიანო! იქვე შორიხლო დარაჯის ქობი იყო, მაგრამ თვით დარაჯი არსად ჩანდა, ალბად ისიც საშოვრად იყო წასული.

სისხლი თავში ამივარდა ეს რომ დავინახე. ჩვენ იმოდენი სისხლი დავღვარეთ, ხელი არას ვახელით და ვილაც მაწანწალები კი უნდა სძარცვავდნენ ქალაქს? და ამათი საქაგლობა მერე ჩვენ უნდა დაგვბრაოდეს?! მივარდი დედა-კაცს და... იცით ვინ ვიცანი? ჩემი და ლიზა! ჩემი და ლიზა, რომელიც 1785 წ. შემდეგ აღარ მინახა.

— შენ აქ რა გინდა?

გაწითლებული თვალები სიამოვნებით უბრწყინავდა. მობრუნდა და რომ მიცნა, შემომცინა:

— ბიჭო! შენა ხარ, მიხო? შენც ჯარში ხარ, განა?

— დიალ, ვარ. მაგრამ შენ აქ რა გინდა, შე უბედურო, შენა?

— არაფერი, რა უნდა მიხლოდეს?

ამ დროს დუქნიდან ჯარის-კაციც გამოვიდა და კარი გამოიხურა.

ჩემი შეეშინდა და ვითომ აქ არაფერიაო, ლიზას უთხრა:

— კიდევ კარგი, რომ ეს მაინც გადავარჩინეთ, თორემ ერთიანად აიკლებდნენ. ეს მაინც წავიღოთ ბანაკში.

ეტყობოდა სამხრელი იყო: შავვგრემანი ბიჭი იყო, გიშვრით წვერ-ულვაში ჰქონდა და შავი თვალები. ლიზას სიცილი წასკდა და უთხრა:

— ჩემი ძმაა, კაცო, ჩემი ძმა.

— ჩემი ცოლის ძმა ხართ თქვენ?!—მომვარდა და გადამეხვია.—ხელი, ცოლის ძმავ, ხელი!

სიცილითა და ხარხარით წაიღეს ურემი და თან აქეთ-იქით იყურებოდნენ, არავინ მოგვასწროსო.

ლიზა საქონელს მიერეკებოდა. ჩემი სიძე-ბატონი კი გვერდით მისდევდა და თავისთვის გაიძახოდა:

— თუ კი გენერალი მოაგროვებს სოფელში ჯარისთვის სურსათს, რატომ მე კი არ უნდა მოვაგროვო?!

ძალიან მეწყინა ეს რომ ვნახე, მაგრამ რა მექნა? ბევრიც რომ მეთქვა, მე იმათ ვერას გავაგებინებდი, რადგან, ხომ მოგეხსენებათ, მგლის თავზე სახარებას არ წაიკითხავენ. მეც გავ-

ჩუმდი. ისინი რეინისკენ გაეშურნენ და რადგან ჩემი გზა სულ სხვა იყო, გამოვეთხოვე. ლიზამ დამიყვარა:

— რა კარგს იზამ, რომ გენახო! პარიზელ შეთქმულთა მესამე ბატალიონის ბინაზედ გვიკითხე.

თქვენ წარმოიდგინეთ, რა ფიქრები ამეშლებოდა, როდესაც მოედანზედ მივედი და ჩვენი გენერალი დავინახე თავისი ამალით. გენერალი ისე იყო გაბრაზებული, რომ ცეცხლს აფრქვევდა. იმის ბრძანებით ერთი კაპიტანი, ორი ათისათვი და თორმეტი ჯარის-კაცი დაეჭირათ და ასამართლებდნენ.

დაჭერილები იქვე იყვნენ, ებოლეტ-ჩამოგლეჯილები, ესე იგი ღირსება-აყრილები. ეკლესიის კარებში შეყრილიყო სახედრო სასამართლო და დამნაშავეთა ბედ-იღბალსა სჯიდა. გენერალი კი საშინლადა ბრაზობდა.

არ გასულა ათი წუთი, სასამართლომ თავისი გაათავა და გენერლისკენ წამოვიდა მსჯავრის გამოსაცხადებლად. გარდაწყვეტილება გამოუცხადეს, დამნაშავეებს დარაჯები შემოეხვივნენ და ქალაქ გარეთ წაიყვანეს. თვალი გავადევნეთ საბრალოებს და თრთოლამ აგვიტანა, რადგან ცხადი იყო, რომ დასახვრეტად მიჰყავდათ. ცოტა ხანს შემდეგ რამდენიმე თოფიც გავარდა იმ მხარეს.

— ჯარის-კაცმა თავის დღეში არ უნდა დაივიწყოს თავისი ღირსება, — სთქვა გენერალმა.

ჯარი ისევ თავთავის ბინაზედ გაისტუმრეს, მაგრამ მას შემდეგ ძარცვა აღარავის გაუბედნია.

მე კი ქვასავით მაწვა გულზედ ის ფიქრი, რომ ჩემი და სპირში იმყოფებოდა და იმისთანა საძაგელსა ჰყავდა ცოლად! მაგრამ რას ვიზამდი? ავი იყო თუ კარგი, ჩემი და იყო და იმ საღამოს მის სანახავად წავედი. აგერ შეიდი წელიწადი იყო მას შემდეგ, რაც პატარა ლიზა, თავისი პატარა ბოხჩით ვას-სელონში წავიდა ტუსსენთან მოახლედ დასადგომად. ეხლა პატარა ლიზა კი არა, კარგი წარმოსადეგი, თუმცა გამხდარი, დედა-კაცი იყო, დედა-ჩემივით გამბედავი და მკვირცხლი თვალებით.

(შემდეგი იქნება)

*
*
*

(ვიქტორ ჰიუგოიანი)

ოდეს, ხანდახან, თვალებ-ბრწეინვაღე,
ვით ნათელი დღე გაზაფხულისა,
ბავშვი ცქრიალა, ამოდ მდიმარე,
უმანკ-უზადო სულ და გულისა
გვეტიტინება—შეის გვაფიწედება
უოველი დარდი და მწუნარება,
ნაოჭ-ნადარი შუბლი გვესხება,
გვექრება შიში და მდეღვარება.

გაზაფხულადღეს თუნდა ბუნება,
გინდ შემოდგომის იდგეს ავდარი,
ჩვენს გულს არა რა ესაღბუნება,
თუ ბავშვიც იმ დროს ჩვენთან არ არი.
მოვა და შეისვენ მოგვეყენს ეველასა
სიამ-სიტკბოსა და სიხარულსა;
გულს მოაშორებს ნაღველს, სევდასა,
განანათლებს რა ბნელით მოცულსა.

გაცხარებულნი ეკებ ვსაუბრობთ
თავისუფლების მნიშვნელობაზე,
ან ერთმანეთსა ამბავს მოვუთხრობთ
გმირობასა და ხელგონობაზე—
მოვა ბავშვი და კამათი სწუდება,
ადარც კი გვანსოვს ვუბნობდით რაზე,

მამინვე ჩვენი გრძნობა-გონება
გადადის ცელქის უზრუნველობაზე.

შვა-ღამე ჟამსა არე-მარეში
დაძრწოინ უტყუნი მოჩვენებანი
და სვედით მოცუელს იმ მიდამოში
იხილვებიან შავ-ბნელად ცანი;
მაგრამ რა წამსაც ცისკრის ნათელი
ცისა ციაგსა გააკლფურებს,
ღელე, მინდარი, ტყე, მადნარ, ველი
უცხოდ მოირთვის, გაიხმაურებს.

ღამე—ეს მე ვარ ბნელი, წუვდიადი,
შენ კი, ზატარავ, ხარ განთიადი;
ეკ შენნი თვალნი ნათელ-დიადნი,
ამო დიმილი აღერსიანი
და ტიტინი ეკ უცხო სასმენლად
ჩემს მქრალ თვალებშიც აქრობენ ნადველს.
შენს ახლო ეოფნა მხდის უდარდელად,
მადლევს შეებას და რადაც სიახლეს.

ეს იმიტომა, რომ სახე შენი
არის აღერსის უმრეტი წყარო
და შენნი დაწვნი, ნეტარად მჩენნი —
სიცოცხლ-სიტურფით უსწორ-უდარო;
ფიქრ-აზროთაცა ნათელ ხარ შენა,
შუბლს არ გატყუია ჭმუნვა და წყენა.
თოვლიფით თეთრი შენი მარჯვენა
არ წარტაცია სიავისკენა.

ხოლო ეს მიტომ, რომ ღვთისა ნებით
ჯერ არ დადიხარ ჩვენთან ერთ გზაზე
და ბავშურისა უმანკობით
დამყარებულხარ სრულს ჩვენს ნდობაზე.

რაც კი ზეგარდმო მადლი ციურა
 სულისა და ტულში ჩატუქება,
 მთლად შეგრჩენია და ამ სოფლური
 ზაკვა ჯერ შენ არ მოტარებია.

დმერთო ძლიერო! გთხოვ სსრებით,
 რაც უნდა კაცი იუოს უბილო,
 ნუ განსცდი იმა საშინელებით,
 რამ სცხას რაც არის ბაღი უნრდილო,
 ხე უნაყოფო, უანა მომცდარი,
 ველი უმწვანო და უუვალილო,
 დღე მაისისა უმზოდ მკვდარი,
 ცა უვარსკვლავო, სსხლი უშვილო.

— 10 V — 2

ანდრეი ნემოვესკიდან *)

II უ შ ლ ლ ი

მატარებელი დაიძრა სადგურიდან. და'ე ბნელი და ქარიანი იყო. უზარმაზარი ერთქელ-მავალი შვარცკონთვისა ზანზარით მიეზიდებოდა ერთი-ერთმანეთზე გადაბმულ ქვანახშირით დატვირთულ ურიცხვ ვაგონებს. მალე სადგურის ფარების სინათლემ მიიმალა. მემანქანე და იმისი თანაშემწე გაფაციცებით გასტკეპროდნენ მათ წინ მიმავალ გზას. ერთქმავლის ფარები გზას უნათებდა მათ მხლელად რამდენსამე ნაბიჯზე და იქით კი... იქით მიდამო მტრული იყო უკუშეთით და ამ უკუშეთისაკენ მიაქროლებდა მათ ერთქმავალი, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა.

თანაშემწემ ქვეშ-ქვეშ გამოჰხედა თავის ამხსახვს: დღეს რადანცაზე შუღლი მოუვიდათ და ხმას აღარა სტემდნენ ერთმანეთს. მატარებელი კი მიჰქროდა და მიჰქროდა.

რკინის გზის ღიანდაგზე უფველ დღე და ღამ ბლომად დადის მუშა ხალხი, რომელიც მიეშურება ახლო-მასლო მდებარე მანქანებში. მატარებელს აღმართი ჰქონდა ასავლელი. ერთქელ-მავალმა სინქარეს უკლო, მაგრამ სამაგვიროდ ვაგონები გრიადით უფრო-და-უფრო წინ მოისწრაფოდნენ.

თანაშემწე ერთქელ-მავლის ფანჯარას თვალს არ აშორებდა და გასტკეპროდა გზას. ღიანდაგზე უცბად მოელანდა რადანცა შავი წერტილი. თვლები მოჭკუტა, — მხედველობა არ მატყუებდეს, — მერე ისევ გაახილა და კვლავ დააკვირდა გზას. მაგრამ არა! წერტილი

*) ანდრეი ნემოვესკი — პოლონელი მწერალი.

უფრო დიდად ეჩვენა, თუმცა ჯერ კიდევ კარცა შორს იყო ბუნებრივ ბისაცან განათებულ ადგილიდან.

— ნუ თუ შემანქანემ ვერ დანახა? და თუ ვერ დანახა, მთლიან გაფაფხინებულა. — გაიფიქრა თანაშემწემ და ისე გადაჭახტა შემანქანეს, რომ ცხადად ეტყობოდა, რადსიც კითხვა უნდოდა. მაგრამ შემანქანე ისე დაღვრეპილად და კუშტად გამოიფურებოდა, რომ ვეღარ გაბედა დაჭკითხებოდა. — ჭანახას, რაც იქნება — იქნეს! თვითონაა მასუხის მტეპელი, მე ხომ არა. ერთიც ვნახოთ შეჯანდება რამე? მაშინ ხომ მასხარად და უბად სსადები გაგნდი ეველასაცან. — თანაშემწემ ერთი კიდევ გაჭხედა გზას. საეჭვო წერტილი აღარ ჩანდა. უკუგვიდა მხედველობამ უმტეუნა, ან მართლად-და მოელანდა რამე. და გულში სიამოვნება იგრძნო, რომ არ აჭყვა ზირველსავე გულის-თქმას და არ გამოელანჯარკა შემანქანეს.

მოიწმინდა თვალები და კვლავ გაჭხედა გზას. მაგრამ ეს რა არის? ნუ თუ დაბრმავდა დღეს შემანქანე? წერტილი კარკვევით მოჩანს! ეს ხომ აჩრდილია... აჩრდილია ადამიანისა. თანაშემწემ შეჭხედა შემანქანეს, მაგრამ ის ისე იდგა, ვითომც აქ არაფერიყო. ეტყობა, მართლაც-და დაბრმავებულა! აი იქ... ლიანდაგზე... ესლასულ კარკვევით მოჩანს... ვიდანა ბებერი დედაკაცი მიდის... ერთსავით მიაბიჯებს... წელშია მოხრილი და ჯოხი უბჯენია.

— რა დროს ეფობა! — გაიფიქრა თანაშემწემ და სისწრაფით სტაცა ხელი სნაშნეს ტარს; მოისმა ორთქ-მავალის კივილი და ამას მოჭყვა დაკავებული ვაგონების ჭანახუნის და დრიჭინის. ახლა კი შემანქანემაც დანახა ბედმაგი დედაკაცი; გაიხედა ფანჯარაში და შიშისაცან შეჭყურა. ფარების სინათლე მისწვდა ბებერს. მატარებელი კი ისეკ მიგრიალებს და მიგრიალებს. განა ადამიანს ძალეძს ამ დევის შეჩერება თავის ნებაზე? მიჭქრის ეს უხარ-მარხარი რკინის დევი კივილითა და გრიალით, მანძილი მოკლდება და მატარებელიც უახლოვდება ბებერს. ახლა კი ამ სსწავლამაც იგრძნო მომავალი უბედურება... მოტრიალდა... ხელები გასასვსავა... ჯოხი გაუვარდა... და ერთი წუთიც... ნახევარ წუთიც... — განზე გადახტო! — დაუგვირა შემანქანემ. მაგრამ, ღმერთო ჩემო, ვის უურს მისწვდება ამ სმაურობაში კაცის ძსილი. აკერ ფარნებმაც უფრო მეტად გაა-

ნათეს, დევი მიქტრის, უახლოვდება, ესლას კი ბოლო მოეღო ყველსავე!

თანამეშვემ თვალეზი დახუჭა, მატარებელმა კი გადალასა ბე-ბერი, ამოინგნეშა, ამოუშვა გორკალივით ორთქლი და, ბოლოს, გახერდა.

ცივი ქარი ჰქროდა. შემანქანე ჩამოხტა ორთქლ-მავალიდან, იმას გადმოჰქვა თანამეშვემ, მაგრამ იმ წამსვე დაბრუნდა უკან, სული ესუთებოდა. შემოუარა მხოლოდ მანქანას, გახერდა ფარნებთან და დაუწყო თვლიერება მანქანის წინა ნაწილს. უცბად შეაფრთოლა... დაინახა ახლად მოცხებული სისხლი.

ეტეობოდა, სწყული ცდილა გადაესწრო რეგორმე გზას იქით, მაგრამ ვეღარ მოუსწვრია. მანქანა დაეჭასა, წააქცია და თვლებ ქვეშ მოჰქვა.

შემანქანეც მალე დაბრუნდა. ორთვემ დაღვრემით შეჰხედეს ერთმანეთს. მატარებელი კვლავ გზას გაუდგა, კვლავ გაისმა მისი გრილი წუგლიადით მოცულ არე-მარეში და ასე ქშინებითა და გრილით მიჰქროდა ერთი სადგურიდან მეორისაკენ; ორთქლითა სუნთქავდა, მიფრინავდა და მიფრინავდა.

გავიდა რამდენიმე კვირა ამ შემთხვევის შემდეგ და შემანქანე სხვაგან გადაიფანჯეს. იმას და მის თანამეშვეს ერთად აღარ უმსახურნიათ. დანარჩენი ყოველივე ჩვეულებრივად მიმდინარეობდა, მხოლოდ თანამეშვე გამოიცვალა, ცოტათი წელში მოიხარა, დაღვრე-მილი დადიოდა და კრიდებოდა თავის ძველ ნაცნობებს. ერთხელ გამოეტედა ერთს იმათგანს, ძილი მაქვს გამოფრთხალი, რადგანც ხანდისხან მესიზმრება ხოლმე გაქანებული მატარებელი, მესიზმრება რეგორა ვდგევარ ორთქლ-მავალზე, გაუურებ გზას და ვხედავ მატარებლის წინ მიმავალ ბებერს, მოკუტულსა და ჭახხზე დაჭყენილს; კარგად მოჩანს ფარნების შუქზე; და აი მატარებელიც მოეწია სწყულსა. ბებერი უკან იხედება, ასავსავებს ხელებს და გრილსა და ხრიალში მეუურება იმისი მკვეთრი ხმა: «შენ მომავლი, შენაო!» მაშინ შედვიძება, ცივ ოფლს მასხავს და დაუძლურებულს გათენებამდე თვალეზზე ძილი აღარ შეკარებაო.

II ვ უ ლ ი

მთვარე ბუნდად ახაუბდა არე-მარეს, ისმდა გუგუნი მანქანებისა და ქარხნების მაღალ ბურხებიდან ამოხული ბოლი შავი გორაკლებივით იფანტებოდა ჰუერში. მდინარის ნახიზად მიმავალ გზაზე მოჩანდა აუარებელი გროვა ხალხისა, რომელიც მოსახვევში ორად იყოფოდა: ზოგი შიეშურებოდა რკინეულობის ქარხანაში და ზოგიც — მანებში. აი მოისმა ყოველი მხრიდან სანიშნეს წივილი; მუშებმა, რომლებმაც კარგად იცოდნენ რასაც ნიშნავდა ეს წივილი, თავ-თავის საქმეს მიაშურეს და ეზოებში მიიმალნენ. გზაზე აღარავინ ჩანდა; მანქანების გუგუნი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა; ყოველი მხრიდან ამოდინდა ბოლოს შავი ზოდები და ცას ეფინებოდა.

გზაზე გამოჩნდა ეტლი, რომელსაც, რაც შეეძლოთ, მოაქროლებდნენ ცხენები. ეტლში იჯდა ოთხი კაცი და კოფოზე კი, შეეტლეს გვერდით — მუხუთე. ყველანი თვალ-უურს ადევნებდნენ აქაურობას და თანაც ცდილობდნენ, თავი ზირდაზირ დაეჭირათ. წინ ედგათ დიდი უთა და ფეხები კი მიებჯინათ ტყავის ტომარებისათვის. მოდიოდნენ ჩქარა და ხმის ამოუღებლად.

აი ეტლიც გაჩერდა ერთის დაბალის შენობის ზირდაზირ, რომლიდანაც იმ წამსვე გამოფარდა რამდენიმე მოსამსახურე ფარნებით ხელში, გადმოიღეს უთა და ტომრები და დათვალეს; არაფერი აკლდა. მგზავრები გადმოვიდნენ ეტლიდან, გაიარეს ტალანი და შევიდნენ ერთ დიდ ოთახში, რომელიც გატიხურლი იყო. იმათში ერთი ერთი ჭადარა შერთული, მაგრამ ჭერ ისევ ყოჩადი მოხუცია. ის სხვებივით როდი ჩქარობდა, მშვიდად და დინჯად აძლედა ბრძანებას. გამოადო ოთახის კედლის რკინის კარები, უბრძანა, უთა და ტომრები შიგ შეაწვეთო, მერე ისევ მიკეტა, ჩამოჯდა სკამზე, მიაშტერდა რკინის კარებს და დიმილით სთქვა:

— ძლივს! ხომ დავამწვედიეთ ეს სატანა!

იქ მყოფთ უკვლას გაეცინათ, დაჟე მშვიდობისა უთხრეს და გამოვიდნენ. მოხუცი ჩაფიქრდა, თავი ხელეზზე დააყრდნო და წაიხურხულა:

— შუიღობა მხოლოდ მაშინ არის, როცა ეს სატანა, ეს მტერი ჩაკეტილია, სანამ ხალხს არ დატყუებს.

დაამტყანარა, ადგა, ერთი კიდევ გასინჯა კარები — ხომ კარგად არის დაკეტილი და ისიც გამოვიდა. თან მოსამსახურე მოსდევდა.

— გვეურება, რა მუშაობაა განადგობელი ქარხნებში? — მიუბრუნდა მოსამსახურეს.

— ძალიან, ბატონო საზინადარო, — მიუგო მოსამსახურემ ქუდის მოხდით.

— ახლა ხვალა ნახე რა იქნება.

— ოღონდაც! — ჩაიციხა მოსამსახურემ და ხელი ჩაიჭინა.

მეორე დღეს მუშებისათვის ფული უნდა დაერიგებინათ. მოხუცი მთელი დღე ფულს სთვლიდა. გარეშეც ხალხი ესვია. შუიღობადად, მაგრამ მარდად ურიგებდა ფულს და თანაც, თუმცა, მართალია, ეჭვი არაფრისა ჰქონდა, სთვალეობიდან გადმოხედულად ხოლმე — ჰა, ხომ სწორეთა ვართ აზგარიშშიო. მთელი დღე ფულის თვლაში იყო. დაბინდა და ის მაინც ისევ სთვლიდა და სთვლიდა...

მნქანების გუგუნის ისევ-ისე ისმოდა კარედან. თან-და-თან ამ გუგუნს ემატებოდა სხვა რაღაც ნმაურობაც, რომელიც თითქო ხან სიმღერას ემსგავსებოდა, ხან ვგირიფს და ხანაც ხალხის უყანს. იქვე ფანჯარასთან კი მადლის, მაგრამ ჩახრჩინებისეულის ხმით მღეროდა რამდენიმე კაცი.

დრო-გამოშვებით ისმოდა ვისიმე ვგირიფი და ხვეწნა-მუდარა: — მიშველეთო! მაშინვე ვეგლანი გამოცვივდებოდნენ კარედ, რომ გაეგოთ, სად რა ხდებოდა. მაგრამ ქუჩები მიურეუბელი იყო, ბნელდა და არა ჩანდა-რა. ცოტა-ხანს უკან კვლავ მოისმოდა მთვრალი ხალხის ხმაურობა, სიმღერა და ხვეწნა-მუდარა: — მიშველეთო! ოთახში ხალხი თან-და-თან დაცოტავდა. ბოლოს, დარჩა მარტო საზინადარი თავის თანაშემწით. მოხუცის წინ სანთელი ენთო, უკან კი მოჩანდა ღია რკინის კარები. ორივე ისე იუენენ დადღიფნი, რომ ღაზარაკიც კი ეზარებოდათ, ისხდნენ ჩუმად და ზაზიროფს აბოლებდნენ.

კარედ ვგირიფმა და უყანმა უფრო იმატა.

— ესლა კი დაერია ხალხს! დახე რა ღზინი გამართა! — დაცი-ნვით წაიღაზარაკა მოხუცმა.

სთქვას თუ არა ეს, გარედან შემოესმათ ვიღაცის სახარველი უვირილი. თანაშემწე მამხივე ქუჩაზე გამოვარდა. დაბრუნდა და მოხუცის შეატეობინა — ვიღაც მკვდარი კაცი გდია ქუჩაზე, დანა აქვს ეელში ჩარჭობილი.

მოხუცი დააფიქრა ამ შემთხვევას, ცოტა ხანს ჩუმად იჯდა, მერე მიუთითა ერთზე, სადაც სანთელი ოდნავდა ბუტავდა და ჩუმად, მაგრამ მკაფიოდ წარმოთქვა: — ეს არის ეგელაფერში დაშნაშავა... ეს... სატანა — ფული. ჩვენ კი გამოვუშვებთ ხელში ამ სატანას იმისთვის, რომ ქვეყანაზე სთესოს ბოროტება და ჯოჯოხეთი დასმუაროს. მაშ ჩვენ იმისი ეურ-მოჭრილი ემები ვყოფილვართ. — შემდეგ ცოტა ხანს დააფიქრდა და დაუმატა:

— როგორა გგონიათ, ნუ თუ არ იქნება ისეთი დრო, რომ ქვეყნიერება სულ სხვანაირად იყოს მოწყობილი? — თანაშემწემ მხრები აიშუშნა, არ იცოდა რა ეპასუხნა. მოხუცი გასწორდა, თავი მადლა აიღო და მადლის ხმით წარმოთქვა:

— იქნება! უუტველად უნდა იყოს! — ჩაიკრა რამდენჯერმე გულში ხელი და დაუმატა: — აი აქ რაღაც მეუბნება დარწმუნებით, — იქნებაო. მხლელად, ბატონო თანაშემწე, თავი დავანებოთ იმის ემობას და გეცხლს მივსცეთ ისიცა და უოველივე მისი წეს-რიგიცა!

გარედ კი სიბნელეში ქარი ხან ღმუოდს და ხან ხითხითებდა, თითქო დასცილის ვისმეო. მოხუცი ადგა, ჩაიგვა მალტო, ქუდი დაიხურა და კარებში ერთხელ კიდევ წაიღაზარაკა:

— ადამიანმა შეჭქმნა ეს ჯოჯოხეთი და ამიტომ იმანვე უნდა მოუღოს ბოლო.

არაბელ და სპარსელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორი- ული ცნობანი საქართველოს შესახებ.

თარგმანი მ. ლეჟანდრისა *)

ცნობანი იბნ-ალათირისა

ვრცელი ისტორიული თხზულება კამილ-ეტევარიქად წოდებული, რომლის ავტორი არის აბულ-ჰასან-ალი, მოჰამედის შვილი იბნ-ალათირი, უძვირფასეს ნაშთს შეადგენს არაბთა ისტორიულ მწერლობისას. ამ ქრონოლოგიურად შედგენილ თხზულებაში¹⁾ მოთავსებულია მოსლიმანთა, რამდენადაც კი შეიძლება, სრული ისტორია. ლეჟანდრის თარგმანში მოყვანილია ცნობანი შესახებ 1120—1231 წ., როდესაც არზრუმელთ, აქლატელთ და აზარბეიჯანელ მოსლიმანთ და სელჯუკის გვა-

*) *Journae Asiatiquel* 1849 წლის თიბათვის წიგნში დაბეჭდილია ლეჟანდრის თარგმანი—არაბელ და სპარსელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი კავკასიის და სამხრეთ რუსეთის ძველ მკვიდრთა შესახებ. ამ ცნობათაგან ჩვენ მარტო ის ვთარგმნეთ, რაც საქართველოს შეეხებოდა.

აბუ-ობეიდ ალ-ბეკრის (გარდაიც. 487 წ. ჰეჯირისას ესე იგი 1094 წ. ქ. შ.შ.) გეოგრაფიული აღწერილობა ჩვენ არა ვთარგმნეთ, რადგან იგი პეჩენეგებს და ხაზარებს ასწერს და ჩვენთვის საინტერესო მარტო შემდეგი ცნობაა: „... მიხვალ ხაზართა ქვეყანაში... შემდეგ გაემართები თბილისის ქვეყნისაკენ, საიდაჰაც იწყობა სამძღვარი სომხითისა.“ და შემდეგ: „მაჯარები დგანან პეჩენეგთა და სეკელთა შორის... უფრო ქვევით ზღვის პირად სცხოვრობს ხალხი ოგუნა-დ წოდებული, რომელიც ქრისტიანებრივი სარწმუნოებისა არის და ემზობლება თბილისის ქვეყნის ქვეშევრდომ მოსლიმანთა მხარეს. თბილისის ქვეყნის იქით სომხითი მდებარეობს“.

¹⁾ იხ. *Fraehn*—ბიბლიოგრაფიული ზანდუკი, მეორე გამოცემა. პეტერბურგი 1845 გვ. 1.

რის სულთანებს მთელი საუკუნის განმავლობაში ბრძოლა ჰქონდათ საქართველოს მეფეებთან; აქვე მოხსენებულია საქართველოში მონგოლების შემოსევა. იბნ-ალათარის ცნობებს დეფრემერი იბნ-ალ-ჯაუზის, იბნ-ქალდუნის და სხ. შენიშვნებით არკვევს, რომლების თარგმანი აქვე მოგვყავს.

ქართველების (გურჯების) შექმსეკა მოსლიმანთა ქვეყნებში და ტფილასის აღება ¹⁾

ქართველნი, რომელნიც იგივე Djorz ²⁾ *) არიან, ამხედრდნენ მოსლიმანთა წინააღმდეგ. ძველადაც ხშირად აუკლიათ ეს მხარე, მაგრამ სულთან მელიქ-შაჰის დროს სულთან მოჰამმედის სიკვდილამდე დიდს წინააღმდეგობას უწევდნენ მათ და ხელს უშლიდნენ. ის წელიწადი რომ დადგა (514—1120—1121), კვლავ შემოესივნენ ყიფჩაყებით ³⁾ და სხვა მეზობელ ხალხებით. ემირებმა, რომელნიც იმათის ქვეყნის მეზობლად იყვნენ, ერთმანეთს მისწერეს, რომ ერთმანეთისთვის ეშველათ. რამდენიმე მათგანი შეერთდნენ, სახელდობრ: ემირ ილლაზი (მეფე მარდენისა ⁴⁾); დობაისი, შვილი სადაკასი ⁵⁾), რომელიც იმ დროს ილლაზთან იმყოფებოდა; მელიქ თოგრილი, შვილი მოჰამმედისა ⁶⁾); მისი ათაბეგი კენტოლდი ⁷⁾ (თოგრილს ეკუთვნოდა არრანი და ნაკჯევანი არასამდე). ეს მეფენი წავიდნენ ქართველთა წინააღმდეგ დიდი მხედრობით, რომლის რიცხვი 30 ათასი კაცი იყო. ტფილისს რომ მიუახლოვდნენ, მტერს შეხვდნენ; ორივე ჯარი საომრად მომზადდა. ყიფჩაყების რაზმიდან გამოვიდა ორასი კაცი. მოსლიმანთ ეგონათ, შებრალეების სათხოვნელად მოვიდნენო და ნდობით მიიღეს იგინი. ყიფჩაყები შეერივნენ მათ ჯარს და შვილდისარის სროლა დაუწყეს. წინა რაზმები მოსლიმანთა ჯარებისა აირივნენ. ჟკან მდგომ რაზმებს ეგონათ, დავმარცხდითო, და გაიქცნენ. თავდავიწყებით გარბოდნენ მოსლიმანნი და ისე ექპარებოდათ გან-

*) სპარსელები ქართველებს უწოდებდნენ გურჯად (Gurgji) და საქართველოს—გურჯისტანად (Gurdjistan). არაბები კი ქართველებს ჯურზად (Djorz) და საქართველოს—ჯორზანად (Djourzon) (იხ. ბროსეს, საქართველოს ისტორია, შესავალი გვ. V)

საქდელიდან თავის დახწევა, რომ ერთმანეთზედ გადადიოდნენ და ბევრიც დაიხოცა. ურჯულონი ათი ფარასანგის მანძილზედ სდევდნენ და ხოცდნენ და ატყვევებდნენ. უმეტესი ნაწილი დახოცეს, ოთხი ათასი დაატყვევეს. მელიქ თოგრილმა, ილდაზმა და დობაისმა თავს უშველეს*). ქართველებმა თავი დაანებეს მათ დევნას. მოსლიმანების ქვეყნები აიკლეს და ალყა შემოარტყეს ქალაქ ტფილისს⁹⁾. დიდი გაჭირება მიყენეს ტფილელ ჩვიდრთ და სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანეს. ქალაქს გარს ერტყნენ 515 წლამდე (1121)¹⁰⁾. მაშინ კი იერიშით მივიდნენ ქართველნი და აიღეს ქალაქი. რა ნახეს მკვიდრთ, რომ ილუპებოდნენ, ქალაქის ყადი და ქათიბი გაგზავნეს გამარჯვებულებთან — დაგმორჩილდებით, შეგვინდეთო; მაგრამ ქართველთ არც კი მოუსმინეს მათ და ცოცხალნი დასწვეს. გამარჯვებულნი ქალაქში შევიდნენ და აიკლეს იგი¹¹⁾. გაქცეულნი მივიდნენ ბაღდადს, რომ შეწევნა ეთხოვნათ 516 წ. (1122); იქ გაიგეს, რომ სულთან მაჰმუდი ჰამადანს იყო; მის სანახავად იქ წავიდნენ და შველა სთხოვეს. სულთანი აზერბეიჯანს მიბრძანდა, რამადანის თვე თავრიზში გაატარა და ლაშქარი გაგზავნა ქართველთა წინააღმდეგ.

1) იბნ-ქალდუნმა ეს ამბავი შემოკლებით მოიხსენა თავის სელჯუკიდების ისტორიაში. ქართველთაგან ტფილისის აღებას იბნ-ალათირი სხვაგანაც იხსენიებს, რომლის თარგმანი ქვემოთ არის მოყვანილი.

2) ამ სიტყვის წილ ხელნაწერში იმავე ხელით, რომლითაც მთელი წიგნია დაწერილი, მიწერილია გვერდით „ხაზარნი“. იბნ-ქალდუნი და არაბული მატრიანე აბულ-ფარაჯისა, რომელსაც სენმარტენი და ოჰსონი იხსენიებენ „Mémoires sur L'Arménie“ ტ. II. გვ. 265; ოჰსონისა „voyage d' Abou-el-kassim“ გვ. 166) ამავე სიტყვას ხმარობენ. ადვილი მისახვედრია, რომ სიტყვა ჯორ წარმოადგენს დასაწყისს სიტყვისას ჯორხან, რომელიც ეწოდებოდა არაბელთა გეოგრაფიულ და ისტორიულ ნაწერებში სომხითის ერთს ნაწილს, რომლის დედა ქალაქი თბილისი იყო.*) ოჰსონის

*) ტფილისი არაოდეს არ ყოფილა სომხეთის მეფეების ხელში. ავტორის შეცდომა ამ შემთხვევაში შეიძლება აეხსნათ შემდეგის გარემოებით: ტფილისის სამხრეთით მდებარეობდა საქართველოს ერთი ნაწილი, რომელიც ხშირად გადადიოდა ხან სომხებისა და ხან ქართველების ხელში. ამ მხარეს სომხები საქართველოდ უწოდებდნენ და ქართველები კი — სომხეთად. ხოლო დავით აღმაშენებლის შემდეგ ეს მხარე აღარ მოსცილებია საქართველოს (იხ. Brosset Hist. de la Géorgie, Introduction, p. X).

აზრით, სიტყვა ჯორჯან, რომელსაც ბელადორი, მასული და სხ. ხმარობენ სტრაბონის ქორძენა არის. ეს აზრი უფრო სამართლიანი უნდა იყოს, ვიდრე სენკრუსი, რომელიც ამბობს, ქორძენა ალაზნის გაღმა, კახეთში იყოფო. (*Mémoires sur le Cours de L'Araxe et du Cyrus*. გვ. 19) მე გგონია, რომ ალჯორს უნდა ვკითხულობდეთ, ალხაზარ-ის მაგიერად იბნ-ალათირის ერთ სხვა ცნობაში, რომლის თარგმანი აქვე მოგვყავს: „ამბავი ქურთის ფადლუნის ამხედრებისა ხაზარეთზედ და იმის თავგადასავალი. ამ ფადლუნს ქურთს ეკუთვნოდა ერთი ნაწილი აზერბეიჯანისა, რომელიც მას დაესაკუთრებინა. წ. 421 (1030) იგი ხაზართა წინააღმდეგ ამხედრდა. ბევრი დაზოცა და დიდი დავლა იშოვნა. მაგრამ, როდესაც უკან მოდიოდა, აღარას ჩქარობდა, აღარას ფრთხილობდა, რადგან ეგონა მტერი დავიმორჩილე და ყოველი ღონისძიება მოვაკელ, რომ მაზიანოს რამეო. მაგრამ ხაზარნი საჩქაროდ უკან დაედევნენ, და ათი ათას კაცზედ მეტი მოუკლეს, როგორც ჯარის კაცი, აგრეთვე ისინი, რომელნიც თავის ნებით მიმხრობოდნენ მას. რაც დავლა წამოეღო, წაართვეს, მოსლიმანთა ჯარების სარჩო მოიტაცეს და უკან დაბრუნდნენ“.

ფადლუნი, რომელიც ამ მოთხრობაში იხსენიება, იგივე ფადლ-არის, შავირის მამა, უფრო ემირ აბულ-ასვარ არრევად-ად ცნობილი, მეფე განჯის და არანისა, რომელსაც ბიზანტიელი და სომხთის ისტორიკოსებიც მოიხსენიებენ და იბნ-ალათირი (სელჯუკიდების ისტორიაში) და იბნ-ქალდუნიც. ცნობილია, რომ დარუბანდის კარი, რომლის შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი, შავირის ბრძანებით იყო აკებული.

3) ეს ცნობა და აგრეთვე შემდეგი, რომელიც ცოტა ქვემოთ მოგვყავს (517 წ.), სრულიად ეთანხმება ქართველ მწერალთა ცნობებს, რომელთა სიტყვით დავით აღმაშენებელს ჯამაგირით ჰყავდა 40 ათასი ყიფჩაყი, რომელნიც თან ახლდნენ მრავალ ბრძოლაში და სასარგებლონიც იყვნენ. (იხ ბროსეს—*Bulletin scientifique* ს.-პეტერბურგის აკადემიისა ტ. VIII, 184, სვეტი 46. იქვე ისტორიულ-ფილოლოგიური ცნობანი—ტ. I გვ. 223. სენმარტენი ტ. II გვ. 89 და 99.

4) ვერ გამოვიკა, რით ხელმძღვანელობდა სენმარტენი, ჩვეულებრივად ისეთი შეუცდომელი, რომ ამბობდა, ელლაზი საქართველოს მეფის დავით II წინააღმდეგ იყო გამოგზავნილი სელჯუკიდის სულთან მელიქ-შაჰისაგანაო. (ცნობანი სომხთის შესახებ ტ. I გვ. 378). მელიქ-შაჰი 30 წლის წინად მოკვდა და დასავლეთ სპარსეთის ტახტზედ მის შვილიშვილი მაჰმუდი ბრძანდებოდა.

5) დობაისი ერთი არაბელ წინამძღოლთაგანი იყო, ქალაქ ჰილლეჰის თავადი მდ. ეფრატზედ. ეს თავადი მაჰმუდს მიუღდა, როდესაც იგი თავის ძმას სულთან მაჰმუდს აუჯანყდა. სულთანმა დაამარცხა თავისი ძმა, ქ. ჰილლეჰ-ზედ წავიდა და თან 1000 ხომალდი ახლდა თვესა შევალსა 514 (დეკემბერი

1120, იანვარი 1121). რა გაიგო მის მოახლოება, დობაისმა გასძარცვა თავისი ქალაქი და თითონ ილღაზთან გაიქცა (იბნ-ალათირი ტ. V., იბნ-ქალდუნი ტ. IV).

6) ათის წლის შემდეგ სულთანად გახდა.

7) ქესალდი იბნ-ქალდუნისა; კესაფდი იბნ-ალათარის სხვა ხელნაწერი.

8) ამ ერთ ბრძოლას, სომხითის მეისტორიენი ორად მოგვითხრობენ, რომელთაც 1121 წ. მოიხსენიებენ: პირველს ილღაზის და მეფე დავითის შორის, და მეორეს მელიქის, ესე იგი თოგრილის და დავითის შორის (იბ. ცნობანი სენმარტენისა ტ. II გვ. 233)

9) პირველი არ იყო ქართველთაგან ქ. თბილისის აღება. აი რას ვკითხულობთ იბნ-ალათირის თხზულებაში 429 წ. (1037—1038).

ახსაზთაგან ტფილისის გარს შემოარტყმა და მათი უკან გაბრუნება

წელსა 429 მეფემ ახსაზთა აღუა შემოარტყა ტფილისს. მკვიდრნი სასტიკად ეწინააღმდეგებოდნენ, მაგრამ ის მაინც თავისას არ იშლიდა და თანდათან უფრო მკვიდროდა და ეიწროდა ასკეკდა ქალაქს თავის ჯარებს. ტფილისში საჭმელი აკლდათ. მაშინ ქალაქის მკვიდრთ აწერბეიყანელ მოსლიმანებს ელნი გაუგზავნეს და შეწვევნა სთხოვეს. როდესაც დოზები ესე იგი სულ უკუადა თურქება შეკვიდნენ აწერბეიყანში და ახსაზთა სცნეს მათი მოახლოება და ის გაჭირება, რომელიც მათ სომქსთათვის მიეყენებინათ, მათი შიშით სანქროდ დაუტოვეს ტფილისი. როდესაც ვაჰსუდანმა (შვილი შამ-დოზის თუ მამლუნისა) მეფემ აწერბეიყანისამ ისილა სალხა დოცებისა და დარწმუნდა, რომ იმათ ვერ გაუმარდებოდა, შირმოთნეობით შეეპარა, ქორწინებით დაუკავშირდა და შეწვევნა სთხოვა. (იბნ-ალათირი და იბნ-ქალდუნი)

10) იბნ-ალათირს ეწინააღმდეგება აბულ-ფედას ცნობა, რომლითაც თბილისის აღება 514 (1120—1121) უნდა მომხდარიყო; მაგრამ იგი ეთანხმება აბულ-ფარაჯისას, რომელსაც სენმარტენიც უფრო მართლად სთვლის, და ერთ ცნობას აინისას, რომელიც დაბეჭდა ფრენზა Bulletin Scientifique ტ. IX სვეტი 216, შენიშვნა 4.

11) იბნ-ალათირის მოთხრობას ერთის მისებრვე ძველის და მისებრვე ცნობილი მწერლის ცნობა შევადაროთ. შემს-ედდინ-იუსეფ, უფრო სიბტ-

იბნ-ალ-ჯაუხად ანუ იბნ-ალ-ჯაუხის შვილად ცნობილი ვრცლად 516 წ. ილაზის დამარცხებას და ქართველთაგან თბილისის აღებას; მისი აღწერა ბევრით განსხვავდება ზემოდ მოყვანილისაგან. გარდა ამისა მის ცნობას დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ერთ უძლიერეს და უბრწყინვალეს მეფის დავით II ბიოგრაფისტისთვის, რომლის ქველობას და სარწმუნოებრივ მიუღვამლობას აგვიწერს იგი. აი სრული თარგმანი ამ ცნობისა.

...ერთს გვარს ქალაქ ტფილისის მკვიდრთაგანს ბენუ ჯაფერს დიდი სნის წინად დაესაკუთრებინა ქალაქი და ორი საუკუნის განმავლობაში მეფობელობდა. ეს სანი რომ გავიდა, უმფროსნი ამ გვარისანი დაისრცნენ და მათ აღაგას მხოლოდ ემასქვილები-და დარჩნენ, რომელნიც რიგ-რიგით მეფობდნენ თითო თვე. ამ რიგად განუღო 40 წელმა. მაგრამ დაუდ მეფე აბსახთა და ქართველთა, გარს შემოერთა თბილისს. ქალაქის მეფეებმა შეკლა სთხვეს თოგრიფს, მოჭამედ შაჰის შვილს, რომელიც არანის მეფე იყო. იმან ერთა შიშნეჭ (მოურავი) გამოუგზავნა, რომელიც სრულიად უსარგებლო იყო მათთვის. მაშინ თბილისის მეფეებმა ილღაზს მისწერეს; მან თავისი ჯარი წამოიყვანა და სსშეკლად წამოვიდა; მასთან ერთად დობაისიც იყო. მე ეს ასე ვწერე შეისტარიეთაგან თხრობილი, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ბრძოლა 516 წ. დამდეგს მომხდარიყოს, ვიდრე დობაისი ბედდადს დაბრუნდებოდა. ასეა თუ ისე, ილღაზი და დობაისი აშეჯდნენ. დობაისი უკვე სიძე იყო. ილღაზისა რომლის ქალა კეჭარ-სათუნი შეირთო. ილღაზიმ მისწერა წერილები სსკა-და-სსკა ქვეუბნში, მაგ. შემს-ედდუღაჰ ტოგანს, არსენის და ბიდლისის მეფეს; სულთან თოგრიფს და სს. ეველა ესენი ტფილისის კარებში უნდა შეკრებილიყვნენ; მაგრამ დაკავშირებულთაგანი ეველანი არ მივიდნენ. ილღაზი მივიდა და ტფილისის ახლო, ნახკვარ დღის სავალზედ დაბანაკდა. მოსლიმანთა ჯარები ჯერ არ მისულიყვნენ.

მეფე დაუდი ჩამოვიდა თავის მთებიდან და წამოვიდა მტრზედ დიდის მსედრობით; დამარცხა, გააქცია, მათი სიმდიდრე აიკლო და დიდი დაკლა წაიღო. ილღაზი და დობაისი გაიქცნენ.

ამ გამარჯვების შემდეგ დაუდი გარს შემოერთა ტფილისს; აიღო, აიკლო და დასწვა, მაგრამ მერე კი კნადა მკვიდრთა გული მოეგო. მკვიდრთ მათის თხროვისამებრ სსკა-და-სსკა უბირატესობანი

უბოძა, რომელნიც დღესაც არსებობენ. სხვათა შორის მან დაადგინა შემდეგი კანონები: ტფილისში ღირსი არაჰინ დაქვლავს; დირქემსედ და დინარსედ დაბეჭდილი იქნება უოკლად ძლიერ ღვთის სასული, მის წინასწარმეტყველისა და სულითებისა; მოსლიმანნი პარასკევობით შეიერებან მქებითში და იძანს და ხოტბას იზამენ; ქართველნი არ შეკლენ საზოგადო ახანოში იმ დროს, როდესაც იქ მოსლიმანები იქნებან; ურჯულთ არ შეურაცხყოფს მართლ-მორწმუნეს. დაუდმა დაუდგინა ქართველთ ეს კანონები; პარასკევობით თითონაც შედიოდა ჯამეში (უმთავრესი მქებითი) თავისი შვილი დანკრით (დამიტრი) და მოისმენდა ყორანის სიტყვას. დიდ ძალ რქროს ურბებდა ქათობთ (მოქადაგებთ) და ბუჟინებს. რბათები (ქარკასლები) ააშენა მკზავრებისთვის, სასტუმროები — ქადაგთა, სუფი და პოეტთათვის, რომელთათვის ხშირად ღხანსა მართავდა. როდესაც ქადაგიდან წასვლას დაპირებდნენ, ნებას აძლევდა და დიდ ფულს სამკზავროდ. ერთი სიტყვით მოსლიმანთ ის უფრო პატივს სცემდა, ვიდრე თვით მოსლიმანთა მეფენი. (Mirat ezzenan არაბული სელნაწერი).

ცოტა ქვევით იმავე ხელნაწერში კიდევ არის რამდენიმე სტრაქონი ამ საგნის შესახებ: წელსა 516, ამბობს სიბტ-იბნ-ალ-აჟუნი, ქადაგი ჯანსეკს, აგრეთვე განჯას-დ წოდებული, შერყეული იქმნა მიწის ძურისაგან; კედლები დაინგრა და ქადაგის მთელი ნაწილი მიწამ შთანთქა. მეფე აბსახთა და ქართველთა წამოვიდა განჯასისკენ, შიგ შევიდა და მკვიდრნი ტყვედ წაიყვანა ტფილისს. ქალნი და ბავშვნი ურბებით და კაცებს ისე მიერეკებოდნენ, როგორც საქონელს. ტფილისის მცხოვრებთ ბეგრი ტყვე იყიდაც და განათავისუფლესა.

ამბავი სულთან მაქმულის გამარჯვებისა ქართველებსედ

(517=1123 წ.)

იმ წელს ქართველებმა ერთი-ორად მეტი ზიანი მიიყენეს მოსლიმანთა ქვეყანას და ეს შესაწუხარი იყო მცხოვრებთათვის და მეტადრე დარუბანდელებისათვის, შირვანში. მრავალნი მათ წინამძღოლთაგანნი ეახლნენ სულთანს, შესჩიველეს, რა გაჭირე-

ბა ადგათ ქართველთაგან და აცნობეს თავიანთი სისუსტე და შეუძლებლობა, რომ თავის დაცვა შესძლებოდათ. თვით სულთანი ამხედრდა მტერზედ. ქართველები უკვე შემახაში მისულიყვნენ და სულთანიც იქვე ბალში დაბანაკდა. ქართველები წინ დაუხვდნენ. დიდი შიში მოერია მოსლიმანთა ლაშქარს. ვეზირმა შემს-ელ-მიულკ-ოთმანმა, შვილმა ნიზამ-ელ-მიულკისამ, უჩრჩია სულთანს—უკან დავიწიოთო. შირვანელებმა რომ ეს ამბავი გაიგეს, სულთანის სანახავად მივიდნენ და მოახსენეს: „ვიდრე ჩვენთან იქნები, ჩვენც ვიბრძვით; მაგრამ თუ მიგვატოვე, სიმხალე მოერევა სულსა ჩვენსა და დავიღუპებით.“ სულთანმა შეიწყნარა მათი ვედრება და დარჩა თავის ბანაკში. ლაშქარმა დიდი შიშით გაატარა ღამე, თუმცა გადაწყვეტილი იყო, რომ უნდა შებრძოლებოდნენ ქართველებს. მაგრამ ღმერთმა დიდი სიხარული მიანიჭა: ქართველთა და ყიფჩაყთა შორის უთანხმოება და მტრობა ატეხა. იგინი ერთმანეთს შეებრძოდნენ იმ ღამეს და გაიქცნენ, ვითარცა დამარცხებულნი. ამგვარად ღმერთმა ბრძოლას გადაარჩინა მოსლიმანები¹²). სულთანმა რაოდენიმე ხანი დაჰყო შირვანში; შემდეგ ჰამადანის გზას გაუდგა და იქ მივიდა მეორე ჯომადის თვეში (აგვისტო 1123).

წ. 518 (1124) მიიცვალა დავით¹³) მეფე აბხაზთა¹⁴).

¹²) ეს ალაგი ამართლებს კლაპროტის აზრს, რომელსაც სენ-მარტენიც ეთანხმება (ტ. II გვ. 232). ქართველების ზვიპირ სიტყვაობა ამტკიცებს, რომ მეფე დავით II, აღმაშენებლად წოდებულმა, ყარაბაღის ქალაქები დაიკორაო (უეჭველია, აქ გენჯუქზედ არის საუბარი, ყარაბაღის და არანის დედა-ქალაქზედ) და აგრეთვე დარუბანდო. მ. ბროსე ამაზედ შენიშნავს: დავით აღმაშენებლის ხანგრძლივი ცხოვრების აღწერაში არსად არ არის ნათქვამი, რომ მას დარუბანდამდე მიეყვანოს თავისი ლაშქარი, არამც თუ აქვს კიდევ იგი. (იხ. journal de S.-Petersbourg) 16/28 მარტისა 1847 წ. № 205). იმის შესახებ, თუ რა გავიჭრება ადგათ დარუბანდოებს ქართველთაგან, შემდეგშიც იქნება მოყვანილი იბნ-ალათირის ცნობა.

იბნ-ალათირი სრულიად არ ეთანხმება ქართულ წყაროებს, რომელნიც განიხილა მ. ბროსემ და რომელნიც ამტკიცებენ, დავითმა გააქცია სულთან-მელიქი, შვილი ტაფარისა, რომელმაც ვერ გაბედა შემახის კედლებთან მოეცაღნა და ბრძოლა აეტეხა დავით აღმაშენებლისთვისაო.

¹³⁾ ეს ცნობა ემოწმება ანელი სამუელის სიტყვას, რომელიც ამბობს დავით II მიიცვალა 1124 წ.; ქართველთა სიტყვით, დავით აღმაშენებელი 1130 წ. მიიცვალა (სენ-მარტენი გვ. 232, 247; ბროსე. *Bulletiu Scientifique* ტ. X სვეტი 317). სხვაგან ბროსემ 1125 წ. დაადგინა (*Bulletin Historico-philologique* ტ. I 220, შენიშვნა 10). ერთი ქართული წარწერა, ბროსესაგან მოყვანილი (*Journal Asiatique* თებარვალი 1849, გვ. 184) დავით აღმაშენებლის მიცვალებას 1127 წ. მიაწერს.

¹⁴ ქართველ მეფეთა ამ წოდების შესახებ იხ. კლაპროტი *Magasin Asiatique* ტ. I გვ. 296 შენიშვნა. მგზავრობა კავკასიაში ტ. I გვ. 202 სენ მარტენი—*Mémoires* გვ. 229 და 256.

წელსა 534 (1139—1140) გენუეჰეს ქვეყანა და სხვა მარები აზერბეიჯანისა და არანისა შერყეულ იქმნა მიწის-ძვრით; მაგრამ ყველაზედ მეტი საშინელება თვით გენუეჰს მოუვიდა; ერთი ნაწილი ქალაქისა დაინგრა და ურიცხვი ხალხი იმსხვერპლა. ამბობენ, მკედართა რიცხვმა 230 ათასამდე მიატანაო, რომელთა შორის დაიღუპნენ იმ ქვეყნის მეფის კარაზონკორის ორი შვილი. მოჯაჰიდ-ედდინ-ბეჰრუზს (ტეკრიტის სიმაგრის მცველს მესაპოტამიაში) გენუეჰში სასახლე ჰქონდა, რომელიც დაინგრა და რომლის ნანგრევებში დაედუბა ურიცხვი სიმიდრე.

საჭიროა ამ ამბავს შეკადროთ სომხთათს ისტორიკოსთა კირაკოზის და ვართანის ცნობანი, რომელნიც ბროსემ დაბეჭდა (*Journal de S.-Petersbourg*). ამ ავტორთა ზირკულის სიტყვით, საქართველოს მეუკმ დიმიტრემ აიღო მიწისძვრით დაზიანებული გენუეჰ და ქალაქის გარები წაიღო. ერთი ნახევარი ამ გარისა ესლან ინახება იმერეთში, გელათის მონასტერში; Fraehn-მა შეასწავლა ეს გარი და დაბეჭდა კიდევ თავისი შრომა, რომლის შინაარსი მოყვანილია *Journal Asiatique* III რეგში, ტ. II გვ. 177—180 (იხ. იქვე 1849 წ. თებერვლის წიგნი გვ. 184 წერა ბროსესი რეინოლდში).

წელსა 548 (1153—1154) საშინელი ბრძოლა მოხდა სომხითში ქართველთა და არზენ-ერრუმის მეფის სალიკის შორის. სალიკი დამარცხებულ და დატყვევებულ იქმნა, მაგრამ ქართველებმა გაანთავისუფლეს იგი.

წელსა 550 (1155—1156) სომხთის მღვდლები დაეცნენ ანის ქალაქს, წაართვეს იგი ემირ შედლადს და მის ძმას ფადლუნს მისცეს.

წელსა 556 (1161) ბრძოლა მოხდა ქართველთა და ბენ-ერარუმის მეფის მელიქ-სალიკის შორის. სალიკი და იმის ლაშქარი დამარცხებულ იქმნენ და თვით სალიკი ტყვედ წაიყვანეს. მისი და შაჰ-ბანუ (ძველ ხელნაწერში შაჰ-ბანუან) შაჰ-არმენ-სოკმანს ჰყავდა, შვილს სოკმანის შვილის იბრაჰიმისას, ქელათის მეფეს. შაჰ-ბანუმ გაუგზავნა საქართველოს მეფეს ძვირფასი ძღვენი და სთხოვა, ჩემი ძმა გაანთავისუფლეთ და სამაგიეროდ მძევალი ინებეთ. საქართველოს მეფემ გაანთავისუფლა სალიკი, რომელიც თავის ქვეყანაში დაბრუნდა.

ესევე ამბავი მოთხრობილია სპარსულ ისტორიულ თხზულებაში „შერაფ-ნამეჰ“⁴, ესე იგი ქურთების ისტორიაში შემდეგი განსხვავებით: წ. 556 (1161) „ერზრუმ“-ის მეფემ ემირ-სეიდ-ბენ-ალი-ბენ-კასიმ ომი აუტეხა საქართველოს მეფეებს, დატყვევებულ იქმნა თითონაც და მისი ჯარის სხვა წარჩინებულნი პირნიც... და სხ.

თვესა შაბანისასა 556 (აგვისტო 1161) შეკრბნენ ქართველნი და თავიანთ მეფის წინამძღოლობით ქალაქ ანისკენ წამოვიდნენ, რომელიც არრანში მდებარეობს. ქალაქი აიღეს და ბევრი ხალხი დახოცეს. შაჰ-არმენს, სოკმანის შვილის იბრაჰიმის შვილს, მოუწოდეს ქართველების საწინააღმდეგოდ და იმანაც შეაგროვა თავისი ჯარები, რომელთაც თავისი ნებითაც დიდი ძალი ხალხი მიემხრო და გაემართა ქართველებისკენ. ქართველები დაუხვდნენ და შეებრძოლნენ. მოსლიმანნი დამარცხდნენ, უმეტესი ნაწილი მათგანი დაიღუპა და ბევრი ტყვედ ჩავარდა. შაჰ-არმენი დამარცხებული დაბრუნდა. მასთან ერთად მხოლოდ 400 მხედარი გადარჩა ცოცხალი.

იბნ-ქალდუნი ორჯერ მოგვითხრობს ქართველთაგან ანის აღებას და სოკმან I-ის დამარცხებას: პირველად სელჯუკიდების ისტორიის ერთ მუხლში, რომელსაც ეწოდება: მხედრობა ილდეგიზისა ქართველებზედ; და მეორედ კელათელ მეფეების ისტორიაში. ეს ორი ცნობა იბნ-ალათირის მოთხრობას შესანიშნავს არას უმატებს (სენმარტენი II, გვ. 240—241).

ამბავი ქართველთა და მოსლამანთა ომისა

წელსა 557 (1162) თვესა შასანისასა (ივლისი-აგვისტო) შეკრბნენ მრავალნი ქართველნი (30 ათას კაცამდე მიადწია

მათმა რიცხვმა), შემოვიდნენ მოსლიმანთა ქვეყანაში და წამოვიდნენ ქალაქ ტოვენისკენ, აზერბეიჯანში. ქალაქი აიკლეს, ათი ათასამდე მოქალაქე და ახლო-მახლო მცხოვრები მოკლეს, ქალები წარტყვევენეს; ბევრი ტყვე შეიპყრეს, კაცნი გაატიტვლეს¹⁾ და ტიტველნი და ფეხშიშველნი გაირეკეს. ჯამე და სხვა შენობები გადასწვეს. როდესაც ქართველნი თავიანთ ქვეყანაში მივიდნენ, ქალებმა უსაყვედურეს დამარცხებული ხალხის ქალებისადმი ასეთი საქციელი და უთხრეს: თქვენ აიძულეთ მოსლიმანნი ჩვენც ისევე მოგვექცენენ, როგორც თქვენ იმათ ქალებს მოექციეთო“. ამის შემდეგ ქართველებმა ტანსაცმელი მისცეს თავიანთ ტყვეებს. როდესაც შემს-ედდინ ილდეგიზმა, მეფემ აზერბეიჯანისამ, ჯებელისამ და ისფაჰანისამ, ტოვენის*) აღება გაიგო, თავისი ჯარები შეაგროვა. შაჰ-არმენი, იბნ-სოკმან-ალკოთბი—მეფე ქელათისა, ასკონსორის შვილი-მეფე მერალაჰისა და სხვა მეფენი მიემხრნენ მას. 50 ათას კაცამდე მოგროვდა მათ ლაშქარში. გაემართნენ ქართველთა ქვეყნისკენ თვესა სეფერისასა 558 (იანვარი-თებერვალი 1163), აიკლეს იგი და დაატყვევეს ქალი, კაცი, და ბავშვი. ქართველები მედგრად შეებრძოლნენ; საშინელი ომი აუტყდათ, რომელშიაც ორივე მხედრობამ დიდი მამაცობა გამოიჩინა. ომმა ერთ თვეზედ მეტი გასტანა. გამარჯვებულნი მოსლიმანები დარჩნენ; ქართველნი დაიღუპნენ ან ტყვედ იქმნენ წამოყვანილნი. მიზეზი იმათი დამარცხებისა ის იყო, რომ ერთი იმათგანი მივიდა ილდეღიზთან, ისლამი იწამა და უთხრა: „მომეცი ჯარი, რომ წინ წავუძღვე გზითა, რომელიც მე ვიცი და ქართველთ უკანიდან მოვეუარო შეუმჩნევლადო“. ილდეღიზმა დააფიცა ეს კაცი, რომ ერთგული იქნება მისი, მის წინამძღოლობით ერთი რაზმი გაგზავნა და ღლე დაუნიშნა, როდესაც იგი ქართველებს უნდა დასცემოდა. ის ღლე რომ დადგა, მოსლიმანნი შეებრძოლნენ ქართველებს და იმ დროს, როდესაც ორივე ჯარი ცხარედ იბრძოდა, ის ახლად გამაჰმადიანებული ქართველი ჩაერია თავისი რაზმით. ალლაჰ-აკბარო! დაიძახა (ღმერთი დიდია) და

*) ზემოდ ღოვენი იყო, როგორც მკითხველიც შენიშნავდა.

ქართველებს უკანიდან დაეტაკა. ქართველები აირივნენ; ბევრნი დაიხოცნენ და ბევრნი ტყვედ დარჩნენ. მოსლიმანთ აურიცხველი დავლა იშოვნეს.

რიცხვ-მრავალნი ქართველნი დარწმუნებული იყვნენ, გამარჯვება ჩვენი იქნებოა, მაგრამ ღმერთმა გაუცრუვა ეს იმედი. მოსლიმანნი დაედევნენ მათ და სამის დღის და სამის ღამის განმავლობაში ხოცეს და ატყვევეს; მერე გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ.²⁾

1) თუძცა ორივე სელთაწერში «ქაღნი» სწერია, მაგრამ ამ სიტყვების შემდეგ მიმდევარი სტრიქონებიდან ცხადად სჩანს, რომ აქ «ქაღნი» უნდა იყოს: «ქაღნი დაატიტყვეს» და სს...

2) იბნ-ალათირი არ ეთანხმება ვითომდა ორბელანთა მესტორიეს სტეფანე ორბელანს,^{*)} (სენ მარტენი ტ. II გვ. 85) და აგრეთვე ჩამჩანს. ამ მწერალთა სიტყვით, ილდეგიზი, რომელსაც ესენი ელდიგუზად იხსენიებენ, სამარცხეინოდ დამარცხებულ იქმნა ქართველთაგან «გაღა»-ს მინდორში კუკარის მხარეში. პირველი ამ ამბავს დაწვრილებით მოგვითხრობს. მაგრამ ქრონოგრაფი ახელი სამუელი, თანამედროვე ისტორიკოსი და ერთობ ნამდვილის კარგად მცოდნე, ეთანხმება იბნ-ალათირს. იმასი სიტყვით, სულთანმა სორასანი-სამ, — ამ სასულით იხსენიებს იგი არსლანს, თოგრიღის შვილს, — წამოაწია ანის კარებადე, რომელსაც ოც და ათის დღის განმავლობაში გარს ერტყა; ქვეყანა აიკლა, დამარცხა მეფე გიორგი და ნადავლით თავის ქვეყნისკენ დაბრუნდა. მიმქონდიც ეთანხმება ახელ სამუელს, რომ მარტო არსლანს ეუთონის დიდება ქართველთა დამარცხებისა: «რავი სულთანმა ორა აჯანყებული კიბრა დაამარცხა, ამობს იგი, ამბსაზთა მეფემ, რომელიც ურწმუნო სელმწიფეთა შორის ყველასე უძლიერესი იყო, რა გაიგო ათაბეგის ილდეგიზის შორს ყოფნა (იგი სულთანმა ისპაჰანში დასტოვა), წამოვიდა, რათა მოსლიმანთა სისლსი დაეღარა და მათ სარჩოს დაჰხატონებოდა. მელიქ არსლანმა... შეკრება თავისი გაფანტული ჯარები და ურწმუნოთა ქვეყნისკენ გაემართა, რომ მოსლიმანთა სარწმუნოება დაეღარა. როდესაც მართლ-მორწმუნენი

*) ბროსემ დაიმტკიცა, რომ ეს თხზულება ნაწილია სიუნიის მხარის ისტორიისა. Bulletin Scientifique, ტ. VIII სვეტი 181, ტ. IX. გვ. 253.

და კერძო-თაყვანის მცემელნი ერთმანეთს შეხედნენ, იმისთანა სისხლს ღვრა მოხდა, რომ ფოლადის გულის ზატრონიმ სმაღმაც კი ცრემლი აფრქვია; იმოდენ სისხლის ღვრაზე დაბასრული შუბის წვეტი ენაზე უარესად გაწითლდა. ბოლოს ფოლად ძლიერის ნებისამებრ მეფე ახსნათა (ლექსად) «გაიქცა, ფერ-მისდილი, აღმასის ხმლით შემინებული, როგორც განაფხულის ფოთოლი თრთის შემოდგომის ქარის წინაშე». დიდი დავლა იშოკენეს ისლამის მიფარველთ ღ ცოცხალნი და უნებელნი დაბრუნდნენ ნადავლით დატვირთულნი». (ისტორია სელჯუკიდებისა გვ. 234) ეს ცნობა მოყვანილი ჰქონდა სენ მარტენსაც, მაგრამ სრული სისწორით კი არა. მისი აზრით, მირქონდი მოგვიტორობს შამს-ედდინ-ილდღუშის ომს ქართველებთან და სომხურ ავტორებივით ამბობს, რომ ამ მხედრობაში მასთან ასლდა სულთანის სელჯუკიდებისა არსლან - შაჰი, იმის გერი. მეფეს საქართველოსას, რომელსაც იგი შეება, უწოდებს აფხაზთა მეფედ. (Mémoires ტ. II გვ. 243). მირქონდი ცოტა ჭკვეით საქართველოს მეფის მეორე ამხედრებასაც ასწერს მოსლიმანებზედ. «წ. 559 (1163—1164) ხმა გავრდა, რომ ახსნათა მეფეს სელ-ასლად შეუგროვებია თაკისი ლაშქარი და მოსლიმანებზე მოდისო. სულთანი, ათაბეგი და ემირნი შეკრბნენ ნახკევანში, რომ ახსნათა წინააღმდეგ წასულიყვნენ. ამ ქალაქში ავად გახდა ჭკელი სელმწიფე და კანდემანში გადაიყვანეს. მაგრამ ემირნი და ძლიერნი სასულმწიფოსანი განქარებით გაემართნენ მტრისკენ და მათთან ერთად ათაბეგი ილდუგიზი. რადგან ახსნათა მეფეს საჭირო ძალი არა ჰქონდა, რომ მოსლიმანებს გამაგრებოდა, გაიქცა და მთებს შეეფარა. სულთანის ლაშქარმა ცეცხლს მისცა აფხაზთა ჭკეუანა, მერე დაბრუნდა და არსლან შაჰის ბანაკს მიმართა.

ერთ სპარსულ მწერალს, რომელიც XIV საუკუნის პირველ ნახევარში სტროგობდა, შემდეგი ცნობა აქვს მოყვანილი იმ დროის ისტორიიდან, როდესაც პირველად ასტუდა მტრობა სულთან-არსლანსა და ქართველთა შორის. «არჩანის მხრით შემოკისა ახსნათა მეფე მოსლიმანთა ჭკეუანს. სულთანი აღი-არსლანი და ათაბეგი ილდუგიზი გაიდანენ მის დასახეუდრად. ბრძოლა აუტყნეს გაგის (გაგა) ცინის მიდამოში და გაიმარჯვეს. ახსნანი დაბრუნდნენ თაკიანთ

ჭკეყნაში. მოსლიმანთ მრავალი ტყვე იშოვნეს. იმ დრომდე მოსლიმანნი თავის დღეში არ შებრძოლებიან ისე მედგრად აფესხებეს და თავის დღეში არ უშოენათ იმოდენი ნადავლი. ამ გამარჯვების შედეგი ის იყო, რომ კაბანის მხარე მოსლიმანთა სულში ჩაკარდა». (სულჯუკადების ისტორია, ამოკრეფილი Tarikhi—guzideh—დან გვ. 97).

ჭამდ-ალლაჭ-მუსტოფის მოთხრობას ემოწმებთან სომხთათვის მწერალნი, კაბანის მხარის დაჭერის შესახებ მაინც, სხვაში თუ არა. მართლაც და, სენ მარტენი სწერს: სიუნიქის ოჯქის, (რომელიც არაქსის შირად მდებარეობდა), სამხრეთი ნაწილი იყო ჭამან ანუ ხან; მასვე ეწოდებოდა მე-X და XI-ს. კაბან, სმარსულად კაბან; რასაც დღეს მდებარეობდა ჭამანს ანუ ჭამანსდან-ს უწოდებენ. ამ მხარეს განატყდნენ ჭამანის გვარის შთამომავალნი მეფენი, რომელიც სომხთათვის შირველი მეფე იყო და ფარნახოსის მეფეებად იწოდებოდნენ — ერთი ზატარა ქალაქის სასკლით, რომელიც კაბანისა და ფაღქის მხარეში მდებარეობდა. ეს ზატარა სამეფო გაუქმებულ იქმნა მე-XII-ე საუკუნის დამლევს ადერბაიჯანის ათაბეგთაგან. (Mémoires ტ. I გვ. 144) სენ მარტენი სხვაგან კადვე იხსენიებს ვინმე დავითს, რომელსაც ეკუთვნოდა 1251 წ. სიუნიის სამეფო. ეს დავითი, ამობის სენ მარტენი, მეფობდა კაბანის ან ჭამანის მთებში; იქნება ფარნახოსის მეფეთა შთამომავალიც იყო, რომელნიც იმავე მხარეში მეფობდნენ და რომელთა მეფობა გაუქმებულ იქმნა აზერბაიჯანელ ათაბეგთა სულთანის ელდიგუზის ანუ ელდიღისის მიერ. (იქვე გვ. 213.) ერთ ალაგას სენ-მარტენს ჩამყანის სიტყვით მოჭყავს ელდგას სომხთათვის უბედურებათა შესახებ, შედგენილი 1299 წ. სიონის ეპისკოპოსოსის სტეფანე ორბელიანის მიერ. ეს ლექსი შეეხება სიზაგანის მეფეებს, ესე იგი სიუნიის აღმოსავლეთ ნაწილს; ამ ლექსში მოთხრობილია, რომ ბუნებრივ სიმაგრეთა წყალობით ეს მხარე ასრცი წელიწადი კადვე თავისუფლად იყო მას შემდეგ, რაც ბაგრატოიდებმა მეფობა დაკარგეს; რომ უკანასკნელი ორი მეფე იყვნენ სენექერიმ და მისი შვილი გრიგოლ, რომელთა სამეფო აკლებულ იქმნა ელდიგუზის დროს და უცხო ხალხმა — სმარსელებმა — ცაცხლს მისცეს მათი ჭკეყნა წელსა 615 (სომხთათვის წელთ-აღრიცხვისა) (1166 წ. Mémoires ტ. II გვ. 8—10).

უბრალოდ ამავე, მირკანდის მიერ 559 წ. (1163—1164) აწერულ ქ. ანის ალებას მოგვითხრობენ სომხითის მეთრორენი, ოღონდ 1163 წ. (სენ მარტენა ტ. I გვ. 113—114. იქვე გვ. 380 და 434)

ჭამდ-ალღაჭი-მიუსტოქა მოისსენიებს აგრეთვე მესამე—მის აზრით მეორე—შესევას ახსნითა მეფისას მოსლიმანთა ქვეყნებში არსლან-შაჯის ხელმწიფობის დროს. ეს მოხდა 569 წ. (1173—1174), ესე იგი იმ წელს, რომელიც მოჭევა ილდეგიზის საეკდილს. ამათთან სბრძოლველად გაემართა სულთანა და თან წაიყვანა ოჯახისა დედითურთნი ძმანი—ათაბეგნი მოჭამქედი და კიზილ-არსლანი, შვილნი ილდეგიზისა; მაგრამ შეუძლოდ გახდა და დიდი ბრძოლას არსად აუტყენია. ორი ჯარი განშორდნენ ერთმანეთს.

სომხითის და სირიის ისტორიკოსნი ამტკიცებენ წ. 1174 მეფე გიორგი III მოკიდა ანის ასალებად, აიღო იგი და თავად იკანეს უბოძა, ორბელანთა გუბარსას. (სენ მარტენი იქვე ტ. II გვ. 234). ჭამდ-ალღაჭი (სელდჯუკიდების ისტორია გვ. 102) და მირკანდი (სელჯუკიდების ისტორია გვ. 243) მოგვითხრობენ თოგრილ III მეფობის დასაწყისში, ესე იგი 1176—1177 სელახლად შესევას ქართველთა მეფისას ახერბეიჯანში და უმატებენ, რომ საქართველოს მეფე დამარცხებულ იქმნა მოჭამქედის და კიზილ-არსლანისგან, სულთანის ბიძათგან.

წ. 561 (1165—1166) ქართველები დიდი ჯარით შემოვიდნენ არრანში და გენჯეჰ-მდის მიღწიეს, ბევრი მოსლიმანი დახოცეს და მრავალი ქალი ტყვედ წაყვანეს.

წ. 599 (1202—1203) ამაზგი ქალაქ დოვენის ალებისა ქართველთაგანს)

ქართველებმა აიღეს ქალაქი დოვენი აზერბეიჯანში, აიკლეს იგი და მრავალი ხალხი ამოჰლიტეს. ეს ქალაქი და აგრეთვე მთელი აზერბეიჯანი ეკუთვნოდა ემირ აბუ-ბეკრს, ალ-ბეჰ-ლევანის შვილს. იგი სმას შეჩვეული იყო და დღე და ღამე სხვა საქმე არა ჰქონდა-რა; შეუწყვეტილად სვამდა და ყოველთვის მთვრალი იყო. სამეფოს მართვას არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა, როგორადაც არავითარ ყურადღებას არ

აქცევდა თავის ქვეშევრდომთა ყოფა-ცხოვრებას და თავის საქონელს. ყოველი ზრუნვა განედევნა თავის გულიდან და იმათ გზას დასდგომოდა, რომელთაც სმის მეტი აღარაფერი არ ეხალისებათ. ქვეშევრდომთ ხშირად მიუმართავთ და შეუტყობინებიათ მეფისთვის — იმათ მიწა-წყალში ქართველთა ნაწარდობა, რომელნიც ზედიზედ იკლებდნენ და აოხრებდნენ მათ. მაგრამ ის ისე იყო, თითქო კლდესა სთხოვენ შველასაო. იმ წელს (599) რომ ქართველები გარს შემოერტყნენ ქალაქ დოვენს, რაოდენიმე დოვენელი მკვიდრი წავიდა აბუ-ბეკრის სანახავად, რომ შველა ეთხოვნათ, მაგრამ არ შეიწყნარა. რამდენსამე მის ემირს უნდოდათ შეეშინებინათ იგი მის დაუდევრობის, დაყოვნების და უფარგის ცხოვრების შედეგებით, მაგრამ ყურიც არ ათხოვა. დიდი ხნის შემდეგ, რაკი დოვენელებს მეტი გამაგრება აღარ შეეძლოთ¹⁾, ქართველებმა საშინლადა ჯლიტეს და უკვე ნაამბობი საქმეები ჩაიდინეს. მაგრამ გამაგრდათუ არა მათი მფლობელობა, კეთილად მოექცნენ იმ მცხოვრებთ, რომელნიც ცოცხალნი გადარჩენილიყვენ. ყოვლად შემძლებელს ღმერთს თვალი ეჭირა მოსლიმანებზედ და დარაჯი და მფარველი გაუჩინა მათ სამძღვარზედ, რადგან უფრო ამ მაზრიდან იყვნენ იგინი აკლებული. ქართველებისაგან დოვენელების ხოცვის და ტყვედ-ქმნისა იმისთანა ამბები გავივით, რომ გასაგონადაც შესაზარია. ღმერთმა უკეთ იცის, რაც იქ მოხდა.

¹⁾ ძველს ხელნაწერში ეს თავი არ არის. მაგრამ იგი მოიპოვება იბნ-ალათირის თხზულებიდან ამოკრებილს ჯვაროსანთა დროის შესახებ ხელნაწერში. იბნ-ალათირისაგან ესევე ცნობა შემოკლებით მოჰყავს აბულ-ფადს (Annales, ტ. IV, გვ. 206). იბნ-ქალდუნიც მოიხსენიებს ორი სტრიქონით დოვენის აღებას (ტ. V), მაგრამ სახელების შერევით, რომელიც მე უკვე განვმარტე. (Journal Asiatique 1847 თებერვლის წიგნი გვ. 158 შენიშვნა) უზბეგს მიაწერს იმას, რაც, იბნ-ალათირის სიტყვით, მის ძმის კუთვნილია. სომხთის მესტორიე ვართანის სიტყვით (ბროსე Bulletin Scientifique, ტ. X, სვეტი 325, შენიშვნა 68), დოვენი აღებულ იქმნა 1203.

²⁾ აქ რამდენიმე სიტყვა უნდა აკლდეს ხელნაწერს.

(შემდეგი იქნება)

გურიის-სახელები

მკვანას წყნალება

III *)

ოზურგეთი.—მდებარეობა ოზურგეთისა.—საიდან დაერქვა ოზურგეთს თავისი სახელი?—ჰავე ოზურგეთისა.—სახელები.—ვაჭრობა და ვაჭრები.—ჩაცმულობა იჭაურის ვაჭრისა.—„პარასკევობა“.—მეგრული მწყემსები გურიაში.—ქალაქის ბაღი, მისი წარსული და აწმყო.—ოზურგეთი, როგორც სატახტო ქალაქი გურიელებისა.—სასახლის გალავანი.—უკანასკნელი მთავარი გურიისა და მისის ოჯახის თავგადასავალი.—გურიელთა ჩამომავალნი ოზურგეთში.—წინად სადა მდგარა მამია გურიელი?—სასახლე მისი ოზურგეთში.—მოგზაური დიუბუა დე მონპერო ოზურგეთში.—ბოტანიკი სოვიჩი.—აწინდელი სახე მთავრის სასახლისა.—ეკლესიები.—გურული კილო გალობისა.—ღვაწლი ფილ. ქორიძისა.—სასტუმრო გურიის დედა-ქალაქისა.—მცხოვრებთა რიცხვი.—ვინაობა მცხოვრებთა.—ქართველი კათოლიკენი ოზურგეთში.—„დრუჟინა“.—მიცვალეულთა პარვა.

აჰა, ესეც კოპწია გურიის დედა-ქალაქიცა! ადამიანის ყუ-რაღლებას იპყრობს თავდაპირველად ის უხვი მწვანე სამოსელი, რომელშიაც გახვეულია ოზურგეთი. ასე ბრძანებთ, შეცდომით ტყეში შევედი, სადაც შეცდომითვე სახლებია აშენებულიო. საშუალო ტანის ქუჩებს აქეთ-იქით მხარეზე ჩარიგებული აქვს სხვა-და-სხვა სიდიდის ხეები, ზოგი—ადამიანის ხელით დარგული, ზოგიც თავისით ამოსული.

ხამი კაცი ვერ დაიჯერებს, თუ ეს ქალაქია და არა სააგა-რაკო ადგილი. ყველა ხალვათადა სცხოვრობს. ყოველს მოქალაქეს ეზოდ შემოკავებული აქვს ერთიდან ორ დღიურამდე და

*) იხ. „მოამბე“ № XI.

ამ შემოკავებულ სამოსახლოში ყველაფერია: ხეხილიც, ჩრდილობელი ხეებიცა, ბოსტანიც, საბალახოცა, საქონლისა ღ ფრთოსანთათვის საკმაო ადგილიცა; თითქმის ყველგანაა: უზარ-მაზარი ვაშლი, მსხალი, კომში, ბალი, ბროწეული, ლეღვი, უშველებელი თხმელები, რომლებზედაც გაშვებულია ვაზები — ნაქებ ჩხავრისა არ გეგონოსთ, არა, „ადესისა“. ყვაილებში, არ ვიცით, რისთვის, ყველას *Rosa Syrica*-ს ბუჩქები სჭარბობს. აქა-იქ ხედავთ ბავშვებს, რომლებიც ხეების კენწეროს მოჰქცევიან და პეშვით იყრიან პირში მოკრეფილ ხილსა, — ნამდვილი სოფელი წარმოგიდგებათ! ხეების მწვანე სამოსლიდან, თითქმის ყოველ ეზოში, თითქო მოხუცის თეთრად გადაპენტლი წვერიაო, მკათოდ გამოსჩანს $\frac{1}{4}$ გოჯის სიბრტყე და ორ-სამ ადლის სიგრძე ბურბუშელებიანი ერთ-ორ მხარის სიგრძე ჯოხები. ეს გახლავსთ „ჩიჩილაკი“, რომელსაც ყოველ ახალ წელიწადს აკეთებენ გურულის ოჯახში (როგორც სამეგრელოში); „კალანდას“ ამ ჩიჩილაკით უკვლევენ ოჯახს და მერე ხეზე გაიტანენ, სადაც მეორე კალანდამდე რჩება.

შორიდან სახურავებს, და ისიც მალალ სახლებისას, თუ დაინახავს კაცი ამ (კამდე ამართულ ხეებს შორის! მშვენიერი წიწვიანი ხეები იყო თურმე ჩარიგებული აქაურ ორპირად ჩამწკრივებულ დუქნების წინ. ზამთარ-ზაფხულ ამწვანებული ყოფილა აქაურობა. მაგრამ ხორველობის დროს (1892 წ.) სულ ერთიანად აუჩხნიათ, ხორველას გააჩენსო (?). ახლა აქა-იქ არის დარჩენილი ობლად, თითო-ოროლა დახაშობებული წყავი, ისიც სოფლიდან ჩამოსულების ცხენების მისაბმელად.

ერთი პატარა მდინარე, ბაზრის წყალად წოდებული, ქალაქს სიგრძე-სივანეხედა რწყავს. ყველა დუქანს წინ წყალი ჩაუდის და თან მიაქვს ყოველგვარი უსუფთაობა ქალაქისა. მერე ჩაუვლის ქალაქის საყასბოს და უერთდება მდ. ბუჯჯს. ბაზრის-წყალის შემწვობით შესაძლებელია კაცმა იდეალური სისუფთავე დაიცვას. მართლაც და, ოზურგეთს თამამად შეუძლია სხვა ჩვენს პროვინციალურს დაბა-ქალაქებთან თავი მოიწონოს თვისის სისუფთავეთა. ზაფხულობით აქაურს ქუჩებზე მტვერს ვერა ნახავთ, არც ავღარში იცის მაინცა და მაინც დიდი ტალახი.

ოზურგეთის მთა-გორიანი მდებარეობა აქვს. ერთს წერტილს ისეთს ვერა ნახავთ, რომ იქიდან შეიძლებოდეს მთელს ქალაქს მიმოავლოთ თვალი. სამხრეთ-დასავლეთით მოსჩანს აჭარა-გურის მთა, მდიდარის ტყეებით შემოსილი, ჩრდილოეთით — კავკასიის ქედი. დასავლეთიდან აღმოსავლეთ-სამხრეთისკენ მთა-გორები იწყება ვიდრე აჭარის მთებამდე.

ამბობენ, ოსმალოს ჯარი ძველს დროში ოზურგეთამდე თუ მოატანდა, ამას იქით კი სიარული არ შეეძლო, რადგან გურულებს ამ ადგილას ზურგი ყოველთვის მაგრად ჰქონდათო, მტერი ვერას აკლებდათო. ამ ნაამბობის შემდეგ უფრო საფუძველი ეძლევა თვით მეგრულ ახელწოდებას ამ ქალაქისას. პრეფიქსი **ო**, რომელიც ემატება სიტყვას თავში, უდრის ქართულს **სა**-ს, მაგალითად მეგრული **ო**-სიმიინდე — ქართული **სა**-სიმიინდე, **ო**-შურეთი — **სა**-სულეთი (საიქიო) და სხვ. აგრეთვე **ო**-ზურგეთი იგივე **სა**-ზურგეთია. ამ აზრისაა ოზურგეთის სახელწოდების შესახებ ბ-ნი მ. ჯანაშვილიცა.

ჰავა აქ ნესტიანია. ხშირი წვიმაც იცის, თუ ერთი ჰირი მოიხსნა ცამ, მერე გადადება არ მოაგონდება. სინესტის შიშით ქვეთკირის სახლებს აქ იშვიათად აშენებენ. უფროსერთი აქაური სახლი ფიცრისაა. კედლებს გარშემოკრული აქვსთ სიმაღლეზედ თხელი ლამფები, ლურჯად შეღებილი, რაიცა თავისებურს ელფერს აძლევს აქაურს სახლებსა. იშვიათად შეხვდებით აგრეთვე ორ-სართულიანს სახლებსა, — თითქმის ყველას ერთ-სართულიანი ოდები უდგასთ, გადახურული კრამიტით, ან, როგორც აქ ეძახიან, „ქერაბინით“, რომელსაც გურიშივე, სოფ. აკეთში, აკეთებენ. აქაურ სახლის საძირკველი ადლ-ნახევარის სიმაღლეზედა დგას, დედამიწიდან აშორებული.

ამ გვარად ნიადაგს აშორებულ სახლს ტენი არ ეკარება, კედლები მშრალად ენახება. ზამთარში ცივა ასეთს სახლებში, ქარს შემოსვლა არ უჭირდება. ბუხარი მარტო იმის ახლო მიმჯდარს თუ გაუთბობს წინა ტანს, ზურგი კი ისევე ყინულივითა რჩება.

დუქნები აქაური ორ რიგად არის ჩამწყკრივებული, ქალაქის შუა ალაგას, ეგრედ წოდებულის ბაზრის-წყალის მარჯვენა

მხარეს. შენობები დუქნებისა სულ ქვეტკირისაა. ამ ჩვიდმეტის წლის წინად კი სულ ხის დუქნები ყოფილა აქა. ერთს მშვენიერს დღეს ოზურგეთს ცეცხლი გასჩენია და ერთს ღამეში თავიდან ბოლომდე გადაბუგულა აქაური დუქნები. მას აქედ ხალხი დაშინებულა და ხის დუქანი აქ არავის დაუდგამს.

ვაჭრობა სულ გურულების ხელშია. მათს შორის ორი ლაზიცი ურევია. მეთვრამეტე საუკუნეში, როგორც ბატონიშვილი ვახუშტი მოგვითხრობს თავისს „საქართველოს დეოღრაფიაში“, ოზურგეთში ურია-სომხებიც ყოფილან ვაჭრებად. პლატონ იოსელიანიც ამბობს „საქართველოს ქალაქების აღწერაში“, რომ ოზურგეთის მკვიდრთა უმეტესობას ურიები და სომხები შეადგენენ (*). არ ვიცი, ამ საუკუნის დასაწყისში იყვნენ თუ არა ოზურგეთში სომხები და ურიები, მაგრამ 1850 წელს კი, როცა პატივცემულმა ისტორიკოსმა შეადგინა თავისი წიგნი („საქართველოს ქალაქების აღწერა“), ოზურგეთში რომ არც სომეხი იყო და აღარც ურია—ეს ექვს გარეშეა. ამას მოწმობენ თვით დროული კაცები, ოზურგეთის მკვიდრნი. სხვა არა იყოს—რა, 1850 წელს ოზურგეთში მართლა ურიები და სომხები რომ ყოფილიყვნენ ყველაზე მეტნი, ამ ორმოცის წლის განმავლობაში ისე როგორ გაიფანტნენ, რომ ერთიც არ დარჩა მათგანი? ასეა თუ ისე, ამ ორის ეროვნებისა არც ვაქარია ვინმე და არც მოსახლე ოზურგეთში; ორისავე ერის წარმომადგენელთ, თუ კი როდისმე იყვნენ ოზურგეთში, ახლა კვალ-წმინდად ამოუკვეთნიათ ფეხი აქედან. უცხო თესლის ვაჭარს გურულები თავიანთს შორის არ ამოგინებენ. ამ შემთხვევაში ძალიანა ჰგვანან გურულები მეგრელებსა და იმერლებსა. ხელობაც ყოველგვარი სულ გურულების ხელშია. ზეინკალი, მეწაღე, მეთუნუქე, მეშუშე, კალატოზი, დურგალი, ხურო, ხარაზი, მჭედელი, მღებარი, ყასაბიცი კი,—სულ გურულები არიან.

დიდი ხანი კი არ არის, რაც გურულებს ვაჭრობისათვის ხელი მოუკიდნიათ. ამ ოც და ათ, ორმოცის წლის წინად ერთს

* იხ. პლატონ იოსელიანის შედგენილი წიგნი, რუსულად გამოცემული: „წინანდელი და აწინდელი ქალაქები საქართველოსი“, გ.გ. 58 და 50.

გურულისა ც ვერა ნახავდით თურმე ვაჭარს ოზურგეთში. მთელი ვაჭრობა ხელში ჰქონიათ ლაზებს. იმდროინდელი კომერსანტები ყოფილან ქართველი-კათოლიკე თუმანიშვილებიცა, რომლებიც დღესაც სცხოვრობენ ოზურგეთში, მხოლოდ არა ვაჭრობენ, არამედ მოქალაქეებად ირიცხებიან. მაშინ გურულებს სირცხვილად მიაჩნდათ ვაჭრობა. არც გული მიუწევდათ, ამიტომ რომ კანონი არ არსებობდა მშვიდობიანის ცხოვრების მფარველი, ძალ-კომრეობა იყო გამეფებული. ბატონს შეეძლო თვის ყმა-ვაჭრისათვის ყველაფერი წაერთნია. თუ ერთი-ორი ვინმე გულს არ იტებდა და მანც ვაჭრობდა, უეჭველად თოფ-იარაღში უნდა მჯდარიყო. კბილით ეჭირა ვაჭარს საქონელიცა და სიცოცხლაცა. გარეშე მტერიცა და შინაური უსაქმური მებატონეც ვაჭარსა და ფულიანს ემტერებოდა, ასე რომ ათასგვარ შემთხვევაზე იყო დამოკიდებული ვაჭრის ბედი. როგორც მოგვხსენებათ, ასეთს პირობებში ვაჭრობა ველარა ბოგინობს, უფრთხის ასეთს პირობებსა. ხოლო როცა მშვიდობიანობა ჩამოვარდა, რაკი პატივი დაედო სხვის საკუთრებას, ძველებური, ბატონ-ყმური შეხედულება მოისპო, გურულმა არამც თუ მსწრაფლად შეითვისა საიდუმლოება ვაჭრობისა, არამედ ისეთი უნარი და შნო გამოიჩინა, რომ სხვას, მაზე ადრე სავაჭრო სარბიელზე გამოსულს, გადააჭარბა, წინ გაუსწრო და იქამდე მიიყვანა საქმე, რომ თავისი მეტოქე იძულებულ-ჰყო აბარგებულიყო, გასცლოდა. ახლა გურულს ვაჭარს არამარტო ოზურგეთში შეხედებით, არამედ საქართველოს სხვა ქალაქებში და თვით რუსეთშიაც. თან, წინდახედულისა, ანგარიშიანისა და გაბედულის ვაჭრის სახელიცა აქვს განთქმული.

აქაური ვაჭრები ქართულად არიან ჩაცმულნი, ათასში ერთი თუ ატარებს ევროპულს ტანისამოსს. მაგრამ ისე კი აცვიანთ, რომ მაშინადვე შეატყობთ, რომელ კლასს ეკუთვნიან მოქალაქეთა. აი ჩაცმულობაც დარბაისელ ვაჭრისა: შალის ან მაუდის ჩოხა კოჭებზედა სცემს, ვერცხლის ქამარი არტყია უსატევროდ, ვერცხლისავე საათი ჰკიდია გრძელ ძეწკვიანი, შარვლის ტოტები წაღებზე გადმოშვებული აქვს, თავთ ხურაფს, თუ

ზაფხულია, ქილოფის ქუდი და, დასასრულ, ხელთ უჭირავს ქარვისა ან გიშრის კრიალოსანი. აი გარეგანი სახე აქაურის ვაჭრისა. ზამთარში ამ ტანისამოსს უმატებს პალტოს, რომლის ქვეშიდან ჩოხის ტოტები ურცხვად გამოიყურება, და მხრებზედ წამოსხმული აქვს პლედი. გურულ ვაჭარს ჩაცმულობაში ძალიანა ჰგვანან მისი ძმები—მეგრელები და იმერლები.

პარასკევობით ბაზრობა ანუ, როგორც აქ ეძახიან, „პარასკეობა“ იციან. გარშემო სოფლებიდან შემოაქვსთ გასასყიდად ყოველგვარი ნაწარმოები სოფლისა: ხილი, მწვანილი, ფრთოსანი, ოთხფეხი სხვა-და-სხვა ნაქსოვები როგორც აბრეშუმისა, ისე მატყლისა, თიხის ქურქელი, ქვევრები, კოკები, დოქები, მქადის საცხოობი კეცები. ბაზარშივე გამოაქვსთ გათლილი ფიცრები. სხვათა შორის, დიდძალი შემოაქვთ ურთხლის ფიცრები, თითო კარგა მორდილი ფიცარი ექვს აბაზად იყიდება ხოლმე. აბა კარგი საყურებელი მაშინაა, როცა მილეთის ხალხი ბუზივით ირედა! სხაპა-სხუპით ლაპარაკი, მარდი მიხვრა-მოხვრა—სიცოცხლე სდულს და გადმოდის!.... თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი გაცება, როცა ასეთს ხალხში მძიმე, კამეჩ. ავანი, მხარ-ბეჭიანი ჯვარელი*) შემხვდა!... ქუქყიანი იყო, სპეციფიკური სუნის ასლიოდა ბოსლისა. წინ ედგა სულგუნებით**) სავესე გურული გორიცა.

საკვირველი კონტრასტი იყო ამ მთის შეილსა და გურიის მკვიდრთა შორის! რამდენად მეორენი სწრაფნი იყვნენ როგორც ქცევასა, ისე ლაპარაკში, იმდენად აუჩქარებელი იყო პირველი. ასე ბრძანებლით, სადმე ცეცხლი უკიღია და იქ მიეშურებიანო; ბუზივით ეხვევიან, ევაჭრებიან, სეტყვისავით აყრიან სიტყვებსა, ის კი ქანდაკებასავითა დგას, გორიცასთვის ხელი დაუვლია და გაიძახის:

— ორი—სამი შაური, პარტენი.

ვკითხე მისებურად სადაურობა, გვარი, სადმეყოფობა.

*) ჯვარი—სოფელია ზუგდიდის მაზრაში. ამ სოფლის მცხოვრებნი მწყემსები არიან. ტუტუციის ხალხის სახელიცა აქვსთ.

**) სულგუნი—მეგრული ყველია, მრგვლად და პრტყლად გადაზედილი.

პირველად თიჯო გაუკვირდა მეგრულის გაგონება, მაგრამ რამ მერე თამამად მიზასუხა:

— კვარცხელია ვორექ, ჯვარული (კვარცხელია ვარ, ჯვარელი).

— ამ სიშორეზე რად გადმოხვეწილხარ?

— რად, ბატონო, და ჯოგი გვყავს გურიაში, — მიზასუხა ზღაზენით მთის შვილმა, — ჩვენით უდგათ სული გურულებს: ჩვენ რომ არ მოვდიოდეთ სამეგრელოდან, მთელი გურია უყველოდ დარჩებოდა. ჩვენს მეტს აქ არავის ჰყავს საქონელი. მთებში ზაფხულობით სულ ჩვენი, მეგრელების, საქონელი ბალახობს. აქაურს კაცს სირცხვილად მიაჩნია მწყემსობა; თუ ჯოგს გაჰყვა, მისი აზრით, თავი მოექრება. იმასა რჩეობენ, ყველი იყიდონ ჩვენგან, ვინემ თვითონ გაიჩინონ საქონელი. თაკილობენ, მეჯოგე როგორ უნდა გავხდეთ ერთ სულუგუნისაო?! შენ ვილა ხარ? — ფამილიარულადა მკითხა ბოლოს მწყემსმა.

როგორც შევიძელ, დაფუკმაყოფილე ცნობისმოყვარეობა.

ბალი იმ აზრით, რა აზრითაც სხვაგანა აქვსთ წარმოდგენილი, ოზურგეთში არ არის. თუმცა აქაური ნიადაგი და ჰაერი ხელს უწყობს ყოველგვარს უმაღლესს კულტურას. ყველას საკუთარი ეზო აქვს, იქა აქვს გაშენებული ხეხილი, უბრალო ხეებიც უდგას, როგორც მაგალითად თხმელა ან ხურმა და მორჩა! ისეთი ბალი კი, რომელსაც მართლა კულტურა ეტყობა, ერთია ოზურგეთში. ეს გახლავსთ აქაურის მკვიდრის ი. თუმანიშვილისა. ამ ბალის ხეხილებსაც, მოსართავ მცენარესაც მოსიყვარულე და მცოდნე პატრონის ხელი ატყვია.

არის ოზურგეთში ეგრედ-წოდებული ქალაქის ბალი, როგორც ამბობენ, კავკასიის მთავარმართებელის თ. ვორონცოვის დროს 1845—1847 წლებში გაშენებული. ადრე ეს ბალი მდიდარი ყოფილა სხვა-და-სხვა ძვირფას მცენარეებით. შესანიშნავია ეს ბალი იმათაც, რომ აქ პირველად დაარგვევინა თ. ვორონცოვმა ქ. ადესიდან გამოწერილი ვაზი „იზაბელის“ ჯიშისა, რომელსაც მერე „ადესა“ დაერქვა, ალბად იმიტომ, რომ ქ. ადესიდან

მოუტანიათ. მერე მთელს გურიაში გავრცელებულა ეს ციხე. გარნა დღეს კი ძველის დიდების მოსაგონებლად ამ ბაღში სამიოდ ქადარი დგას, ერთი ფიჭვი და სამიც *Cunninghamia lanceolata* (ურთხელის მსგავსი ხეა) და სხვა უბრალო ხეები და მსხალი. ამ ხეებს შემთხვევითი ხასიათი აქვს დღეს, კაცი ძნელად წარმოიდგენს, რომ ოდესმე აქაურობა უკეთესს დღეში იყოვო. რუს-ოსმალოს ომის დროს შიგა მდგარა ჯარი და ხეები უწყალოდ უჩხენიათ. მერე უპატრონოდ დარჩენილ ქალაქის პატრონთ (დებუტატებს) თვითონ ბაღის ადგილის გაყიდვისათვის მიუყვიათ ხელი. კვადრატული მხარი ხუთ შაურად თურმე იყიდებოდა. ახლაც გიჩვენებენ აქაურნი ძველის ბაღის ქადრებს კერძო მეპატრონეთა ეზოებში, აწინდელის ბაღის სამხრეთ მხარეს. იმ ბაღისაგან, რომელსაც ადრე $\frac{1}{2}$ ოთხკუთხი ვერსი ჰქონია სიგრცე, ახლა 5—6 დღიური თუ-ღაა დარჩენილი.

ამ ბაღში ორი შენობაა ხისა. ერთს მათგანში ზაფხულობით ქალაქის კლუბი გადმოაქვსთ. ბაღის ადგილზევეა ოზურგეთის საქალებო სასწავლებელი. თვითმმართველობა ქალაქისა ცდილობს, რამდენადაც შეძლება ნებას აძლევს, ამ ბაღს ცოტა რიგიანი სახე მისცეს და მართლა ბაღს დაამსგავსოს, რომ ერთს დროს მაინც ოზურგელებს ერთი საზოგადო თავშესაფარებელი ადგილი ჰქონდესთ ზაფხულობით.

ოზურგეთი გურიის მთავართა ანუ გურიელების სატახტო ქალაქი ყოფილა. იხსენიებს ოზურგეთს ბატონიშვილი ვახუშტი: „ოზურგეთი არის სასახლე დიდშენი, და კეთილ-პალატოვანი გურიელისა“ *). ბატონიშვილ ვახუშტამდე ერთის საუკუნით ადრე ოზურგეთი მოხსენებულია აგრეთვე გურიელის ქაიხოსრო I სიგელში, აქის წმ. გიორგის ეკკლესიისდა მიცემულში: „მას ეამსა, ოდეს თქვენს (აქის მთავარმოწამის წმ. გიორგის) საყდარს სიმაგრეშიდ ვიყავით, გამოგვიზახა დადიანმან ვამეხმა, თავს დასასხმელი დიდი ლაშქარი იმერელნი, ოდიშარნი, შარვაშიძე, ჩვენი საპატოო კაცებიც თან ახლდნენ. მო-

*) ბატონიშვილი ვახუშტი: „დღოლრაფიული აღწერა საქართველოსა“, გვ. 416.

გვიხდნენ და შუა გურია დაარბიეს და შენს მეტი ღონე აღიარა მქონდა და შიგ თქვენს ტაძარშიდ შევიკახმეთ, მოვედით ოზურგეთს, სასახლეში გამაგრდნენ ისინი*^{*)}. ეს ქალაქი ძველის-ძველი არ უნდა იყოს, ყოველსავე შემთხვევაში, ოზურგეთის სიძველეს დღეს არაფერი ჰმარწმობს. ერთად-ერთი ქვით-კირის გალავანი-ღაა დარჩენილი, ქალაქის ბალის გვერდით, ისიც სანახევროდ დანგრეული. შიგ მოთავსებულია სამ-სართულიანი ქვითკირის შენობა — ადგილობრივის „დრუჟინის“ ბინა. ეს გალავანიც გურიის უკანასკნელის მთავრის მამია V-ის დროს არის ნაშენები, 1812—1814 წლებში. შემდეგი ამბავი გადმოცეს ამ გალავნის შესახებ: მის ასაშენებლად გურიელს მოუწვევია ერთი კალატოზი ბერძენი, უბრძანებია, ჩემს სასახლეს გალავანი შემოაფლე და თუთხმეტს თუმანს მოგცემო. რა თქმა უნდა, ეს სასყიდელი ჩვენ ძალიან მცირედ გვეჩვენება, რადგან თუთხმეტ თუმნად ერთ-თვალიანს ქოხსაც ვერ გააშენებს კაცი ახლანდელს დროში. მაგრამ ფული მაშინ ძვირი ყოფილა და ბერძენიც დათანხმებულია. როცა გალავანი მოუსრულებია, გურიელს მოურავისათვის უბრძანებია, მიეცი თუთხმეტი თუმანო. ხარბს მოურავს, არც უციებია, არც უცხელებია, წაუყვანია კალატოზი ბერძენი ტყეში და დაუბრჩვია, რა არის, მისი მისაცემი ფული მე დამრჩესო. რა თქმა უნდა, მთავრისათვის მოუხსენებია, ფული სრულად გადავეცი ბერძენს თქვენის ბრძანების თანახმად და ვავისტუმრო.

გურიის უკანასკნელი მთავარი იყო გურიელი მამია V, რომელიც სცხოვრობდა ოზურგეთში. 1810 წელს მამიამ აღიარა რუსეთის სუზერენიტეტი. 1826 წელს 20 ნოემბერს მამია გარდაიცვალა და დარჩა მცირე-წლოვანი ქალი ეკა, (ეკატერინე) 12 წლისა, შემდეგ ლევან ჩიჩუას მეუღლე და ვაჟი — დავითი, 6 წლისა. რუსის მთავრობამ რეგენტობა ჩააბარა მამია გურიელის ქვრივს მეუღლეს სოფიოს. დედოფალი კმაყოფილი არ იყო რუსეთისა: — რა უნდა, რომ ჩემის ქვეყნის საქმეებში

^{)} იხ. დ. ბაქრაძის შრომა, რუსულს ენაზე დაბეჭდილი: «არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიისა და აჭარაში», გვ. 192.

მოუტანიათ. მერე მთელს გურიაში გავრცელებულა ეს ვახუშტი გარნა დღეს კი ძველის დიდების მოსაგონებლად ამ ბაღში სამიოდ ჭადარი დგას, ერთი ფიჭვი და სამიც *Cunninghamia lanceolata* (ურთხელის მსგავსი ხეა) და სხვა უბრალო ხეები და მსხალი. ამ ხეებს შემთხვევითი ხასიათი აქვს დღეს, კაცი ძნელად წარმოიდგენს, რომ ოდესმე აქაურობა უკეთესს დღეში იყოვო. რუს-ოსმალოს ომის დროს შიგა მდგარა ჯარი და ხეები უწყალოდ უჩენნიათ. მერე უბატრონოდ დარჩენილ ქალაქის ბატრონთ (დებუტატებს) თვითონ ბაღის ადგილის გაყიდვისათვის მიუყვიათ ხელი. კვადრატული მხარი ხუთ შაურად თურმე იყიდებოდა. ახლაც გიჩვენებენ აქაურნი ძველის ბაღის ქადრებს კერძო მეპატრონეთა ეზოებში, აწინდელის ბაღის სამხრეთ მხარეს. იმ ბაღისაგან, რომელსაც ადრე $\frac{1}{2}$ ოთხკუთხი ვერსი ჰქონია სივრცე, ახლა 5 — დღიური თუ-ღაა დარჩენილი.

ამ ბაღში ორი შენობაა ხისა. ერთს მათგანში ზაფხულობით ქალაქის კლუბი გადმოაქვსთ. ბაღის ადგილზევეა ოზურგეთის საქალბო სასწავლებელი. თვითმმართველობა ქალაქისა ცდილობს, რამდენადაც შეძლება ნებას აძლევს, ამ ბაღს ცოტა რიგიანი სახე მისცეს და მართლა ბაღს დაამსგავსოს, რომ ერთს დროს მიინტე ოზურგელებს ერთი საზოგადო თავშესაფარებელი ადგილი ჰქონდესთ ზაფხულობით.

ოზურგეთი გურიის მთავართა ანუ გურიელების სატახტო ქალაქი ყოფილა. იხსენიებს ოზურგეთს ბატონიშვილი ვახუშტი: „ოზურგეთი არის სასახლე დიდშენი, და კეთილ-პალატოვანი გურიელისა“ *). ბატონიშვილ ვახუშტამდე ერთის საუკუნით ადრე ოზურგეთი მოხსენებულა აგრეთვე გურიელის ქაიხოსრო I სიგელში, აქის წმ. გიორგის ეკლესიისდა მიცემულში: „მას ჟამსა, ოდეს თქვენს (აქის მთავარმოწამის წმ. გიორგის) საყდარს სიმაგრეშიდ ვიყავით, გამოგვიზახა დადიანმან ვამეხმა, თავს დასასხმელი დიდი ლაშქარი იმერელნი, ოდიშარნი, შარვაშიძე, ჩვენი საპატიო კაცებიც თან ახლდნენ. მო-

*) ბატონიშვილი ვახუშტი: „დოლორათიული აღწერა საქართველოსა“, გვ. 416.

გვიხდნენ და შუა გურია დაარბიეს და შენს მეტი ღონე აღი-
რა მქონდა და შიგ თქვენს ტაძარშიდ შევიკახმეთ, მოვედით
ოზურგეთს, სასახლეში გამაგრდნენ ისინი**). ეს ქალაქი ძვე-
ლის-ძველი არ უნდა იყოს, ყოველსავე შემთხვევაში, ოზურ-
გეთის სიძველეს დღეს არაფერი ჰმაწმობს. ერთად-ერთი ქვით-
კირის გალავანი-ღაა დარჩენილი, ქალაქის ბაღის გვერდით,
ისიც სანახევროდ დანგრეული. შიგ მოთავსებულია სამ-სართუ-
ლიანი ქვითკირის შენობა — ადგილობრივის „დრუჟინის“ ბინა.
ეს გალავანიც გურიის უკანასკნელის მთავრის მამია V-ის დროს
არის ნაშენები, 1812—1814 წლებში. შემდეგი ამბავი გადმო-
მცეს ამ გალავნის შესახებ: მის ასაშენებლად გურიელს მოუ-
წვევია ერთი კალატოზი ბერძენი, უბრძანებია, ჩემს სასახლეს
გალავანი შემოავლევ და თუთხმეტს თუმანს მოგცემო. რა თქმა
უნდა, ეს სასყიდელი ჩვენ ძალიან მცირედ გვეჩვენება, რად-
გან თუთხმეტ თუმნად ერთ-თვალთანს ქოხსაც ვერ გააშენებს
კაცი ახლანდელს დროში. მაგრამ ფული მაშინ ძვირი ყოფი-
ლა და ბერძენიც დათანხმებულა. როცა გალავანი მოუსრულე-
ბია, გურიელს მოურავისათვის უბრძანებია, მიეცი თუთხმეტი
თუმანო. ხარბს მოურავს, არც უციებია, არც უცხელებია,
წაუყვანია კალატოზი ბერძენი ტყეში და დაუხრჩვია, რა არის,
მისი მისაცემი ფული მე დამრჩესო. რა თქმა უნდა, მთავრისა-
თვის მოუხსნებია, ფული სრულად გადავეცი ბერძენს თქვე-
ნის ბრძანების თანახმად და გავისტუმრო.

გურიის უკანასკნელი მთავარი იყო გურიელი მამია V,
რომელიც სცხოვრობდა ოზურგეთში. 1810 წელს მამიამ აღია-
რა რუსეთის სუზერენიტეტი. 1826 წელს 20 ნოემბერს მამია
გარდაიცვალა და დარჩა მცირე-წლოვანი ქალი ეკა, (ეკატერი-
ნე) 12 წლისა, შემდეგ ლევან ჩიჩუას მეუღლე და ვაჟი — და-
ვითი, 6 წლისა. რუსის მთავრობამ რეგენტობა ჩააბარა მამია
გურიელის ქვრივს მეუღლეს სოფიას. დედოფალი კმაყოფილი
არ იყო რუსეთისა: — რა უნდა, რომ ჩემის ქვეყნის საქმეებში

*) იხ. დ. ბაქრაძის შრომა, რუსულს ენაზე დაბეჭდილი; «არქეოლოგიური
მოგზაურობა გურიაში და აჭარაში», გვ. 192.

ერევაო? გადასწყვიტა მომხრე ეშოვნა და რუსეთის ბატონი ბისათვის თავი დაედწია. ამ აზრით 1828 წელს დედოფალი სოფიო ივლიტო ოსმალეთში, თან წაიყვანა თავისი შვილებიცა და მრავალნი დიდებულნი და ერთგულნი. მაგრამ გულისნადები ვერ აუსრულდა. 1829 წელს დედოფალი ანატოლიაში გარდაიცვალა. ბოლოს, 1833 წელს, სამშობლოში დაბრუნდნენ მთავრის შვილები. დავითი ჯერ პეტერბურგში სწავლობდა საპაეო კორპუსში და მერე დაღისტანში ერთის ომის დროს მოკლულ იქმნა.

ამ ჟამად ოზურგეთში მხოლოდ სამი ოჯახობა-ლაა გურიელების გვაროვნობისა: 1) ქაიხოსრო მალაქიას ძის გურიელის მემკვიდრენი ეკატერინე ზე მარიამ, (თ. დ. გუგუნაევაზე გათხოვილი); 2) კოსტანტინე (კოწია) მალაქიას ძე გურიელი და მისი ორი ასული ელენე და ნინო და 3) იესე გიორგის ძე გურიელის ძენი ლევანი, გიორგი და ვლადიმერ (ტუტუღია). აქ მოხსენებული ქაიხოსრო, კოსტანტინე და იესე გურიელები გურიის უკანასკნელს მთავარს ბიძაშვილის შვილებადა ხვდებიან.

სწორედ იმ ვალავანში, სადაც ახლა „დრუჟინა“ დგას, მამია გურიელს თავის სიცოცხლეში მშვენიერი სასახლე აუშენებია. უწინ კი სოფ. უჩხუბს (დუბაზუის საზოგადოებაში) სცხოვრობდა თურმე. ის ადგილი, სადაც პირველი სასახლე მდგარა, ახლა შეძენილი აქვს გლეხს ჭანუკვაძეს. როცა რუსეთი საბოლოოდ დაპატრონებია გურიასა, ეს სასახლე საშინლად გაოხრებული ყოფილა, დიდი შეკეთება სდომებია. დიუბუა დე მონპეროსაც უნახავს ეს სასახლე თვისის მოგზაურობის დროს. „დღეს აქა-იქა აქვს სახურავი, — ამბობს ფრანგების მოგზაური ამ სასახლის შესახებ, — ქერ-იატაკი დაღობობია; ყველაფერი გაოხრდა. გვერდით რუსის მოხელეთ საცოდავი ქოხები გაუკეთებიათ, ხოლო ამ საუცხოვო შენობისა აჩრდილი-და დარჩა. ვალავანი, აბანო, ფანჩატურები, სასახლეს რომ ერთყა, — უკეთეს მდგომარეობაში არ არის*).

*) იხ. Dubois de Montpereux „Voyage autour du Caucase“, tome III, p.p. 98—99.

ოზურგეთში დიუბუა დე მონპერო იმ ოთახში მდებარე სადაც დაულალავი ბოტანიტი, გულმოდგინე მშრომელი მეცნიერებისა—სოვიჩი ავადმყოფი წოლილა. გურიის ფლორის მკვლევარი აქარის მთებზე მუშაობდა თურმე, 8 დღის განმავლობაში მარტო პური, ყველი და ჩაი ჰქონია საზრდოდ. თან, წვიმიანი დარიც შესწრობია. ბარად უკვე გაცივებული ჩამოსულა. ოზურგეთში რომ მოსულა, დამშეული, ხარბად სძვებოდა საქმელსა ამდენის მარხულობის შემდეგ. წასადილევს გაუფენია ნაპოვნი მცენარეები მთავრის სასახლის უშველებელს დარბაზში, რომელიც მისთვის დაუთმიათ. ამასობაში ავადმყოფობაც მოერია და გარინდებული, მძინარესავით დაეცა თურმე მცენარეებს. ავადმყოფობა სახადად გადაექცა. მაიორს ჭილაშვილს (ჩვენის ნეტარხსენებულის მიმულიშვილის დიმიტრი ყიფიანის სიმამრს), რომელიც მაშინ ოზურგეთში იყო რუსის მთავრობისაგან გამოგზავნილი მთავრის ქონებისა, მისის და მისთა მოხელეთა შემოსავლის აღსანუსხველად, და რომელთანაც იდგა ბოტანიტი სოვიჩი, ამ უკანასკნელისათვის სასაქმებელი წამალი დაუღვეინებია. მერე ქუთაისში წამოუყვანიათ, სადაც კიდევ გარდაცვლილა. განსვენებულს სოვიჩს დიდძალი იშვიათი და ახალი მცენარენი აღმოუჩენია გურიაში; უფრო დიდს სამსახურს გაუწევდა გურიას, რომ ისე არ მოსწრაფებოდა სიცოცხლეთ, ამბობს დიუბუა.

დღეს ამ სასახლისა არაფერია დარჩენილი. გალავანი ნახევრად დანგრეულია, მთავრის აბანო „დრუჟინას“ ზოგი საკუჭნაოდ და ზოგიც შეშის საწყობად აქვს გადაქცეული.

მარმარილოს სვეტები სასახლისა ყირიმის ომის წინ 1849—1850 წლებში, სამეგრელოს მთავარს დავით დადიანს უთხოვნია მთავრობისათვის, ნება მომეცით ჩემის სასახლისათვის წაეიღო სამეგრელოშიო. ნება დაურთავთ. წაუღებინებია კიდევცა. მაგრამ სიკედილს მოუსწვრია და ის სვეტები ანაკლიაში ჩარჩენილა წაუღებლად.

შესანიშნავია აგრეთვე ოზურგეთში 1873 წელს აშენებული სახლი დიმიტრი ქაიხოსროს ძის გურიელის, გურიის უკა-

ნასკნელის მთავრის, მამიას, ბიძაშვილისა, სადაც ამ ქამად „დღეს“
 ენის“ საავადმყოფოა მოთავსებული.

ეკლესია ორია ოზურგეთში,—ორივე ხისაა და საკმაოდ
 ძველი. ერთს რუსის ეკკლესიას ეძახიან და შიგ დადიან სამხე-
 დრონი, ხოლო მეორე ქართველებისაა. ორსავე ეკლესიას წინ
 უდევსთ კოხტა მინდორი, ვარშამია ხეებ-შემორიგებული. ეკკ-
 ლესია თითქმის ყოველ კვირა-უქმე დღე სავსეა ხოლომე მლო-
 ცველებითა. საინტერესო წესია დაცული წირვა-ლოცვის დროს:
 ქალები უეჭველად მარცხენა მხარეს დგანან, განცალკევებულნი
 და მამა-კაცი—მარჯვენა მხარეს. ღვთის-მსახურების დროს
 გესმისთ მშვენიერი ვალობა გურული, ეგრედ წოდებულ დუმ-
 ბაძის კილოზე. თავ-და-თავ მიზეზად უნდა ჩავთვალოთ ეს სა-
 სობის აღმძვრელი ღიღინი, რომ ხალხი ასე გულმოდგინედ
 ეტანება ღვთის ტაძარს. აქაურებს ამ მხრივ დიდი ამაგი დას-
 დო პატივცემულმა ბ-ნმა ფილიმონ ქორიძემ, გურიის შვილმა,
 იმით, რომ გურული კილო საეკკლესია ვალობისა, დარჩენი-
 ლი მარტოოდნე დუმბაძეთა გეარში, სრულებით დავიწყებას არ
 მისცა და, მრავალის ღვაწლის შემდეგ, შთამომავლობას ნოტებზე
 გადაღებულა გადასცა. შემოიღეთ ეს ვალობა სხვაგან, და დარ-
 წმუნებით შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ მლოცველთა რიცხვი ერთი-
 ათად და ერთი ოცად იმატებს ჩვენს ტაძრებში.

ოზურგეთში ერთი სასტუმროც არის, სადაც მგზავრს შე-
 უძლია მანეთად იშოვოს საკმაოდ მოწყობილი ნომერი. საზო-
 გადოდ კი ეტყობა, რომ მუშტარი ხშირად არა ჰყავს.

მცხოვრებნი ორისავე სქესისა ოზურგეთში 4,703 სულს არ
 აღემატებიან, მათს შორის მამრი 3,015-ია და მდედრი—1,688.
 რამდენისამე მოხელის გარდა, მკვიდრნი სულ ქართველები არი-
 ან. ასეთი წმინდა ქართული ქალაქი საქართველოში სხვაგან
 არსად შეგვხვედრია. ქუჩასა, ეკკლესიასა, დუქანში, ყველა სა-
 ზოგადო შესაკრებელ ადგილას, შინა თუ გარედ.—ქართული
 ლაპარაკი-ღა გესმისთ. ათასში ერთხელ რომელიმე მეტიჩარა,
 ვითომ-ინტილიგენტი თუ აჯახირებს ქართულს ენასა და ის
 თუ დაარღვევს ამ საერთო გარმონიას და გურიის დედა-ქალა-

ქის ნიშანდობლივს ელფერს. აქაურები არამც თუ სხვას გად-
უბირებია, არამედ თვითონ გამოუჩენია იმდენი მდგნეობა და
სიმტკიცე ხასიათისა, რომ სხვა გადმოურჯულებია თავისებუ-
რად, თავისს გემოსა და ჭკუაზე. გურულმა ამ შემთხვევაშიაც
გამოიჩინა თავისი ძალა.

3—4 მოსახლე ქართველი-კათოლიკეებიც არიან აქა, გვა-
რად თუმანიშვილები. ესენი პირველად ექვსნი ძმანი ყოფილან,
როცა ახალციხიდან წამოსულან ბედის საქმენელად. პირველად
მოსულან ქუთაისში, იქიდან ოზურგეთში გადმოსულან. აქ ვა-
ჭრობისთვის მოუკიდნიათ ხელი, გურიელებიც მფარველობას
თურმე უწყევდნენ და ერთს დროს შეძლებულის ვაჭრების სახე-
ლიცა ჰქონიათ. ესენი მაშინ ვაჭრობდნენ ოზურგეთში, 1860
წლებში, როცა გურულებს ვაჭრობა, ალაბის დაქერა და დახლს
უკან დგომა სირცხვილად და ცოდვად მიაჩნდათ.

ოზურგეთის ცხოვრებაში საკმაო სიცხოველე შეაქვს და
ვაჭრობას სულს უდგამს აქ დაბანაკებული ჯარი ანუ „დრუ-
ჟინა“, რომელიც უმეტესად შესდგება გურიისა და სამეგრე-
ლოს სოფლებიდან გაწვეულ ახალგაზდა კაცთაგან. მათი ბინა
მოთავსებულია სამ სართულიან ქვიტკირის სახლში, რომე-
ლიც აშენებულია, როგორც ზევითაცა ვსთქვით, სწორედ
იმ ადგილას, სადაც გურიის უკანასკნელ მთავრის სასახლე ყო-
ფილა.

საინტერესო რამ მიაჩნს ამ დრუჟინის შესახებ. ავადმყო-
ფობა ჯარის-კაცთა შორის, განსაკუთრებით სტომაქისა, ხშირია.
დომს და საზოგადოდ მსუბუქს საქმელს დაჩვეული კუჭი, რა თქმა
უნდა, ერთბაშად შავს პურს ვეღარ იტანს და ჯარის-კაცი ხში-
რად მსხვერპლი ხდება ამ შეუჩვევარის საქმლისა. მიცვალე-
ბულთ აქავე, ოზურგეთშივე, მარხავენ. მაგრამ, წარმოიდგინეთ,
მეგრელ მიცვალებულთ საფლავში არ აყენებენ... საქმე ის
გახლავსთ, რომ მეგრელი თუ უცხო მხარეში მოკვდა, ჭირის-
უფლები ცდილობენ უეჭველად წამოასვენონ თავისს სოფელში
და მშობელ მიწას მიაბარონ მიცვალებულის გვამი, თორემ

სული მისი ვეღარ მოისვენებს, მთელი თავისი დღენი დაუსრულებელს ტანჯვა-წვალებაში იქნებაო. ამიტომ, დიდ ცოდვად მიაჩნიათ მეგრელ ჭირისუფლებს მიცვალებულის დამარხვა უცხო მხარეს. რა თქმა უნდა, სადაც ასეთი რწმენაა მიცვალებულის სულის შესახებ, იქ მეგრელი ყოველს ღონესა ჰღონობს მიცვალებული წინაპართა შორის დაასაფლავოს. ჯერ, რა თქმა უნდა, ურჩვენია კანონიერის გზით გავიდეს ფონსა, და, თუ კანონი მისს სურვილს გადაელობა, მეტი რა გზაა, კანონს უნდა გადავიდეს.

ოზურგეთში მოკვდება თუ არა რომელიმე ჯარის-კაცი, სამეგრელოდან წამოყვანილი, ამხანაგები მშობლებს აცნობებენ, არიქათ, მოებატრონეთ მიცვალებულსაო. ისინიც აიბარგებიან დაუყონებლივ. თუ ვაღამდების სენითაა ჯარის-კაცი მომკვდარი, იციან, რომ არ დაგვიანებებნო და, ამიტომ, საფლავიდან ამოაქვსთ ქურღულად და ისე მიაქვსთ თავიანთი მიცვალებული. როგორც მითხრეს, ოზურგეთში საგანგებო ოსცატებიც არიან თურმე სამარიდან მიცვალებულის ამოღებისა. ოღონდ კი ანიშნონ, აქა მარხიაო, თვალის დახამხამებაში მიცვალებული ზევით ამოაქვს, ხოლო მის მაგიერ ცარიელი კუბო-ლა რჩება. მერე მიაქვს იქავ, წყლის პირას, გამოშიგნავს, გარეცხავს, დასქრის ასო-ასო და ხურჯინებში ჩააწყობს. შემოაკრავს ცხენს და ჭირისუფალს გზას დაულოცავს. რა თქმა უნდა, „ოსტატსა და მინძელს“ ღირსეული „გასამრჯელო“ ეძლევა.

თუ ჭირისუფალმა „ეს საქონელი“ მღ. რიონზე გაიტანა როგორმე, მერმე შიში არავისი აქვს. თავისუფლად შეუძლიან „ტირილი“ გამართოს და ისე გაპატრონებული მიაბაროს მწას თავისი მიცვალებული.

IV

ოზურგეთის სულიერი ცხოვრება.—სწავლა-განათლება.—ქართული სტამბა.—წიგნის მალაზია.—„მეტლეთა ამხანაგობა“ ანუ „კამპანია“.—გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა „შუამავალი“ და მისი მოღვაწეობა.—„შემნახველ-გამსესხებელი ამხანაგობა“.—ქალაქის უფასო წიგნთ-საცავი და ოზურგეთის ქალები.—ქურნალ-გაზეთების რიცხვი.—ცენტრალური საწყობი წიგნებისა და საკანცელიარიონი ფიფებისა.—ქალაქის თვითმმართველობა.—ოზურგეთის მოქალაქის ოჯახი.—გაეეროპიელება?

ამის შემდეგ საინტერესოდ მიგვაჩნია მკითხველს გავაცნოთ გურიის დედა-ქალაქის შინაგანი, სულიერი ცხოვრება, მით უფრო, რომ ოზურგეთი ცენტრია, შუაგულია, რომლის გარშემო შეჯგუფებული არიან დაბა-სოფელნი გურიისა; ეს ქალაქი ასე თუ ისე ტონს აძლევს თვისის პატარა მოძმეების ცხოვრებას.

ამიტომ, ჩვენ ჩამოვთვლით ყველა იმ დაწესებულებათა, რომელნიც დაარსდნენ ადგილობრივის საზოგადოების მოწინავე, შეგნებულ ნაწილის მეცადინეობით საკეთილდღეოდ, წარსამატებლად საზოგადო ცხოვრებისა.

ჩვენს გაზეთებში ხშირად იბეჭდება ხოლმე წერილები საზოგადოდ გურიისა და კერძოდ ოზურგეთის შესახებ. თანახმად ამ ნაწერებისა, ეს კუთხე და ეს ქალაქი დიდად დაწინაურებულადა გვაქვს წარმოდგენილი. ჩვენ ვეცდებით დაეხატოთ სურათი ოზურგეთისა, რაც შეიძლება, მიუკერძოვლო, რეალური, რომ მკითხველს წარმოუდგეს ოზურგეთი ისეთი, როგორც ეს ქალაქი არის ნამდვილად. ოპტიმისტებს ნუ დავუჯერებთ და ნუ ვიტყვი, ოზურგეთი ჩვენის ქალაქების იდეალიაო. იდეალზედ ჯერ შორს არის ეს ქალაქი, მხოლოდ ეს შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ თავისს ტოლ ქალაქებს ძალიან გაუსწრო წინ, მისნი მკვიდრნი დიდს შნოსა და უნარს იჩენენ მოქალაქებრივის ცხოვრების გაუმჯობესებაში.

დავიწყოთ სწავლა-განათლებიდან.

ოთხი სასწავლებელი ემსახურება ამ ჟამად სწავლა-განათლების საქმეს ოზურგეთში: სასულიერო ოთხ-კლასიანი სასწავ-

ლებელი, სამოქალაქო სასწავლებელი, საქალბო სკოლა და სამრევლო სასწავლებელი. ყველაზე ხნიერი ამ სასწავლებლებში—სასულიერო სასწავლებელია, სადაც, გარდა სასულიერო წოდების ბავშვებისა, საერო წოდებისანიც იზრდებიან. ეს სასწავლებელი დაარსდა 1846 წელს. აქედან გამოსულა თითქმის უმეტესობა გურიის მოწინავე მოღვაწეთა. 1896 წლის 1 იანვრისათვის შიგ ითვლებოდა 208 ყმაწვილი, ყველანი ოზურგეთის მაზრისა. მის შესანახად გურიის სამღვდლოებსაც ყოველწლიურად ეხარჯება 11,120 მანეთი*).

მეორე ალაგი უჭირავს სამოქალაქო სასწავლებელს, 1874 წელს დაარსებულს, რომელშიაც 303 მოსწავლე ითვლება და რომელზედაც წლიურად იხარჯება 8,205 მანეთი. ეს სასწავლებელი მოსწავლეთა რიცხვით მთელის კავკასიის სამოსწავლო ოლქის 37 სამოქალაქო სასწავლებლებში მეხუთეა (1—ეკატერინოდარისა (541 მოსწავლე), 2—ქუთაისისა (316), 3—სტავროპოლისა (316), 4—ზუგდიდისა (309) და 5—ოზურგეთისა (303). სამოქალაქო სასწავლებელთან დაარსებულია სამეურნეო განყოფილებაცა, რომელიც ჯერ ხანად მეტად უნუგეშო მდგომარეობაშია, მიუხედავად იმისა, რომ როგორც ქალაქმა, ისე ოზურგეთის მაზრის თავად-აზნაურობამ ყოველმხრივი დახმარება აღმოუჩინეს, როგორც მატერიალური, ისე ზნეობრივი.

შემდეგ მისდევს საქალბო ერთ-კლასიანი სკოლა, 1879 წელს დაარსებული. შიგა სწავლობს 112 ქალი, უმეტესად ოზურგეთის მკვიდრთა. ამ სკოლას ინახავს ამისათვის მკვიდრთაგან ამორჩეული მზრუნველი კომიტეტი. წელიწადში ეხარჯებათ 1,400 მანეთი. სკოლას ვერ ემაღლიერებიან, და დღე ყოველ იმასა სთხოვენ, ჩვენს ენაზედაც გვინდა ჩვენმა ქალბმა ისწავლონ რაბეო.

დაგვრჩა სამრევლო სკოლა, 1893 წელს დაარსებული; შიგა სწავლობს 58 ბავშვი.

*) სტატისტიკური ცნობები სწავლა-განათლების შესახებ ამ წერილისათვის გამოკრებილი გვაქვს კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის 1895 წლის ანგარიშიდან.

ამ ციფრებიდანაა სჩანს, რომ ოზურგეთში 681 მოსწავლე სწავლობს, რომლებზედაც წელიწადში ეხარჯებათ 20,745 მანეთი.

მაგრამ ეს სკოლები ყველა მთხოვნელებს ვერ აკმაყოფილებს, ამ უკანასკნელ წლებში მაინც. ხშირია, რომ სასწავლებლიდან უკან დაებრუნებიანთ შიგ შესვლის მსურველი. ახლა გადაწყვეტილია სამრევლო საქალებო სკოლაც მოუმატონ ხსენებულს რიცხვს სკოლებისას. გარდა ამისა, ოზურგეთის თვითმართველობაცა სცდილობს ოზურგეთში პროგიმნაზია გაახსენვინოს როგორმე მთავრობას.

ამ ექვსის წლის წინად საქართველოში ქართული სტამბა მხოლოდ სამგან იყო: ტფილისსა, ქუთაისსა და ბათომში. ამ დროს, 1890 წელს, ოზურგეთის მკვიდრი, ბ-ნი კ. თავართქილაძე, დ. კილაძის ამხანაგობით, ოზურგეთში სტამბასა ხსნის, რომელშიაც ჯერ უბრალო ბლანკები და ქორწილ-ტირილში მოპატიჟების წერილები იბეჭდება, მერე აქ დაბეჭდილი წიგნებიც დაინახა საზოგადოებამ. აქ დაიბეჭდა, სხვათა შორის, ორჯერ უკვდავ შოთას პოეზია. ოზურგეთის ისტორიაში საპატიო ალაგი ექმნება დათმობილი სტამბის დაარსების ამბავს.

სტამბას მოჰყვა წიგნის მალაზია, საიდანაც თავის დროზე შეეძლო საზოგადოებას ახლად გამოსულ ქართულ წიგნის ყიდვა. ესეც დიდი ნიშანი იყო წინსვლა-წარმატებისა. შეუწყვეტელი კავშირი გაიმართა ოზურგეთსა და საქართველოს ცენტრსა—ტფილისს შუა; ინტერესი აღიძრა საზოგადო საქმის შესახებ ლაპარაკისა, სჯა-ბაასისა.

1890 წელს ტფილისში დაარსდა პირველი „ამხანაგობა“ წიგნების გამოცემისა. ამ ამხანაგობას ბანი მისცა ყველაზედ წინ ოზურგეთმა. ამ ხანებში, სხვათა შორის, საქირ-ბოროტოდ გახდომოდა ოზურგეთს ნატანებსა და ოზურგეთს შუა მგზავრთა გაჭირვება. მეეტლეთა თავგასულობას საზღვარი არა ჰქონდ: უნდოდა—არ წაიყვანდა მოგზაურს, უნდოდა 17 ვერსის მანძილზე თუმანს გადაახდევინებდა, დამშლელი არავინა ჰყავნ-

და ასეთი უწყისობა განსაკუთრებით საგრძნობელი იყო იუსტიციის ვაჭრებისათვის, რომელთაც, საქმეებისა გამო, ხშირად სჭირდებოდათ ხოლმე ნატანებს ჩასვლა.

ფილა მოთმინებისა პირთამდე რომ მოიყარა, ზოგიერთებმა სთქვეს, მოდი, ამხანაგობა დაეაარსოთ და კერძო მეეტლეთა ფარფაშს ბოლო მოვუღლოთო. თქმა და ასრულება ერთი იყო: შეადგინეს ეგრედ-წოდებული „მეეტლეთა ამხანაგობა“, წილის ფული თვითოეულის წევრისათვის 20 მანეთი დანიშნეს და დაიწყეს კიდევ მოქმედება. კაცის თავზე ჯიჯურგეთიდან ნატანებში და იქიდან უკან ამოყვანაზედ ეტლით ათა შაჟრა დააწესეს, ხოლო დილითნით—ექვსი შაჟრი. გაიძახოდნენ, „ამხანაგობა“ წააგებსო, მაგრამ ზარალის მაგიერ ორნაირად მოიგო: ჯერ ერთი, ახერხა პაის პატრონები, რომელთა რიცხვს დღითი-დღე ემატებოდა, და მეორედ—მგზავრს მეტისმეტად გაუადვილა და გაუფუა მისვლა-მოსვლა. ამხანაგობას ამჟამად 250 წევრი ჰყავს. შეძენილი აქვს შიგ ქალაქში 1,000 კვად.-საჟ. მიწა, აიგო შენობები, გაიკეთა ეტლების საკეთებელი ქარხანა, დაიქირავა ოსტატები, რომლებიც ადგილობრივვე აკეთებენ ეტლებს, მარხილებს და სხვ.

ეს პირველი „ამხანაგობა“ იყო გურიაში. პირველმავე ნაბიჯმა ნათლად დაარწმუნა ყველანი, რომ საერთო ღონით ყოველთვის მეტი გაკეთდებაო, ვიდრე ცალ-ცალკე დაყოფილის ძალითაო.

ნაფი გატყდა. პირველს ნაბიჯს მეორე მოჰყვა.

თუ საზოგადოდ საქართველოს შესახებ ითქმის—მეურნეობის დედაო, ამ სახელის ღირსია კერძოდ მისი ერთი საუკეთესო ნაწილი—გურია. ყველაფრით არის შემკული ეს მხარე: ნაყოფიერის ნიადაგით, უხვის მცენარეულობით, ზომიერის ჰავით. ყველა ეს ისეთი პირობებია, რომ მეურნე თავისის შრომისათვის ერთი-ასად ჯილდოვდება. მხოლოდ ეს ბუნებრივი სიმდიდრე შემშუშავებელს მოელის, მოელის შეგნებულს მუშას, რომელიც გონივრულად გამოიყენებს ბუნებისაგან მუქთად მოწვდილს სიუხვეს. მეურნეობა კი ამ სა-

მეურნეო მხარეში ჯერ ისევ პირველყოფილ მდგომარეობაშია. იქ, სადაც ყოველ უმაღლესს კულტურას, ჩაის მცენარისა და ფორთოხალ-ლიმონ-ზეთისხილიდან მოკიდებული, შეიძლება მოჰკიდოს კაცმა ხელი, მთელი მეურნეობა მარტოდენ სიმინდის თესვით განისაზღვრება; იქ, სადაც საუკეთესო ჯიშის ვაზის მოშენება და შამპანისებურის ღვინის დაყენება შეიძლება, მწკლარტე „ადესის“ ღვინის კეთებასა სჯერდებიან; იქ, სადაც ბუნება ხელს უწყობს მეოჯახეს აბრეშუმის ჭია წელიწადში ორჯელ გაიჩინოს და საუკეთესო აბრეშუმეულობით უცხო ქვეყნებს კონკურენცია გაუწიოს, სწორად ამ უცხო ქვეყნიდან შემოტანილ აბრეშუმეულსა აქვს ბაზარი.

სხვათა შორის, როგორც ზევითაც ვსთქვით, გურიაში აბრეშუმის ჭია ხეირობს შესანიშნავად. მართალია, აქ დიდძალის აბრეშუმის მოწევა შეიძლება, მაგრამ, სავალალოდ, გურია დღემდე სხვის მუშად ითვლება. იმის მაგივრად, რომ თვითონა ნახოს რამე ხეირი, მისის ნაოფლართა სხვა, მუქთახორა, უშრომლადა სარგებლობს. რაკი გურიაში ნაქსოვი აბრეშუმეულობა ადგილობრივს ბაზარს არა სცილდებოდა და არც აქაურების-მიერ ტლანქად ამოღებულს ძაფსა ჰქონდა გასაყალი, ჩარჩებმა გურულებსიანგან მარტო აბრეშუმის ჭიის პარკის ყიდვა დაიწყეს. ფუთს პარკში 4 — 5 მანეთს აძლევდნენ ეს ჩარჩები და მერე იმავე ფუთს პარკს ხუთ თუმნადა ჰყიდდნენ, ესე იგი, მწარმოებელი სჯერდებოდა იმის მეათედს, რასაც ჩარჩი მზამზარეულს საქონელში იღებდა. მოდი და ნუ დასჯერდები, როცა თავზევით ძალა არა გაქვს! გურუელი სწყევლიდა ჩარჩს, „უღვთო“-ს, „იუდის კერძს“ ეძახდა, მაგრამ ბოლოს მაინც იმავე „უღვთოს“ უნდა დაღრეჯოდა: „შენი ჭირიმე, წაიღე, გამისაღეო“. მერე, ადგილობრივნი მკვიდრნი მაინც ყოფილიყვნენ ეს ჩარჩები, მაშინ ვინ ინალვლიდა! მაგრამ საქმეც ის გახლავსთ, რომ ესენი ან ურიები იყვნენ, ან სომეხნი და ან კიდევ ბერძენნი, რომელთაც სხვაგან, გურიას გარედ, გაჰქონდათ სიმდიდრე.

ძალზე გამწვავდა საქმე. შეგნებულმა ნაწილმა ადგილობრივის საზოგადოებისამ გადასწყვიტა მიჰშველებოდა მწარმოებელს, ესნა ჩარჩის ხელიდან, შუამივლად გაჰხდომოდა მწარ-

მოებელსა და მომხმარებელს და ამით მათი ცხოვრება უმჯობესებინა და წარმოებაც გაეძლიერებინა.

უნდა დაეარსებინათ ამხანაგობა. ამ ამხანაგობას აზრად უნდა ჰქონოდა: გაეგრცელებინა გურიაში მეაბრეშუმეობა; საქმე ისე დაეყენებინა, რომ გურიიდან შეუშუშავებელი მასალა კი არ გაეზიდნათ, არამედ შემუშავებული, და ფული, შრომის ფასი ერთი ოცად დატრიალებულიყო გურიაშივე. რა თქმა უნდა, არც თავისი თავი უნდა დაჰვიწყებოდა ამ მომავალს ამხანაგობას. დროც ხელს უწყობდა: ჩვენის ქვეყნის სხვა კუთხეებში მარტოდენ „ამხანაგობის“ დაარსების შესახებ ლაპარაკობდნენ, ხალხი თანაგრძნობით ეკიდებოდა ამხანაგობის დაარსების აზრს.

ბოლოს, 1896 წელს, დაარსდა ეგრედ-წოდებული „შუამავალი“, ანუ გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა, რომელშიაც ყველას შეუძლია ჩაეწეროს, განურჩევლად წოდებისა და ეროვნებისა, თუ კი საწევრო ფულს ერთს თუმანს წარმოადგენს. საუკეთესო ნაწილი ოზურგეთისა და კერძოდ გურიის მკვიდრთა დიდის ალტაცებით მიეგებნენ ამ ახალს ამხანაგობას, რომელსაც შეეძლო შეეცვალა მათი მდგომარეობა, შველა, დახმარება მიეცა.

პირველში „შუამავალს“ 500 მანეთი-ლა შეუგროვდა საწევრო ფული. რა თქმა უნდა, ამ თანხით შორ მანძილის გავლა არ შეიძლებოდა. რადგან საქმის დაწყება ეჩქარებოდათ, ხოლო ფული არა ჰქონდათ, 8,000 მანეთი ისესხეს. მოქმედების რაიონად პირველად აირჩიეს დ. ლანჩხუთი. აქ იყრიდნენ თავს აბრეშუმის პარკის მყიდველები. რა თქმა უნდა, ამით არ ეკმაშნიკათ მეტოქის ნახვა და ისიც შინაურისა.

პირველ წელიწადსვე „შუამავალმა“ აბრეშუმის პარკის ფასი ერთი-ორად ასწია: 4—5 მანეთის მაგივრად ერთ ფუთ პარკში 10 მანეთს აძლევდა. უცხოელები იძულებული გახდნენ ამ ფასად ეყიდნათ პარკი. ამ მეტოქობით სარგებლობდა გლეხი, მწარმოებელი. გლეხმაც მოიგო იმ წელიწადს და „შუამავალსაც“ 1,300 მანეთი წმინდა მოგება დარჩა. ლანჩხუთშივე

გახსნა „შუამავალმა“ სახელოსნო, აბრეშუმის ძაფის ამოსართავად, გამოიწერა მანქანები ხონის მეაბრეშუმეთა ამხანაგობისაგან და სოფლის ქალებს მშვენიერის, წმინდა ძაფის ამოღება შეასწავლა.

ამავე დროს „შუამავალმა“ გახსნა განყოფილებები საჯგუჯოსა და სოფ. დუაბზუში (ოზურგეთის ახლო). შეიძინა მიწა, ზოგიც უსასყოლოდ შესწირეს მემამულეებმა (მამულაი-შვილებმა დუაბზუში). მეორე წლისათვის „შუამავალმა“ 4,000 მანეთის საღი თესლი ნისიად დაურიგა ხელმოკლე სოფლელებს. ამით დიდი თანაგრძნობა და პატივისცემა დაიმსახურა ნორჩმა ამხანაგობამ საზოგადოებისა და წევრთა რიცხვი თან-და-თან ემატებოდა.

თუმცა ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ არც მოწინააღმდეგეთ ეძინათ, განსაკუთრებით ვაჭრებს. ესენი ჰფიქრობდნენ და დღესაც იმ აზრისანი არიან, რომ „შუამავალის“ გაძლიერება, კერძო, სათითაო ვაჭრებს, თუ ბოლოს არ მოუღებს, არც ხეირს დააყრისო; თუ გაძლიერდა ეს ამხანაგობა, ხელში ჩაიგდებს მთელს აღებ-მიცემობას და ჩვენ დუქანს აგვალაგებინებსო. აი, სწორედ ამ მოსალოდნელმა კონცენტრაციამ ვაჭრობისამ ერთის ხელში დაუფრთხო ძილი ვაჭრებს და გადასწყვიტეს ხელი შეეშალათ „შუამავალის“ მოქმედებისათვის, ფრთის გაშლის ნება არ მიეცათ. ამ გაზაფხულზედ ოზურგეთში ისეთს ვაჭრებს დაუწყიათ თურმე აბრეშუმის ჭიის პარკის ყიდვა, რომელთაც თავის დღეში არ უყიდნიათ პარკი, და აბაშასა და ლანჩხუთში ჩამოსულ ჩარჩებისათვის მიუწოდებიათ. მიუხედავად ამისა, „შუამავალი“ უფრო გაორკეცებულის მხნეობით მოქმედობდა. წლეულ 16,000 მანეთის პარკი უყიდნია, გაუხშირა თავისის ფარდულებში და ასე მომზადებული პარკი ფ.ეთი 43 მანეთად გაუყიდნია. ყოველსავე ხარჯს გარდა „შუამავალის“ წევრებს, 4,000 მანეთი წმინდა მოგება დარჩენიათ.

როგორცა ვსთქვით, ნდობა დიდი დაიმსახურა „შუამავალმა“. დიდაც ექმნება ნდობა ისეთს დაწესებულებას, რომელიც წონაში არავის ატყუებს, ფულს ნაღდად აძლევს და, ამასთან,

სხვაზე მეტს თუ არა, ყოველსავე შემთხვევაში, ნაკლებს მაინც არ აძლევს საქონლის პატრონს.

„შუამავალიმა“, გარდა აბრეშუმისა, მიმდინარე წელს ბაზარი გაუჩინა გურიის სოფლების ხილსაც. გურიაში ხილი აუარებელი მოდის და, ამასთან, კარგის ღირსებისაც, მაგრამ პატრონი კი ხერხს ვერასა ჰხედავს: ან შენახვა არ იცის, ან ვერ გაუგზავნია სადმე სხვაგან და რიგიან ფასებში ვერ გაუსაღებია. თუ გაიტანა, ოზურგეთს ვერ გასცდება. დღეს კი აღებმიცემის საგანი გახდა: თაფლი, თაფლის სამთელი, თხილი, ვაშლი და სხვ. ყველაფერში ერთი-ორად ასწია ფასები „შუამავალიმა“. თხილი წინა-წლებში ექვს აბაზს ზევით არ გაყიდულა ფუთი, წლეულ კი „შუამავალი“ ცამეტ აბაზადაც ჰყიდულობდა ფუთს. თაფლის სამთელის ფასი 16—18 მანეთი იყო ფუთზე. წლეულ 22 მანეთს იღებდნენ სოფლები იმავე საქონელში. ბაზარი გაუჩინა აგრეთვე ვაშლს, მსხალს, ბროწეულს. მართო თხილი 2,200 მანეთისა იყიდა „შუამავალი“, ვაშლი, მსხალი და ბროწეული—2,400 მანეთისა, სამთელი—1,200 მ., თაფლი—1,600 მანეთისა. ყოველივე ეს მიდის რუსეთის ქალაქებში და კარგი მოგებაცა რჩება ამხანაგობას.

ამავე დროს მოქმედობს ქ. ოზურგეთში „შემნახველი-გამსესხებელი“ ამხანაგობა, ოზურგეთის მკვიდრთაგანვე შემდგარი. 20 წელიწადი მეტია, რაც ეს ამხანაგობა ოზურგეთში არსებობს. ოპერაცია მისი, ცოტა არ იყოს, შეფერხებული იყო აქამდის, რადგან საქმის მმართველებმა ცოტა ახირებულად შეხედეს ამ საქმეს. მთელი ამხანაგობა რამდენსამე კაცს ჩაუვარდა ხელში, ისინი იყვნენ სარევიზიო კომისიის წევრებიცა და გამგეობისაცა. ბოლოს, იქამდე მივიდა საქმე, რომ უფროსერთმა მკვიდრთაგანმა არც კი იცოდა, თუ არსებობდა ოზურგეთში მაგის გვარი-რამ საკრედიტო დაწესებულება. ამ ზაფხულში ინტელიგენცია ჩაერია საქმეში, ახალი წევრები აარჩია როგორც გამგეობისა, ისე სარევიზიო კომისიისა, ასე რომ, იმედი, ეს დაწესებულება ჯეროვანს სამსახურს გაუწევს ოზურგეთის ხელმოკლე მკვიდრთა.

ახლა შევიხედოთ აქაურს საქალაქო წიგნთ-საცავში, რომელიც ქალაქის თვითმართველობის მეთაურობით დაარსდა ამ ზაფხულს. ოზურგეთმა ამ მხრივ, ტფილისის და ქუთაისის შემდეგ, ყველა ჩვენს დაბა-ქალაქებს გაუსწრო, თვით ბათუმსა და ფოთსაც კი, რომელთაც ოზურგეთი ქონებრივად ვერც კი შეედრება. წიგნთ-საცავს ერთი კარგი მოზრდილი ოთახი აქვს დათმობილი ადგილობრივს კლუბში. რუსულს განყოფილებას ამშვენებს ნაწერები რუსეთის საუკეთესო მწერალთა: ნეკრასოვისა, გოგოლისა, ლერმონტოვისა, შჩედრინისა, ტურგენევისა, ლ. ტოლსტოისა და სხ. რამდენიმე სამეცნიერო წიგნებიც ურევია რუსულს ენაზედვე. ქართულს განყოფილებაში შეხვდებით, რა თქმა უნდა, ყველა ჩვენის საუკეთესო მწერლების ნაწერებს და სხვა გამოცემათა: ყველა წიგნები დაკაზმულია საღად და მაგრად და მოთავსებულია ორს განჯინაში. მათი რიცხვი 600-ს გასცდება. წიგნთ-საცავი ახალ-ახალ წიგნებსაც იძენს შეძლებისა და კვალად და აზრად აქვს ისეთ ნაირად მოეწყოს, რომ შიგინტელიგენტს კაცს ყოველ გვარის წიგნის მოპოება შეეძლოს. კავკასიის დრო-გამოშვებითი გამოცემანი ყველა მოსდის წიგნთ-საცავს. რუსეთიდან რამდენიმე საუკეთესო თვიური ჟურნალი და გაზეთიც აქვს გამოწერილი.

ყველას შეუძლია წიგნთ-საცავში შესელო და უსასყიდლოდ ჟურნალ-გაზეთ-წიგნების კითხვა. ხოლო ვინც შინ წაიღებს. მცირედს ფასს იხდის. მკითხველები წიგნთ-საცავს არ აკლია, მათი რიცხვი დღითი დღე მატულობს. უეჭველია, თავის დროზე ეს ნორჩი დაწესებულება დიდს სამსახურს გაუწევს აქაურებს, განსაკუთრებით აქაურის ვაჭრების ნაქრებს, რომელთაც აქამდე არ იცოდნენ, თავისუფალი დრო რისთვის მოეხმარებინათ. წიგნთ-საცავს გავლენა ექნება აგრეთვე ყომარბაზობისა, სამიკიტნობებში ფუჭად დროების ტარების და ათასგვარ უწყესობების შემცირებაზე.

წიგნთ-საცავს უფლიან აქაური ქალები. შეიძეს ქალს აქვსთ ნაკისრი კვირაში ერთხელ მორიგად იყვნენ ხოლმე. საუცხოვო წესიერებაა წიგნების კითხვის დროს წიგნთ-საცავში.

წიგნთ-საცავი ქველმოქმედთა ფულით არის დაარსებული ხანაც წარმოდგენები და სალიტერატურო საღამოები გაუმართავსთ მისს სასარგებლოდ. დღესაც მისდის წიგნთ-საცავს სხვადა-სხვა კუთხიდან შემოწირულება თუ ფულით, თუ წიგნებით.

ამავე წიგნთ-საცავში ყოველკვირობით შეკრებილს საზოგადოებას უკითხავენ ხოლმე სხვა-და-სხვა ლიტერატურულს ნაწარმოებს, და ეს საქმე ჩაბარებული აქვსთ აქაურს ქალებს. სხვა ქალაქებში მკვიდრთათვის ასეთი საქმე უცხოა. სწორედ სანუგეშო საყურებელი გახლავსთ, როცა კვირაობით წირვიდან გამოსული ხალხი, ათასფრად მორთულ-მოკაზმული, ქალი თუ კაცი, სამკითხველოსაკენ მიეშურება, წიგნი უნდა წაიკითხონო.

საინტერესოა აქვე ჩაუერთოთ სია კავკასიის იმ ჟურნალ-გაზეთებისა, რომლებიც ოზურგეთის მკვიდრთ მისდისთ: „ივერია“—28, „მეურნე“—28, „ცნობის-ფურცელი“—26, „კვალი“—22, „ძიამბე“—8, „ჯეჯილი“—8, „მწყემსი“—7, აკაკის „კრებული“—14, „ახალი მიმოხილვა“—18, „კავკაზი“—8, და „ტფილისის ფურცელი“—1.

ზემოთ ჩამონუსხულ დაწესებულებათ ოზურგეთის ინტელიგენციამ მხარში ამოუყენა ახალი ამხანაგობაც,—მე მოგახსენებთ ცენტრალურ წიგნის მაღაზიის დაარსების შესახებ, რომელიც იმავე სამხანაგო წესით იხსნება, როგორითაც გაიხსნა აქ არა-ერთი და ორი დაწესებულება. ყოველი წევრი იხდის თითო თუმანს. ამხანაგობის ინტერესი მოითხოვს—მისს წევრებად მომეტებულად მასწავლებელნი იყვნენ. აზრადა აქვს: მთელის გურიის სკოლებს, წიგნთ-საცავებს, სასოფლო კანცელარიებს მიაწოდოს ყოველგვარი სახელმძღვანელო და საკითხავი წიგნები, საკანცელიარიო ნივთები და სხვ. ერთის მხრით უნდა გაადვილოს დასახლებულ ნივთების შეძენა, და მეორედ—შედარებით, იაფად მიაწოდოს მუშტარს. აქამდე ამ მხრივ გურია დიდს გაჭირვებაში იყო: რვეული, რომელიც ტფილისში 2 კაპეკად იყიდება, ოზურგეთში ან სხვაგან მდელქნემ შეგირდს უმკველად შაურად ან მეტად უნდა მიჰყიდოს. ამნაირადვე იყი-

დება წიგნებიცა. გარდა ამისა, უბრალო წიგნის შეძენა რეზონდოდეს კაცს, უნდა უქველად ტფილისიდან გამოიწეროს. ფოსტის ხარჯს თქვენი ჭირი წაუღია, საქმე ის გახლავსთ, რომ სანამ რომელსამე მიყრუებულ სოფლამდე გამოწერილი წიგნი მოაღწევდეს, ერთი თვე მეტი მინც გაივლის. ხსენებულს ამხანაგობას გადაწყვეტილი აქვს პირდაპირ ტფილისთან და რუსეთის მექარხნებთან დაიჭიროს საქმე და იქიდან დაიბაროს ყოველივე მასალა უშუამავლოდ, რომ თვითონაც იაფად დაუჯდეს და მუშტარსაც მცირედი გასამრჯელო გამოართვას. ერთიც იქნება მოგებული და მეორეცა. მოგების გარდა მუშტარი მადლობელიც დარჩება.

საზოგადოდ, მთელს ქალაქსა და კერძოდ ამ „ამხანაგობა-ბათა“ და დაწესებულებათ დარაჯად უდგა ქალაქის თვითმართველობა, შემოღებული 1896 წელს. ქალაქის თავად მოწვეული ჰყავსთ ახალგაზდა უნივერსტანტი, ოზურგეთის მაზრისავე მკვიდრი. რაც აქამდე დააკლდა ქალაქს უბატრონობითა და მოუვლევლობით, ახლა სცდილობს თვითმართველობა შეივსოს. მართალია, მთელი წლიური ბიუჯეტი ქალაქისა სამას-ოთხასს თუმანს არ აღემატება, მაგრამ ამით გულს არ იტეხს თვითმართველობა, გაორკეცებულის მხნეობით ეკიდება ყოველსავე დაბრკოლებასა. ბევრი კითხვები აღძრა თვითმართველობამ, რომელთაც სამთელმაზრო მნიშვნელობაცა აქვსთ. თვითმართველობამ შეაფასებინა ქალაქის უძრავი ქონება შემოსავლის კვალობაზედ, თვითმართველობა სცდილობს ოზურგეთში სავაჟო პროგიმნაზია დააარსოს, თვითმართველობამ გაუხსნა მკვიდრთ საჯარო წიგნთ-საცავი, თვითმართველობავე სცდილობს სამუდამო თეატრი შეაძენინოს ოზურგეთსა, ბოლოს, თვითმართველობავე ჰთავაობს ოზურგეთში საექიმო თავშესაფარის დაარსებას და ექიმის მოწვევასა და მ. სხ.

სანუგეშო ის არის, რომ იმ დროს, როცა ჩვენის სამშობლოს სხვა ქალაქებსა, იმათაც კი, სადაც თვითმართველობა არის შემოღებული, საღათას ძილითა სძინაეთ, ოზურგეთი, ეს პატარა და ღარიბი ქალაქი, წელეზზე ფეხს იდგამს, აწუხებს

ცასა და ქვეყანას: ეს გვინდა, ეს გვესაჭიროება, ეს დაგვიძინებს სეთო!... აქაც ყველაზე მეტად აშკარადა სჩანს გურულის ცოცხალი ბუნება: ათასნაირ გზას ეძებს — გასაჭირს მოუაროს, ოღონდ კი ფონს გავიდეს სადმე. გულის იმედი გესახებათ, როცა იმათ უყურებთ, ამბობთ....

დასასრულ, შევიხედოთ აქაურს ოჯახშიაც. ყველაფერს, ცხადი ნიშანი ეტყობა გავეროპიელებისა, ან სურვილი მაინც ამისი. მთელს ოზურგეთში ოთხი მანდილოსანი დავინახე ქართულად თავდახურული: ორი მათგანი, ხანში შესულები, გურიელების ოჯახს ეკუთვნოდა და ორიც მღვდლებისა იყო. შიდა-ქრელი ლაპარაკი აქაც იკიდებს ფეხსა, განსაკუთრებით ეგრედ-წოდებულის ინტელიგენტურს ოჯახებში. გურული კილოც სიმღერისა თანდათან აღვიღს უთმობს ვეროპულს მოტივებსა. ყოველს ოჯახში ნახავთ გიტარასა, ამასთან, ყველა გასათხოვარს სირცხვილად მიაჩნია, ზედ დაკვრა არ იცოდეს. ჩვენი ხმა-ტკბილი ჩონგური ყველას დაუვიწყნია, აბუჩად აუგდია. მთელი ოზურგეთი რომ შემოიაროთ, გავიჭირდებათ მისი ნახვა. ჩონგურზე დაკვრა თუ იციან, ისევ ძველებმა. ვერც დაირასა ნახავთ სადმე. ერთი საიდუმლო ენაც იციან ზოგიერთს ოჯახში. ამ ენაზე ისე მარდად და აღვილად ლაპარაკობენ, როგორც ქართულად. სეკრეტი ამ ენისა ის არის, რომ მთელს სიტყვას უკულმა ამბობენ.

ახლა გადავიდეთ აქაურს სოფლებში.

თ. სახოკია

ხელოვნება სოციალურმოღიჯრის აზრით

VI*)

გენიოსობა, თანაგრძნობისა და ურთიერთშორის დაახლოვების ძალა.

ჩვენის აზრით, მხატვრობრივი და პოეტური გენიოსობა თანაგრძნობისა და ურთიერთშორის დაახლოვების ინტენსიური ფორმაა, მხოლოდ გარდამეტებული, რომლის დაკმაყოფილებაც ახალის ქვეყნიერობის, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ, ცოცხალ არსებათა ქვეყნიერობის შექმნით შეიძლება. გენიოსი იგივე ძალაა სიყვარულისა, რომელიც ყოველ ჭეშმარიტ სიყვარულისებრ ცხოვრების შექმნასა და ნაყოფიერებას ენერგიულად ესწრაფვის. გენიოსს ყოველივე გატაცებით უნდა უყვარდეს, თუ ჰსურს ყოველივეს თავისი აზრი გაუგოს. თვით მეცნიერებაშიაც კი, თუ რომ ჭეშმარიტებასა ჰპოვებენ ხოლმე იმისთვის, რომ „მუდამ ამ ჭეშმარიტების შესახებ ჰფიქრობენ“, ჰფიქრობენ იმიტომ, რომ იგი უყვართ. დარვინი ამბობს: „რამდენადაც მე მგონია, ჩემი გამარჯვება, როგორც მეცნიერისა, სხვა-და-სხვა გვარრთულ სულიერ თვისებათა და პირობებზედ იყო დამოკიდებულიო. ამით შორის უფრო საყურადღებოდ მიმაჩნიაო აი რა: მეცნიერებისადმი სიყვარული, განუსაზღვრელი მოთმინება რომელისამე საგნის შესახებ ფიქრის დროს, გამჭრიახობა გონებისა, როდესაც სხვა-და-სხვა ფიქრებს თავი უნდა მოგუყაროთ და შევეკრათ, ან დაკვირვებით გავიცნოთ, ნიჭი გამოგონებისა და

*) იხ. „მოამბე“ № IX. 1897 წ.

სალის გონებისა“. ამ თვისებათ ერთი კიდევ სხვა უნდა მივხედო-
ტოს, რომელსაც თითონ დარვინი არ ასახელებს, მაგრამ მისნი
ცხოვრების აღმწერნი აღნიშნავენ: ეს არის ნიჭი გატაცებით
აღტაცებისა, რომელიც აყვარებდა ყოველივეს, რასაც კი იგი
აკვირდებოდა: მცენარეს, მწერს; უსახლვროდ აყვარებდა მისს
პაწია ფეხებს, ფრთებს და ამ რიგად სულ პაწაწინტელა ქმნი-
ლება და მისი დაწვრილებითი აგებულობა თავისის განცვიფ-
რებით სულ მაღალ ხარისხამდე აჰყავდა, იმ ხარისხამდე, სადაც
თავისს გონებისათვის საზრდოსაც ჰპოულობდა. „მეცნიერები-
სადმი სიყვარული“, რომელსაც დარვინი ასახელებს, თვით მეც-
ნიერების საგანთა სიყვარულია, სიყვარული ცოცხალ არსება-
თა, მთელის ქვეყნიერობის სიყვარული და თანაგრძნობა, სხვა
არაფერი.

ხშირად ხმარობენ ხოლმე ლაპარაკში: „აბა ჩემს ადგილას
თქვენი თავი წარმოიდგინეთო“ ანუ „შედი იმისს მდგომარეო-
ბაშიო“; და მარტლაც არავისთვის გასაჭირი არ არის, ოცნე-
ბით თავისი თავი სხვისა ვისიმე მდგომარეობაში წარმოიდგი-
ნოს. მაგრამ მხატვრობრივ ანუ პოეტურ გენიოსთა განსაკუთ-
რებულს თვისებას შეადგენს ის, რომ მათ სულ ადვილად შეუ-
ძლიანთ გაუდგნენ არა მარტო იმ გარეგან პირობათ, რომელნიც
გარს გვახვევიან, არამედ შინაგანი პირობანიც უარ-ჰყონ, მაგ.
დაბადებიდანა და ზნეობრივ გავლენისაგან შეთვისებულნი, თვით
სქესებრივი პირობანი და უკვე შეძენილი ღირსებანი და ნაკ-
ლიც კი. ეს არის ნიჭიერება თვისის საკუთარ პირადობის
აღზრდისა (depersonaliser), ე. ი. გამოცნობა და გაგება სიცო-
ცხლისა და ნების იმ პირველ ნაპერწკლისა, რომელიც სხვა
მრავალ მცირედ მნიშვნელოვან მოვლენებით იყო და არის
დაფარული. როდესაც თავისის თავის ამ გვარად გაუბრალო-
ება უკვე შესრულებულია, მხატვარს ეს თავისი სიცოცხლე
გადაქვს არა მარტო სხვის მოძრაობის ჩარჩოში, ანუ მის ორ-
განიზმის რომელსამე ნაწილში, არამედ პირდაპირ მისს ვულში
შეაქვს იგი. აქედან წარმოსდგება ის მოთხოვნილება, რომ
მხატვარი ანუ პოეტი მათ მიერ დახატულ ადამიანების აიცო-

ცხლით სცხავრებდნენ; ამასთან სცხოვრობდნენ არა მარტო გარეგნობით, არამედ იქამდის ღრმად, რომ მათი პირადობა და აღნიშნულ ადამიანებისა ნამდვილად ერთურობითან შერეულად მოსჩანდეს. მეორე მხრივ, შეუძლებელია ადამიანმა ვისიმე ცხავრება დაჰხატოს, თუ თავისს საკუთარ საღაროდან არას ისარგებლებს; მძლავრის ოცნების პატრონს მხატვარს, მაშასადამე, სიცოცხლის ძალაც მდიდარი უნდა ჰქონდეს, რომ ყველა თავისს მიერ შექმნილს ტიპს რიგ-რიგად სული ჩაუდგას და არც ერთი მათგანი მის საკუთარ არსების უბრალო სურათს ანუ პირს არ წარმოადგენდეს. თვითუელის შემმოქმედის აზრი ის არის, რომ თავისს პირად ცხოვრების საშუალებით სხვა, თავისგან უცხო ცხოვრება შექმნას.

დაკვირვება და ცდაზედ დამყარებული მეცნიერება მთლიანად სინამდვილის ანალიზია (გარჩევა-გაჩხრეკა), რომელიც სხვადა-სხვა მოვლენათა და ფაქტების თანდათანობას თვალს ადევნებს, რომ ამათგან შემდეგ განყენებული კანონები დაადგინოს. ამ რიგად მეცნიერება წვრილად ფაქტებს ნელ-ნელა თავს უყრის და უსასყიდლო ჩუმ მშრომელთა ნაღვაწით ამდიდრებს; იგი თავისს სიმდიდრეს დროისა, სამეცნიერო ასპარეზზედ მოღვაწეთა რიცხვისა და მათის მოთმინების წყალობით ნელ-ნელა ჰზრდის. მეცნიერება ამ შემთხვევაში იმ პაწია ქალს მაგონებს, რომელსაც ერთხელ წვიმიან დღეში თავისს სათითეს ჩალით დახურულ ჩარდახიდან ჩამონადენ წვიმის ცვარებით უპირებდა გავსებას; წვიმის ცვარები ქარს შორს, შორს მიჰქონდა და ათამაშებდა, პატარა ქალი კი მოთმინებით აშვერდა სათითეს ხან ერთსა და ხან მეორე მხარეს, მაგრამ სათითე მიინც არ ივსებოდა. ხელოვნებას ეს მოთმინება სრულიად არა აქვს; იგი უცბად ჰქმნის, ნამდვილს წინ უსწრობს; იგი სინტეზია (ნიჭიერება, რომელიც სხვადა-სხვა საგნებს გონებით შეაერთებს ხოლმე), რომლის საშუალებითაც, რაკი ერთხელ არსებობს, ან მოსახრულია ნამდვილის კანონები, — ცდილობენ ხოლმე რომელიმე სინამდვილე, ანუ ქვეყნიერობის ნაწილი გადააკეთონ გონებისათვის. ხელოვნების აზრი ის არის, რომ სინტე-

ზი შეჰქმნას; ამ რიგად როდესაც მეცნიერებაში ესეთი შემქმნელი გენიოსი იჩენს თავს, იგიც ხელოვნებას უერთდება; დამატებით მეხანიკის გამოგონებანი, ქიმიური სინტეზი, ეს ყველა ხელოვნებაა. თუ რომ ოდესმე სწავლულს შეუძლიან ამ ხილულს, გარეგანს ქვეყანაში ნავთაქნა რამ შეჰქმნას ახალი, მაშინ როდესაც ნამდვილი მხატვრობრივი გენიოსი მხოლოდ თავისს საკუთარ ან ჩვენის აზრისათვის ჰქმნის ხოლმე ასეთსავე ახალს რამეს, აქ მხოლოდ ზეზეურა განსხვავებაა და სხვა არაფერი: სწავლულიც და მხატვარიც (ანუ ხელოვანი), ორივე იმას ცდილობენ, რომ ნამდვილი რამ შეჰქმნან, თუნდაც თვითონ ცხოვრება. მაგალითად, როდესაც სხვა-და-სხვა გვარ ხასიათს ჰხატავს ხელოვნება, იგი ნამდვილიდან ამოჰკრებს ხოლმე საჭირო ელემენტებს და შეაკავშირებს, ისრევე როგორც რომელისამე ნივთიერების სინტეზის დროს ქიმიკოსი იქცევა ხოლმე. ამ გვარის შეკავშირებითა და შეერთებით, რასაკვირველია, იგი ხშირად თითონ ბუნების ტიპებს აღადგენს ხოლმე; ხან-და-ხან კი თავისს საქმეს საკმაოდ ყურადღებით არ ეპყრობა და გონჯს, ცხოვრებისათვის! გამოუსადეგარს ტიპებს შეჰქმნის ხოლმე, მაგრამ ეს არაფერია. სამაგიეროდ სხვა დროს იგი ისეთს ცოცხალს, არსებობისა და მოქმედებისათვის ენერგიით სავსე ტიპებს შეჰქმნის ხოლმე, რომლებიც თავის მხრივ სხვა ახალ ტიპების წარმოშობელად გარდიქმნიებიან, თუმცა შესაძლებელია ასეთი ტიპები არასოდეს არც ყოფილიყვნენ და არც მომავალში დაიბადნენ. აი, სწორედ ის არის ჭეშმარიტი გენიოსი, ვინც ესეთს ცოცხალს ტიპს შეჰქმნის და ასეთს იმედს ჩაჰბერავს. ასეთს ტიპს ადამიანის ოცნება ჰქმნის და იგივე უფლება აქვთ მათ, როგორც რომელსამე, ბუნებაში არ არსებულს ნივთიერებას, რომელიც თანამედროვე ქიმიას ცალკე-ცალკედ არსებულ სხვა-და-სხვა ელემენტებისაგან შეუზავებია; ამ შემთხვევაში მეცნიერება მხოლოდ მათს შემადგენლობასა სცვლის.

შემოქმედ-გენიოსისათვის ეს ნამდვილი ცხოვრება, რომელშიაც იგი ჰმოქმედებს, მხოლოდ კერძო შემთხვევაა, ანუ შესაძლებელ წესდებებს ერთ-ერთი ფორმა, რომელსაც იგი ში-

წაგანის მხედველობითა სცნობს. ამავე რიგად მათემატიკოსისათვისაც ეს ჩვენი ქვეყანა ხაზებისა და რიცხვთა ურთიერთშორის შეთანხმებით მეტად ღარიბია და არსებული ზომვა სივრცისა დაუსრულებელ შესაძლებელ ზომვის*) ერთ-ერთ კერძო შემთხვევად ეჩვენება. ქიმიკოსისათვისაც ასევეა: სხვა-და-სხვა ქიმიურ ნივთიერებათა ის რაოდენობანი, რომლითაც უბრალო, მარტივი ნივთი ბუნებაში ერთმანეთს შეერთვიან, საგანთა ელემენტების ერთურთშორის შეთანხმების კერძო შემთხვევას წარმოადგენენ. ნამდვილის პოეტისათვისაც ის ხასიათი, რომელიც ცხოვრებაში შეუნიშნავს, ანუ ის ინდივიდიუმი, რომელსაც იგი დაჰკვირვებია, მთელს არას წარმოადგენენ. იგინი მხოლოდ საშუალებად გამოადგებიან, რომ ჯერ გაურკვეველს თანხმობას, რომლისადმიც ბუნება მიისწრაფვის, მიაგნოს, გამოიყენოს იგი. გენიოსის ყურადღებას ნამდვილზედ მეტად შესაძლებელი იზიდავს. ჩვენის ნამდვილ ქვეყნიერობის შეზღუდულს ჩარჩოებში იგი სწორედ იმ არსებას მაგონებს, რომელსაც წინადად ოთხ გვარ ზომის მქონე სივრცეში გაუტარებია სივრცხლე და მერე ამ ჩვენს ქვეყანაში გადმოვარდნილა, სადაც მხოლოდ სამ გვარი ზომაა ცნობილი. ამ რიგად, თუ გენიოსი მუდამ ემს იმასა ცდილობს, რომ ნამდვილ ცხოვრების საზღვრებს გასცილდეს, ჩვენ ეს, რასაკვირველია, სრულიადაც არ გერჩება სანაურად; ამ შემთხვევაში იდეალიზმი ბოროტება კი არა, ერთი უმთავრესი პირობათაგანია გენიოსისათვის; საჭიროა მხოლოდ, რომ, თუ გენიოსის მიერ დახატული იდეალი ჩვენს ყოველდღიურს ნამდვილს ცხოვრებას არ ეკუთვნის, შესაძლებელს მაინც არ ეწინააღმდეგებოდეს, სხვა არაფერი. ნამდვილი გენიოსი იმითი იცნობება, რომ იგი ნამდვილ ცხოვრების გარეშე ჰქმნის იდეალს და ამ იდეალს შესაძლებელს უთან-

*) აქ გთიოს ვგრედ წოდებული ახალი გომეტრია აქვს სახეში, რომელიც სამ გვარ ზომას (სივრცისა, სიგანისა და სიმაღლე-სიღრმისას), ადამიანისათვის ადვილად საცდელს, არა სჯერდება, არამედ მათ და მათს თეორემებს ჰიპოტეტურსა და შესაძლებელს ზომვასაც უერთებს. აქედან წარმოსდგა მე-4 ზომვის ახალი თეორემები, ანუ ფორმები II ხარისხის ზომვისა, რომლის აზრითაც ჩვენი ნამდვილი ზომვა მხოლოდ კერძო შემთხვევაა, სხვა არაფერი.

ხმებს. ყველა ამაში მას, რასაკვირველია, მძლავრი ლოდნი ხელს უწყობს.

მერე, შესაძლებელსა და შეუძლებელს რა ჰყოფს განა ერთი მეორისაგან? ხელოვნებაში ამას სავსებით ვერაფერს განსაზღვრავს. ის არაფერს არ იცის, თუ ბუნების მოქმედებას რა ძალა აქვს, სად უძევს საზღვარი, არც ის, თუ ხელოვნანის წარმოდგენას რაოდენ დიდი ძალა აქვს. იმას წინადავე ვერაფერს მიჰხვდება, ბავშვი რამდენად ბევრს იცოცხლებს, ვერც იმას იტყვის, რამდენად ცოცხალს ტიპს, ე. ი. მხატვრობაზე აზრსებს შეჰქმნის პოეტისა ანუ რომანების მწერლის ტვინი; რამდენად დიდი ძალა ექმნება ამ ტიპს, რომ თავისად, დამოუკიდებლად იცოცხლოს. პოეზია ასე შეიძლება დასურათდეს: იგი უდიდესი, უაღრესი ფანტაზიაა, მაგრამ ისეთი კი არა, როგორსაც სალი გონება წარმოიდგენს ხოლმე, არა, რადგანაც სალი გონება მას წარყვნილად სცნობს ხოლმე, არამედ ფანტაზია, რომელსაც სიმართლე და საზოგადო მზგავსება (универсальная аналогия) სცნობენ.

VII

რას აწინსაძინებს (თანაგრძობა) კრიტიკაში.

ნამდვილ კრიტიკოსთა პირველს თვისებას სიმბატია და საზოგადოებრივი გრძობა შეადგენს; შემდეგ თუ განვითარდებიან იგინი და ზედ შემოქმედების ნიჭიც წაემატებათ, ხომ გენიოსობას წარმოშობენ. მხატვრობრივის ნაწარმოების ზედმიწევნითა და ნათლად გასაგებად უთუოდ საჭიროა იქამდის ღრმად გაიმსჯელოს ადამიანი მასში გატრებულ უმთავრეს იდეით, რომ თითქმის სულში ჩაუძვრეს, ანუ იგივე ერთობადაც სული ჩაუდგას. მხოლოდ ამ შემთხვევაში მიიღებს იგი ნამდვილს ინდივიდუალურს ხასიათს და ჩვენს გვერდით სხვა სულს დაჰბადებს. აი, ამას ჰქვია მხატვრობრივი ნაწარმოების შინაგანი სიღრმე, რომლის შექმნაც ზეზეურად დამკვირვებელთათვის

შეუძლებელია. აი, როგორა ხდება ეს: მხატვრობრივი ნაწარმი მოები კრიტიკოსს მთლად შთაჰნთქაეს ხოლმე, მთელს მისს ყურადღებას იქამდის ღრმად მიიქცევს, რომ ღროებით მისი გონება სხვას აღარას ჰხედაეს, ყველაფერს სდევნის. განცვიფრებაც სიყვარულივით იმას თხოულობს, რომ საყვარელ საგანთან ერთად განცალკევებულ იქმნას, tête-à-tête გადგნენ; იგი, როგორც სიყვარულიც, მთლიანად ჩვენს გულს ვერ დადატყვევებს, თუ ზოგიერთს კერძო ნაკლსა და ხინჯს თვალს არ ავარიდებთ; თავის განწირვაც ხომ ერთგვარი კერძო პატიებაა. ხშირად რომელსამე მშვენიერს ქანდაკებას, სურათს, ან სცენას უფრო უკეთესად წარმოვიდგენთ ხოლმე, თუ თვალს დავხუჭავთ და მისს შინაგან სახეს დავაკვირდებით, მხოლოდ მას მივაქცევთ ჩვენს ყურადღებას; ამიტომაც უდიდეს ხელოვნურ ნაწარმოებთა დასაფასებლად ეს უკანასკნელი საშუალება უკეთესია. განცვიფრება და აღტაცება სხვა უბრალო, წმინდა გრძობებივით უმოძრაონი და უმოქმედონი როდი არიან. მხატვრობრივი ნაწარმოები იმდენად მეტად აღვვიტაცებს და განგვაციფრებს, რამდენადაც იგი ძლიერად აღადგენს ჩვენს სულში პირად იდეებსა და სულის მოძრაობას გავვიღვიძებს, ესე იგი რამდენადაც მეტს შთაგონებს (Suggestive) იქონიებს. უდიდეს ნაწარმოებად ის ჩაითვლება, რომელიც გაღმონაცემს უმთავრესს წარმოდგენას მრავალს სხვა დამატებითს წარმოდგენასაც ჩააქსოვს ანუ ძირითადს კილოს მრავალის სხვა ჰარმონიულის ჰანგით შეამკობს. მაგრამ ყველას სული კი ვერ შესძლებს, რომ მხატვრობრივ ნაწარმოების სიმშვენიერეს საესებით დაეწაფოს, ყოველივე ის სულის მოძრაობა გამოსცადოს, რომელსაც იგი იძლევა; აი, აქედან შეიძლება განემართოს, თუ კრიტიკოსის მოვალეობას რა შეადგენს: კრიტიკოსის მოვალეობაა აღნიშნულს ნაწარმოებში ჩაქსოვილი ჰანგები გაძლიეროს, დამატებითი ელფერი გამოარკვიოს, მეტი ნათელი მოჰქინოს, რომ მათი დანახვა ყველას შეეძლოს. იდეალური კრიტიკოსი იგია, ვისაც მხატვრობრივი ნაწარმოები მეტს იდეებსა და სულის მოძრაობას აღუძრავს და ვინც შემ-

დევ ამ იდეებსა და სულის მოძრაობას სხვას გადასცემს. იგი ხელოვნურს ნაწარმოებში ძლიერი მომქმედი პირია და სხვაზედ ნათლად ჰხედავს, თუ რაოდენ მდიდარი შინაარსი აქვს ამ ნაწარმოებს. სხვაფრივ რომ ვსთქვათ, კრიტიკოსობა მხოლოდ მას შეუძლია, ვინც მხატვრობრივს, ანუ ხელოვნურს ნაწარმოებში ჩაქსოვილ მშვენიერობის წინაშე სხვაზედ მეტად განცვიფრდება და სხვებზედ უკეთესად შესძლებს ამ განცვიფრების გადაცემას*).

რომელისამე კარგ ნაწარმოების გაცნობაში სამი ხანა შეიძლება აღინიშნოს: ერთი ის, როდესაც წიგნს ჯერ არაფერ არ იცნობს, ე. ი. ჯერ კითხულობენ, სთარგმნიან, ან-და საზოგადოდ მისს გაცნობას შესდგომიან: ეს არის ხანა ენტუზიაზმისა; მეორე ხანად ის დრო უნდა ჩაითვალოს, როდესაც წიგნი წაიკითხეს და თითქმის გადაიკითხეს: ეს არის ხანა დაღლილობისა; მესამე — როდესაც სავესებით გაიცნეს და მათი გული ყოველსავე მუნ მოთხრობილს ჰგრძნობდა და თანაგრძნობას უწილადებდა: ეს არის ხანა მეგობრობისა. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება წიგნის შესახებ მართალი მსჯელობა იქონიოს ადამიანმა. ვიქტორ ჰიუგო ამბობს: ყოველივე საგნის მიმართ დაახლოვება და გულის შეკანკანა იმავე დროს რწმენაა და ნდობაო, მაგრამ ისეთი რწმენა, რომელსაც სახეში ცოცხალი არსება ჰყავსო; ამასთანავე იგი სხვაზედ ადვილად ვითარდება ჩვენს არსებაშიო. პირიქით თვითეული რწმენაც იგივე გულშეგარდნაა, რადგანაც მანდაობა სიყვარულსა ნიშნავსო.

თვითეულს ესტეტიურს ემოციაში არსებობს ეგრედ წოდებული სამშაგა და ანტიშაგა (მიუზიდველობა, სიძულვილი). ანტიპატია იმ უკმაყოფილობისა და უგემურობის გრძნობას ეწოდება, რომელიც ზოგიერთ ხელოვნურ ნაწარმოების

*) არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ რასაც აქ გიჟიო ამბობს, ეს მხოლოდ ერთი ღირსებათაგანია საუკეთესო კრიტიკისა; ამათ გარდა ბევრი სხვაც არის, მაგ. ის, რომ კრიტიკოსმა ხელოვნურ ნაწარმოების ნაკლიც დაასახელოს და დაამტკიცოს, რომ იგი ნაწარმოებს ამცირებს და ამავე დროს ხალხის ტყუილი განცვიფრება განაბნოს, მაგრამ ამის შესახებ გიჟიოს თავისი საკუთარი აზრი აქვს, რასაც ქვეით ვნახავთ.

წაკითხვას მოჰყვება ხოლმე. ამის გამო ზოგიერთი ადამიანი ამა თუ იმ ნაწარმოების აზრს სრულიად ვერ მიუხვდება ხოლმე, თუნდაც იგი ხელოვნურად იყოს დაწერილი. ზოგიერთ წირეს გადასულ კსატაკასთან ტვინში ხან-და-ხან იმ გვარი მიუკარებლობა იჩენს ხოლმე თავს, რომ ჩვენ უნებურად მათს მსჯელობას უნდობლად ვეპყრობით, სწორედ იმავე რიგად, როგორც თითონ იგინი ეპყრობიან ხოლმე სხვებს. რად მოხდება ხოლმე, რომ ხშირად ბრბოს აზრი რომელიმე ხელოვნურ ნაწარმოების შესახებ უფრო მართალია, ვიდრე ხელობით კრიტიკოსთა განმარტება და აზრი? რად და იმად, რომ ბრბოს არა აქვს „პირადობა“, რომელიც ხელოვანს ეწინააღმდეგებოდეს. ბრბო თავისს შთაბეჭდილებას გულუბრყვილოდა და ბრმად ეძლევაო, იტყვიან ხოლმე, მაგრამ განა ეს დიდი უბედურებაა: აი, სწორედ ეს გარემოებაა მიზეზი, რომ მისს აღტაცებას ესდენ დიდი ფასი აქვს; ჯაფარული აზრი, ჯაფარული ნიადაგი უმკვებ სულიერ მდგომარეობისა და გონებრივის თვითმოყვარეობისათვის (ე. ი. მძლავრი გონებრივი „მე“) ბრბოს არა აქვს; არა აქვს ის წინადავე შედგენილი მსჯელობითი რწმენანი, რომლებიც სხვებზედ მეტად საშიშნი არიან. პროფესიონალიურმა კრიტიკოსმა რომ თავისს არსებობის უფლება დაამტკიცოს, ამისათვის უპირველეს ყოვლისა ჯერ იმას ცდილობს, რომ თავისა შეხედულება და საზოგადოდ თავისი თავი ავტორის წინააღმდეგად დაჰსახოს, ე. ი. კრატაკა უყვას, ჯერ ავტორის ნაკლი და შეცდომანი დაინახოს. ეს კი, ყოველს შემთხვევაში, სანდობი არაფრით არის და იმგვარს დაღმართს ემზგავსება, რომელზედაც ადამიანი ფეხს ძნელად იკიდებს. ერთი ისტორიაში ცნობილი ადამიანი თავისს მახლობელს კაცს მუდამ ამას ეუბნებოდა: „თუ ხათრი გაქვს, ზოგიერთჯერ მაინც წინააღმდეგი იყავ, რომ ორად მოვჩანდეთო.“ კრიტიკოსს არასოდეს არა ჰსურს, რომ სხვაზედ დაბალი გამოჩნდეს და რაც შეიძლება იმასა ცდილობს, პირნათლად, ბრწყინვალე ადამიანად სცნობდნენ; ამის გამო ხშირად გული ავტორებისა და ხელოვანთა კიცხვა-ლანძღვისათვის ერჯება და ამ რიგად მათ შო-

რის რაღაც გაუგებარი მტრობა მყარდება. სხვის დამცირებით იგინი იმავე დროს თავის თავს იმაღლებენ; დაბლა უფრო საზიზღარი ძალადობის ხმა გაისმის; მასწავლებლის ჯოხქვეშ რომ მოსწავლის ტანჯვა თავს იჩენს ხოლმე, მასწავლებელი იმ დროს მედიდურად თავს მაღლა იწევს. ამგვარი კრიტიკა პირადის თვითმოყვარეობის გაზვიადებაა, რომელიც იმასა ცდილობს, რომ პირადობას პირადობა გაუბატონოს. „სასიამოვნო არ არის განა, რომ აღამიანი ყველას ჰკრიტიკოსობდეს და ნაკლსა ჰხედავდეს იქ, სადაც სხვისი ოცნება მშვენიერობასა ჰხედავსო“, — ამბობს კანდიდა? აი, ვოლტერი ამის შესახებ რა პასუხს აძლევს: „რასაკვირველია, დიდი სიამოვნებაა აღამიანს სასიამოვნო არა მოეძებნებოდეს—რაო.“ ჩვენ, თანამედროვე კრიტიკოსთ, კარგად ვიცით, თუ რა არის ის წვრილალი სიამოვნება, რომ ღაღად-ყუთთ: ამა და ამ ნაწარმოებმა ჩემზედ არავითარი „გავლენა არ იქონია“, ჩემს პირადობას იგი სრულიად არ შეეხოვო. რომელსამე ნაწარმოებში ჩვენ მიერ ნაჩვენები ნაკლი ხშირად კიდევ გვახარებს, თითქოს იგი თითონ მშვენიერება იყოს; მაგრამ სხვა არის ეს სიხარული: გვიხარია მხოლოდ მისთვის, რომ ჩვენ ამ ნაკლს პირველად დავასახელებთ და გვასარგებლებს. ერთის იეზუიტის მიერ შედგენილ წიგნის წაკითხვის შემდეგ აი რა სთქვა პასკალიმა: „ო, რამდენი კარგი რამ არის ჩვენთვის ამ წიგნშიო!“ უბედურობა ის არის, რომ ცუდის მძებნელი ცუდს მუდამ იპოვნის, მაგრამ სამაგიეროდ მოაკლდება იმ სიამოვნებას, რომ ნაწარმოებმა „აღიტაცოს“; მაშასადამე გამოეთხოვება აღტაცებას, რომელიც, ლაბრიუერის სიტყვით, პირველ სიამოვნებაზედ ბევრად უმჯობესია. ბედნიერები არიან ის კრიტიკოსნი, რომლებიც თავის ავტორებს „ამ კარგს რამეს“ ბლომად ვერ მოუძებნიან.

ერთი თანამედროვე ფილოსოფოსი ამტკიცებდა, რომ ფილოსოფიის ისტორიკოსის უმთავრესი აზრი ის კი არ არის, რომ სხვა-და-სხვა ფილოსოფიური სისტემა უარ-ჰყოსო, არამედ ის, რომ იგინი ერთმანეთს შეუთანხმოსო: შეცდომათა კრიტიკა ყველაზედ უკეთური და უსარგებლო საქმეა და უთუოდ

საჭიროა იგი შეძლებისამებრ შემცირებულ იქმნასო. თვითუფლებსა და თანდათანობის მექონე მოაზრეს ფილოსოფოსი უნივერსალურს (საზოგადო, საყოველთაო) სიმბატეის უნდა უწილადებდეს, რომელიც იქვეუფლებს გაურჩევლობასა და გულცივობას სრულიად ეწინააღმდეგება; ამა თუ იმ ფილოსოფიურ სისტემის დაფასების დროს ფილოსოფოსს „ეს ორი ზნეობრივი ქეშმარიტება: სამართლიანობა და ძმობა“ — განუყრელად თან უნდა ახლდეს, გზას მათით იკვლევდეს. თუ რომ ეს ორი თვისება ფილოსოფიისათვის არის საჭირო, კრიტიკოსისათვის ხომ აუცილებლად უნდა ჩაითვალოს, რადგან ლიტერატურაში გრძობას მეტი ადგილი უჭირავს. თუ რომ რომელისამე ფილოსოფოსის გარჩევის დროს მხოლოდ სურვილი საკმაო არ არის, რომ საბუთები ჰქონდეს და მით გამარჩეველი საფუძვლიანს ნიადგაზედ იდგეს, ხელოვნებაში ხშირად მარტო სურვილიც — ან იქმნას ამა ადგაგებულება — საკმაო არის, რომ ხელოვნურმა ნაწარმოებმა ჯეროვანი შთაბეჭდილება არ მოახდინოს; ჩვენ მუდამ თავისუფლად შეგვიძლიან, ეს შთაბეჭდილება უკუ ვაქციოთ, ჩვენსავე საკუთარს, მტრულად განწყობილს „მე“ — ში მოვექცეთ და თითქმის შთავანთქმევინოთ ჩვენი თავი. ამიტომ ლიტერატორთ და ფილოსოფოსთ მუდამ უნდა ახსოვდეთ, რომ ერთმანერთი უნდა უყვარდეთ. დასასრულ, თუ ადამიანის მიმართ კეთილისყოფა სავალდებულოა, მის ნაწარმოებთა შესახებ კი რატომ აღარ უნდა იყოს იგი სავალდებულო, რაშია, მისის აზრით, რაც კი რამ კარგი ჰქონია, მთლად შეუტანია? ეს ნაწარმოებნი პირდაპირ ამტკიცებენ, რომ ავტორი არსებობისათვის ბრძოლაში მონაწილეობას იღებს და რაც კი რამ შეუძლიან, არ იშურებს, ოღონდ ამ აზრს მიაღწიოს.

რაც უნდა ნაკლი ჰქონდეს, დაწერილი წიგნი მაინც უმაღლესი გამომეტყველია იმისა, რომ ადამიანს „ცხოვრების სამარადისო სურვილი“ აქვს და ამისათვის იგი მუდამ პატივისცემას თხოვლობს. აღნიშნულ დროისათვის ამ წიგნს ის გაურკვეველი, ღრმა აზრი და თავისებური კალა (პირადობისა) აქვს,

რომელიც მოსიყვარულე ადამიანის გულში გზას უკეთესად იგნებს ხოლმე.

აბა, თქვენ გვერდით გამვლელს, უცნობს ადამიანს ჩააკვირდით თვალებში; თუნდაც იგინი ლაქვარდივით ნათლად მოსჩანდნენ, მაინც ბევრს ვერას გაუგებთ, ან არა და სრულიად ვერას გაუგებთ. სულ სხვა არის ნაცნობი ადამიანი. აბა, ჩაჭედეთ თვალებში. სულ უბრალო შეხედვაც კი საკმაო არის, რომ საყვარელ არსების გულის სიღრმე, მისთა გრძნობათა მღელვარება დღის ნათელივით თვალ-წინ დაგეხატოთ.

კრიტიკაშიაც იგივე მოხდება ხოლმე.

ვინც რომ წიგნის შესახებ ისრევე სჯის, როგორც გზად მიმავალ უცნობ ადამიანის შესახებ, ე. ი. გულცივად ეპყრობა, ადრევე წარმოუდგენია, რომ კარგს ვერას ჰნახავს ამ წიგნში, ეჭვი არ არის, იგი ამ წიგნისას ვერას გაიგებს; ვერ გაიგებს იმისთვის, რომ ადამიანის აზრის გასაგებად ჯერ მისი სიყვარულია საჭირო, საჭიროა დამფასებელი ამ წიგნს პატივისცემითა და სიყვარულით ეპყრობოდეს.

პირიქით, აიღეთ რომელიმე საყვარელი წიგნი, რომელთანაც ბაასი ცოცხალ ადამიანივით შეგყვარებიათ და თქვენ უთუოდ ჰნახავთ, რომ აზრები ერთმანეთთან ჰარმონიულად შეთანხმებულნი არიან, თვითეული აზრი უკვე გამოთქმულის შემავსებელი, განმმარტებელია, აქ ყოველს სტრიქონს თავისი ღრმა აზრი აქვს და ყველა ეს კი იმიტომ გეჩვენებათ, რომ თქვენ იგი გიყვართ.

საყვარელი წიგნი ეს ის მუდამ ჟამს ღია თვალია, რომელსაც სიკვდილიც კი ვერ მოჰხუჭავს და რომელშიაც ნათლის სხივით გაშუქებული ადამიანის არსებობის ღრმა აზრი მუდამ გამოსჭვრეტს.

აქედან ის დასკვნა გამოდის, რომ *hominem unius libri* (ერთის წიგნის კაცი) რომელიმე ავტორი არასოდეს წრეს გადასულად არ უნდა გეძულდეს.

კრიტიკოსს თავისი ავტორი უყვარს და, მაშასდამე, საყვარელს ავტორს გულის ნადებს უკეთესად გაუგებს, შეითვისებს ყოველივეს, რაც კი რომ მას უკეთესი მოეძებნება.

კრიტიკოსის ნაკლს მომეტებულ ნაწილად ის შეადგენს, რომ იგი „მწიგნობარია“; მართლაც და, რამდენად დიდი სიმპატია უნდა ჰქონდეს შეძენილი, რომ ყოველმა აზრმა, რომელსაც კი აღმოიკითხავს, ან გაიგონებს, გულწრფელი თანაგრძნობის დეღვა გამოიწვიოს მისს სულში!

ასეთი სიმპატია შეიძლება მეტის-მეტად გასაზოგადიდდეს და ველარავის ვერ შეეხოს. ესეთი თანაგრძნობა იმ გრძნობასა ჰგავს, რომელსაც ჩვენ შორეულ უცხო ტომის, მაგ. ჩინელისა და სპარსელის მიმართა ვგრძნობთ ხოლმე.

ასეთი გრძნობა ნამდვილის კრიტიკისათვის მეტად სუსტია და მცირე; კრიტიკოსი, რომელსაც ასე მცირე გრძნობა აქვს, ხშირად მეტად ცუდი მსაჯულია ხოლმე. ამ გვარი კრიტიკოსი ხშირად იმ „ფილანტროპს“ ემზავსება, რომელსაც არც ერთი მეგობარი არა ჰყავს, იმ „კაცობრიობის მალმერთებელს“ წარმოადგენს, რომელსაც სამშობლო არა აქვს.

VIII

ხელოვნების ზრანცში არც მოგონილს ამბავშია და არც თავგასართობში.

I. ხელოვნება მარტო ვნება, ან უაღრესი დახელოვნება კი არაა, იგი მოქმედებაცაა, რეალური მოთხოვნაა. ამისათვის ხელოვნება მუდამ იმასა ცდილობს ცხოვრებაშიაც ისეთივე მოქმედებანი გამოიწვიოს, როგორსაც თითონა ჰხატავს.

ცოტად თუ ბევრად ცოცხალი ესტეტიური ემოცია მცირეოდენ ზედ დამატებულის ნაღვლიანობით მაშინ შეკვებდება ხოლმე, როდესაც იგი მოქმედებით აღიბეჭდება; მაშინ ემოცია თავისითვე კმაყოფილდება. ტირტეოსის ლექსთა სილამაზეს სპარტაელნი უფრო ძლიერად ჰგრძნობდნენ, ხოლო გერმანელნი კერნერისა და ულარდის ლექსთა სილამაზეს, როდესაც ეს ლექსები მათ საბრძოლად იწვევდა; ეჭვი არ არის, რევოლიუციის თავისუფალნი მებრძოლნიც მარსელიეზის (ბრძოლად გამ-

წვევი საერო საგალობელი) ხმით იმ დღეს უფრო მეტად იცნენ ალტაცებულნი და გამხნეებულნი, როდესაც ემეპას მთებს საერთო სულით ძლიერით შეუდგნენ.

ჯოზეფ ვერნეს მაგალითიც უკვე მოძულებული და გაცვეთილია, რომელმაც თავისი თავი იალქნების ბოძზედ მიაბმევიწნა, რომ ზღვის ქარიშხალის მხერით დამტკბარიყო.

შეიძლება განა ითქვას, რომ ვერნე ოკეანეს სიღიადეს უფრო ნაკლებად ჰგრძნობდა მხოლოდ იმის გამო, რომ ერთსა და იმავე დროს მაყურებელიც იყო და აქტორიცაო?

ახლა ქვეით დავყვეთ; ვერნეს რომ შესძლებოდა თითონვე შეპბრძოლებოდა ოკეანეს, მარტოს წაეყვანა გემი ამ მშფოთვარე ზღვის კარგა დიდს მანძილზედ, ეჭვი არ არის, ამითი მისი ესტეტიური ემოცია სრულიადაც არ შემცირდებოდა და უფრო უკეთესად შეიგნებდა, თუ აღამიანსა და ბუნებას შუა რა გარჩევია, შეიგნებდა იმ წინააღმდეგობას, რომელზედაც, კანტის აზრით, უმაღლესი გრძნობაა დამყარებული.

რაც შემეხება კერძოდ მე, უნდა ვსთქვა, რომ ისე ნათლად არსად მიგრძენია სიღიადე ზეცისა, როგორც მაშინ, როდესაც მაღალ მთაზედ რის წვალებით ავფოფებულვარ; იმ დროს ისე მგონებია, ვითომ ზეცაში ავდივარ-მეთქი; თვითეული წინ წადგმული ნაბიჯი თვით ზეცის ძღვევად მიმიჩნევია და წარმომიდგენია, რომ ეს სურვილი უსაზღვრო სიმაღლის მიღწევისა მუდამ შემისრულდება-მეთქი.

მაქმეაბას, რომელსაც მშვენიერობის გრძნობა იქონიებს ხოლმე, ერთი შედეგი აქვს, რომელიც უთუოდ საჭიროა აღვნიშნოთ; სახელდობრ ის, რომ შეთხზული და გამოგონილი ამბავი მშვენიერობისათვის სრულიადაც არ არის აუცილებელი.

შილლერი და მისნი მიმდევარნი ხელოვნებას მხოლოდ შეთხზულსა და გამოგონილს ამბავზედ ამყარებდნენ და ამ ნაკლს ხელოვნებისას მის უმთავრეს ღირსებად აღიარებდნენ, რაიცა ხელოვნებას ნებას არ აძლევდა ნამდვილი მოქმედება გამოეწვია, ცხოვრება დაესურათებინა.

მოვიყვანოთ წარსულ დროის მაგალითები: წარმოიდგინეთ, რომ ევრიპიდისა და კორნელის დიდებული სცენები მარტო სცენაზედ კი არა, ცხოვრებაშიაცა გხვდებათ; წარმოიდგინეთ, რომ ავგუსტოს შესანიშნავს მოწყალებას, ნიკომედის გმირულს უკან დაბრუნებას თვალთა ჰხედავთ, პოლიქსენოსის დიდებული სიტყვები გესმით; განა ყველა ეს თავისი სილამაზესა და სიდიადეს დაჰკარგავს მხოლოდ მისთვის, რომ აქ, თქვენ თვალწინ, ცოცხალნი, მოქმედნი პირნი არიან? მაშ, თუ ასრეა, იმასაც ვიტყვი, რომ მირაბოსა და დანტონის-მიერ ტრალიკულს წამებში წარმოთქმულს სიტყვებს ახლა უფრო მეტი ესტეტიური მოქმედება და შთაბეჭდილება აქვთ, ვიდრე მაშინ, როდესაც იგინი იქმნენ სულ პირველად წარმოთქმულნიო! სრულიად არა.

აწ იქნება დემოსთენის თარგმანის კითხვით ჩვენ უფრო მეტადა ვსტკბებით, ვიდრე თითონ ათინელნი, რომელნიც პირდაპირ დემოსთენს ისმენდნენ? თურმე ნუ წარმოიდგენთ, მილოსელი ვენერაც იმიტომ ყოფილა ისე მშვენიერი, რომ უძრავია და მარმარილოსაგან გაკეთებული (გამოქანდაკებული); მაგრამ იმავე ვენერას ქანდაკებას რომ თვალში სინათლე ჩაუდგეს და დაინახოთ, რომ გვიახლოვდება, — ისე აღარ მოგვეწონებოდა, აღარ აგვიტაცებდა!

თურმე ნუ იტყვით, ლეონარდის Mona Lisa, ანუ პალმა ლე-ვიეს წმიდა ბარბარეს რომ გაცოცხლება შეეძლოთ, უარესები თურმე შეიქმნებოდნენ! თითქოს ხელოვანის უმაღლესი მისწრაფება, მისი უდიდესი იდეალი ის არ იყოს, რომ თავისი ნაწარმოებს სიცოცხლე ჩაჰბეროს, შეჰქმნას, შემოქმედების ძალა გამოიჩინოს და მხოლოდ იმასა ცდილობდეს, რომ გააღამაზოს, გააშალაშინოს.

თუ რომ ზოგჯერ ხელოვანსაც დასჭირდება ხოლმე მოგონილი რამე მოიხმაროს შემოქმედების დროს, ეს მხოლოდ უნებლიედ მოსდის და იმ მექანიკოსს მიემგზავსება, რომელიც ცოცხალ არსებათა ნაცვლად უნებურად მანქანებს აკეთებს.

ხელოვნებაში მოგონილი არამც თუ აუცილებელია, პირიქით მშვენიერებასა ჰსაზღვრავს, ამკრთალებს. ხელოვნების

ქვეყნის აზრი ცხოვრება და სინამდვილე და თუ ღელავს ამ ქვეყნის აზრის შესრულება ვერ მოუხერხებიათ, ეს გარემოება მხოლოდ უდღეოდ ნაშობს მოგვაგონებს.

ტიციანოს და მიქელ ანჯელო დაუშთავრებელი ღმერთები არიან: მიქელ ანჯელოს „ღამე“ განა სიცოცხლისათვის არ არის შექმნილი? ერთს ვილაცა პოეტს ამ სურათისათვის ქვეშ შემდეგი მოუწერია: „სძინავსო“. და მერე, განა მართალი არ არის? თუმცა, ვინ იცის, თითონ არც კი ფიქრობდა, თუ ამ სიტყვით, რა ღრმა და მართალი აზრი გამოთქვა. ხელოვნება მართლაც-და ადამიანის იდეალის ძილსა ჰგავს, რომელიც მაგარს ქვასა ან ტილოზეა მიქედელი და რომელსაც არ შეუძლიან ადგეს, წავიდეს. მიბაძვას საზოგადოდ ის სურვილი აქვს, რომ შემოქმედებად გარდიქმნეს, გამოგონება კი ცხოვრებაში ნელ-ნელა ჰქრება.

ამ ნაირად ის დამასკენელი აზრი გამოდის, რომ ხელოვნების აზრი ცხოვრებაა; გამოგონებას იმიტომ მიჰმართავს ხოლმე ხელოვანი, რომ დაგვარწმუნოს, მე არაფერს არა ვთხზავ, არც „ვიგონებო“.

II. მშენიერება მოძრაობასა, შეხებასა და გრძობაში იჩენს ხოლმე თავს.

მოძრაობაში პირველი დამახასიათებელი ძალაა: ჩვენ უსათუოდ ესტეტიურს კმაყოფილებასა ვგრძობთ, როდესაც ჯანსაღად ვართ, ჩვენს ძალას ეამოქმედებთ, ან-და ვხედავთ, სხვები როგორ ამოქმედებენ ამ ძალას.

მოძრაობის საღამაზის მეორე დამახასიათებელი ჰარმონია, წეს-რიგი და კეთილ-ხმოვანებაა, ესე იგი ის, რომ თავის გარემოებასა და აზრს შეუთანხმდეს იგი.

მაშ თუ მოძრაობის ესტეტიური თვისება ეს არის, შეიძლება კიდევაც იფიქროს ვინმემ, რომ იგი თვისება მხოლოდ საცქეველსა მოძრაობათ აღინიშნება და არა იმ მოძრაობით, რომელსაც შრომა და მუშაობა თხოულობსო. ჩემის აზრით, ამ შემთხვევაში გარჩევა სრულიად შეუძლებელია და ესტეტიური თვისება ორსავე მდგომარეობაში—ცეკვასა და შრომაში, ერთ

ნაირად იჩენს ხოლმე თავს. წარმოიდგინეთ, რომ კიბის ასწვრტყვე საფეხურებზედ, მთელი გუნდი მუშებისა სდგას და ერთმანეთს ქვას აწვდიან: ქვა ნელ-ნელა ზევით და ზევით ადის და ხან ერთის მუშის ხელშია, ხან მეორისაში.

ნუ თუ ამ სურათში ქეშმარიტი სილამაზე არ იხატება, სილამაზე, რომელიც აღნიშნულ აზრთანა და შრომასთან შეთანხმებულია? მშენებლები არიან აგრეთვე ის მუშები, რომელნიც მძიმ-მძიმედ თოკის წევით უშველებელს მუხის ფიცარს ეზიდებიან მაღლა; ესრევე ლამაზი სანახავეები არიან ნიჩბის მომსმელნი, მხერხავეები, და სხვ., მიუხედავად იმისა, რომ ძალას დიდს ხმარობენ და ოფელში იწურებიან. მარდსა და ყოჩაღს ცელის მომსმელსაც შეიძლება ისეთივე ცოცხალი და ფაქიზი მოქმედება და მოძრაობა ჰქონდეს, როგორც კარგს მოცეკვავეს და ისიც შეიძლება, რომ ხელოვანმა ამ უკანასკნელს ჰირველი ამჯობინოს, იგი დაჰხატოს. როდესაც გლეხი ტყეში შემასა სჭრის და უზარმაზარს მუხას ძლიერის მარჯვენით მიწაზედ წამოაქცევს, ექვი არ არის, ესეც დიდებულს გრძნობას იწვევს ხოლმე ჩვენში.

ამ ყველა ზემოდ აღნიშნულს შემთხვევაში არც ერთგან არ არის იმისი ხსენება, რომ მოძრაობა ცეკვას ეხებოდეს, — ყველგან მუშაობა და შრომაა, თვითიული მათგანი თავისს გარკვეულს აზრს ესწრაფვის. მწყობრობა თვითიულის აქ დასახელებულის მოძრაობისა იმითი აიხსნება, რომ ყოველს მათგანს განსაკუთრებული აზრი აქვს და მთელს თავისს ძალას მისდა მისაღწევად ხმარობს. ამის გამო მათი ესტეტიური ხასიათი სრულიადაც არა სუსტდება და არა მცირდება; ჰირიქით იგი მაღლა-მაღლა იწევს, ვითარდება. ამ რიგად, აღნიშნულ საგნის (მოძრაობათა) შესახებ ჩვენ სრულიად სხვა დამასკვნელ აზრს ვადგევართ, ვიდრე სპენსერი; სახელდობრ: თუ რომ ცეკვაობა (სხვა-და-სხვა ორგანოთა უსარგებლოდ ვარჯიშობა) ესტეტიურია, მაშინ შრომაც (სასარგებლოდ მიმართული ვარჯიშობა) ესტეტიურია ზე უფრო მეტად, ვიდრე ჰირველი. თუ რომ ზოგჯერ შრომას უფრო ნაკლები სიფაქიზე ეტყობა, სამაგიეროდ იგი მომეტებულად ლამაზი და დიდებულია. დასასრულ, ისიც არ უნდა

დავივიწყოთ, რომ ადამიანის უპირატესობას ცხოველებთან შედარებით შრომა შეადგენს და განათლებულს, კულტუროსანს ადამიანს მეტი უპირატესობა აქვს, ვიდრე ველურსა.

ბერძნების მექანდაკეების მიერ შექმნილი მართონელი მახარობელი მტვრით იყო დაფარული და ოფლში სცურავდა; მის მახეს დაღლილობა და ტანჯვა ზედ აღბეჭდვოდა, მაგრამ ამავე დროს ხელში დაფნის შტო ეჭირა და შუბლს იგრილებდა, რომ ამითი ძალა შემოეკრიბა და უფრო დიდებული შექმნილიყო; ეს ტანჯული, მაგრამ გამარჯვებული ადამიანი კაცობრიობის შრომისა და იმ უმაღლესის სიმშვენის სიმბოლოა, რომელიც უხვობითა და ძალით იხატება და არა ძალის გამოზოგვითა და სიმარდით, სიმბოლოა შრომისა, რომლის მოძრაობაც მარტო დახარჯულ ძალის ზომა და გამოხატველი კი არა, მისის ნებისა და სულიერ ენერჯის, ძალის მაჩვენებელიცაა.

ან-ანა

(შემდეგი იქნება)

კათოლიკენი საქართველოში

წერილი

ლუკა ისარღლევისა*)

ამ რამდენისამე წლის წინად სომხურ გაზეთებში ბევრი წერი-
 ლები იბეჭდებოდა საქართველოს კათოლიკეთა და იმათ ეპიკლეზიათა
 შესახებ. გაზეთები ამ წერილების შემწეობით ცრუ და სიმაძრულეს
 მოკლებულს ამბებს ავრცელებდნენ ხალხში. საქართველოს კათო-
 ლიკენი კი, რადგანაც სომხური ენა არ იცოდნენ, არა კითხულო-
 ბდნენ სომხურ გაზეთებს, არც ტფილისის მკვიდრნი და არც გო-
 რისა, ქუთაისისა და ოსმალეთის საქართველოს მცხოვრებნი და,
 მაშასადამე, მათ არ შეეძლოთ უარ-ეუთ გაზეთების-მიერ გავრცე-
 ლებული ცრუ ამბები. უმთავრესი მიზანი გაზეთებისა ის იყო, რომ
 ყველა ქართველი კათოლიკენი სომხებად კარდაეჭმნათ. ისინი არწმუ-
 ნებდნენ ყველას, რომ რომის-კათოლიკეთა ან სომხის-კათოლიკეთა
 სარწმუნოების ქართველები არასოდეს არა ყოფილან არც ქართლ-
 კახეთსა და არც ოსმალეთის საქართველოში, რომ ყველა ესრედ
 წოდებული ქართველი-კათოლიკენი სომხები არიან და სხვა.

სომხებს რომ თავი გაკანებოთ, იმ სომხებს, რომელნიც
 სომხურ ენაზე ლაპარაკობენ და სომეხ-კათოლიკეთა სარწმუნოებას
 აღიარებენ და რომელნიც ოსმალეთიდან იქმნენ გადმოსახლებულნი და
 ტფილისისა და ერევნის გუბერნიების ბორჩალოს, ახალციხის, ახალ-
 ქალაქის, გუმბორის და ბაიასეთის მაზრებში დასახლებულნი, ჩვენ
 დავინახეთ, რომ ტფილისისა, გორისა, ქუთაისისა, ახალციხისა, ახალ-
 ქალაქის მაზრებსა და ბათუმის ოლქში (ოსმალეთის საქართველოში)
 უძველესს დროიდან სცხოვრობდნენ კარგა ბლომად ქართველთა ტო-
 მის ადგილობრივი მკვიდრნი—კათოლიკენი, რომელთა ერთი ნაწილი
 აღიარებდა და აღიარებს რომის-კათოლიკეთა სარწმუნოებას და

*) ეს წერილი რუსული დედნიდან არის გადმოთარგმნილი.
 რედ.

ასრულებს იმის წესებს, ხოლო მეორე ნაწილი — სომეხ-კათოლიკეთის კეთა სარწმუნოებას. პირველნი ძველადგანვე სტოკორობენ ტფილისსა, გორსა, ქუთაისსა და რაოდენიმეც ქალაქსახლცინისს ძველს ნაწილში, ხოლო მეორენი — ოსმალეთის საქართველოს ქართველნი — სხალცინსუბიე და შემდეგს სოფლებში: არაღწდესა, ვალსა, ხინხაბკარსა და სხალცინისა და სხალქალაქის მახრების და ართვინის ოლქის სხვა სოფლებში. ისინი ღაზარაკობენ თავიანთ მშობლიურ ქართულ ენაზე ისე, როგორც ღაზარაკობენ მათი მეზობელნი, იმავე სოფელში მცხოვრები, ქართველი-მაჭმადიანები. სომეხთა კრებულების სომეხ-კათოლიკეთის მცირედი ნაწილი გადმოსახლებულია ოსმალეთიდან 1807 წელს, ხოლო მომეტებული ნაწილი — ოსმალეთის ომის შემდეგ, 1828 — 1829 წლებში. მათ შორის მრავალი ქალ. სხალცინისს სხალ ნაწილში სცხოვრობს. ამ უკანასკნელთ არავითარი ერთობა არა ჰქონიათ ქართველი ტომის ადგილობრივ მცხოვრებლებთან, თუმცა ორივენი ერთნაირ საეკლესიო წესებს ასრულებენ.

სომხური გასეთები, რომელთაც გრიგორიანნი ჰბეჭდავენ და რომელთაც არ იციან არც მდებარეობა იმ ადგილებისა, სადაც რომის თუ სომხის სარწმუნოების კათოლიკენი სცხოვრობენ და არც მათი ისტორია, ამხანაგებენ ისტორიულ ფაქტებს და ამტკიცებენ, რომ ტფილისში სომეხ-კათოლიკეთა და ქალდეველ-კათოლიკეთა გარდა სხვა კათოლიკენი არ არიან. ამიტომ, მათის აზრით, ტფილისის ყველა კათოლიკეთ, რომელნიც დაზადებით ქართველნი არიან, სომეხთა წესები უნდა მიიღონ და ამიტომვე თვით წირვა-ლოცვაც სომხურ ენაზე უნდა იყოს. ისინი ამტკიცებენ, რომ ტფილისის რომის-კათოლიკეთა ძველი მიძინების ეკლესია ოსმალეთიდან გადმოსახლებულის სომეხებისაგან არის აშენებული 1804 წელს, მაშინ როდესაც მათი ხსენება არც კი იყო ტფილისში და რომ შემდეგ ეკლესია ღათინთა პატრუმმა მიითვისეს. ყველაზე საკვირველი აქ ის არის, რომ სომხური გასეთები არამც თუ ისტორიის წინაშე სტოდავენ, არამედ ლოლიკასაც კი ჰქალატობენ. თუ, როგორც გასეთები ამბობენ, სემოსსენებული ეკლესია პატრუმმა მიითვისეს, მაშინ, საკვირველია, საიდან განხდნენ 1804 წელს ეს პატრუბი ტფილისში, ხოლო თუ ისინი წინავე ტფილისში იყვნენ,

მაშინ ეოკელ ექვსე გატეხა, რომ მათ თავიანთი ეკლესია ექმნებოდათ და ამ ეკლესიას მრეკელიც ეოკლებოდა; სსჯაფორიკ წარმოე-
 დგენელთა. სომხურ გასეუებეს, რომ ცოტადენი შრომა გაქვანთ
 და გაქენთოთ ტფილისისა და საქართჿ საქართველოს ისტორია,
 დაინახადენ, რომ კათოლიკეთა ჰატრები საქართველოში ჟერ ისეკ
 IX საუკუნეზე ადრე ეყენენ, რომ მათ საეუთარი ეკლესიები ქქენდათ
 როგორც თავიანთთვი, ატრთვე მრეკლისათვის—მაშინდელ კათო-
 ლიკეთათვის და რომ ეს ეკლესიები მჰმადიანთა შემოსევის და
 ტფილისისა და საქართველოს აოსრების დროს განადგურებულ
 ექმნა. ამას მოწმობდენ საქართველოსა და ტფილისში მრავლად
 დაჩქნილი ნანტრეები, რომელნიც ბლომად მოიპოვებოდენ რუ-
 სეთის მთავრობის დროსაც კი ამ საუკუნის ნახეკარში. აოსრების
 შემდეგ ჰატრების-მიერ ახლად ატებული ტფილისის ეკლესია და
 მონასტერი აოსებობდენ ჟერ ისეკ მე-XVII საუკუნეში, სჰარსეთის
 მეფის შჰ-ზაზის შემოსეკმდე. ამ დროს ჰატრებთან სტეირად
 ეოკ შესანაშნავი მოგზაური შარდენი, რომელმაც დაწერილებით
 აღწერა ჰატრების მდგომარეობა ქართლსა, იმერეთსა და სსეკრტლო-
 ში და მათ და საქართველოს მეფის ურთ-ერთ შორის დამოკადე-
 ბულებს. რომის-კათოლიკეთა სარების ეკლესია, რომლის კედლებმაც
 დეკმდე მოაღწიეს ჭ რომელშაც რუსეთის მთავრობის დროს ჟერ სს-
 სელმწიფო სურსათს და შემდეგ მარღის ინახადენ, აოსებობდა საქარ-
 თველოს მეფის თეიმურაზის დროს 1755 წელს. იგი წარსული
 საუკუნის დასასრულს განადგურებულ ექმნა სჰარსელების მიერ.
 კათოლიკეთა ჰატრები ტფილისში საქართველოს უგანახეკელ მეფეების
 თეიმურაზის შვილას ირაკლის და ამის შვილას გიორგის დროსაც
 სცნოკრობდენ. როგორც ირაკლი, ატრთვე გიორგი კარგის თვლით
 უეურებდენ მათ და ბეკრს სსქეში დახმარებსაც უწეკდენ. რადგა-
 ნაც 1795 წელს, სჰარსეთის შჰის აღა-მჰმად-ხანის შემოსევის
 დროს ტფილისთან ერთად კათოლიკეთა მველი ეკლესია მიწსთან
 ექმნა გასწოკრებული, ჰატრებმა ახალი ეკლესია გამართეს კერძო
 სახლში და ექ დაიწეეს წირვა-ლოცვის შესრულება მვეიდრ ქართველ-
 კათოლიკეთათვის.

როგორც ძველი თქმულება მოგვითხრობს, ჰატრებმა თავიანთის რჩევითა და დარბევით ბეერი დასმარება გაუწიეს ქართლ-კახეთისა და იმერეთის რუსების სულში გადაცემის საქმეს. მათ აზრად სმარსულებისა და ოსმალებისაგან ქრისტიანობის გადაჩენა ჰქონდათ.

რუსეთის მთავრობის საქართველოში დამკვიდრების და ჩვენს ქვეყანაში მშვიდობიანობის დამყარების შემდეგ, 1803 წელს, ჰატრებმა, საქართველოს მთავარ მართებლის თავადის ციციშვილის ნება-დართვით და მრეკლისა და იმ დროის გამორჩენილის ქართველ და სომეხ თავად-აზნაურთა დასმარებით, ააგეს ზემოდ დასახლებულთა რომის-კათოლიკეთა აწინდელი მიძინების კვკლესია, რომელიც სომხურ გაზეთებს ეგრე გულისათა და სულთა უნდათ აჩუქონ ვითომდა ოსმალეთიდან გადმოსახლებულ სომხებს. ნამდვილად კი არც 1803 და 1804 წლებში და არც წინადა, საქართველოს მეფეების დროს, არავითარი გადმოსახლება სომხებისა ოსმალეთიდან ტფილისში არ მომხდარა. სომხთა გადმოსახლება და მათი ტფილისისა და ერევნის გუბერნიებში დამკვიდრება მოხდა, როგორც ზემოდაც იყო ნათქვამი, შირველად ოსმალეთის ომის შემდეგ, 1807 წელს, მთავარ-მართებლის გუდარეიის დროს, ხოლო მეორედ—1828—1829 წლების და საქართველოს მაშინდელის მთავარ-მართებლის და მთავარ-სარდალის გრაფის ზასკევიჩის სმარსუთსა და ოსმალეთში გამარჯვების შემდეგ. შირველნი დასახლებულ იქმნენ სოლოლაკის სეობაში, ხოლო მეორენი, გრაფის ზასკევიჩის ბრძანებით—მთა-წმიდაში, ცარიელს ადგილზე, სადაც ესლა ქუჩები და ქვიტვირის სასლებია. ამ უკანასკნელთ უწოდებდნენ მათინ «ყარსულებს», ესე იგი ყარსიდან გადმოსახლებულებს. ყველა ეს გადმოსული სომხები დადიოდნენ ტფილისის ერთად-ერთს ზემოდ დასახლებულს რომის-კათოლიკეთა მიძინების კვკლესიაში, სადაც წირვა-ლოცვა სრულდებოდა ქართველ-კათოლიკეთათვის ჰატრების-მიერ ლათინურს ენაზე, სომეხ-კათოლიკეთათვის სომეხ-კათოლიკეთა მღვდლების-მიერ სომხურ ენაზე და ოსმალელ ღმერთს-ქალდეველთათვის ქალდეველის მღვდლების-მიერ—ქალდეველთა ენაზე. სამსახურში ყველა ეს მღვდლები ემორჩილებოდნენ უფროს ჰატრს პრეტეტს. ამ წირვა-ლოცვებს ესწრებოდნენ ყველანი განურჩევლად, მით უმეტეს, რომ გადმოსახლებულ სომეხ-კათოლიკეთ

თითქმის დაივიწყეს სომხური ენა და ეხლა რუსულსა და ქართულს ენებზე დაზარალებდნენ.

სომხური გაზეთები იმდენად ამხინჯებენ ფაქტებს, რომ იმათ კანდიერებას საზღვარი არა აქვს. ქართველ-კათოლიკეთა შესაცდენად და გადასაბირებლად ისინი ყოველს საშუალებას ხმარობენ. კარგა ხანია ეს გაზეთები ისტორიას უურადლებას აღარ აქცევენ და თავადებული გაიმახან, რომ ქართველები მუდამ მართ-მადიდებელი ყოფილან და მათ შორის კათოლიკენი, რომის ან სომხის წესისა, არ მოაზრებიათ. ისტორიას რომ თავი გავანებოთ, ამ აზრის სისულელეს ის გარემოებაც აშკარად ამტკიცებს, რომ წმინდა ქართულ ენაზე მოლაშარაკე ქართველთა ნასკვარი დღეს მკვამდის სარწმუნოებას აღიარებს. კითხვამ რატომ არ შეიძლება ამის შემდეგ, რომ ქართველები, როგორც წინა დიპლომატიის, აგრეთვე შემდეგ ოსმალების ბატონობის დროს, როდესაც ყველას თავისუფლად შეეძლო კათოლიკეთა წესზე წირვა-ლოცვის შესრულება, კათოლიკეთა სარწმუნოების მიმდევარნიც ყოფილიყვნენ?

ქართულის გაზეთის «ივერიის» (1891 წ. № 266) სიტყვით, ახალციხის დასავლეთი მხარე, რომელიც აჭარის მთების აღმოსავლეთით კობლანის სეობაში მდებარეობს, შესდგება ორის სოფლის საზოგადოებისაგან: ადიღენისა და უდესაგან. ეს საზოგადოებანი დასახლებულნი არიან წმინდა ქართველებით; მათ შორის ადიღენის მცხოვრებნი ყველანი მკვამდიანები არიან, ხოლო უდისა — ნასკვარი მკვამდიანნი, ნასკვარი — ქართველ-კათოლიკენი; ქართველი მკვამდიანნი სცხოვრობენ აგრეთვე ჩაქთალის ოლქში და «ინგილობად» იწოდებიან. — თუ შესაძლებელია, რომ ბერძნები, ჩეხლები, კროატები, სერვატები, ჩერნოგორელები და ბოლგანეთის გუნძულის სხვა სლოვანები კათოლიკეები იყვნენ, განსაკუთრებით, ბერძნები, რომელნიც ძველადვე მართ-მადიდებლობას მისდევდნენ, თუ სასულეირო წიგნები ბერძნთა, სლოვანთა ანუ გერმანელ და ინგლისელ კათოლიკეთა ბავშვთათვის შედგენილი და ბერძნულ, სლოვანურ, გერმანულ და ინგლისურ ენებზე დაწერილი არ ავიწყებს მათ მართ-მადიდებლობას ან ღუტერანობას და არა ჰქმნის კათოლიკეებად და თუ ასევე შესაძლებელი იყო, რომ ქალდეელები, მიონტიები და არა-

ბები კათოლიკეები ყოფილიყუნენ და მანქმადანთა სასკლემწიფრებში შექმლათ მათ ქაღდეველთა და არაბთა ენებსე, რომელზედაც ყურანია და მანქმადანთა სსკვა სას-უღიერო წიგნებია დაწერილი, თავის-უფლად წირვა-ლოცვის შესრულება და თუ ამ ქვეყნებში კათოლიკეთა საკველსიო წიგნები მანქმადანებს კათოლიკებად არა ქქმნიდა, — მანქმინ, რასაკვირველია, არც სას-უღიერო წიგნები მე-XVII და მე-XVIII სა-უკუნრებში ქართულ ენაზე დაბეჭდილი ქართველ-კათოლიკეთათვის მართლ-მადიდებელ ქართველებს არ უკადიბირებდა და კათოლიკობას არ მიადებინებდა. ეს არ მომხდარა საქართველოში არც საქართველო-ს მეფეების და არც რუსეთის მთავრობის დროს, მით უმეტეს არ მოხდებოდა იგი რსმაღეთის საქართველოში, როდესაც ეს უკანასკნელი რსმაღეთმა დაიპყრო და როდესაც იქ ისლამი იქმნა გაბატონებული.

სომხურს ენაზე როგორც სას-უღიერო აგრეთვე საერო შინა-არსის წიგნებს, წიგნებს, რომელნიც სომხურს ლიტერატურაში საუკეთესოდ ითვლებიან, წინადაც და ესლაც სომქს-კათოლიკენი ადგენენ და ქბეჭდავენ კენეციასა, კენასა და შარისში. ამ წიგნებს ყველა სომქს-გრაგრიანია, არამც თუ დიდის ყურადღებით ჭ მოწიწებით, კითხულ-ბენ არამედ სასწავლებლებში სასკლემძვანჯელობადც ხმარობენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ ძველ საწმუშნობებსე სელი არ აიღეს და კათოლიკობა არ იწამეს.

ხოლო რაც შეეხება იმას, თუ ქართველებმა კათოლიკობა — რომის ან სომხის წესისა — როგორ ან როდის მიიღეს, ამის ასხსნა ისტორიაში უნდა ვეძებოთ.

ისტორიიდან ვიცით, რომ ზომიერს შემდეგ იბერია (საქართველო), სამცხე, კოლხიდა, ლაზისტანი, აფხაზეთი და სომხეთი რომის იმპერიის ზროგინციებად ითვლებოდნენ, თუმცა მათ საკუთარი ადგილობრივი მეფეები ჭყვანდათ. მანქმინდელს სიმაგრეებში: სამცხესა (ასაღციკესა), ართინსა, ართანუჯსა, რუსსა (სამეგრელოში), სვან-დარსა, შორაპნსა და სურამში, რომელთა ლეგიონები იდგნენ, რომელნიც იტყვდნენ ამ ადგილებს სპარსელებისა და სსკვა ხალხისაგან. დიდი ქვა, მცხეთის ესრედ წოდებულ კაკასიის კარის ნანგრეებში ნანკინი, აშკარად ქმოწმობს, რომ რომის იმპერატორები მანქმინდელს

საქართველოზე ზრუნავდნენ. ამ ქვასე ამოტვირთ ზედ-ზარწკრადიან სხანს, რომ სსენებულ კავკასიის კარი ავტოულ იქმნა საქართველოს მეფისათვის რომის იმპერატორის კესპსიანის-მიერ. ამ ყამად ეს ქვა ტფილისის მუხეუმში ინახება. ქართველების თხოვნით რომელით დასვეს საქართველოს მეფედ რევი, რომელიც რომში აღიზარდა და რომელსაც ცოლად წარჩანებულას რომელით სოფელით ქალი ჭყვანდა. მეფე რევის და იმის ცოლს გაკონათ ცოტა რამ ქრისტიანობის შესახებ და დედოფლის მეტადინეობით მოისპო საქართველოში ცოცხალი ადამიანების მსხვერპლად შეწირვა. (საქართველოს ისტორია, მღვ. გვარამიძისა. 1882 წ. გვ. 232, 233, 238).

რომის იმპერატორთ დიოკლიტიანეს და მაქსიმილიანეს-მიერ ქრისტიანეთა დევნის დროს, 286 წელს ქრისტეს დაბადების შემდეგ, რომიდან საქართველოში გამოიქცნენ ქრისტიანენი ორენტი და იმისი ექვსი ძმა: ერემია, ფარნაღა, ჰირმო, ჰირმინო, კვირიკოსი და ლონგინოსი. წმ. ორენტის კისერზე ქვა შეაბეს და ირტის ნაპირიდან წყალში გადაგდეს, მაგრამ ის მაინც სასწაულით გადაჩხა; წმ. ფარნაღა აფხაზეთში კოდორის მახლობლად გარდაიცვალა; ჰირმო და ჰირმინო—ათსეორონში; კვირიკოსი—ოსეთში, ხოლო ლონგინოსი დასათვლავებულ იქმნა აფხაზეთში ჰიტაუსს (ჰიწინდაში). (იქვე, გვ. 241, 242).

წმ. ნინო რომის მონასტერში წმ. გაიანესთან სცხოვრობდა. იქვე სცხოვრობდა წმ. რიფსიმე სსვა ქალწულებთან ერთად. როდესაც დიოკლიტიანემ ქრისტიანეთ დევნა დაუწყო, ისინი ჟვრ ეკვიპტეში, შემდეგ სომხეთში გაიქცნენ, ხოლო წმ. ნინო ბოლოს საქართველოშიაც მოვიდა. («ქართლის ცხოვრება», ბატონიშვილის ვასუშტისა, ტფილისი, 1885 წ. გვ. 58 და საქართველოს ისტორია» ბაქრაძისა, შენიშვნა მე-147 გვერდზე).

წმ. ნინომ ქრისტეს სწავლის გავრცელება საქართველოში დაიწყო მეფე მირიანის დროს, რომელიც ამ ხანებში რომის იმპერატორის ბრძანებით სასტიკად სდევნიდა ყველა ქრისტიანებს. მეფე წმ. ნინოს რომელიც უწოდებდა, ხოლო იმის მიერ გავრცელებულ სწავლას—რომიელს. როდესაც მეფემ გაიგო, რომ იმპერატორმა კონსტანტინემ ქრისტიანობა მიიღო, იმის გულის მოსაგებად, თვი-

თონაც მოინათლა წმ. ნინოსგან, შიელის საქართველოს ხალხსა შუამდგ მან კაცები გავსაგან და შეატუობინა კონსტანტინეს, რომ ქრისტიანობა მივიღო. ამისთანავე სთხოვა იმპერატორს სასულიერო კაცები გამოგზავნე ჩვენს ქვეყანაში ქრისტეს სწავლის დასამკვიდრებლად. მაშინ ქალაქი კონსტანტინეპოლი ვერ არ არსებობდა. ეს ქალაქი დაარსებულ იქმნა 324—330 წლებში, ნიკეის მსოფლიო სობოროს შუამდგ, რომელიც 325 წელს მოხდა და რომელსედაც ქრისტიანობის საწმინტოების მრწამსი იქმნა დამტკიცებული. იმპერატორმა გამოგზავნა მირიანს გოტიველი ეპისკოპოსი იოანე, მღვდლები და მთავრები, სოფო რომის ზაზამ სილვესტრის—ლოცვა-კურთხევა რეგორც თვით მეფეს და საქართველოს ხალხს, აგრეთვე წმ. ნინოს (ესაქართველოს ისტორია, ბატონიშვილის ვახუშტისა, გამოცემული 1885 წელს, გვ. 65, 67, 68 და 72).

ქრისტიანობა მაშინ ვერ არ იყო გავრცელებული სუბკმნეთში, მით უმეტეს არ იქნებოდა იგი გავრცელებული კონსტანტინეპოლში, რომელიც, როგორც მოვისსენიეთ, ატებულ იქმნა მხოლოდ მას შუამდგ, რაც მეფე მირიანმა ქრისტიანობა მიიღო.

ქრისტიანები საქართველოში შირველ საუკუნეიდანვე იყენენ. განსაკუთრებით ბეკრი ქრისტიანე იყო სამცხეში, ესე იგი მაშინდელს ზემო საქართველოში, სდაც ქრისტეს სწავლას ავრცელებდნენ მონაქვლნი ანდრია შირველ-წოდებული და სვიმონ განანელი და სდაც მათ მრავალი ზღესტინიდან გდმოასახლებული და იმერეთსა, აფსაზეთსა, და ქართლში დასახლებული ებრაელი მონათლეს. მაშინდელი მეფეები, რომის ზედ-გაგენით, სდგენდნენ, როგორც ქრისტიანებს, აგრეთვე ებრაელებს და სწორედ ამიტომ მეფე მირიანამდე საქართველოში ქრისტიანობა ვერ დამკვიდრდა, თუმცა ნელ-ნელა და აჭა-იქ მინდ ვრცელდებოდა. მრავალ ებრაელთა, განსაკუთრებით ზონტოს ნაზირებში მოსახლე ებრაელთა, შთამომავლნი თვით იყენენ მოწმენი ქრისტეს ვარცმისა და სულის-წმინდის მოფენისა. ამის შესახებ თქმულებან კი იყო ხალხში. სხვა მონაქვლები რომ არ მოვისსენოთ, თვით მონაქვლი ზეტრე ორჯულ იყო ზონტიის სამეფოს მაშინდელს უმთავრესს ქლანქ დიონსკურისში, ესე იგი ესლანდელს სოხუმში. ეპისტოლე მონაქვლისა დაწერილთა იმ რომაელთა მიმართ, რომელნიც

სცნობდნენ ზანტიას პროკინციაში, სადაც მათ გარჯად მოწოდებდნენ. ბილი ასაღებები ჰქონდათ და სადაც მათი გოგორტი იდგა, რომელიც კაკასიელ მთიულთა შორის ქრისტიანობას ავრცელებდა. აქ ჰგზავნიდნენ სცნობებულად რომის იმპერატორები სარწმუნოების გამო დასჯილ ქრისტიანებს. (ქუთაისის უწყებანი, 1889 წ. № 21) საქართველოში ქრისტიანობის სწრაფად გავრცელება ახსენებენ ზირკელი—რომის იმპერატორის კონსტანტინეს გავლენით, სოლომეორო იმით, რომ როგორც წმ. გიორგი, აგრეთვე იმის ნათესავი წმ. ნინო განადოკიელნი იყვნენ, სადაც სტრახონის მოწმობით, ჯერ ისევე ქრისტეს დაბადებამდე ქართულს ენაზე ლაშქარობდნენ. სოლომეორომ წმ. ნინომ ქართული ენა გარჯად იცოდა, ადვილად და გასაგებად შეეძლო ახსენა მას ქართველთათვის ქრისტეს მოძღვრება და სარწმუნოების საიდუმლონი.

შემდეგ, როდესაც იმპერიის სეტასტო ქალაქად კონსტანტინე-პოლი იქმნა დამტკიცებული, იმპერატორმა კონსტანტინემ გამოუგზავნა მირიანს ანტიოქიის ეპისკოპოსი მღვდლებითურთ. თვით საქართველოს ეკლესიას და სამღვდლოება კონსტანტინემ დაუქვამდებარა ანტიოქიის პატრიარქს, რომელიც დღემდის იწოდება, სხვათა შორის, ივერიის პატრიარქადაც. (ეისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი—გოლოვინისა, 1864 წ. გვ. 24, 25, 26 და მურავიოვის მოგზაურობანი, ნაწილი მეორე, გვ. 199).

410 წლამდე, როგორც ქართველთა, აგრეთვე სომეხთა ეკლესიებში საეკლესიო წიგნებს ბრძნულ ენაზე კითხულობდნენ. (ეისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი—გოლოვინისა, გვ. 29. მოსე სორენელი, წიგნი მესამე, გვ. 55).

მესოე საუკუნეში, საქართველოს მეფის ვასტანგ გორგასლანის დროს, როდესაც საქართველოს პირველ პატრიარქად ამირანეულ იქმნა მცხეთისა და იბერიის კათოლიკოსის ტიტულით ანტიოქიის ეპისკოპოსი პეტრე და როდესაც საქართველოს ეკლესიას განათავისუფლდა ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან, გადმოთარგმნილ იქმნა ბრძნულ ენიდან ქართულზე საეკლესიო წიგნები. (ეისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი—გოლოვინისა, გვ. 33).

შექვესე საუკუნეში, საქართველოს მეფის სპარსეთის სამეფო კარეულობის ხოსროდიდების შთამომავლის ფარსმანის დროს,

იმპერატორმა იუსტინიანმა გააგრძელა და დაამკვიდრა ქრისტიანობა ლახისტანში და მოიუღთა შორის. იუსტინიანმა დაუნებნა მათ ცალკე ეპისკოპოსი, რომელიც ნიკოპსისში სცხორებდა და სამწესოს 536 წლიდან განაგებდა. ეს საეპისკოპოსო კათედრა გადატანილ იქმნა თამანიის კუნძულზე (იქვე გვ. 38), რომელიც შემდეგ ბენუელესს ეყრათ.

გადმოსხვეწილმა სომხებმა, იმპერატორის მხარეის მივარჯელობით წაქეზებულთ, მოაწადინეს ამ დროს მონოთეიზიტების სწავლის გაგრძელება საქართველოში, მაგრამ საქართველოს კათოლიკოსმა კირიონმა მოსპო მათთან ყოველგვარი ერთობა და ამით დაიცვა სარწმუნოების სიწმიანდე და სიმართლე.

ამავე კათოლიკოსს კირიონს, 60 წელს, რომის ზანიმ წმ. გრიგორიმ გამოუგზავნა ეპისტოლე, რომელსაც აწერია: *qurico et ceteris episcopis in Hiberia catolicis*. ეს ეპისტოლე გამოიწვია სომეხთა ეპისკოპოსების და კირიონის შორის ატეხილმა დავა-კამათმა მართლ-მადიდებლობისა და ქალდეის სობორის ღიწმის შესახებ. ეპისტოლეში გრიგორი სვკათა შორის, ურჩევს კირიონს, რომ ნესტორიანის სელმორედ არ მონათლო ხოლმე, როდესაც ისინი მართლ-მადიდებლობას მიიღებენ. («ტფილისის სიძველეთა აღწერა» — ზღ. იოსელიანისა, გვ. 170 ღ ვაზ. «ივერია», 1892 წ. № 71).

მე-VII საუკუნეში იგივე ზანი გრიგორი თავისი ეპისტოლეში სწერს იმპერატორს ჯეონს ხატებრძოლს, რომ წმ. მამანი მაქსიმე და ანასტასია იმპერატორიანს ბრძანებით გაგზავნილ იქმნენ დასასჯელად ლახისტანში, სადაც ისინი სცხორებდნენ მდ. ცხენისწყლის მახლობლად სოფ. მურში, ესლანდელს ქათაისის გუბერნიის ჯეხუმის მაზრაში. *Gregorius dialogi ad Jeonem de sacris imaginibus*. მე-XVII საუკუნიდან იქ მონასტერი იყო. ესლამ აღვიდას ეკკლესიას ატეხული მქსიმესა ღ ანასტასიას სახელობაზე. ამ ეკკლესიას მტრელები დღესაც დიდად თავყანს სტუმენ. ვიქტორ აკოტანელმა შეადგინა წელთა მრინცხელობა, რომელიც შემდეგ წმ. აღდგომის გამოსახვარი შეზლად შესწორებულ იქმნა უმცროსის დიონისის-მიერ. ეს წელთა მრინცხელობა ისმარებოდა, როგორც აღმოსავლეთის, აგრეთვე დასავლეთის ეკკლესიებში და 780 წელს სიარიის სამღვდელეობის

მეტადინეობით შემოღებულ იქმნა იგი საქართველოშიაც. («ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსა—გოლგოთისისა, გვ. 49, 50).

დასჯილებით 547 წელს, ვერ ისევ ეკლესიათა ერთობის დროს, საქართველოში ცამეტი სირიელი მამა მოვიდა ქრისტიანობის გასავრცელებლად და დასამყარებლად.

დაარსაჲს შვილი, მეფე სტეფანოზ II, რომელიც ძალიან ბევრსა ზრუნავდა სამშობლოს კეთილდღეობისა და ეკლესიის წარმატებისათვის, კვირსში ერთხელ იწვევდა ეპისკოპოსთა კრებას წმ. ჯვარის ეკლესიასა, სიონის ტაძარსა და მცხეთაში. ამ კრებებს აზრად ჰქონდათ ბრძოლა გაეწიათ ალბანელთა, მონისელთა და სირიის სხვა მწვალებელთა ცრუ-სწავლის წინააღმდეგ, რომელნიც 650 წელს გაკრცულდნენ საქართველოში. («ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსა—გოლგოთისისა, გვ. 44, 46 და «საქართველოს ეკლესიის ისტორია»—პლ. იოსელიანისა).

ეველ ეს სდებოდა ეკლესიათა ერთობის დროს, როდესაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეველს ქრისტიანები ერთს, ნიკეის მსოფლიო სობორს მიერ დამტკიცებულს, სარწმუნოებას აღიარებდნენ. ასეთი დამოკიდებულება გაცხადნა 869 წლამდე, როდესაც პატრიარქი ფოტი დასჯილ და გადაყენებულ იქმნა ტახტიდან და როდესაც სათავე დაედო ეკლესიის განაწილებას.

ეველასათვის აშკარაა, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქრისტიანეთს და მათ სამღვდელთა შორის სარწმუნოებრივი განხეთქილება და გაყოფა ერთბაშად არ მომხდარა. განსაკუთრებით არა უწუდნენ-რს ამის შესახებ შორს, გადაკარგულ პრაგმატიკებში მცხოვრებით, რომელნიც უწინდელეებერ ერთს სარწმუნოებას აღიარებდნენ და რომელთა ეპისკოპოსები და საერთოდ სამღვდელეობა სულაც არ ესწრებოდა სოფლე კრებებს, სადაც ეკლესიათა განხეთქილება ჩამოკარდა. სწორედ ამით აჩხუბდა ის გარემოება, რომ განხეთქილების შემდეგაც კონსტანტინუპოლის პატრიარქები, რომის პაპები და იმპერატორები: ვასილი, კონსტანტინე, მონომახი ძალიან ბევრსა ცდილობდნენ ეკლესიათა შეერთებას და კვლავინდელ მშვიდობიანობის აღდგენას. ეს მეტადინეობა არ მოსპობილა მეთერთმეტე საუკუნემდე, სოფლე ამ საუკუნესს, 1053 წელს, კონსტანტინე-

ზოლის სოფლის სობორში კრების დროს მომხდარმა გამათმობელმა შეტაკებამ სამუდამოდ განაშორა ერთი მეორისაგან აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკკლესიას და ამიერიდან მათი ერთობა შეუძლებელად ჰქონდა.

თუმიც ამის შემდეგ დასავლეთ ევროპაში რამდენჯერმე კადეშ მოხდა კრება, როგორც, მაგალითად, ლატვიანსა (როში) — 1139 წ., ლიონსა — 1274 წ., ფლორენციასა — 1439 წ., რომელთაც აზრად საბერძნეთისა და რომის ეკკლესიათა შეერთება ჰქონდათ და თუმიც ფლორენციის კრებას საბერძნეთის იმპერატორი იოანე პალეოლოგი, ბერძენთა მამია და რუსეთის მიტროპოლიტი ისაიდორე დაესწრნენ, მაგრამ მათ მოსალოდნელი ნაყოფი ვერ მოიტანეს და ეკკლესიათა შეერთება ვერ მოახერხეს. (ეისტორიული სურათი ასახა დოქმის სარწმუნოებისა — ნიკ. გაბოკვიკისა, 1834 წ. გვ. 135, 136, 141, 142, 143; რომის-კათოლიკეთა ვრცელი კატეხიზმა, რომელიც რუსეთის ეკკლესიას წაუკვებლებშია მიღებული სასულიერო სკოლაში, გამოცემული პეტერბ. 1865 წ. გვ. 15, 16).

სამღვდელთა განხეთქილება არც სომხებს ასცდათ. სომხობის ერთი ნაწილი განაშორდა სხვებს და ცალკე გრიგორიანთა ეკკლესიას შეადგინა, სოლო მეორე — ისევე ძველს სარწმუნოებას დაადგა და თვის უფროსად რომის შაში აღიარა. ეს უკანასკნელნი მასინგე რომის-კათოლიკებად იწოდებოდნენ. კათოლიკებადვე დაიხსნენ სომხეთის მეფენი, რომელთა შორის უკანასკნელი — ლეონი, აღმოსავლეთის მეომართაგან სომხების სამეფოს გაუქმების შემდეგ, რომში გაიქცა და შარიში გარდაიცვალა.

თუმიც იმ დროს საქართველო რომის აღმოსავლეთ იმპერიის გაუღების ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ საქართველოს ეკკლესიას უკვე განთავისუფლებულ იყო და კონსტანტინეპოლის და ანტიოქიის პატრიარქს აღარ ემორჩილებოდა. ქართველებმა ამ დროს საკუთარი პატრიარქი აირჩიეს, რომელიც კათოლიკოსად იწოდებოდა და, ბერძნულის ნაცვლად, წირვა-ლოცვის შესრულებას ქართულ ენაზე დაიწყო. ამის მიუხედავად ქართველებს, განსაკუთრებით ზემო ქართლის (ოსმალეთის საქართველოს) მცხოვრებელთ, შემდეგ შიდა არ მოუსწიათ რომთან კავშირი. იმ ხანებში რომაელების მოადგილეთ შავი-ზღვის

ნაწილებსა, კოლხიდასა, ლაზისტანსა, იმავე სამცხე-საათაბაგეთსა და სხვათადაც საქართველოში კენუციელები და გენუელები იყვნენ, რომელთაც არამც თუ მარტო ამ ადგილების, არამედ მთლად აღმოსავლეთის ვაჭრობა-მრეწველობა სულთ ეკავათ. სწარსულთაჲს ისინი ვაჭრობდნენ ერთად-ერთის გზის საშუალებით, რომელსედაც უწინ რომელთა ლეგიონები დადიოდნენ სოლმე. ეს გზა იწებოდა შავს ზღვასთან და მიდიოდა დიოსკურისა (სოხუმი), ფაზისსა (რიონი), ქუთაისსა, სკანდასა, შორაპნსა, სურამსა, ხაჯდრისსა, ართვინსა და სხვა ქალაქებსა და სოფლებსე ვადრე სწარსულთამდე. ამ ზემოდასახლებულ ადგილებში უწინ რომელთა მეციხოვნე იდგნენ, რომელთა შთამომავალი ესლა უგვე ქრისტიანობას აღიარებდნენ. შემდეგ აქ გენუელებს თავიანთი გარე, აგენტები, ფაქტორები და მღვდლები ჰყვანდათ, რომელნიც წირვა-ლოცვას ლათინურს ენაზე ასრულებდნენ. ყველა ეს ხდებოდა ჯერ ისევე ეგვიპტისათა ერთობის დროს. იტალიელები მშინ ჰბატონობდნენ არამც თუ მარტო გიზანტიის იმპერიას და თვით კონსტანტინეპოლს, რომელიც მთელი ქვეყნის ვაჭრობის საშუალო ბაზრად გასადგეს, არამედ სწარსულთა და მთლად აღმოსავლეთსაც. (ცნობანი ეკვესიის შესახება—ბონეკსკისა, მოსკოვი 1823 წ. ნაწილი I, გვ. 243, 248).

აი სწორედ ამ იტალიელების გაგუნით, ქართველების ერთმა ნაწილმა თუმიცა ძველ სარწმუნოებას არ უღალატა, მაგრამ ეგვიპტის უმიფროსად და მოთაგვად როგორც მეფე მირიანის დროს რომის შიში აღიარა. ქართლის-ცხოვრებისა მთავრებით, როგორც ზეგათაჲ მთავრებისა, მეფე მირიანი და მშინდელი ქართველები, ქრისტიანობას რომის სარწმუნოებად სთვლიდნენ, სოლო წმ. ნინოს—რომაელად. მშინაცა კი, როდესაც ეგვიპტისა სამთავროდ იქმნა გაყოფილი, ქრისტიანობას საქართველოში რომის სარწმუნოებად უწოდებდნენ, ისე როგორც მას ზონტიის ნაწილებსე მდებარე რომის ზოგონებში ეძახდნენ. სწორედ ასევე სომეხნიც, ეგვიპტისათა განაწილების შემდეგ, ორად გაიყვნენ: სომეხ-კათოლიკეებად და სომეხ-გრიგორიანებად. მაგრამ ეს გაყოფა არავის გაგუნით და ქადაგებით არ მომხდარა: სომეხთ თავის-თავად მოიწადინეს კათოლიკეებად დაწინაღობენ და თავის ნებით აღიარეს რომის შიში უფროსად, ისე როგორც

ზოგჯერ ბერძენთა, სლავიანთა, მარონიტთა, არაბთა, ქალდეეკთა, გერმანელთა და ინგლისელთა.

თუმცა ჯერ ისევ ეკლესიათა ერთობის დროს არაბთა და ოსმალთა ხშირმა შეომსევამ განსაცდელში ჩააგდო არა მარტო ქრისტიანობა, არამედ თვით საქართველოს ბედ-იღბალიც და თუმცა ამის გამო სომხებსა და ქართველებს რომის ჰაზთან მისვლამოსვლას და საქმის დაჭერას ძალიან ეხელებოდათ, მაგრამ მათ მიანც არ უღალატეს თავიანთ სარწმუნოებას და რომის ჰაზს თავი არ მიანებეს. ამ საქმეში დიდს დანაშაუბას უწვედნენ ქართველებსა და სომხებს გენუელები, რომელთაც უწინდებობა აღმოსავლეთის ვაჭრობა ხელში ეკავათ.

არც საქართველოს მეფეთ შესწევითეს რომთან კავშირი. თამარისა და რუსუდანიის დროს საზღვარსა წერილებს ჯგჯანინდნენ საქართველოში რომის ჰაზები: ჭინორი—1227 წ. გრიგორი—1241 წ., ნიკოლოზ IV—1293 წ., იოანე XXII—1334 წელს. ამავე ჰაზმა იოანემ 1339 წელს გამოგზავნა ტფილისში ეპისკოპოსი და ჰატრები მასინდელ ქართველ-კათოლიკეთათვის. სხვათა შორის ეს მტკიცდება ჰაზ ჰაგლესთან მეფე სიმეონის მიერ გავგზავნილ წერილიდან, აგრეთვე მეფე თეიმურაზის ამავე ჰაზთან გავგზავნილის წერილიდან და ჰაზის კლიმენტის საზღვარსა წერილიდან. 1628 წელს საქართველოში იყვნენ დომინიკის და აგუსტინის ორდენის ჰატრები, სოლო შემდეგ, 1661 წლიდან 1845 წლამდე, კანუტინები (გაზ. «კაკასია» 1867 წ. № 54, წერილი მე-IV «იტილიელები კაკასიის შესახებ» და გაზ. «ივერია» 1887 წ. № 183).

ბერი-ჰატრი რუბრუკისი, რომელმაც 1253 წელს კაკასიაში იმოგზაურა, მოგზაურობის აღწერაში აზობს, რომ სომხეთში ბერი კათოლიკეთა ჰატრები ვნახეს; ეს ჰატრები სრულიად უშიშრად სცნობდნენ და ხშირად სომხთა ეკლესიაში წირვადღაცასაც ისდიანო. თვით რუბრუკისმა ნახიკეისის ერთს ეკლესიაში წირვა კათოლიკეთა წესით გადაისდა. სომხებს იქ, განაგრძობს იგივე ჰატრი, ეკლესია რომის ეკლესიის შვილებს უწოდებენო. კანტარინის მთელი სოფლები უნახავს სომხ-კათოლიკეთაგან დასახლებული. 1475 წელს დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობის

დროს კონტარინი კათოლიკეთს ცხრას სოფელში იყო და მათი კმისკოპოსთან ჩამოხდა, სადაც კათოლიკეთს წირვა მოისმინა (კაზ. «გაგასია» 1867 წ. № 54, «იტალიელები გავგასიის შესახებ»).

განჯაში, სადაც მრავალი სომეხ-გრიგორიანი სცხოვრობს, არის დღემდე ერთი ქუჩა, რომელსაც, როგორც ადრე, სპარსულთა მიჯობების დროს, აგრეთვე ამ რამდენისამე ხნის წინააღ, «ზატრის-ქუჩა»-ს ეძახდნენ, თუმც იქ ადგილობრივი მცხოვრებელი კათოლიკე კარგა ხანია აღარ არის, განჯის მცხოვრებლები კი, რუსეთის მმართველობამდე, მუდამ შიშში იყვნენ მპარსელებისაგან.

ქართულის სასულიერო ყურნალის «მწიგნოსის» (30 მაისი 1890 წ. № 10, გვ. 11 და 12) სიტყვით 1099 წლიდან (ესე იგი ეპიკლეისის განაწილების ორმოცდაათი წლის შემდეგ) 1187 წლამდე, იერუსალიმი ჯვაროსანთ ეპურათ და ამ ხნის განმავლობაში ქართველები იქ თავისუფლად სცხოვრობდნენ. ქართველებს საკუთარი წმ. ვერის დედათა მონასტრები ჰქონდათ, რომლებსედაც ბერის ზრუნვადა საქართველოს მეფე დავით აღმაშენებელი. ქართველებმა მიუღონეს კიდევ ჯვაროსანთ სარაწინებზე გამარჯვება და 1219 წელს დამსკვის ალება. ეს უგანასკნელი გარემოება თვით ჯვაროსანთ აუწყეს ქართველებს, როგორც მოკავშირეებს, რომელნიც დაჭმირდნენ ჩვენის ჯარით დაგეხმარებით დამსკვის ალების დროსაო.

1221 წელს საქართველოს მეფე ლაშა გიორგი, მრავალ თავადაზნაურებთან ერთად, ემზადებოდა იქ წასასვლელად, სარაწინების წინააღმდეგ, მაგრამ სიკვდილმა ამ გულითადადის სურვილის სისრულეში მოყვანის ნება აღარ მისცა. ჩვენამდე მოაღწიაო, სწერს შემდეგ ყურნალი «მწიგნოსი», ზამ ჭონორი მე-III-თან გაზახანილმა ორმა წერილმა, რომელთა შორის ერთი დედოფალს რუსუდანს ეკუთვნის, სოლო მეორე—იმის სპასალარს იოანეს. ამ წერილებში რუსუდანი და იოანე ატეობინებენ ზამს, რომ ჯერ ისევე ლაშა გიორგის უნდოდა დაჭმარებოდა ჯვაროსანთ და თავისის ჯარით მიშველებოდა მათ, მაგრამ სიკვდილმა დაუშლათ. გადდა ამისა ამ დროს საქართველოში მონგოლები შემოვიდნენ, ქართველებმა მათ ხელი არ ახლეს, რადგან ჯვაროსანნი ეკონათ, სოლო როდესაც შევიტყეთ, რომ ისინი ქრისტიანები არ იყვნენ, დაეკსნით თავს, 25,000 კაცზე მეტი ამო-

გწვიტოთ, ბეგრი ტყეად წამოვიყვანეთ და დანარჩენნი საქართველად დან გაკრეკეთ. აი სწორედ ამ კარემოებამ დაგვაბრკოლა, სწორს ბოლოს დედოფალი, რომ დასმარება კერ აღმოვიწინეთ ჯვაროსანთ დამიეტის აღების დროსა.

«1224 წელს შაში ჰონორი სწორს რუსუდანსავე, რომ იმპერატორი ფრიდრიხი საამირად ემზადება ურწმუნოთა წინააღმდეგ და იმითან ერთად თქვენ ქართველებმაც მიიღეთ მონაწილეობა. ამასთანვე ყველას ვინც ბრძოლაში მონაწილეობას მიიღებს ან თავის მკერ სსკას გაგზავნის, ის ინდულგენციას ჰპირდება»—«1240 წ. დედოფალი რუსუდანივე სწორს შაში გრიგორი IX-ს, რომ ჯვაროსანნი ქართველებთან, ერთად განდევნან ურწმუნო მუსულმანთ, როგორც საქართველადან აგრეთვე აღმოსავლეთის ქრისტიანეთა სსკას ადგილებიდანაო. ამის შესუსად რომის შაში ატყობინებს დედოფალს, რომ ჯვაროსანთ საქართველოში მოსვლას არ შეუძლიანთ, რადგანაც წმიდა ადგილების კარემოთა ანაბეი დაბანაკებულან და ჯერ იქ უნდა წავიდნენო. დასასრულს შაშიმ რვა ბერი გამოგზავნა საქართველოში. როდესაც მე-XV საუკუნეში, მაჰმად II-მ დაიპყრო კონსტანტინეპოლი, შაში ნიკოლოზი და სსკები ბეგრს ცდილობდნენ, რომ ქრისტიანეთ ომი დაეწყოთ ოსმალების წინააღმდეგ და გაენთავისუფლებინათ, როგორც წმიდა ადგილები, აგრეთვე კონსტანტინეპოლი. 1440 წელს, 22 აპრილს, ტრაპიზონის იმპერატორი დავითი სწორდა შაშს, რომ მე და ჩემი მოკავშირეები, საქართველს მეუკები, მზადა ვართ ომი განუწყობდეთ ოსმალებს და განდევნოთ ისინი წმიდა ადგილებიდან და კონსტანტინეპოლიდანაო. ამ წერილის კარდა ჩვენამდე მოაღწია სსკა წერილებმაც, როგორც იმპერატორის დავითისა, აგრეთვე საქართველს მეუვის გიორგისა და ყვარყვარე ათაბაგისა. დავითი სწორს რომის შაშს, რომ ჩემი მოკავშირენი იქმნებიან: საქართველს მეუვე გიორგი 60,000 ჯარით, სამცხეს ათაბაგი (ზემო ქართლს, შემდეგ ოსმალეთის საქართველს მთავარი) ყვარყვარე—20,000 კაცით, ბედიანი (დადიანი) შილით 60,000 კაცით და აფხაზეთის მთავარი თავისის ძმებითა და სსკა მთავრებითურთ 30,000 კაცითაო».

1459 წელს, 5 ნოემბერს, მეფე გიორგი სწერს რომის პაპს, რომ ოსმალების წინააღმდეგ შეიძლიან 40,000 კაცი გამოვიყვანო. როგორც სჩანს, მეფე გიორგი უკვე გამგზავრებულიყო თავის ჯარით შაჰის ზღვის ნაპირისაკენ. იმავე წელს აფხაზეთის მთავარმა ასეთივე შინაარსის წერილი გაგზავნა რომში. მთავარი ატუობინებს პაპს, რომ მე საქართველოს მეფეებსა და მთავრებთან ერთად ვემზადები სამხედრო და თუ ოსმალები საბერძნეთის მხრიდან დაეცემიან ოსმალებსა, ერთს ვაფხაზეთს უმჯობესად გაგზავნებთ ბრძოლას, ოსმალებს გაენდებით და ანტიოხიასა და კონსტანტინეპოლს უკანვე დაეებრუნებთ. ამ ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს მეფემ გიორგი მე-VIII-მ, იმისმა შვილმა ალექსანდრე I-მა, იმერეთის მეფემ ბაგრატ მესამემ, ათაბაგმა ყვარყვარე მესამემ, დადიანმა, აფხაზეთის მთავარმა და გურიის მთავარმა გურიელმა (1458—1462) (დმწყმსია, 30 მარტი 1890 წ. № 10. უურნალი ქართველ მართმადიდებელ სამღვდელთა სასაბჭოთაო კავშირის).)

ფრანცისკის ორდენის ბერი ოდორიკა მატეუში, დაბადებით ჩეხელი, თავის მგზავრობის აღწერილობაში სწერს, რომ მე და ფრანცისკის ორდენის ოთხი კიდევ სხვა ბერი, რომის პაპის ნებადართობით და ღირსეულ-გურთხევით, გავემგზავრეთ ჩინეთს, მანჯურიაში სახარების გასავრცელებლად. მაგრამ 1321 წლის გაზაფხულს, როდესაც ბოშების სამთავროებში შევედით, დღეში ჩვენ ოთხივენი და ჩვენთან ერთად თათრული ენის მცოდნე, ქართველი დიმიტრი ტფილისელი, დაგვიჭრეს და გავწაღეს; სულ ფეხა გაგვიკრეს, მაგრამ შემდეგ გაწავიან-უფლდით. (გაზ. «გაგასია» 1895 წ. № 268).

საქართველოს მეფის გიორგი მეორის ძმის-წული ქაიხოსრო, ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის მოწმობით, კათოლიკეთა სარწმუნოებას აღიარებდა და კათოლიკედ გარდაიქმნა, თუმცა სწავრეთში იგი მკაცრად ითვლებოდა და სასულიერო ხელისუფლებას ვერ ეტყობოდა. ქაიხოსრო სწავრეთის მკვირ, მეფე გიორგის საგვარდღის შემდეგ, 1709 წელს, 21 აპრილს, საქართველოს მეფედ დანიშნა, ხოლო ჯერ ავღანისტანში გაგზავნა ავღანებზე ავღანეთის დასამორჩილებლად. (გაზ. «ივერია», 20 აპრილი 1890 წ. № 154, წერილი «საქართველოს მეფე გიორგი XI ავღანისტანში» — 1 უნიშვნა).

ზანუნა ორბელიანი სწერს, რომ მეფე თეიმურაზ II-ის დასაყრდენად სსრკ-ის საქართველოს ტახტზე ასვლის დროს, 1744 წელს, როდესაც ის სამეფო კვირგვინის საგურთხეზად მცხეთის სობორში შეიყვანეს, კეკელისა და სხვა იყო ქართველი ეპისკოპოსებისა და მღვდლებითაო. იქვე იდგნენ და გულ-მოდგინეთ ყურს უგდებდნენ სრულ შესაძომსში გამაწყობელი სომეხთა და კათოლიკეთა ეპისკოპოსებისა. (გაზ. «ივერია» 31 მაისი 1890 წ. № 112).

1881 წელს, ისტორიკოსმა ბაქრაძემ ყარსის ოლქის ჩაღდინის საბოქაულოს სოფელ კელში ნასა სუმბათის დროის ერთი ძველი კეკელისა და იქვე ოთხ-კუთხი ქვის ბოძი, ქართულის ზედაწარწერებით. ეს წარწერები ეკუთვნოდა 954, 968 და შემდეგ წლებს. სხვათა შორის აქ ბაქრაძემ აღმოაჩინა: «პატრი პოლიკარპო მონთოელი» «პატრი ბასილიოს» (ის. საქართველოს ისტორია — ბაქრაძისა, 1889 წ. ტფილისი, გვ. 235).

საქართველოს უკანასკნელის მეფის გიორგი მე-XIII-ის ყველაზე დასხლოებულ შიდა იყო ტფილისის კათოლიკეთა პატრი ნიკოლა, რომელსაც ჯერ ისევე მამის, მეფე ირაკლის, სიცოცხლის დროს, თავის საუკეთესო მეგობრად სთვლიდა. მეფე გიორგის შემკვიდრე, ბატონი-შვილი დავითიც ძალიან დასხლოებული იყო და დიდად პატივს სცემდა იმავე პატრი ნიკოლას. რუსეთში მყოფობის დროს ბატონი-შვილს დავითს წაეკითხა კოლტერისა და ენციკლოპედისტთა წიგნები და გართულიყო იმათის აზრით; ამიტომ როდესაც სამშობლოში დაბრუნდა უკულოდ კეიბოდა სარწმუნოებას და სშირად ცუდად ინსენიებდა საეკლესიო წესებს, მარხებს, სატებს და სხვ. დავითის მამა მეფე გიორგი მეტად მორწმუნე და ქრისტიანი კაცი იყო და როდესაც შვილის ასეთი საქციელი გაიგო, საშინლად აღელდა. მეფე სშირად არიგებდა ბატონი-შვილს, უკარგებოდა კიდევ, მაგრამ ის აინუნშიაც არ იგდებდა მამის სიტყვებს და თავისას არ იშლიდა. ბატონი-შვილის საქციელით აღელვებულმა და გამწარებულმა მეფე გიორგიმ თავის მეგობარს პატრი ნიკოლას მიმართა და იმას სთხოვა დახმარება. მეფე სულ წყუკა-კრულით და ცუდის სიტყვებით ინსენიებდა წმ. კვირისა და მცხორის სახარების შემგინებელ საფრანგეთის ფილანთროფებს. თვით პატრი

ნიკოლას საშინლად ჭეივნებად ამ თვალსაზრისებს, რომელთაც რეკლამირება მოახდინეს და ეგვლეციები მიანგრ-მინგრეს. ბოლოს მეფემ თვალები ზე აღაშურა და სთქვა: «ღმერთო, დიდებულო! ამატოე ჩემ შვილს შეროდებანი, დააქენე კეთილს გზას და დაამკვიდრე შენდამი საყვარულსა ზედა; ამინ, ამინ... როგორიღა მეფე იქმნება ქრისტი მაცხოვრის უარის მიყოფელი ჩემი შვილი, რომელსაც არც დედა ღვთის-მშობელი და არც წმინდანები აზი სწამს? ვაი მეფე გიორგის!» შეჭვირია მეფემ. «თუ ღმერთი გწამს, ნიკოლას, გთხოვ მიტყუე ჩემს შვილს, შეაყვარე იესო მაცხოვარი, გამოიყვანე ცოდვისაგან, დააბრკე; შენ გავიგონებს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ვერ იმეფებს, დატყუარავს სამეფოს—ღვთის-მშობლის წილად სკედრილ ქვეყნას. მეგობრო, ნიკოლას, შენ ვალდებული ხარ დაიცვა მაცხოვრის სწავლა, დაუბრუნე ჩემი შვილი ქრისტიან სამწყვოს!» ბატონი-შვილი დაუთმინა ბატონსა სცემდა ნიკოლას და სშირად სამოკუნებით ისმენდა იმის სიტყვებს და დაბრკება-სწავლას. (ის. «გიორგი მეფის ცხოვრება» თს. ზღაპრის იოსელიანისა, 1867 წ. დაბეჭდილია ტფილისში, ცალკე წიგნად უურხლად «ივერიანთა» გვ. 85, 86).

ამ დროს ტფილისში ჩამოვიდა ბატონი დამიან ანკონელი და შაში შიი მე-VI-გან მეფე გიორგის წერილი მოუტანა. წერილში შაში შიი VI ლაცვა-კურთხევას უგზავნის მეფე გიორგის და მადლობას უცხადებს იმ შემწობისა და მოწვეულობისათვის, რომელსაც მეფე გიორგი და იმისი განსვენებული მამა მეფე ირაკლი საქართველოს კათოლიკეთ, იმთ ეგვლეციებს და მონასტრებს უწევდნენ. შაშის წერილი ანუ ბუღლას ლათინურიდან ქართულს ენაზედ გადმოთარგმა ახსნურმა სტოეანე შარბინიშვილმა. შარბინიშვილი სარწმუნოებით კათოლიკე იყო და მეფე გიორგის ეუსახურებოდა. სწავლა-განათლება იმან რომში მიიღო. მეფე გიორგის მეტად ესამოკნა შაშისაგან წერილის მიღება. «მე ძალიანა მსურს, უთხრა მეფემ სსკათა შორის ბატონს, შაშისაგან ჯვარი მივიღო, რადგან მეც ქრისტიანეთა მეფე ვარ». (ცხოვრება მეფე გიორგისა» გვ. 238, 239).

ქუთაისის მახლობლად არის ორი სოფელი: გუგუთი და ბატონი-კეთი. ამ სოფლებში იმერელი გლეხი-კაცები სცხოვრობენ. იმერეთის მეფეებმა ამ სოფლის რამდენიმე გლეხ-კაცი აჩუქეს ქუთაისის

მასწინდელ ზატრებს, რომელთაც ისინი ემსახურებოდნენ დასახლებულნი იყვნენ. ისინი განთავისუფლებულ იქმნენ მხოლოდ რუსეთის მთავრობის დროს, როდესაც ზატრებს საწინიდან პენსია დაენიშნათ.

ართიანის მახლობლად, მდ. ჭოროხის ნაპირზედ, სოფელ კარსულში არის კათოლიკეთა ერთი ქეთიკირის ღვთის-მშობლის ძეგლი ეკლესია. ამ ეკლესიის მღვდელს აქვს ქართულ ენაზე დაწერილი ზურგამენტი, რომელიც ასე იწყება: «ათას სუთას შირველ წელს, იანჯრის შირველ დღეს დაწერილ არს გაფრულის ეკლესიის კონდაკი ესე». სოლო შემდეგ ჩამოთვლილია ზაპის სექსტის შემდეგ წმ. ღვთის-მშობლის ეკლესიისათვის ვის რა შეუწირავს: «ხემის ნებით და ზეტრე სურნიშვილის თანდასწრებით, მე ნიკოლოზ სანავამ შევწირე ეკლესიასა და წმ. ღვთის-მშობელს (მიწა) ეკლესიის გარშემო წელისაჲენ, სადაც არის ბაღი, რომელსაც სასანლაგო ეწოდება; კიდევ სინძეთი, ადგილი ნოკანორა, მდინარის ზემოდა; ამის გარდა კიდევ წყალთან ქვას ზემოდ ადგილი და კიდევ ქვას ქვემოთ. ქვეით არის წითელის ქვისაგან გაკეთებული ღარი, რომელზედაც წყალი მიდის, ეს წყალი შიკინოკს სეიდან გამოდის. ამის გარდა ეკლესიის გარშემო არის მიღები წყლის გასაშვებად, ეს მიღები ღვთის-მშობლის ეკლესიას ეკუთვნიან. კიდევ მე გიორგი დადიანამ შევწირე ჭოროხის ზემოდ სინძო თაგისის ბაღით, რომელიც გარშემო აკრავს. ამის მოწმებად იყვნენ: მოწმე ვარ გიორგი არნელი, მოწმე ვარ მოურავი ტიტინი, მოწმე ვარ ივანე ტელიძე (+)». ბოლოში კვარია დასმული.

ამ საბუთის ქაღალდში დასახლებული ყველა კვარი და სახელი ქართულია. ესლაც სწორად შესჯდებით ამ კვარებს გამჭმადიანებულ ქართულთა შორის. რამდენიმე დადიანა-მაჭმადიანი ქობულეთში სცხოვრობს და ქართულ ენაზედ დაწვრიანობს. (იხ. «ივერია» 1891 წ. № 156, წერილი ქობულეთიდან).

ამავე სოფელ კარსულში სცხოვრობს 85 კომლი მაჭმადიანი და ქართველ-კათოლიკეთა შთამომავალი. კარსულში სცხოვრობენ აგრეთვე იჭურბი ბეგები, სამცხე-საათაბაგოს უკანასკნელ მთავართა შთამომავლები. ეს ბეგები, თუმცა მაჭმადიანნი არიან, მაგრამ ქართულ ენაზე დაწვრიანობენ.

მე-IX, X, XI, XII საუკუნეებში ერიძის ნაპირები და შავს ზღვასთან მდებარე ჰონტიის პრეპონტიები გენუელების სელში იყო. იმათვე ეჭირათ ჩერქეზთა მიწები, რომელნიც აღმოსავლეთ და დასავლეთ ჯიქთად იყოფებოდნენ. თუმიცა, თათართა და მონგოლთა ხშირი შემოსევების წყალობით, იქ 1221 წელს მამუდიანობა დამკვიდრდა, მაგრამ ქრისტიანობა მანც სულ არ აღმოიფხვრა და ჯერ კიდევ ბევრი მისდევდა ამ სარწმუნოებას. მათ შორის ზოგი მართლ-მადიდებლობას, ხოლო ზოგი კათოლიკობას აღიარებდა. კათოლიკეებს ფრანგი-პატრიარქი კი ჰქვანდათ. 1433 წელს ჯიქთა ერთი მთავარი კათოლიკე იყო. 1439 წელს ჯიქებს უკვე ჰქვანდათ ერთი მთავარ-ეპისკოპოსი, რომელიც თამანში (მატრინში) ცხსკვრობდა და ორი ეპისკოპოსი—სახასა და ლუკუკში. თუმიცა 1395 წელს თამერლანმა საშინლად ააოხრა და აიკლო ჩერქეზთა მიწა-წყალი, ჩერქეზები მანც მტკიცედ იცავდნენ როგორც თავიანთ სამშობლოს, აგრეთვე სარწმუნოებას. მხოლოდ 1485 წელს, გენუელების დაცემის და ოსმალების მიერ ერიძის დაპყრობის შემდეგ, მამუდიანებმა აღმოიფხვრეს ჩერქეზეთში ქრისტიანობა და იმის ნაცვლად ისლამი დაამყარეს.—ბეშტაუს მთებში იზოვნეს ერთი ძველი ნაშთი, რომელსაც ყაზარდოულნი ღუგი-ბეკს უწოდებდნენ. ეს ნაშთი წარმოადგენს ქვისაგან გამოჭრილ კანცის ქანდაკებას, სიმაღლით 8 ფუტს. ყაზარდოულნი ამბობენ, რომ ეს ქანდაკები ქრისტიანეთა რანდი იყო. მაგრამ სასელწოდება «ღუგი-ბეკ» აშკარად გვიხსნის იმის მნიშვნელობას. ღუგი იტალიანურად ჰერცოგსა ჰნიშნავს; ყოველს ეტკეს ვარეშეა, რომ ეს ღუგი ანუ ჰერცოგი გენუელთა პატრონობის დროს პრეპონტიის მმართველი ანუ ჯარის უფროსი იქმნებოდა; ხოლო სიტყვა «ბეკ»-ს (თავადი) შემდეგ თათრები მიუმატებდნენ («ვაკავსიის შესახებ ცნობანი»—ბრონეკისისა, ნაწ. მე-2, მოსკოვი, 1823 წ. გვ. 49, 50, 51, 54).

კ. ს. კრივენკო, თავის წერილ «სამხრეთ რუსეთს მოგზაურობა»-ში, რომელშიაც 1888 წელს ვაკავსიაში ხელმწიფის მობრძანებას აღწერს, სხვათა შორის, ამბობს, რომ «ვაკავსი, წითელ მოედანზედ, შეიკრება სხვა-და-სხვა ტომის ხალხი. განა დიდი ხანია მას შემდეგ, რაც ეს ქვეყანა მტრულის თვალით გვიყურებდა? თუმიცა

ცოტა ხანია, მაგრამ ჩვენ მანინ დაჯამსეთ მანქანადიანთა ბრძოლი და იმ ადგილას, სადა ოდესღაც ვიზანტიისა და იტალიის მისიონერთა ქადაგება გასმოდა, ხელახლად გაბრწყინდა ოქროს კვალი. მართლაც, ქრისტიანობას მასინ ფესვები მაგრამ არ ქქონდა გადატეული, მაგრამ მცხოვრის სწავლის დასამყარებლად ნიადაგი უკვე მომზადებული იყო. იტალიის და ვიზანტიის რესპუბლიკათა დამხობის შემდეგ აღარაფერი იყო ასეთი, რომელსაც შესძლებოდა მცხოვრებლებსთვის მხარი დაეჭირა და უკვე შერეული მათი სარწმუნოება ხელახლად განმტკიცებინა. მანქანადიანობამ შთანთქა კავკასიის აღმოსავლეთი ნაწილი და უირიამის ნახევარ-კუნძულია-ო (ესტორიული მოამბე, იანვარი, 1891 წ. გვ. 153, 154).

ქრისტიანობა გავრცელებული იყო აგრეთვე უზბარდოშიაც ჩერქეთა შორის. ჩერქეზებს ქქონდათ საკუთარი ეკლესიები, რომელთა ნანგრევებში დღემდის მოაღწიეს. უზბარდოში ბუკრი ემისკომოსი და მღვდელი მოდიოდა იტალიიდან. ამ მღვდლების შთამომავალნი შემდეგ თავადები და აზნაურები გახდნენ. თავდაზნაურთაგანი ბუკრი შაკენ გირგის ან შაკენ რუმის, ესე იგი ბერძენთა ან რომაელთა შთამომავლებისა იყო (ის. ოდისეთის საფხის ისტორია, შედგენილი შორანაგმოვისაგან, ბერძენ შენიშენებით, ტფილისი, 1866 წ. გვ. 45).

იტალიელები, რომელთაც შავი ზღვის ნაპირები ეპურათ, ვაჭრობის გარდა მადნების შემუშავებს და წარმოებისაც მოსდევდნენ. ამ აზრით მათ მთა-ადგილებში ახალშენებიც კი ააშენეს. განსაკუთრებით ბუკრი იტალიელი ქუთაისში იყო. მთელს კავკასიაში ღათიხებსა და ფრანგებს, კონსტანტინეპოლის დაპურობის და იტალიელების ვაჭრობის დაშრობის შემდეგაც კი, დიდი სახელი ქქონდათ გავარდნილი. თათრები მათ ზატოვსა სცემდნენ და ნდობით ეკიდებოდნენ. მცხოვრებლები მერც ამბებსა და გადმოცემებში ხშირად იგონებდნენ ხოლმე იტალიელებს. ასევე იყვნენ მიღებული კავკასიაში ფრანგებიც. მათ კავკასიაში იმდენადაც სცემდნენ ზატოვს, რომ შემდეგი დროის მოგზაურები (Ferrand, la mot. ray, St Bell, lapinsky) განებდნენ ამბობდნენ ფრანგები ვართო, რომ დაუბრუნებლად ემოგზაურათ ჩერქეზეთში (გაზ. «კავკასია» 1867 წ. № 54 «იტალიელები კავკასიის შესახებ»).

ცნობილი მოგზაური შარდენი, მე-XVIII საუკუნეს, გაკვასა-
ში მოგზაურობის დროს, სსკვთა შორის, იყო სამეგრელოში, სა-
დაც ამ დროს კათოლიკეთა შატრები სცხოვრობდნენ. შატრებს იქ
საკუთარი მონასტერი ჰქონდათ. მათ შატისა სტემა ან მარტო
უბრალო ხაღისი, არამედ თავად-ახნაურობა და სამეგრელოს მთავა-
რიც კი. შარდენმა იქ შატრების გარდა ხანა ოსმალები, რომელნიც
სამეგრელოს შეჭსოფენ და ტყვე მეგრელებს კონსტანტინოპოლში
ჰგზავნიდნენ. ანაკლიაში კათოლიკეთა ეკლესია არსებობდა. ეს ეკ-
ლესია შემდეგ ოსმალებმა გაანადგურეს. ამ რამდენისამე წლის წი-
ნად მდ. ინტურის ქვიშაში ამ ეკლესიის ზარი იპოვნეს. ზარს ლა-
თინურ ენაზედ მე-XII საუკუნის წარწერა ჰქონდა.

შარდენმა სამეგრელოს გარდა მოაბრა ქუთაისი, გორი და ტფი-
ლისი; ტფილისში კათოლიკეთა შატრებმა დიდის დიდებით მიიღეს
და თავიანთ მონასტერში დააბინავეს. შემდეგ შარდენმა საქართვე-
ლოს მეფეც ინახულა. შარდენი დაწერილებით აღწერს მეფის სა-
სახლეს მდ. მტკვრის ნაპირას და მეფის ხადიმს, რომელსაც თვით
დაესწრო კათოლიკეთა შატრ-პრეფექტთან ერთად. ეს შატრი-პრეფექტი,
სასულად რაფაელი, ქალაქ შირშიდან იყო, ისპანიის ქვეშევრდომი.
ხადიმის დროს მეფემ, როდესაც ისპანიის გაროლის სადღეგრძე-
ლო დალა, ჰკითხა შარდენს: «როგორს სცხოვრობს ისპანიის მე-
ფე, ხუმი ნათესავო?» შარდენი ძალიან გააკვირვა ამ სიტყვებმა: ის-
პანიისა და საქართველოს მეფეები საიდან იქმნებიან ნათესავები?
იქ დამსწრეთ მიუგეს, რომ შანი კლიმენტ იმე-VIII წერილში, რა-
მელიც მეფე თეიმურაზს გამოუგზავნა, ამბობს, რომ თეიმურაზი და
ისპანიის მეფე ფალოპე მეორე ნათესავები არიან, ხოლო ქართვე-
ლები და ისპანიელები—ძმები, რადგანაც, როგორც ქართველები, ისე
ისპანიელები იბერიებად იწოდებიანო. ამ წერილის შემდეგ თეიმუ-
რაზის მემკვიდრეები ძალიან ამყობდნენ ისპანიის მეფის ნათე-
საობასო (იხ. «ქრისტიანობა კავკასიაში», წერილი მე-V, «ძმოსკო-
ვის უწყებანი» 1885 წ. № 63 და «ტფილისის სიმეფეთა აღწე-
რა», თსზ. ზღ. იოსელიანისა, 1864 წ. გვ. 243, 244, 245).

დადესტანში, ლეკთა შორის, იქ, სადაც წინად უსმეი ყარაჩაი-
ტახის სამეფლობელო იყო, სცხოვრობს ერთი ტომი, სასულად ყა-

ზნაი. ზემოსენებულ პატრს რუბრიკის დაღესტანში გაუგონია, რომ ეს ყაზახები დასავლეთიდან აღმოსავლეთში არიან გადმოსახლებულნი. მოგზაური ბერბერი სწერს, რომ ყაზახები თავიანთ თავს ფრანგებს ეკრძალებს ეძახიან. ჩვენი წინაპარნი,—ამბობენ ისინი,—ათასი წლის წინად დასახლდნენ იმ ადგილებზედ, სადაც ესლან ჩვენს ეცნობოდა. აკადემიკოსი გილდენშტედტი, რომელიც მე-XVIII საუკუნეს (1770—1773) წლებში მოგზაურობდა კავკასიაში, ამბობს, რომ ყაზახები გენუელები-მიერ არიან დასახლებულნი, იმითი წინაპარნი ფრანგები ქრისტიანები იყვნენ და კავკასიაში სცნობდნენ; მაგრამ ჩინგისხანის შემოსევის დროს მთებში გაიქცნენ და აწინდელს ადგილებზედ დასახლდნენ. აქ მათ თათრებმა დაუწყეს დევნა და თუძნა დიდ ხანს იმაგრეს თავი და ქრისტიანობაზედ ხელი არ აიღეს, მაგრამ ბოლოს მანინ იძულებული გახდნენ მამულისა დაიხრებოდა. 1781 წელს იქ სამი ეკლესიის ნაშთიც კი იპოვნეს (გოგრაფიული და სტატისტიკური აღწერა საქართველოსი და კავკასიისა, აკადემიკოსის გილდენშტედტისა, 1770, 1771, 1772 და 1773 წლებში, რუსეთსა და კავკასიაში მოგზაურობის დროს, გერმანულიდან თარგმნილი გერმონის-მიერ. პეტერბურგი, 1809 წ. და კავკასიის შესახებ ცნობანი, ბრუნესკისა, ნაწ. მე-II, მოსკოვი, 1823 წ. გვ. 314, 318, 319, 323).

გაზ. «მოსკოვის უწყებანი»-ში ვიხილ ს. რ., რომელიც 1884 წელს დაღესტანში ყოფილა, სწერს, რომ ყაზახები, ადგილობრივ ზებირ-გადმონების მოწმობით, რუმიდან (რომიდან) გადმოსული მეთოფეები არიან. ამ ზებირ-გადმონების სიტყვით, კასპიის მხრის დაღესტანის და შირვანის სამხრეთ ნაწილის ერთს მთავარს გამოუწერია რუმიდან (რომიდან) მეთოფეები და დარბენდში დაუსახლებია. შემდეგ მეთოფეებს, მტერთა შემოსევის გამო, დასახლებული ადგილებისთვის მიუხეობიათ თავი, ყაითარის თავისუფალ მთებში წასულან და იქ ყაზახი გაუშენებიათ. დაღესტან იქ რამდენიმე სოფელია, ამ ყაზახებით დასახლებული; ისინი ეკრძალებთ შთამომავლობადა სთვლიან თავიანთ თავსა, ხოლო მეზობელი ლეკები მათ ფრანგებს ეძახიან. («მოსკოვის უწყებანი» 1885 წ. № 64).

ამ საუკუნის მეოცდაათე წლებში საქართველოს მთავარ-მართებლის გენერალ-ადიუტანტის ბარონ როზენის დროს, ყაზახელები მალ-მალ ჩამოდოდნენ ტფილისში, კათოლიკეთა ჰატრ-ზრევეტ ფილიპსა და საფრანგეთის მღვდლებთან დადიოდნენ და ეუბნებოდნენ მათ, რომ ჩვენ ფრანგების შთამომავლები ვართ. ტფილისში და სხვართად საქართველოში ადგილობრივ კათოლიკეებს ვეკლანი ფრანგებს ეძახიან. ტფილისში ყაზახელებს თარჯიმნობას უწევდა საქართველოს მთავარ-მართებლის ბარონ როზენის თარჯიმანი ლეკი სოსია. ყაზახელებმა აჩვენეს ჰატრს ფილიპსს ძველი ხელთნაწერები და თანაც დაუმტეს, რომ ეს ხელნაწერები დაგვრჩა ჩვენის წინაპრების ფრანგებისაგანაო, რომელნიც იმ ხალხის სარწმუნოებას ედიარებდნენ, რა ხალხის ენაზედაც ეს ხელნაწერები არის დაწერილი. ხელნაწერები ლათინურს ენაზედ იყო დაწერილი. ყაზახელები იმის მიუხედავად, რომ მამუდიანები იყვნენ, ისე ინასვადნენ ამ ხელნაწერებს, როგორც წმინდა რასმეს. ისინი სშირად მთავარ-მართებულ ბარონ როზენტანაც დადიოდნენ, რომელიც ძალიან კარგის თვლით უყურებდა მათ და მუდამ დაწერილებით გამოჰკითხვდა ხოლმე ვეკლათურს. ბარონ როზენს არცაა დაჰქონდა ყაზახელთა შორის ქრისტიანობის გაგრძელება. ამას შესახებ მას მოლაპარაკებაცა ჰქონდა შემოსიერებულ ჰატრ ფილიპსთან, მაგრამ სხვა-და-სხვა მიზეზისა გამო ამ სურვილის განხორციელება აღარ მოხერხდა. ბარონ როზენზედ გაცილებით ადრე, 1804 წელს, საქართველოს მშინდელმა მთავარ-მართებელმა თავ. ციციშვილმა განიძახა კავკასიის მთებში ჰატრების გაგზავნა და იქ ქრისტიანობის გაგრძელება. მოსურებულების სიტყვით, მან კიდევაც სთხოვა ჰატრებს ცნინვალში მონასტერი ააგეთო; ამასთან დასმარებასაც დაჰპირდა, მაგრამ, თავ. ციციშვილის სიკვდილის გამო, ეს არცაა განხორციელდა.

ყოველს ეტყეს გარეშეა, რომ ამ ყაზახელების წინაპრებს-ფრანგებს კათოლიკეებს თავიანთი მღვდლებიც ეყოლებოდათ. ეს მღვდლები წირვა-ლოცვას უთუოდ იმ ეკკლესიებში ასრულებდნენ, რომელთა ნანგრევები ესლაც ხლამად მოაპოვება დაღესტანში. ეს არც გასაკვირველია, რადგანაც მაშინ ეკკლესიათა ერთობა იყო და კერძოს აღმოსავლეთზედ დიდი გავლენა ჰქონდა.

ცნობილი ისტორიკოსი და არქეოლოგი დიმიტრი თაყაიშვილი დასძინა, კაწირეთის სამეხის მონასტრის აღწერაში, აზობს, რომ იუდათოს ლეთის-მშობლის ეკლესიის შენობას ვიზანტიის სურათ-მოდერნების გავლენის გარდა საკუთარი ქართული გემონების ბეჭედიც აჩვენებს. ასეთი შენობანი საქართველოსთვის კი არა, ევროპისთვისაც სასწავლო იქმნებოდა. არამც თუ მართა სურათ-მოდერნება, არამედ ქანდაკებაც შესამჩნევად იყო განვითარებული მაშინ საქართველოში. მათი ნიმუშები კიდევ წარუდგინეს საარქეოლოგი კრებს, რომელიც 1881 წელს ტფილისში მოხდა. საუბედუროდ ძვირფასი ქანდაკებით შემკული და ხელოვნებით აკეთებული მრავალი ეკლესიის განადგურებულ და მიწასთან გასწორებულ იქმნა მე-XIV საუკუნის დასასრულს თამარქანის შემოსევის დროს. — ქართველების არქიტექტურულ ხელოვნების შეცვლა-გადასხვაობებას ბევრად ხელი შეუწოდა ევროპაში, რომელსაც გენუელების შემწეობით, ძალიან დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოზე. განსაკუთრებით ბევრი ნაშთი სამეგრელოსა და სვანეთში გადაჩნდა. მე-XVI, XVII და შემდეგ საუკუნეებში აკეთებულ ტაძართა შენობების დაწვრილებით განიხილეს და შესწავლეს აშკარად არწმუნებს ყველას, რომ გენუელთა ხელოვნებით ბევრი ისეთი ტექნიკური თვისება და ზოგიერთი სხვა წვრილმანი რამ შესძინეს ქართველების სასურათ-მოდერნ ხელოვნებას, რომელიც იტალიელთა სურათ-მოდერნების საკუთრებას და თვისებას შეადგენს. ასეთი ნიმუშები გუბიაში, მაგალითად, ტფილისის ანისხატის ეკლესიის, ურბნისის ეკლესიის (გორის მარჯა), წმ. ნინოს ბოდბის დედათა მონასტრის (სიღნაღის მარჯა), კაწირეთის სამეხის მონასტრის (საშმის მხლობლად) და მრავალ სხვას. გენუელ-ხელოვნებით ქართველ სურათ-მოდერნებს მართა ტექნიკის მხრით არ გაუწიეს სამსახური. მათ მთელი სურათ-მოდერნება კარგს კვლავ და ნიადგზედ დაეყენეს. გენუელებმა გავრცელებს საქართველოში ისეთი საშენებელი მასალა, რომელსაც ქართველები არ ხმარობდნენ და რომელსაც ევროპაში დიდი სახელი და განსაკუთრებული ეს უკანასკნელი, რომლის სიკეთეს ქართველებმა ძალიან მალე შეიგნეს. აკურის წყალობით მე-XV, XVI და XVII საუკუნეებში ქარ-

თველთა სურთ-მოძღვრებამ უმადლესს წერტილამდის მიადწია. ამასდა მასდა მანდგენს ძვირად საშოვნია და ძნელად საკეთებელი თლილი ქვა, რომელსაც წინად ქართველები ხმარობდნენ.

იტალიელთა ხელსახთანაგანვე ქართველებმა ისწავლეს ვირის საუკეთესოდ დაწვა და მომზადება. შედარება იმ მასალის და კედლებისა, რომლითაც არიან აკებულნი თეოდოსიისა და შავის ზღვის ნაპირებსკედ მდებარე სხვა ქალაქებსა და სოფლებში დაჩხენილი ციხეები და სხვა შენობანი და ზემოდ დასასწავლებელი ეპიკლესიები, აშკარად აჩვენებენ ეგვიპტის, რომ ამ უკანასკნელებსკედ კერძოს დიდი გავლენა ჰქონია. ხოლო ეგვიპტისკედ ძლიან ეს გავლენა კაწარეთის სამების ეპიკლესიას ეტყობა.

საზოგადოდ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ კერძოს, გენუელთა ახალშენების წყალობით, მეტად დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოსა და იმის ისტორიასკე. სამწუხაროდ ეს საგანი საგსებით ჯერ არავისგან არ არის განხილული და შესწავლილი. იფრად კარგი და სასარგებლო იქმნებოდა, ამბობს ზემოხსენებულის წერილის ავტორი, რომ ჩვენმა საარქეოლოგო საზოგადოებებმა ამ გარემოებას უურადღება მიჰქცინონ. (იხ. «ხ. მიმოხილვა», 1891 წ. № 2473, წერილი დიმი. ფურცლამისა: «კაწარეთის სამების მონასტერი»).

კავშირი იტალიის რესპუბლიკათა და ვიზანტიის იმპერიის შორის დიდს ხნობამდის არ მოსზომილა. გენუელებსა და გენუელებს იმდენად უყვარდათ ვიზანტია, რომ იმპერიის გაჭირვების დღეს, 1453 წელს, 29 მაისს, გამოგზავნეს თავიანთი ჯარი გენუელის ჯოჯანი ჯუსტინიანის მეთაურობით. ჯუსტინიანმა თავისი ჯარით რამდენჯერმე განდევნა ოსმალები ეგვიპტისკემდ გავრცელებულს ადგილიდან, მაგრამ ბოლოს მაინც კვლავ გაუძლო ოსმალების ურდისკე ჯარს და იძულებული გახდა უკან დაწეულიყო. ჯუსტინიანი მარტოდ-მარტო დარჩა, რადგანაც საბერძნეთის ჯარის უფროსმა ნოტაროსმა, იმპერატორის ბრძანების და ხეწნა-მუდარის მიუხედავად, მხარი არ დაუჭირა მას და ამით ხელი მოუშართა კონსტანტინუპოლის დამხობას და მთლად ვიზანტიის იმპერიის გაუქმებას.

ამ რიგად კავშირი და მეგობრობა ვიზანტიასა და იტალიელთა შორის მუდამ სუფუკდა. ისინი არ ურიდებოდნენ ერთმანეთს და

მუდამ მეტობრულ განწობილებაში იყვნენ. თუძცა ოსმალები, სხვაობნეთის დაზერობის შემდეგ, მეტად გამლეირდნენ და აღმოსავლეთის კერძასა და ქრისტიანობას მოსვენებს არ აძლევენ, იტალიის რესპუბლიკებმა მანინ ხელი არ აიღეს აღმოსავლეთსად და იქ კატრობამრეწველობას თავი არ განხეეს. შირიქით, დიდის ხნის ბრძოლის შემდეგ, მათ ოსმალეთთან ხელ-შეკრულებას კი დასდეს, რომლის ძლით ოსმალები ვაღდებულნი იყვნენ შატვიით მოჭქეკოდნენ ლავანტსა და შავის ზღვის ნაპირებსე მდებარე იტალიელთა ახალშენებს. იტალიელები უწინდებორ კატრობდნენ აღმოსავლეთში და ამასთან ერთად უწინდებორ უწევდნენ მივარეკლობასა და დახმარებას აღმოსავლეთის კათოლიკეებს და საზოგადოდ ქრისტიანებს.

ყოველს ეტკეს გარეშეა, რომ, როგორც რომის იმპერიის დროს, შონტის შროკინციებში დაყენებულ ვასს, აგრეთვე შემდეგ, ოსმალების დროს, ამავე შროკინციებსა და საქართველოში მცხოვრებ იტალიელებს, საკუთარი მღვდლები ანუ შატრები ეყოლებოდათ და თავიანთი ეკლესიები ექმნებოდათ. იმ მოწმუნებობის დროს უში-სობა შეუძლებელი იყო. ყოველს ეტკეს გარეშეა აგრეთვე ის, რომ მრავალი ამ რომელითა და იტალიელთაგანი თავისს სამშობლოში აღარ დაბრუნდებოდა და აქ ჩვენს ქვეყანაში დარჩებოდა საუდამოდ. მით უფრო შესაძლებელი და ჭკვასე ახლოა ეს, რომ საქართველოს მეფეები დიდს შემწობასა და მივარეკლობას უწევდნენ, როგორც შატრებს, აგრეთვე მკვიდრ კათოლიკეებს.

ართვისსა, აწინდელს ბათუმის ოლქში (ოსმალეთის საქართველოში), კათოლიკეთა ეპისკოპოსი სცხოვრობდა. კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები იყვნენ აგრეთვე, როგორც ზეკითაც მოკინსენიეთ, ჩერქეზეთშიაც. უკანასკნელ დრომდის კათოლიკეთა შატრები სწორედ იმ ადგილებში დარჩნენ, სადაც მათ მონასტრებში და ეკლესიები ჰქონდათ მკვიდრ კათოლიკეთათვის. ორდესაც მე-XV და მე-XVI საუკუნეების დასასრულს განშირდა ოსმალთა შემოსევა და საქართველს აობრება და, ორდესაც შემდეგ ოსმალებმა სამუდამოდ დაიპყრეს ზემო ქართლი ანუ სამცხე-საათაბაგო, მაჰმადიანთ იქ მღვდლები ერთიანად ამოწეიბეს და ტუნსლითა და მასკილით იქაურ მართ-მადიდებელთა შორის მაჰმადიანობა გა-

ვრცელეს. ოსმალების ძალადობასა და მტარკალობას მხოლოდ ქართველი-კათოლიკენი გადაურჩნენ. ეს უკანასკნელი ესლაც ოსმა-
ლეთის ქართველ-მკვიდრანთა მეზობლად, იმავე სოფლებსა და ქალა-
ქებში სცხორებოვნ, რომლებშიაც წინაღ, ოსმალეთის შემოსევაჲდუ,
სცხორებდნენ. ამ კათოლიკეებს, როგორც ზემოხსენებულის ხელთ-
ნაწერიდან სჩანს, ჯერ ისევე რომის ზაზის სიქსტის დროსვე ჰქუან-
დათ თავიანთი ზატრები, რომელნიც წირვა-ლოცვას რომის კათო-
ლიკეთა წესსე ასრულებდნენ. მაგრამ ოსმალთა გაძლიერების და
იტალიელთა გაკუნის დასუსტების შემდეგ, როდესაც კრომპანთან
კაჟიერი და მიმოხვლა შეუძლებელი გახდა, ეპისკოპოსები და ზატრები
ველარ ხსერებდნენ იტალიიდან ოსმალეთის საქართველოში გადა-
სვლას და იქ სამწეოს საქმეთა მართვა-გამგეობას. ამიტომ მე-XVI
საუკუნის დასასრულიდან, ზაზის ნება-დართვით, ოსმალეთის საქარ-
თველოს კათოლიკეებს ართვიანის ეპისკოპოსის უნიშნავდა არზრუძის
სომეხ-კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსი, რომელიც სომეხ-კათო-
ლიკეთა სარწმუნოებისა იყო და რომელიც კონსტანტინეპოლის
სომეხ-კათოლიკეთა ზატრიარქს ემორჩილებოდა. ამ რიგად, ოსმა-
ლეთის საქართველოში რომის-კათოლიკეთა წესის მაგიერ შემოდუ-
ბულ იქმნა სომეხ-კათოლიკეთა წესის წირვა-ლოცვა, ის წირვა-ლოცვა,
რომელსაც ოსმალეთის და სზარსეთის სომეხ-კათოლიკენი ასრუ-
ლებდნენ და კიდეც ასრულებენ დღემდის. ესე რომ არ მომხდარიყო
და ქართველ-კათოლიკეებს სომეხ-კათოლიკეთა წესები არ მიეღოთ,
ოსმალეთის საქართველოში ისევე გაჭქრებოდა ქრისტიანობა, რო-
გორც იგი აჭარასა, შავშეთსა, იმერსკესა, ღაზისტანსა და სხვა
ადგილებში გაჭქრა.

სამეგრეოლთა, აფსხეთისა და გურიაში დღესაც ბევრი იტა-
ლიურ გვარს ატარებს. აქამოდუ სცხორებოვნ იქ იტალიელთა
შთამომავალნი აზნაურნი: ყორღანია, ჯაკობია, ჟღენტი, ღღონტი,
ბარკალანია და სხვა, რომელთაც გვარის გარდა ტიპიური სილამაზეც
კი შეჩნათ.

როდესაც ოსმალეთის საქართველო ანუ ბათუმის ოლქი რუ-
სეთს შეუერთდა, ბერლინის 1878 წლის ხელშეკრულობის ძალით
ართვიანის სომეხ-კათოლიკეთა ეპისკოპოსი ზაქარანი და იმის სა-

უბისკობის კათოლიკეთა რუსეთის ქვეშევრდომებად გახდნენ და ამიერიდან სარწმუნოების მხრით აღარ ემორჩილებიან არც რუსულ სომეხ-კათოლიკეთა მთავარ-უბისკობისს.

რაც შეეხება ქალაქებს: ტფილისისა, გორისა და ქუთაისის, კათოლიკეთა ზატრები უწინდებობა მოდიოდნენ აქ და უწინდებობა სარწმუნოების საქმეში ხელმძღვანელობას უწევდნენ ადგილობრივ კათოლიკეთებს. ეს კავშირი და დამოკიდებულება ზატრებსა და მკვიდრ კათოლიკეთა შორის ბოლოს დრამად არ მოსზობილა.

ქუთაისის წმ. გიორგის ეკლესიის მღვდელი ნესტორ უზუნეიშვილი თავის-მიერ შედგენილ სამღვთო სჯულის და საეკლესიო ისტორიის სახელმძღვანელოში (შედგენილია უწმ. სინოდის ბრძანების მიხედვით ძირითდ-მადიდებელ სამრევლო-საკეკლესიო სკოლებისათვის. 1889 წ. გვ. 190) სწერს: «როდესაც მე-IX საუკუნეიდან დაწყებული დასავლეთის ეკლესიას თანდათან შორდებოდა აღმოსავლეთის ეკლესიას და 1054 წელს სამუდამოდ განშორდა კიდევ, დასავლეთის ეკლესიას საქართველოში ჯერჯანთა მქადაგებებს, რომელთა წყალობით ქართველობის რაოდენიმე ნაწილი უკვე იმათი სწავლის მიმდევარი გახდა. ესლაც ბლომად მოიზარებია ისეთი ქართველები, რომელნიც დასავლეთის ეკლესიის სარწმუნოებას აღიარებენ. მათ ჩვენ ფრანკებს უწოდებთ.»

ქართლ-კახეთის და იმერეთის მეფეები, როგორც ზეითაც არა ერთხელ და ორჯერ მოვიხსენიეთ, მუდამ ჰმოფარებოდნენ და დახმარებას უწევდნენ ტფილისის, გორის, ქუთაისის და სამეგრელოს კათოლიკეთა და ეკლესიებს, აგრეთვე ზატრებს, რომელნიც მრევლისათვის საუკუნეების განმავლობაში წირვა-ლოცვას კათოლიკეთა წეს-ზედ ასრულებდნენ. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც კი, 1845 წლიდან, ტფილისის, გორის, ქუთაისის და ახლცხისის ზატრებს ისეთივე უფლებები უქონდათ, როგორც წინა, საქართველოს მეფეების დროს. მხოლოდ 1845 წელს მთავრობამ სთხოვა ზატრებს სახელკარგად წასულიყვნენ. ამის გამო, 1846 წელს, 12 მარტს, შინაგან საქმეთა მინისტრმა გამოუცხადა რომის-კათოლიკეთა კოლეგის უმაღლესი ბრძანება გორისა, ქუთაისისა და ტფილისის მღვდლების გამწესების შესახებ. ბრძანების ძალით მღვდლები

ბი ვალდებულნი იყვნენ ქართული ენა შეესწავლათ. ამ დღიდან მის-კათოლიკეთა მიმინების ეპიკლეისის მღვდლებად წინაშეაგდნენ ზო-ლონელ ჰატრებს, რომელნიც წირვა-ლოცვას რომის-კათოლიკეთა საწმინტოების წესით ასრულებდნენ სოლმე. ამჟამად აქედან, რომ საქართველოში ყოფილან ქართველ-კათოლიკენი, წინააღმდეგ შემ-თხვევაში არც ზოლონელ ჰატრებს გამოგზავნიდნენ და არც უბრძა-ნებდნენ მათ, ქართული ენა შეისწავლეთო.

სემოდ მოყვანილი ყველა ისტორიული ფაქტები უარს-წყობენ სომხებისა და იმათ გაზრელების-მიერ გაგრძელებულ ამბავს, კითომ ქართველები მუდამ მართლმადიდებლობას მისდევენ და მათ შო-რის კათოლიკე არ მოიპოვებოდა. ასეთი აზრი ყოველ სიმართლე-სა და ტეშმარტებს აზრის მოკლებულია. თუ კი ქართველების ერთ-მს მესამედმა ოსმალეთის საქართველოსა და ეასეთში მანქმადიანობა მიიღო და დღესაც ამ საწმინტოებს აღიარებს, კითომ რატომ არ შეიძლება, რომ სსვს ქართველებს ვიდევ კათოლიკობა მიეღოთ და იმისი წესები ესრულებინათ?

მით უფრო შესაძლებელი იყო ეს, რომ კათოლიკებს არამც თუ არავინ სდევნიდა და ავიწროებდა, არამედ, პირიქით, მეფეები და საღ-ხი ჰატრების-ცემით და სიყვარულით ექცეოდნენ. წარსულ საუკუნე-ში მეფე ვასტანგი ხშირად მიიწვევდა სოლმე ჰატრებს და რამე საქ-მის შესასვებ რჩევას ჰკითხავდა. ჰატრებმა ძალიან ბევრი დახმარება გაუწიეს მეფე ვასტანგს კანონების შედგენისა და ქართული დახადე-ბის განხილვა-შედარების დროს. ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე-ნი, ირაკლი და გიორგი, როგორც უკვე ვსთქვამთ, ხშირად მიჰმარ-თავდნენ სოლმე ჰატრებს რჩევისათვის. იმერეთის მეფე სოლომონ, მგზავრობის დროს, არასოდეს არ იძინებდა, თუ თავით თავისი ნა-ზირი ნანია დათაშვილი არ ეკვდა. დათაშვილი საწმინტოებით რე-მის-კათოლიკე იყო, სოლომონის კრებებით — ქართველი. იმის შთაძო-მაკაზნი დღეს ქუთაისში სცხოვრობენ. საქართველოს უკანასკნელ მეფეებს, დედოფლებს და ბატონიშვილებს მოსამსახურეებად უმე-ტეს ნაწილად ქართველი-კათოლიკენი ჰყავდათ. რუსეთში გადასახ-ლების დროს ბევრი ამ მოსამსახურეთაგანი თან გაჰყვა ბატონიშვი-ლებს.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების წლიდან დღემდე ის ვად-აზნაურნი, რომელნიც კათოლიკეთა სარწმუნოებას აღიარებდნენ, სხვა თავად-აზნაურებთან ერთად, ერთგულად ემისხურებოდნენ და ემისხურებთან რუსეთის იმპერატორს და საერთოდ რუსეთის სახელმწიფო სსქმეს. ბერს მთავანს დიდი და სხვათა თანამდებობა ეკავა, როგორც სამსედრო, აგრეთვე სამეჭაღა და წესებულულებებში. რაც შეეხება ოსმალეთის საქართველოს ქართველ-კათოლიკეთ, მათ, ჯერ ისევე ოსმალეთის ბატონობის დროს, დაუმტკიცეს რუსეთს ერთგულება და სიყვარული. 1828 წელს, ოსმალეთის ციხე-სიმაგრის—ახალციხის აღების დროს, მთავარ-სარდლის გრაფ ზასკევიჩის და იმის ჯარის გზის მანკებელი იჭაური ქართველი-კათოლიკეანი ზაგლე და გრიგოლ მეფისაშვილები იყვნენ. უირომის ომის დროს, 1853 წელს, როდესაც ოსმალეთის ჯარი ბორჯომშიდის მივიდა და ახალციხეს შემოერტყა, იმავე ახალციხის ქართველ-კათოლიკეთ დიდი დახმარება და შემწეობა აღმოუჩინეს რუსეთის ჯარის უფროსს თავად ანდრეინიშვილს. მათივე წყალობით დამარცხებულ იქმნა სუფლისთან ოსმალეთის ჯარი. 1877 წლის ომის დროს ახალციხისაკე კათოლიკებმა მისეოდ, ზაგლე, სტეფანე და დიმიტრი მეფისაშვილებმა განუსაზღვრელი ერთგულება და სამსახური გაუწიეს რუსეთის მთავრობას. იმათ-მიერ შეკრებელი ცნობების და ამბების წყალობით რუსეთის ჯარმა აიღო მაგარი ციხე არდაგანი და აჭარა, არდანიუჯის და ჭოროხთან დაამარცხა ოსმალეთის ურიცხვი ჯარი.

ეგვალა ზემოდ ნათქვამის შემდეგ მეტად შეუფერებლად და უნაურად უნდა ჩავთვალოთ იმ სომხებისა და ყურნალ-გაზეთების საქციელი, რომელნიც თავგამოდებით გაიძინან, რომ ქართველი-კათოლიკეანი არსად არ არიან და საქართველოს ეგვალა კათოლიკეანი სომხები არიანო. მით უფრო უცნაური და გაუგებარია სომხების ასეთი საქციელი, რომ ქართველ-კათოლიკეებს სომხებთან საერთო არა აქვთ—არა და პირველნი მეორეებს სრულებით არაფრით არა ჰგვანან: არც ენით, არც წეს-ჩვეულებებით, არც სახით და არც სხვა რითმე.

ბიბლიოგრაფია

ბ-ნი მ. ი. სალარაძე—„ჩვენი ახალი თაობა“. ქუთაისი 1897 წ.

I

ამ მიწურულ 1897 წლის განმავლობაში გამოხულ წიგნებში, უეჭველია, საყურადღებოა წიგნი ბ-ნი სალარაძისა, რომლის სათაური ზევით მოვიყვანეთ.

ამ წიგნში ავტორი ბევრ რამეებზე ლაპარაკობს: ჩვენს ეხლანდელს ბელღეტრისტიკა-პოეზიაზე, პუბლიცისტიკასა და კრიტიკაზე, „მესამე დასის“ მიმართულებასა და ეკონომიურ მატერიალიზმზე.

პოეზიას და საზოგადოდ ხელოვნებას, ავტორის აზრით, „მდაბალი ხარისხის ადგილი უჭირავს აზრის საზოგადო მიმდინარეობაში“. ამ აზრს რომ უფრო უუქი მოჰფინოს, მოჰყავს ავტორს თავისი წიგნიდან—„უმთავრესი კითხვები სალიტერატურო კრიტიკისა“ შემდეგი მსჯელობა: „კაცობრიობის პირველ ნაწარმოებს შეადგენს ხელოვნური ქმნილება, და რამდენადაც კაცის აზრი მაგრდება და ძლიერდება, იმდენად ხელოვნება სუსტდება და კარგავს თავის მნიშვნელობას“. ასეთი შეხედულობა ხელოვნებაზე მარტო ავტორს არ ეკუთვნის. ჩვენს დროს ბევრნი მოაზრენი ამცირებენ ხელოვნების როლს კაცობრიობის გონებრულად განვითარების წინმსვლელობის საქმეში. აი, მაგალითად, მაქს ნორდაუ, ავტორი გადაგვარებისა (Entartung) რასა სწერს:

„დაშორებულ (მომავალ) საუკუნეთა გონებრივს ცხოვრებაში ხელოვნება და პოეზია დაიჭერენ ძალიან მცირე ადგილს.

პსიხოლოგია იმას გვასწავლის, რომ განვითარება მიდის ინსტიტუტიდან (აღლოდან) ცნობისაკენ, ემოციიდან მსჯელობისაკენ, ფანტასტიურისაგან განწესრიგებულ იდეათა ასოციაციისაკენ... მაშასადამე, დაკვირვებას უფრო და უფრო უპირატესობა ექმნება გამოხატულობაზე და ხელოვნური სიმვოლიზმი, ესე იგი ახსნა გარეგან მოვლენათა შემცლარი პიროვნული ჩაბეჭდილებებით თანდათან ამოძვეებული იქმნება ბუნების კანონთა შეგნებით. მეორეს მხრით თვით ის გზა, რომლითაც აქამომდე უფლია ცივილიზაციის განვითარებას, გვაძლევს ჩვენ წარმოდგენას იმ ბედზე, რომელიც მოელის დაშორებულ მომავალში პოეზიასა და ხელოვნებას. ის, რაიცა ითვლებოდა თავდაპირველად (პირველში) მეტად არსებით საქმედ მაღალგანვითარებულ გონებათათვის, დიდად მომწიფებულ, მართებულ (სათნოიან) და გონიერ საზოგადოების წევრთათვის ნელ-ნელა გახდა მეორე-ხარისხოვან დროს გასატარებლად და ბოლოს საბავშვო სათამაშოდ. ცეკვა (თამაშობა) ოდესღაც სერიოზული საქმე იყო, იმას ასრულებდნენ სადღესასწაულო შემთხვევებში, როგორც პირველ ხარისხოვან სახელმწიფო აქტს, სახელოვანნი მხედარნი, მდიდრული ცერემონიებით, მსხვერპლის შეწირვისა და ღმერთთა მოწოდების შემდეგ. ახლა კი ცეკვა გამხდარა წუთიერი შესაქცევარ-გამამხიარულებელი ქალებისა და ახალგაზდობისა, ხოლო შემდეგში კი იგი შეიქმნება მხოლოდ უბრალო გასართობი ბავშვებისა, როგორც მოგონება წარსულისა, როგორც გამოჩენა ატავიზმისა. იგავ-არაკნი და ზღაპრები იყვნენ უწინ უმაღლესნი ქმნილებანი ადამიანის ჭკუაგონებისა... ახლა ეს სპეციალური გვარია ლიტერატურისა, განსაკუთრებით ბავშვებისთვის გამოსადეგი. ლექსი... პირველში იყო ერთად-ერთი ფორმა სიტყვიერებისა, ახლა კი იგი იხმარება მხოლოდ წმინდა ემოციონალურ აწერილობათათვის, ხოლო სხვა მიზნისთვის მისი ალაგი დაიკავა პროზამ და თვითონ კი თითქმის შეიქმნა ატავისტურ სახედ გამოხატვისა. ჩვენს თვალ-წინ ეცემა რომანი: სერიოზულნი და მაღალ-განვითარებულინი პირნი არც კი აღირსებენ იმას თავისს ყურადღებასა,

და მას კითხულობენ განსაკუთრებით ქალები და ქაბუკნი. ყოველ ამ მაგალითებიდან შეიძლება, რასაკვირველია, ის დასკვნა გამოვიყვანოთ, რომ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ხელოვნება და პოეზია გახდება წმინდა ატავიზმი და მას ფასი ექმნება მხოლოდ კაცობრიობის მეტად მგრძობიარე ნაწილში — ქალებში, ახალგაზღვრებაში და, შესაძლოა, ბავშვებშიაც“.

ნუ ვიწინასწარმეტყველებთ იმაზე, რაც მოხდება დაშორებულ მომავალში, და რომ ჯერ პოეზიასა და საზოგადოდ ხელოვნებას დიდი, ფრიად დიდი ზე-გავლენა აქვს ადამიანის გონება-გრძობის მიმართულებაზე, ამას ყველა კარგად ხედავს.

მართლაც, სანამ ადამიანის სულს შერჩებ დღევანდელი თვისება, პოეზია-ხელოვნება არაოდეს არ დაჰკარგავს თავისს დიდს ძალასა და მნიშვნელობას კაცობრიობისათვის. იგი, ესე იგი ჭკუშმაბნატი ხელოვნება აღამალლებს გონებას, ასპეტაკებს გრძობას, უნერგავს ადამიანს ლტოლვილებს კეთილისადმი და ზიზლსა და სიძულვილს ბოროტებისადმი. ხელოვნება გამხეცებულ ბუნებას ადამიანისას აკეთილშობილებს და უახლოვებს ზეცას. ამიტომ მთლად მნიშვნელობას მოკლებული არ არის ბერძნების მიფი ორჭეიზე, რომელიც თავის სიმღერით მხეცებს აწყნარებდა, კლდესაც ანძრევდაო. საამო და გამშვენებელი სიტყვის ძლიერებას ჩვენი ქართული ანდაზაც გვაგონებს — გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა ტკბაღჯად მღუბანაო. რუსთველის აზრით, როგორც ვიცით, „შაირობა სიბრძნისაა ერთი დარგი“.

ყოველი ქეშმარიტება, ყოველი ახალი აზრი ხელოვნების მეოხებით უფრო ადვილად ვრცელდება და ეფინება ხალხში. ი. ტენი სწერს:

„სანამ ადამიანი ფიქრობს მხოლოდ თავის თავის და თავის მაგვართა მატერიალურად უზრუნველყოფისთვის, არც კი არის იგი ნამდვილი ადამიანიო. იგი შედის ნამდვილ მაღალ ცხოვრებაში, როცა მისს ინტერესს მიიზიდავენ საუკუნო, დასაბამნი მიზეზნი, რომელზედაც დამოკიდებულია მისი და მისთა მზგავსთა ცხოვრება, როცა მას აინტერესებენ უმთავრესნი, არ-

სებიონი ხასიათნი, მმართველნი თვითეული ნივთთა შეერთებისა... იმათ მისალწვეად ჩვენ გვაქვს ორი გზა: პირველი—გზა მეცნიერებისა, რომლის მეოხებით აღმოვაჩინეთ ამ მიზეზებს და ამ ძირეულ კანონებს და გამოვხატავთ იმათ სწორე და ნამდვილი ფორმულებითა და აბსტრაქტული ტერმინებით; მეორე—გზა ხელოვნებისა, რომლის შემწეობით ადამიანი გამოხატავს ამ მიზეზებს და ამ ძირეულ კანონებს ხმელი, უმრავლესობისთვის გაუგებარი და მხოლოდ რამდენიმე სპეციალისტებისთვის მისაწდომი განმარტებებით კი არა, არამედ ადვილ გასაგები (—საგრძნობი) ფორმით, მიმართავს რა არა მარტო გონებას, არამედ გრძნობას, გულის სულ უბრალო ადამიანისასაც. ხელოვნებას ის თავისებურობა აქვს, რომ იგი თან მაღალიც არის და თან საყოველთაოც, იგი გამოხატავს, რაც კი რამ არის უუმაღლესი, მაგრამ გამოხატავს ამას ყველასათვის“.

ამავე აზრს იმეორებს ჩვენი ავტორიც, როცა ამბობს: „ამ შემთხვევაში ცხოვრების რომელიმე მოვლენის გასაგებად მეტი დრო და შრომა მოუწდება, მაშინ როდესაც იგივე მოვლენა ხელოვნურათ წარმოთქმული უმრავლესობისთვის უფრო ადვილ საგრძნობელია“.

მართალია, უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოდ აღნიშნული შეხედულობა ხელოვნებაზე უფრო კლასიკური შეხედულობაა ხელოვნებაზე, ვინემ ჩვენ დროინდელი, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, ხელოვნება ჯერ დიდი ძალაა და მისი მნიშვნელობის დამცირება უდროოდ უნდა ჩაითვალოს, განსაკუთრებით ჩვენთვის.

იქნება ვინმეს სურდეს ეს ასე არ იყოს, რომ ხელოვნება მთლად განდევნილი იყოს და მარტოდ-მარტო მეცნიერებას დარჩეს ბურთი და მოედანი. შეიძლება დღითი-დღე წარმატებაში შემავალი მეცნიერების მეოხებით ერთ დროს (როდის? ეს ალაჰმა უწყის) ფსიხიური ბუნება ადამიანისა მართლაც ისე გამოიკვალოს, რომ ყოველმა გაფერადებულმა აზრმა და სიტყვამ დაჰკარგოს მის თვალში დიდი მნიშვნელობა და მხოლოდ პირდაპირ და სწორედ გამოთქმულმა ქეშმარიტებამ მიიზიდოს

იგა. მაგრამ ადამიანის ბუნება მაგრე მალე ცვალეზადი რომ არ ყოფილა, ამის საბუთად ისიც კმარა, რომ, თუმცა მეცნიერებამ თავის გაჩენის დღიდან დიდი მანძილი გაიარა წინ, მაგრამ მინც ადამიანს, როგორც პლატონისა და არისტოტელის დროს, დღესაც შერჩა, ჩვეულებრივი ტერმინი რომ ვიხმაროთ, ესტეტიური მოთხოვნილება: მას მოსწონს სილამაზე და სიმშვენიერე ცხოვრებაში და ბუნებაში. მეტს სიამოვნებასა და სიტკბოებას ჰგვრის ლამაზი სიტყვა, ათასობით ხარჯავს შესანიშნავს არტისტსა და მომღერალს გაუგონოს, პირველ ხარისხოვანს მხატვართა ნაწარმოებნი შეიძინოს და სხ.

სწორედ ადამიანის სულის ამ თვისებაშია დამარბული პოეზიისა და ხელოვნების ძალაც. ხელოვნური ნაწარმოები გამოხატავს რა რამე აზრს, იძლევა ამასთანავე თავის ფორმით კმაყოფილებასაც, სიამოვნებასაც, დატკბობასაც, აღძრავს ჩვენში ემოციას, სულიერ მღელვარებას. თუ რა საშუალებით ატკბობს ხელოვნური ნაწარმოები, როგორ ჰხიბლავს იგი ჩვენს გრძობას, — ამისი განმარტება არც ისე ადვილია და შორსაც წავიყვანდა... უმთავრეს საშუალებად ამისთვის უნდა ჩაითვალოს იდეალიზაცია ცხოვრებისა და ბუნებისა ნაწარმოების მშვენიერ გარეგან ფორმასთან შეერთებული.

ჩვენთვის ახლა უფრო საჭიროა შევნიშნოთ შემდეგი: გარეგანი ლამაზი ფორმა ხელოვნურის ნაწარმოებისა თავისთავად იძლევა სიამოვნებას, კმაყოფილებას. (თუმცა, უნდა ვთქვათ, ეს სიამოვნება, ეს დატკბობა ზეზეურია, მალე წარმავალი და ჩვენის სულის სიღრმემდე არა სწვდება). ამიტომ ყალბი აზრი, აღებული საგნად ხელოვნურის ნაწარმოებისა და მშვენიერის ფორმით გამოთქმული, ატკბობს მრავალთა გრძობას. მაშასადამე ხელოვნურ ნაწარმოებს მხოლოდ მაშინ აქვს განმაცეთილშობილებელი მნიშვნელობა, როცა იგი შეიცავს ჭეშმარიტებას და ემსახურება მაღალს რასმე. ხოლო, როდესაც იგი ყალბს იდეაზეა აშენებული, მაშინ იგი პირიქით ჰხრწნის საზოგადოების მორალს. ლ. ობოლენსკი ამბობს: „ხელოვნება დიდი ძალაა, მაგრამ, როგორც ყოველი ძალა, ეს ძალაც ბრმაა... ემსა-

ხურება ხელოვნება კარგსა თუ ავს, ეგ დამოკიდებული იმ მხატვარ (ხელოვან) კაცზე, რომელიც ბედმა დასაჩუქრა ამ ნიჭით. თოფ-წამალი ანუ დინამიტიც ძალაა, მაგრამ თუ საით იქნება მიმართული ეს ძალა, კეთილისკენ თუ ბოროტისაკენ, ეს იმაზეა დამოკიდებული, ვინც მას ხმარობს“.

ბ-ნი საღარაძეც გამოთქვამს, თუმცა სხვა სიტყვებით, ამავე აზრს: „რომ ხელოვნურმა ნაწარმოებმა მიიღოს ისტორიული მნიშვნელობა საზოგადო წარმატებისათვის, აუცილებელია, რომ მისს შინაარსს შეადგენდნენ თანამედროვე ცხოვრების საუკეთესო მისწრაფებანი და მოწინავე აზრები“. მართლაც, აქ საქმე ამ საუკეთესოშია, თორემ თანამედროვე ცხოვრების აზრები და მისწრაფებანი რომ არ გამოხატოს თავის ნაწერებში, ისე საზოგადოდ არც კი შეუძლია წერა მწერალსა, რადგან ხელოვნების მსახური სხვებზე ნაკლებ არ ემორჩილება დრო და გარემოების ზეგავლენას.

ისტორიული მნიშვნელობაა რომ ლაპარაკობს ავტორი, იგი აქ უნდა გულისხმობდეს მნიშვნელობას ხელოვნური ნაწარმოებისას იმ ისტორიული ხანისთვის, რომელსაც იგი ხელოვნური ნაწარმოები ეკუთვნის, როდესაც იგი დაწერილია (ხოლო დრო-ჟამის განუსაზღვრელ მნიშვნელობაზე თუ ამბობს, ამ მხრივ ასე თუ ასე არც ერთი რეგანა ნაწარმოები არ იქნება მთლად მნიშვნელობას მოკლებული). ავტორთან კამათობის გულისთვის კი არა, სისრულისთვის უნდა შევნიშნოთ, რომ ანა ყოველს ხელოვნურს ნაწარმოებს მოეთხოვება, ვგონებთ, ასე ვიწროდ გაგებული ასტორიული მნიშვნელობა, ესე იგი მაინც და მაინც თანამედროვე საუკეთესო მისწრაფებათა და აზრთა გამოხატვა, თუ იგი ნაწარმოები ხელოვნურობას არ არის მოკლებული.

ორას წელიწადზე მეტია, რაც შექსპირი გარდაიცვალა, მაგრამ მის დრამებს ჩვენს დროსაც ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვს. ეს იქიდანა სჩანს, თუ რა აღტაცებით ესწრობა განათლებული ევროპა თეატრებს, როცა სდგამენ შექსპირის დრამებს. ამისი მიზეზი ის კი არ არის, რომ შექსპირის მიერ გა-

მოყვანილნი პირნი, თუ ვერწმუნეთ შექსპირის კომენტატორებს წარმოადგენენ თითქმის ნამდვილს სურათებს დედოფალი ელისაბედის დროის კარის კაცთა. თუ შექსპირის ტიპებს განცვიფრებაში შევყევართ ახლაც თავისი სიღრმითა, — ეს უნდა მიეწეროს იმ გარემოებას, რომ შექსპირი მალლა ასულა თავის თანამედროვე ცხოვრებაზე, თავისი გენიალური შემოქმედებითი და დაკვირვებითი ნიჭის წყალობით აღმოუჩენია „ხოლმე ისეთი საკაცობრიო საყოველთაო ხასიათი, რომელსაც თვითეული ჩვენგანი ჰპოებს თავისში“. დღესაც დიდნი მწერალნი ამისთანა ხასიათს „აღმოაჩენენ ხოლმე ყოველს კაცში, ვინც უნდა იყოს აგი და რამქელ ქვეყანასა და ემოქსასაც უნდა ეკუთვნოდეს“. (ად. გაცფელდტი, თარგ. ინ-ანისა, „მოამბე“ 1897 წ. მარტ. განყ. მე-2 გვ. 22).

ავილოთ მაგალითად ლექსი ლერმონტოვისა — „წინასწარმეტყველი“. დედა აზრი ამ ლექსისა ერთგვარად შეეფერება როგორც პოეტის დროს, ისე ჩვენს დროს, ორი ათასის წლის უკანდელს წინასწარმეტყველების დროსაც; ანუ — ლექსი გრ. ორბელიანისა „კავკასიონის მთები“. მაგრამ ვინ უარჰყოფს ამების და ათას ამათ გვარ ნაწარმოებთა ხელოვნურს მნიშვნელობას. რამდენად ხელოვნურ ნაწარმოებში მეტი სიმშვენიერება, მეტი ხელოვნური სიმაღლეა, მეტი სულის სიმაღლეა, მეტი კაცურკაცობაა, იმდენად მეტი მნიშვნელობაც ექმნება იმასა. ჩვენ შორს ვართ იმ აზრზე, ვითომ ხელოვნებამ განსაკუთრებითი ყურადღება არ უნდა მიაქციოს თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნილებასაო. სხვა ნაირად არც კი შესაძლოა მოხდეს. ხელოვნება, ტარდის სიტყვით, საშუალებაა მიზნის მისაღწევად, რომელიც (მიზანი) ცვალებადია. მხატვარს, როგორც უფრო მგრძობიარე ბუნების პატრონს, სხვებზე უმაღლ აუტოკლება გული თანამედროვე ცხოვრების საჭირობოროტო საგნების შესახებ. თვით ჰსიხიური ბუნება თვისი ნებას არ მისცემს დაუჩუმდეს თანამედროვე ცხოვრების ასეთს თუ ისეთს მოვლენას.

ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ ხელოვნებამ თავის მიზნის მისაღწევად ხანდახან თანამედროვე ცხოვრების ზიარდაზიარს ინტე-

რსებს გვერდი აუქციოს, გადავიდეს ეგრედ წოდებულ „წმინდა ხელოვნების“ სამფლობელოში (ესეც იგივე ადამიანის აზრთა და მისწრაფებათა სამფლობელოა, რომელიც შეიცავს მხოლოდ უფრო ფართე კატეგორიას სიერცისას და დრო-ჟამისას) და უფრო საყოველთაო და სამუდამო საგნები მშვენიერებისა, მორალისა და სიყვარულისა თავის ნაწარმოების შინაარსად გაიხადოს, — ეს მას დიდ ცოდვად არ უნდა ჩაეთვალოს. აიღეთ, მაგალ., ილ. ჭავჭავაძის „განდევილი“.

წაიმძღვარა რა წინ, როგორც კრიტიკიუმი, თავისი, ზემოთ მოკლედ აღნიშნული, შეხედულება ხელოვნებაზე. ბ. სალარაძე გადადის თვით ხელოვნების სხვა-და-სხვა ნაწარმოებთა დაფასებაზე. მაგრამ სანამ ამას დაიწყებდეს, მას საჭიროდ მიიჩნია გამოარკვიოს, „თუ რა მდგომარეობაშია ეხლა ჩვენი ხალხი, ჩვენი ცხოვრება, რაში გამოიხატებიან ამ ცხოვრების ნაკლულეგანებანი და იმისი უმთავრესნი მოთხოვნილებანი და მისწრაფებანი“ (გვ. 31).

თუმცა ამ გამორკვევიდან მკითხველი ძალიან მკრთალად თუ დაინახავს, რა მდგომარეობაშია ახლა ჩვენი ხალხი და ჩვენი ცხოვრება, კიდევ უფრო ნაკლებ ხედავს, თუ რა შეადგენს ამ ცხოვრების ნაკლულეგანებას და მისს უმთავრესს მოთხოვნილებასა და მისწრაფებას.

ახალ ბელეტრისტებში ავტორს ყურადღების ღირსად უცენია ე. ნინოშვილი და დ. მეგრელი. დ. მეგრელში ავტორი ვერ ჰხედავს ვერც პოეტურ ნიჟს და ვერც შემოქმედებითს ძალას და როგორც მისი ლექსები, ისე ბელეტრისტული ნაწერებიც ძალიან სუსტად მიიჩნია. დ. მეგრელი (ესეც შეგვიძლია თამამად დავასკვნათ ავტორის მსჯელობიდან დ. მეგრელზე) გამოაუყვანია სამწერლო ასპარეზზე არა ბუნებითს ხელოვნურს ნიჟს, არა საზოგადოების სამსახურს, არამედ პატივ მოყვარეობისა და განდიდების ძიების სურვილსა. რამდენად მართალია ასეთი შეხედულება ავტორისა დ. მეგრელზე, ამის გარჩევა მკითხველისთვის მიგვიჩნდება.

ე. ნინოშვილი, ავტორის აზრით, „ბევრად მაღლა სდგას დ. მეგრელზე, როგორც შემოქმედებითი ძალით, ეგრეთვე უმე-

ტესად თავისი ნაწარმოების შინაარსით და უმთავრესი მიმართულებით (79 გ.). რას ეძახის აქ ავტორი უმთავრეს მიმართულებას, — არ ვიცით. ბ. სალარაძე, ლაპარაკობს რა ახლანდელ ბელოეტრისტებზე, ხმას არ იღებს შ. არაგვისპირელზე, და გვიკვირს, რად არ იცნო ეგ მწერალი ღირსად თავის ყურადღებისა. მით უფრო, რომ ბ. სალარაძე ხელოვნურ ნაწარმოების გარეგნულ სიმშვენიერეს, გარეგან ფორმას დიდს მნიშვნელობას აძლევს და ამ მხრივ ბ. შ. არაგვისპირელი ხომ არ ჩამოუვარდება ზემო დასახელებულ მწერლებს.

II

ავტორი ბოლოს გადადის ეკონომიურ ან დიალექტიურ მატერიალიზმზე. იგი სამართლიანად ეთანხმება ბბ. ნ. ჟორდანიას, სილ. ჯიბლაძეს და სხვებს, მის მიერ „მესამე დასის“ მწერლებად წოდებულებს, რომ ჩვენშია ცაპიტალისტური წეს-წყობილება უსათუოდ უნდა დამყარდეს. ხოლო იმ აზრში კი ვერ ეთანხმება ეკონომიურ მატერიალისტებს, ვითომ ეკონომიური მხარე იყოს მთავარი მხარე ცხოვრებისა, რომელზედაც, როგორც საძირკველზე, დამყარებული იყოს: პოლიტიკური, გონებრივი, რელიგიური და სხვა მხარეები ცხოვრებისა. ავტორის აზრით, გონებრივი და მატერიალური მხარეები ერთსა და იმავე დროს მოქმედობენ და იმათი განცალკევება შეუძლებელია (114 გვ.). „უმთავრესი შინაარსის მსოფლიო ისტორიისა მდგომარეობს ადამიანთა გონებრივ და მატერიალურ მოთხოვნალებებში, რომელთა დაკმაყოფილება და განვითარება წითელი მათევით მიეყვება მთელს კაცობრიობას ანსებობას (115 გვ. ხაზ-გასმული ავტორისა). „ყოველი დროის ადამიანის ცხოვრება და არსებობა დამყარებულია ამ ორ მოთხოვნალებებზე, რომელნიც ყოველთვის ერთს და იმავე დროს მოქმედობენ. ეგ არის, ჩვენის აზრით, შეურყვევლი ჭეშმარიტება, რომელიც მტკიცე მეცნიერულ ნიადაგზედ არის დაფუძნებული“ (გვ. 116).

რომ ადამიანის ცხოვრებას აქვს არა მარტო მატერიალური მოთხოვნილება, არამედ პოლიტიკური, გონებრივი, სქესებრივი და სხ. ამას, რამდენადაც ჩვენ ვიცი, არ უარჰყოფს არც ერთი ეკონომიური მატერიალისტი. საქმე იმაშია, ეკონომიური მიზეზი ანუ სხვანაირად რომ ვსთქვათ, ესა და ეს მდგომარეობა საწარმოეო ძალთა და წარმოების ურთიერთობა აძლევს საზოგადოდ ამა თუ იმ მიმართულებასა და ფერს გონებრივსა და სხვა მხარეებს ადამიანის ცხოვრებისას, თუ პირიქით ასეთი თუ ისეთი გონებრივი მდგომარეობა გამოიწვევს ამა თუ იმ ფორმას ეკონომიური ურთიერთობისას. სხვა სიტყვებითა: ისტორიულ პროცესში უმთავრეს ფაქტორად საბოლოოვო რიგზედ ეკონომიური ფაქტორი უნდა ჩაითვალოს, თუ გონებრივი? ავტორი გვეუბნება, ორივე ერთსა და იმავე დროს მოქმედობენო, და ამგვარად ამ საკითხს განზე სდებს და აუხსნელს სტოვებს*).

ასეა თუ ისე, როგორც დავინახეთ, ავტორი აძლევს გონებას, ინტელექტს ეკონომიურ მხარესთან თანაბარ მნიშვნელობას. რაკი გონებას შერჩა როლი ისტორიულ პროცესში, ახლა მით უფრო თამამად შეგვიძლია ვიკითხოთ: რაში უნდა მდგომარეობდეს ჩვენი დროის მოღვაწეობა?

„უმთავრესი ყურადღება ყოველი მოღვაწისა უნდა იყოს მიქცეული სულიერ და ეკონომიურ მოთხოვნილებებზე, რომელნიც შეადგენენ ქვა-კუთხედს მთელი კაცობრიობის განვითარებისას (118 გვ.). ვსთქვათ, ეს სრული ჭეშმარიტებაა, მაგრამ ეგ ხომ ზოგადი და გამოურკვეველი აზრია. უფრო საყურადღებოა ამ მოყვანილი ადგილის ზემო სტრიქონები:

„ადამიანმა მხოლოდ ხელი უნდა შეუწყოს, გაადვილოს და მოახლოვოს ის მდგომარეობა, რომელიც თავის დროზე მაინც ქე უნდა დამკვიდრდეს.“ ეს ზოგადი აზრიც უფრო გარკვევით გამოთქმული ემჯობინებოდა. ახლა კი ამ აზრს მხოლოდ ზოგიერთის განსაზღვრით თუ შეიძლება დავეთანხმოთ.

*) ლაკომბი გონებრივ ფაქტორს სულ მცირე როლს აძლევს ისტორიულ პროცესში (ნახე მისი შეხედულება ამ საკანზედ „Русск. Мысль“ 1895 წ. ივნისის წიგნში, სტატია—ისტორია, როგორც მეცნიერება, ი. კ.

სახელოვანი ლინგვისტი სეისი ამბობს: „ჩვენ შეგვიძლიან საზოგადო კანონად მივიღოთ, რომ, როცა ორი ერი ცივილიზაციის ერთსა და იმავე ხარისხზედ მდგომნი, ერთმანერთს დაუახლოვდებიან, მოერევა ენა იმ ერისა, რომელიც უფრო მრავალ-რიცხვოვანია...“

როგორ უნდა მოიქცეს საზოგადო მოღვაწე უფრო ნაკლებ-რიცხვოვანის ერისა, იმ შემთხვევაში, თუ ზემო მოყვანილი ტირადა სრულს და შეურყეველს ჭეშმარიტებას შეიცავს?

ავტორის რჩევა-დარიგებას თუ გავყევით, მოღვაწემ მხოლოდ ხელი უნდა შეუწყოს, გაადვილოს და მოაახლოვოს ის მდგომარეობა, რომელიც თავის დროზე მაინც ჭე უნდა დამკვიდრდეს, ესე იგი, რაც შეიძლება, მალე აღიგავოს დედა-მისის ზურგიდან ენა უფრო ნაკლებ-რიცხვოვანის ერისა. ჩვენის აზრით კი სრულიად წინააღმდეგ უნდა მოიქცეს იგი. ამაზედ ჩვენ აქ სიტყვას არ გავაბამთ, ვიტყვით მხოლოდ, რომ, სხვა არა იყოსრა, ისტორია მატარებელი ხომ არ არის, რომ რაც უმალ ჩაბრძანდებით ბოლო სტანციამდის — ის სჯობდეს. ცხოვრება თვით ამ ბრძოლა-თანხლებულ მსვლელობაში მდგომარეობს.

ავტორს სოციალურ-ეკონომიური საგანი აქვს სახეში, და სხვა სფერიდან მაგალითის მოყვანა აქ რა მოსატანიოა, — გვეტყვიან. საქმეც იმაშია, რომ მას, როგორც ზევით დავინახეთ, საზოგადო ფორმით აქვს გამოთქმული თავისი აზრი. მაგრამ გადავიდეთ იმ საგანზე, რომელიც ახლა უფრო აინტერესებს ავტორს, ე. ი. კაპიტალიზმზე.

კაპიტალისტური წეს-წყობილება ჩვენშიაც უსათუოდ უნდა დამყარდეს. მაშასადამე საზოგადო მოღვაწე ხელს უნდა უწყობდეს კაპიტალიზმის განვითარებას, რადგან იგი თავის დროზე „ქე უნდა დამკვიდრდესო“, გვეუბნებიან. მართლაც, რაკი კაპიტალიზმი ამზადებს ეკონომიურს და კულტურულს ნიადაგს, რომელზედაც უნდა დამყარდეს შემდეგი უმაღლესი სტადია კაცობრიობის განვითარებისა, საზოგადო მოღვაწე, — გამოდის, — ხელს უნდა უწყობდეს კაპიტალიზმის განვითარებას თავისს ქვეყანაში, უნდა ცდილობდეს „მოაახლოვოს“ იგი. არა? ამ კი-

თხვანზე, ვგონებთ, ჰოც ითქმის და არაც; უნდა ცდილობდეს და არც უნდა ცდილობდეს. დავანებოთ თავი იმასაც, რომ დაახლოვება თუ დაშორება რომელისაზე ეკონომიურის მოვლენისა მოღვაწეებზე იმდენად არა ჰკიდია. გავიხსენოთ მხოლოდ, რომ კაპიტალიზმის განვითარებას ბევრ სიკეთესთან (სხვათა შორის მეცნიერება და, განსაკუთრებით, ტექნიკა ვერ აღვიდოდნენ თავისს ეხლანდელ დონემდე) თავისი ცუდი მხარეებიცა აქვს. ნუ თუ საზოგადო მოღვაწე ამ ცუდი მხარეების განვითარებასაც **შირდაშირ** და კერძო შემთხვევებში ხელს უნდა უწყობდეს? იგი, ჩვენის აზრით, ეცდება (ნაყოფიერად თუ უნაყოფოდ, — ეგ აქ სულ ერთია ჩვენთვის) კაპიტალიზმის კარგი მხარეების განვითარებას, ცუდი მხარეების აცილებას.

წარმოვიდგინოთ, რომ კაპიტალისტურის წარმოების განვითარებისთვის საჭიროა ჩვენი ხალხი ჯერ ისე დანაწილდეს, როგორც ეს არის უმაღლესს კაპიტალისტურ ქვეყნებში. ამისთვის ერთი წილი ქართველობისა უნდა დარჩეს უმამულ-დედულოდ, მან უნდა დაჰკარგოს საკუთარი მიწა-წყალი, სახლ-კარი, უნდა მოსწყდეს საკუთარს კერას და ქალაქებად და ფაბრიკებსა და ქარხნებში უნდა გადავიდეს მუშებად, იმისი ადგილ-მამული მსხვილ მესაკუთრეთა ხელში გადავიდეს, მოკლედ, უნდა მოხდეს ეკსპროპრიაცია წვრილ-წვრილ მემამულეთა. რა უნდა გააკეთოს აქ საზოგადო მოღვაწემ? ხომ უნდა იდგეს იგი სოფლის ღარიბ-ლატაკთა მხარეზე და იცავდეს იმის ინტერესებს? ხომ უნდა ცდილობდეს იგი, რომ ისინი არ დარჩნენ უმიწა-წყლოდ? და თუ მაინც და მაინც ეს აუცილებელია, ხომ უნდა ცდილობდეს, — რომ ეს მათთვის უფრო ადვილ ასატანი იქმნას, რომ ეს მათთვის უფრო გამოსადეგ პირობებში მოხდეს? (ნახ. ბელტოვი 260 — 261).

მართალია, შეიძლება ყოველმა ასეთმა მოღვაწეობამ, თუ ბელტოვს ვერწმუნეთ, კიდევ უფრო დააჩქაროს კაპიტალიზმის განვითარება¹⁾. თუნდ ეს ასეც იყოს, მაინც ასეთს მოქმედებას

* თუშცა ცხადად ვერ წარმოვიდგინოთ, თუ როგორ დააჩქარებს, მაგალითად, წვრილ-წვრილ (სოფლის) მრეწველობათა კაპიტალიზაციის გარემოება. რომ, მაგალითად რუსეთში მთავრობა ემხარება წვრილ მრეწველებას, იკვეთავს ბლოკად მათს ხაწარმოებებს და სხ.

ცნობიერად კაპიტალიზმის ევკლა ელემენტების განვითარების საღმი მიმართული მოღვაწეობა არ დაერქმის

ასე თუ ისე, ბ. სალარიძის წიგნში სრულიად არ არის გამოჩენილი, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, თუ რაში უნდა მდგომირობდეს ჩვენი დროის მოღვაწეობა. იგი იმისთანა ზოგად აზრებს იმეორებს, რომლებიც სრულიად არ ეხმარებიან ჩვენი ქვეყნის აღმავანის მოღვაწეობის წესისაჲმებრ მიმართვას (113).

მაინც ეკონომიურ მოვლენათა ცვლილების საქმეში, მოღვაწეებს ძანტუ ბევრი არა შეუძლიანთ რა გააკეთონ ზიდაზან დაჩაგრულის კლასის სასარგებლოდ, რასაც ეგ უკანასკნელი თვითონ თავისთვის არ გაიკეთებს. იმათ (მოღვაწეთ) შეუძლიანთ დაჩაგრულ კლასში, მაგალითად პროლეტარიატში, თვით ცნობიერების, თვით შეგნების გავრცელება-განვითარება. ამ უკანასკნელ გარემოებაზე ჩვენს მწერლობაში ყველაზე უწინ მიგვივითთა, როგორც გვახსოვს, ბ-ნმა ხომლეღმა. მადლობა ღმერთს, აქაც ბევრი საქმე დარჩენია ინტელიგენციას და, ვისაც საზოგადო სამსახურის სურვილი გულში უღვივის, ტყუილად ნუ მიეცემა ქვიეტისმა, ვითომ აქ არა დამრჩენია-რა მე გასაკეთებელიო.

კაპიტალიზმი უნდა დამყარდეს, იგი ფეხმარდად იზრდება და სხვ. ამისთანების ძახილი ხომ ბევრს არას მოასწავებს. იგი ჩვენდა დაუკითხავად შემოვიდა ჩვენს ცხოვრებაში და ჩვენ ვერ გავავდებთ იმას, სანამ მეორე კარში არ გაბრძანდება.

საზოგადოდ ხომ ყოველი მოღვაწე დრო და ადგილის გარემოებათა მიხედვით ანუ იმ ეკონომიური მდკომარეობის მიხედვით, რომელშიაც იმყოფება ესა და ეს ერი, უნდა მოქმედებდეს. არა თუ კერძო მოქმედებას, თვით ადმინისტრაციამთავრობის მოღვაწეობასაც მხოლოდ მაშინ შეუძლია ხელი შეუწყოს რომლისამე სასურველი ეკონომიურის მოვლენის განვითარებას, როცა ამ მოქმედებით იხატება „თვით ცხოვრების

განვითარებისგან გამოწვეული (უახლოესი) საზოგადოებრივი მოთხოვნილება“. თუ გერმანიაში დღეს ცდილობენ ორგანიზაციასა და განწესრიგებისათვის მუშათა დაზღვევისა (ავადმყოფობისა, მოხუცებულობისა, უსაქმობისა და სხვ. შემთხვევათათვის), ჩვენში ხომ ასეთი მოქმედება დღეს ჩვენის ქვეყნის მუშა ხალხის მდგომარეობისათვის ცოტა ნაადრევ და შეუფერებელ საქმედ უნდა ჩაითვალოს.

ჩვენში ეხლა ეკონომიურის მხრით ერთს საყურადღებო მოვლენას წარმოადგენს შემდეგი გარემოება. ახლა აქ მიწა ერთთა ხელიდან მეორეთა ხელში გადადის (რასაც ბ-ნი საღაძე იხსენიებს, გვ. 47), უმიწა-წყლო გლეხები წვრილ-წვრილად ყიდულობენ მიწებს თავად-აზნაურობისაგან. ესენი საკუთარის ხელით ამუშავენ მიწას. სხვა ნაწილი მამულებისა გადადის უფრო შეძლებულ „ფულიან“ პირთა ხელში. ესენი „თავის ხელით“ კი არ მუშაობენ, არამედ ნაჭირავების ხელით მისდევენ მეურნეობას, ან იჯარით აძლევენ სხვებს, ან და მეტ ფასად ჰყიდიან ისევ გლეხობაზე. თუ ჩვენი ქვეყნის წარმატებისათვის საჭიროა, რომ სოფლის მუშა მოკლებული არ იყოს უმთავრესს სახსარს შრომისას, სამართლიანობა მოითხოვს, რომ გასაყიდი მიწები პირდაპირ მშრომელთა ხელში გადადიოდეს, და არა ჩარჩებისაში, რომლებიც აჩერებენ მიწებს, რათა მარჯვე დროს ორ წილ მეტ ფასად გაჰყიდონ იმავე მშრომლებზე. ჩვენში ხომ არ არსებობს ისეთი რამ დაწესებულება, რომლის შუამავლობით ის მსხვილი მამულები, რომლებიც საჯარო ეპრობით იყიდება, ნაჭრებად გლეხ-კაცთა ხელში გადადიოდეს, დაწესებულება, რომლის საჭიროებაზე ამ რამდენისამე წლის წინად მიგვითითა ბ-ნმა ნიკოლაძემ. ერობა რომ ყოფილიყო ჩვენში შემოღებული, ამ მხრივაც ცოტა რამეს კი გააკეთებდა იგი. მიწათ-მფლობელობის განწეს-რიგებას იმიტომ აქვს დიდი მნიშვნელობა ჩვენი ქვეყნისთვის, რომ ჩვენმა ქვეყანამ ჯერ დიდ ხანს საერთაშორისო ეკონომიურ ბრძოლაში თავი მეურნეობით უნდა გაიტანოს.

გარდა ამისა თუ მშრომელთა ხელს ასცდა გასაყიდი მამულები, ვინ გვითავდებებს, რომ იგინი ჩვენსავე ქვეყნის კაპი-

ტალისტების ხელში მოექცევიან, და არა სომხები და სხვ. თეს-
 ლის ფულიანები დაესაკუთრებიან. ეს მით უფრო საფიქრებე-
 ლია, რომ როგორც ვიცით, ფული ეროვნობას არ არჩევს.
 როცა უცხო თესლთა კაპიტალისტები დაიქვრენ ჩვენის ქვეყ-
 ნის მრავალ ადგილებს, საფიქრებელია (ასეთი დასკვნის საბუთს
 ტფილისის ქალაქის თვითმმართველობის საქმეებიც გვაძლევს და
 ჩვენის ქვეყნის დასავლეთის ნაწილიც), თავიანთისავე ნაციის
 წარმომადგენლები დაამკვიდრონ იმეებზე, რასაც ბევრი შედეგი
 მოჰყვება...

როცა ქართველობა დაჰკარგავს ისედაც მცირე მამა-პაპეუ-
 ლი ტერრიტორიის დიდ ნაწილს, როცა მას ოღნადაც გამო-
 ეცლება ფეხქვეშნიდან საქართველოს მიწა-წყალი და ნიადაგი,
 მაშინ მისი, როგორც ეროვნების, არსებობა შეუძლებელად მი-
 გვაჩნია.

განა ასეთმა შიშმა არ შეაერთა პოლონელები, როცა ბის-
 მარკმა მოიწადინა პოლონეთის მსხვილ მემამულეთა მიწების სა-
 ხელმწიფო ხარჯზედ ყიდვა და მუნ გერმანელების დასახლება
 პოლონელთა გასაგერმანელებლად? განა ასეთმა გარემოებამ არ
 გამოიწვია — „პოლონეთი პოლონელთათვის?“ მაშასადამე, რო-
 ცა ქანთველბაზა ვამბობთ, უნდა ვგულისხმობდეთ საქართვე-
 ლოს მიწა-წყალს ქართველების ხელში.

ბ-ნი სალარაძე თავის წიგნის ბოლოში აღნიშნავს, რომ
 ბ-ნ ჟორდანის (ავტორი, „მესამე დასის“ მწერლებიო, ამბობს,
 მაგრამ, როგორც ვიცით, ეროვნულ პრინციპს მარტო ბ-ნი
 ჟორდანი შეეხო) ნაწერებში ეროვნული პრინციპი საკმაოდ
 ვერ არის გამორკვეულიო.

III

რაც შეეხება ენას ავტორისას, უნდა მოგახსენოთ, რომ
 ავტორი ცდილა ადვილ-გასაგები, წმინდა ლიტერატურული ენით
 დაეწერა თავისი თხზულება. სიმართლე მოითხოვს ესტკვათ,
 რომ მას ზოგადში თავის სურვილი კიდევ განუხორციელებია,

თუმცა ორიოდე ძნელ გასაგებს და არა-სწორე ფრაზებს წყვეა წყდით ბროშურაში. მაგალითად, ავტორი ამბობს: „ამათი (მწერლების) აზრით, სრულიად საკმაო არის ცხოვრების მდგომარეობაზე ბაასი და მოლაპარაკება იმგვარს მოვლენაზე, რომელიც ეხლანდელი ცხოვრების სინამდვილეს შეადგენს“ (გვ. 72).

აქა-იქ ავტორს პრაგინციალიზმიც ვერ აუცილებია. იგი სწერს: „სანამ ადამიანი თავის მზგავსთ დაუახლოვდებოდა და შეუერთდებოდა, მან (თუ ის? იგი?) უთუოდ გამოცდილებით დარწმუნდა...“ (გვ. 113, სტრ. მე-4 ზევიდან). კიდევ: „მან დარწმუნდა, რომ კაპიტალისტ. წეს-წყობილება ბადებს...“ (გვ. 109, სტრ. 15 ზევიდან).

ავტორი თავის წიგნის მე-44-ე გვერდზე ამბობს:

„ისტორიაში არ შეიძლება იმგვარი კანონები იყოს გამორკვეული, როგორიც შესაძლებელია ბუნების მეტყველებაში, ბუნების სხვა-და-სხვა მოვლენათა ახსნაში. კანონი მათემატიკისა, ანუ სხვა ბუნების-მეტყველებისა იმგვარი თვისებისაა ყოველთვის, რომ არაოდეს არ განმეორდებიან (გვ. 44—45). მეორე ალაგას, ამბობს რა „ჩვენ ზევით ერთ ალაგას მოხსენებული გვქონდაო, რომ ისტორიაში არ შეიძლება და სხვ. მოჰყავს სიტყვა-სიტყვით ცამეტივე სტრიქონი (იხ. გვ. 99—100).

ჩვენის აზრით, ამისთანა პატარა წიგნისათვის ასეთი ტავტოლოგია, ამოდენი სტრიქონების სიტყვა-სიტყვით განმეორება სრულიად საჭირო აღარ არის.

ბ-ნი საღარაძე ყოველი წერტილის შემდეგ ხმარობს ასომთავრულს, დიდ ასოს (ანბანს). დიდივე ასოთი სწერს ადამიანთა სახელებსაც. არც „ივერია“, არც „კვალი“ და არც „მოამბე“ ამ შემთხვევაში დიდ ასოს არა სწერენ. მხოლოდ საყმაწვილო წიგნებში ხმარობს დიდ ასოებს ბ-ნი გოგებაშვილი, თუმცა, ჩვენის აზრით, ეგ არც იქ გახლავს საჭირო. ყოველ შემთხვევაში ეგ საგანი ერთხელ და სამუდამოდ გამორკვეული უნდა იყოს. რაკი რუსულში აკრეა, ჩვენც ეს შემოვიღოთო,

—ეს საკმაო საბუთი როდია. ყველაფერში წაბაძვაც არ ვაძ-
გა. ამ მიბაძვას თუ მივყევით, გერმანულში ხომ თვითეული
სახელი არსებითი იწერება დიდი ასოთი. ნუ თუ ეს ჩვენც უნ-
და შემოვიღოთ?

ბ. საღარაძის წიგნი სუფთად არის გამოცემული და ღირს
ორი აბაზი.

ბ. ჭ—ას

რედაქციამ მიიღო შემდეგი ახალი წიგნები:

1. დიდ-მოურავიანი ანუ გიორგი სააკაძის ცხოვრება, — ისტორიული ზოგადი ავტორის მოკლე ბიოგრაფიით და წინასიტყვაობით, — თხზულება იოსებ თბილელისა. გამოცემა აშხ. ი. იმედაშვილისა და ს. ჭელიძისა, № 6. ტფილისი, 1897 წ. ფასი 30 კაპ.

2. თვით-მასწავლებელი ფრანგული ენისა, — გამოცემა გ. ი. მაქანდაროვისა და გ. ს. მურზაძისა. ბათუმი, 1897 წელს, ფასი 75 კაპ.

3. ქებახან, — ზოგადი ჩემბრების ცხოვრებიდან, — თხზულება თ. კოწია დადიანისა. ქუთაისი, 1897 წ. ფასი ორი შაურა.

4. ჩგნი ძველი გმარება, — თხზულება გ. წერეთელისა — «კვალის» ზრეშია. ტფილისი, 1898 წ.

5. ხალხური ზოგადი და ბ-ნი ძველიტონ კელენჯერძე, — კრიტიკული წერილი ფ. მახარძისა. გამოცემა აშხ. ს. ჭელიძისა და ი. იმედაშვილისა, № 7. ტფილისი, 1897 წ. ფასი ერთი აბაზი.

შინაარსი 1897 წლის «მოამბის» ნომრებისა

ახაშიძე გრ. — მკონის ჩანგი — ლექსი (I).

— ეჭვი განდგომილისა — ლექსი (III).

ახაშიძე კიტა — ჩხოვრება და სელეზნება. — ჩუენი ახალგაზდობა (VII, X).

ამირანის შვილი. — ისტორიული რომანი, თარგმანი. (XI, XII).

ანაბელ და სპანსკელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი საქართველს შესახებ. — თარგმანი (XII).

ანაგვისშირელი შ. — «ღირსი კარ ამისი, ღირსი!..» — ეტიუდი (III).

— იუდა — საიდუმლო ეტიუდი (V).

— «...სულ ერთია!..» — ეტიუდი VI.

ბარნაბევი ძღ. დაკით — ცნობა ხალხის გამაჯლების შესახებ კათისსევის სამრეკლში (XI).

ბიარნსონი — ერთი შესწავლის ამბავი — თარგმანი ივ. ზურაბი-შვილისა (IV).

ბელქვამე მ. — ზესიძისი ქართულ ლიტერატურაში. დ. გურამი-შვილი (X).

ბეცვამე ღ. — ზედაგოგური განყოფილება სრულად რუსეთის გამოფენისა ნაენი ნოკგორადში (I, II).

ბეჭყალება — დრამა სამ მოქმედებად, თარგმანი ი. მ — ანისა (II, III).

ბუქურაული ივ. — ტბათანიდან წოკათამდე — მგზავრის წერილები (VIII, IX).

გაბყელდტი ადელეფ — ძირითადი კანონები სალიტერატურო კრიტიკისა — თარგმანი ინ-ანისა (III, IV).

გესვილერი — აქროს წარწერა — ამბავი ელზასელთა ცხოვრებიდან, თარგმანი ს. — ძისა (VIII).

გვათუა აგქსენტი — წერილი სტამბოლიდან — საკომერციო სასწავლე-
ბელი (XI).

გიუ-დე-ძაზასანი — სარდლის აზრები — ფრანგულით შ-ასი (I)

— მატრობა — ამბავი, თარგმანი ილ. გ — ძისა (V).

— მასწავლა — თარგმანი თ. სახოკიასი (VII).

გიუოს აზრები შესახებ ზნეობისა და აღზრდისა — თარგმანი
ბეს. სა — ლისა. (V).

გოგებაშვილი ი. — ჩვენის თავად-აზნაურობის განათლების შესა-
ხებ (VIII).

დუტუ-შეგრელი — თ'დ ნიკოლოზ ტარბელის-ძე დადიანი — ნეკრო-
ლოგი (I).

ევრიზიდე — შედეა — ტრაგედია, თარგმანი (VII, VIII).

ეკალაძე ია. — დაუდგარი — წერილი მეგობართან (X).

ელიოზიშვილი კ. — შავი-ჭირი (ყაში) და მის წინააღმდეგ საბრძო-
ლი საშუალებანი (IX).

ერასთავი ან. — მოლიზულ ვზასე — მოთხრობა (I, II, III, IV, V,
VI, VII, VIII და IX).

ერკმან-შატრიაჩი — გლეხი-კაცის ისტორია — თარგმანი ი. მაჭავა-
რიანისა, ნაწილი პირველი, (I, II, III, IV, V), ნაწი-
ლი მეორე (VI, VII, IX, X, XI, XII).

ეული შ. — რა არის ომი? (I).

ესხელი — მიჯნულელი პრემიეთე — დრამა (V, VI).

გაყა-ფშაგელა — «მთათ მითხრეს...» — ლექსი (VI).

— ტრემდები — ლექსი (VII).

— სიმღერა — ლექსი (X).

— მზე და ვარსკვლავები — ლექსი (XII).

გაშაკიძე ე. — დედთა კითხვა თანამედროვე მეცნიერების წინაშე (XI).

ზოლა ემილ — ... გამარჯვება ჩვენის! — მოთხრობა, თარგმანი X-სა (VI).

— სისხლი — ნინოწასთვის ნათქვამ ზღაპრებიდან, თარგმანი
თ. სახოკიასი (V).

ზურაბიშვილი ივ. — ესკიზი (VIII).

ისარდლოვი ლუკა — კათოლიკენი საქართველოში (XII).

კლდიაშვილი დავ. — სამანიშვილის დედინაცვლი — მოთხრობა (I, II).

— ირინეს ბედნიერება — სურათი სოფლის ცხოვრებიდან ორს
მოქმედებად (XII).

კატულ მენდესი — დამარცხებული სიბნელე — თარგმანი (XI).

კოტ-მურდიაკა — შემდეგ რა იქნება? — ამბავი, თარგმანი ე. მ. — შვილისა (X).

მიაწვილი გ. — ქუთაისის სათავად აწნაურო ბანკი და მისი მოქმედება (I, II, IV)

მ — ანა ი. — უცნაური საწამლაკე (I).

მ — ია ი. — ჰოეზია, როგორც ხელაგება — ნაწყვეტი ერთის თხზულებიდან (I).

მღვიმელი შ. — როდესაც სეკდა წამილებსა — ლექსი (II).

— სამი ფერია — ლექსი (VIII).

— მუინკარს — ლექსი (IX).

— * * — ლექსი (X).

ნიკოლაძე ნ. — ერობის მნიშვნელობა ჩვენთვის — თ. გ. თუმანაშვილის წინადადება. — მისი სასხვიმინდლოდ გადადება. — ჩვენში ერობაზე წერა და საუბარი 1871-ში. — „არ გვინდა არაო!“ — დაგვბეგრეს თუ არა? — პოლიცია, მისი ყოვლის შემძლებლობა და ყოვლის შეუძლებლობა. — რუსეთის ერობა. — მისი თავდაპირველი შეცდომა. — შემდეგი მისი ღვაწლი და სიკეთე ერის განათლებაში, ჯანმრთელობის დაცვაში, ზარალის ზღვევაში, მიწა-წყლის შექმნაში, მეურნეობის დახმარებაში და სხვ. და სხვ. — რუსეთის ერობამ რა გარიგა? — უზენაესი ჩვენი საქმე და საჭიროება. (VI).

ნიკოევსკი ანდრეი — I შუღლი, II ფუფი — თარგმანი ს. — ძისა (XII).

ნიკოლაშვილი იასონ — ჭაიდა აქედან! — ეტიუდი (IX).

პეტაშენკო ი. ნ. — ქეკსნი — ამბავი, თარგმანი ე. ედილაშვილისა (VIII).

პეტრო გ. — თ. ნ. ზ. ჭავჭავაძის სასსოკრად (X).

— გენერალი კონსტანტინე ქრისტოფოროვს-მე მამაცაშვილის 60 წლის სამსახურის იუბილეის გამო (XI).

რამას განდევნა — პოემიდან „რამაიანია“, თარგმანი გერმანულიდან ალ. ს. — შვილისა (II, III, IV).

როსტომაშვილი დ. — თუშური ლექსები — შეკრებილი ((I, II, III, IV).

სასაფლაო — თარგმანი კიტა აბაშიძისა (XI).

- სახოკია თ. ასადი წელიწადი (კალანდობა) სამეგრელოში — გრაფიული სურათი (I).
 — სამურზაყანო — მგზავრის წერილები (I, VI).
 — მეგრული ანდაზები — (X).
 — გურია-აჭარა — მგზავრის წერილები (XI, XII).
 — გურული «ქაღ-კაყაინია» — გავანილი და ჩაწერილი (IV).
 — ხაფსური ლექსები — ჩაწერილი (VIII).

სიღვას კანძკენ — დედის სიყვარული — მოთხრობა, თარგმანი X-სა (III).
 სონდულაშვილი მდ. გ. — ხაფსური ლექსები — ჩაწერილი (IX).
 ს — შვილი ად. — «კეფსის-ტუასისას» უაღბო ადგილები (II, IV, V, VII, IX, X, XI).

ფრანკლა ად. — საქმე ნადელების შესყიდვისა (V).

ფსა — ცნობრება და მწერლობა (III, IV)

შანტბლერი — ღაფარე — თარგმანი კიტა აბაშიძისა (VII).

წერეთელი ნ. მებაბეშვილთა შარკული ამხანაგობა ქუთაისის გუბერნიასა (X).

ჭალადიდელი გ. — მშვიდობიანობა თუ ომი? — წერილი რედაქციის მიმართ (III).

ხახანაშვილი ად. — საქართველოს სამეფოს მოხელენი. (III).

ხელაგებებს სოციალური გეოგრაფიის აზრით. — თარგმანი ინ-ანისა (VIII IX, XII).

ჯანაშია ნიკო — აფხაზები — ეტნოგრაფიული მასალები (II, V, XI).

ჯიბკამეტი — იკლითი — ტრაგედი ხუთ მოქმედებად (X).

შანტკურა ედმონ — ლექსი თარგმანი ს. იორდანეშვილისა (XI).

შეინე — დავიდიკარ ტუქში და გტირია... — ლექსი, თარგმანი შიო მღვიმელისა (VI).

შიუგო ვიქტორ — ჩემს ასულს — ლექსი, თარგმანი ლ — ი წ — ეს (V)

— * * — ლექსი, თარგმანი ლ — ი წ — ეს (XII).

ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

Левонъ З. Мсеріанцъ. Къ интерпретаціи ванскихъ надписей. (Отдѣльный оттискъ изъ юбилейна-

გო სბორნიკა ვჲ ჩესტჲ პროფ. ო. ე. კორშა. მოსკოვი 1896 გ. (V).

1) ბრტყალები—პოლ ერვიესი. კ. ა.; 2) ქართლის ცხოვრება. დასაბამიდან მეთცხრამეტე საუკუნემდის. წიგნი პირველი: საქართველოს დასაწყისიდან ვახტანგ გორგასლანამდე. მეორე გამოცემა ზ. ტიკინაძისა. თბილისი 1897 წ. ფასი 40 კ. ი. მ.—ანი.; 3) „ბავშვების მოკეთე“ ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სკოლებში სახმარებელი. შედგენილი ალ. ნათაძის-მიერ. ფასი 30 კაპ. S-სა (X).

ბ-ნი მ. ი.სალარაძე: „ჩვენი ახალი თაობა“. ქუთაისი 1897 წელს.—პ. კ.—ისი. (XII.).

პროვინციის ცხოვრება

გურია — სამღვდლოების კრება ქ. ოზურგეთში — თ. სახოკიასი (IV).

შინაური მიმოხილვა

პროფესორი კრასნოვი და მისი პარალელი ინგლის-ინდოეთისა და რუსეთ-კავკასიის შორის.—Черноморский Вѣстник-ი.—„კავკაზის“ ახალი რედაქციის ახსარება.—ბ-ნი კონის რეფრატი კავკასიაში მართლ-მსაჯულების წარმოების შესახებ.—ბ-ნი მიხეილ გეგიძის აზრი ჩვენში ნაფიც მსაჯულთა სამართლის შესახებ.—მიწად-მოქმედების მინისტრის კანონ-პროექტი ბათომის ოლქში მიწა-ადგილის მფლობელობის განკარგებისათვის. (III).

ჩვენის არჩევნების დრო დადგა.—ტფილისის სასოფლო-სამეურნეო ბანკის პირველი ანგარიში.—თავად-აზნაურების კრებები და ჩვენი მარშლები.—ტფილისის ქალაქის გამგეობა და სომხობა. (IV).

ჩვენსა და სხვაგან

ჩვენი თეატრი.—ვინ განაგებს ჩვენს საქმეებს.—გამგეთა მოუტლელობა და სეზონის სისუსტე.—ბალი და კონცე-

რტი.—კრიტიკების აჯანყება და მისი სასურველი დაბრ-
 ლოვება.—შავი ჭირი და ჭირის აცრა. (III).

თ. ნიკოლოზ ზურაბის-ძე ქვეყნაძე.—კოოპერაცია—
 რამ დალუბა უწინდელი კოოპერაციები ჩვენში.—გაჭირება
 და როჩდელელი ფეიქრების მაგალითი —ჩარჩები და კეთილ-
 სინდისიერი შუამავალი.—აფრიკელი ქართველები.—დ-რი
 ელისევი.—დ-რი მოსტოვიჩი.—ბ. განი.—პროფესორი სეიესი
 —ბ. მსერიანცი.—საბერძნეთი და ევროპა, გერმანია, ავსტრია,
 ინგლისი, საფრანგეთი.—მუშაკნი ბერძნების ეროვნული
 თვით-შეგნებისა. (IV).

თავად-აზნაურთა გაჭირვებული მდგომარეობა და მმართვე-
 ლობის დახმარება.—ქალაქის არჩევნები.—სომხების შე-
 ცდომა და შედეგი ამ შეცდომისა.—საბერძნეთის და ოსმა-
 ლეთის ბრძოლა (V).

I. ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა შეუძლებელ
 მოსწავლეთა დამხმარებელი საზოგადოების წლიური კრება.
 II. რა იხსნის თავად-აზნაურობას დაღუპვისაგან. (VI).

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

საქართველოს სიმკვლეანი—(III, IV, VI, VII, VIII,
 IX, X, XI, XII).

„ივერია“

გამოვა 1898 წელსაც

იმავი პროგრამით, როგორც წინადა.

ფასა გასეთასა:

12 თვით 10 მ. — კ.	6 თვით 6 მ. — კ.
11 " 9 " 50 "	5 " 5 " 50 "
10 " 8 " 75 "	4 " 4 " 75 "
9 " 8 " — "	3 " 3 " 50 "
8 " 7 " 25 "	2 " 2 " 75 "
7 " 6 " 50 "	1 " 1 " 50 "

საზღვარ-გარედ დაბარებული ელირება 17 მან. მთელის წლით. სოფლის მასწავლებელთ „ივერია“ მთელის წლით და-ეთმობა 8 მანეთად.

თუ ტფილისში დაბარებული გაზეთი ტფილისს გარეშე ადრესზედ შესცვალა ვინმემ, უნდა წარმოადგინოს რედაქციაში ერთი მანეთი; ხოლო თუ ტფილისის გარეშე ხელის-მომწერელი ერთის ადგილიდან მეორეში გადავიდა, უნდა წარმოგზავნოს ორი აბაზი.

ტფილისში ხელის-მოწერა მიიღება „ივერიის“ რედაქცია-ში, ნიკოლოზის ქუჩა № 21. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების“ კანცელარ. სასახლის ქუჩ., ქართველთ თავად-აზნაურთა ქარეასლაში.

ტფილისს გარედ მცხოვრებთ უნდა დაიბარონ გაზეთი შემდეგის ადრესით:

ТИФЛИСЪ. Редакция „ИВЕРІА.“

ფასა განცხადებისა: მეოთხე გვერდზედ თითო-ჯერ სტრიქონი—8 კაპ., პირველზედ—16 კაპ.

ტელეფონი № 227.

რედაქტორ-გამომცემელი ილია ჭავჭავაძე.

საპოლიტიკო, საგანძირი და სალიტერატურო

ნაწატებიახი გაზეთი

„კ ვ ა ლ ი“

გამოვა 1898 წელს

ყოველს კვირაში ერთხელ ერთიდან სამ თაბახამდე „კვალის“ ხელმძღვანელობას და რედაქციის მართვა გამგეობას 1-ლ იანვრიდან 1898 წელს იკისრებს

ბანი ნოე ჟორდანიანი

გ ა ზ ე თ ი ს უ ა ს ი

გაგზავნით:	მან. კაპ.	გაუგზავნელად:	მან. კაპ.
ერთის წლით	8	ერთის წლით	7
ნახევარის წლით	4	ნახევარის წლით	3—50
სამის თვით	2—50	სამის თვით	2

თითო ნომერი სპო შაურა

ხელის მამწერლებს წლის ფული შეუძლიათ ნაწილ-ნაწილად გამგზავნენ.

ხელის მოწერა მიადება: ტფილისში—არწრუნისეულ ქარვასლაში: „ქართულ სახალხო სამკითხველოში“, „წერა-კითხვის საზოგადოების კანცელარიაში“ და თვით „კვალის“ და „ჯეჯილის“ რედაქციაში. (Артиллер. ул. д. Тамамшева, возлѣ Кадетскаго корпуса).

ამ წლის გასულს დაურიგდებათ ჰრემია „ჩვენი ძველი გმირები“ 1896 წლის იმ ხელის-მომწერლებს, რომელთაც წლის ფული სრულათ აქვთ შემოტანილი.

ფოსტის ადრესი: Въ Тифлисъ, въ редакцію газеты „КВАЛИ“.

ყოველ დღიური გაზეთი

„ცნობის ფურცელი“

გამოვა 1898 წელს

ერსელის შინაარსით და მრავალის ცნობებით
ყოველ დღე კვირა-უქმეების შემდეგაც

გაზეთი ღირს ყველა ნობათებით

ერთის წლით 6 მან. ო ერთის თვით 60 კაპ.

ნახევარის წლით . . . 4 მან. ო ცალკე ნომერი 3 კაპ.

სოფლის მასწავლებელთ გაზეთი დაეთმობათ 5 მანეთად

✠ წლიურ ხელის-მომწერთა საეკრავადღებოდ ✠

ვინც გაზეთს წლიურად დაიკვეთავს, იმას უსასყიდლოდ გაეგზავნება

ქველის კალენდარი 1898 წლისათვის

სურათებიანი და მშვენიერს ქალაქებზე დაბეჭდილი სხვა-და-სხვა
ფურადებით.

სამეგალითო და მკირთასი ნომათი

„ცნობის ფურცლის“ რედაქციამ შეიძინა უფლება და დამდეგს 1898 წელს
გამოსცემს

ხევის ახალგაზდა ნიჭიერის მწერლის

შიო არაგვისპირელის

ს რ უ ლ ს თ ხ ზ უ ლ ე ბ ა თ ი

აგტრების სურათით, მთავრე ბიოგრაფიით და ბ-ნ ტასიაშვილის
კრიტიკულას განხილვით

წიგნში მოთავსებული იქნება ოცზე მეტი სხვა-და-სხვა საუკეთესო მოთხრობები,
დაწერილი 1898 წლიანდ. წიგნი იქნება მშვენიერს ქალაქებზე დასტამბული, დიდის
ზომისა და 300 გვერდზე მეტი.

შედაგათან ხელის-მომწერთათვის

იმ ხელის-მომწერთ, რომელთაც წლიურ ფასის სრულად შემოტანა გაუ-
ძნელდებათ, რედაქცია შელავათს. აძლევს: ხელის-მომწერის დროს 2 მან.
წარმოადგინონ და მერე ყოველ თვედათვე თითო მანათი, ვიდრე წლის
ფასს შეასრულებდნენ.

პირველ იანვრიდან გაზეთი მხოლოდ იმას მიუთვა, ვინც დეკემბერშივე გამოა-
ცხადებს თავის სურვილს გაზეთის გამოწერაზე.

ადრესი რედაქციისა: Тифлисъ, въ редакцію газеты „Цнобись-
Пурцели“, Фрейлинская ул. д. Мирзоева.

რედაქტორ-გამომცემელი ვალერან გუნაა.

ჯეჯილი

წეღაწადა მეცხრე

გამოვა 1898 წელს თვეში ერთხელ იმავე პროგრამით, როგორათაც აქამდის.

1898 წლის ხელის მომწერლებს საჩუქრად დაურიგდებთ ნახატებიანი წიგნი „აღბომი“ ცხოველთა ცხოვრებიდან.

ჟურნალი „ჭეჯილი“ ტფილისში დატარებით ღირს—4 მ. ტფილისს გარეშე გაგზავნით 5 მან.

ცალკე ნომრის ფასი ტფილისში არის 50 კაპ.

ხელის მოწერა შეიძლება მხოლოდ წლით და ნახევარ წლით.

ხელის-მოწერა მაიღება

1) ტფილისში—„წერა-კითხვის საზოგადოების“ კანცელარიაში, (Дворцовая ул., д. Зем. Банка, № 102), და თვით „ჭეჯილის“ რედაქციაში (Артиллер. ул. д. Тамамшева, возлѣ Кадет. корпуса).

2) ქუთაისში—მ. ბეჟანეიშვილთან.

3) გორში—პრ. კალანდაძესთან.

4) ჭიათურაში—მ. მთხმეზურთან.

5) სიღნაღში—ივ. ჭიტიაშვილთან.

6) სარხარაში—ქარამან ჩხეიძესთან.

7) ელისავეტოპოლში—ბ. მიქაბერიძესთან.

8) თიონეთში—ივ. ჩიბალაიშვილთან.

9) ონში—ლარია ივ. ჭავთაძისასთან.

10) ფოთში—ი. კობრეიძესთან.

11) ხაზურში—ზენ. მესხისთან.

შოსტის ადრესი: *Въ Тифлисѣ, въ редакцію грузинскаго мѣсячнаго журнала „Джеджили“.*

რედაქტორ-გამომცემელი ან. თ.-წერეთლისა

გამოვა 1898 წელსაც

ქართული გაზეთი

„მ წ ყ ე მ ს ი“

და რუსული

„ПАСТЫРЬ“

გამოვა ყოველ თვის 15 და 30 რიცხვებში

ც ა ს ი:

12 თვით „მ წ ყ ე მ ს ი“	3 მ.	6 თვით „მ წ ყ ე მ ს ი“	2 მ.
— „ რუსული	3 მ.	— „ რუსული	2 მ.
— „ ორივე გამოცემა	5 „	— „ ორივე გამოცემა	3 მ.

სოფლის მასწავლებელთ და ღარიბთ გაზეთები დაეთმობათ მთელის წლით ორივე გამოცემა **ს ა მ მ ა ნ ე თ ა დ.**

გაზეთზე ხელის მოწერა შეიძლება როგორც **ევანაღაში**, აგრეთვე **ქუთაისში** და **ტფილისში** წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წიგნის მაღაზიაში, ბ. შიო ქუჩუკაშვილთან; **ფოთში** — დეკანოზ მ. გრიგოლ მაჭაროვთან; **საჩხერაში** — მ. ყარამან ჩხეიძესთან; **ახალციხეში** — დეკანოზ დ. ხახუტოვთან. **ახალსენაკში** — სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებელ სპირდონ ან. მატარაძესთან.

რედაქციას აქვს კანტორები: **ქუთაისში** ხანანაშვილების სახლებში და **ევანაღაში** რედაქტორის საკუთარ სახლებში.

გარეშე მცხოვრებთა ჟურნალის დაბარება შეუძლიათ ამ ადრესით: **Въ Квирилы, въ редакцію газеты и журнала „МЦКЕМСИ“ и „ПАСТЫРЬ“.**

მომავალ წლის ხელის მომწერთათვის დანიშნულია საჩუქრად წიგნი **«საქართველოს ძველ დროის თავ-გადასავალი»** ლექსად დაბეჭდილი უცნობი ავტორისა, რომელსაც ხელის-მომწერნი მიიღებენ 1898 წ. დეკემბრის თვეში.

რედაქტორი და გამომცემელი **დკკ. დ. ღამბაშაძე**

Открыта подписка на 1898 годъ
НА ГАЗЕТУ

КАВКАЗЪ.

(пятьдесятъ-третій годъ изданія)

Съ 1-го января 1897 года газета „Кавказъ“ издается подъ редакціей
В. Л. ВЕЛИЧКО.

Въ 1898 году газета будетъ издаваться по той-же программѣ,
какъ и въ прошломъ году.

Подписная цѣна остается безъ измѣненія, а именно:

Съ доставкою въ Тифлисъ:		Съ пересылкою иногороднымъ:		По почтовому союзу:	
Мѣс.	р. к.	мѣс.	р. к.	Мѣс.	р. к.
12	11 50	12	13 —	12	18 40
6	6 —	6	7 —	6	10 —
3	3 50	3	4 —	3	6 —
1	1 50	1	1 75	1	2 —

Разсрочка допускается для годовыхъ подписчиковъ по соглашенію съ редакціей, причемъ иногородными вносится по 3 руб.: при подпискѣ, 1-го марта и 1-го мая и по 2 руб.—1-го іюля и 1-го сентября; городскими въ тѣ-же сроки: 3 р., 3 р., 2 р., 2., и 1 р. 50 к. Контора „Кавказъ“, во избѣжаніе недоразумѣній, просить г.г. иногородныхъ подписчиковъ точно опредѣлить, въ случаяхъ высылки денегъ менѣе 13 рублей (цѣна годовой подписки), желаютъ-ли они получать газету въ разсрочку, или на сроки, соотвѣтствующіе присылаемымъ суммамъ.

НВ. Подписка и объявленія принимаются по нижеслѣдующему **АДРЕСУ:** Г. Тифлисъ, Эриванская площадь, домъ Харазовой.

Тамъ же принимается подписка на телеграммы „Россійскаго телеграфнаго агентства“.

Плата за объявленія (со строки петита или занимаемого ею мѣста) на послѣднихъ страницахъ: съ мѣстныхъ объявленій (кавказскихъ)—8 к., съ прочихъ—10 к., за каждый разъ. На первыхъ страницахъ вдвое. За большія или многократныя объявленія по соглашенію. За разсылку особыхъ приложеній 10 рублей, съ тысячи.

Частныя объявленія изъ С.-Петербурга, Москвы, Царства Польскаго, Прибалтійскаго края и за границы принимаются исключительно въ Центральной Конторѣ объявленій торговаго дома Л. и Э. Метцль и К° въ Москвѣ (Мясницкая, домъ Сытова) и въ его отдѣленіи въ С.-Петербургѣ, (Большая Морская, № 11).

Открыта подписка на 1898 г.

НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ПОЛИТИЧ. и ЛИТЕРАТУРНУЮ ГАЗЕТУ

„НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

(ЧЕТЫРНАДЦАТЫЙ ГОДЪ ИЗДАНІЯ)

Въ 1898 г. „Новое Обозрѣніе“ будетъ выходить въ Тифлисъ, какъ и въ прошлые годы, ежедневно, по программѣ большихъ столичныхъ газетъ.

Въ истекающемъ году, въ газетѣ, кромѣ мѣстныхъ силъ, участвовали также *К. С. Баранцевичъ*, *В. В. Вересаевъ*, *В. К.* (петербург. корресп.), *Л—овичъ* (лондон. корресп.) *Д. М. Маминъ-Сибирякъ*, *М. А. Протопоповъ*, *акад. кн. Тархановъ*, *В. Е. Чешиханъ*, *А. С. Хах—овъ* и др.

Условія подписки: съ пересылкою и доставкою: на годъ—10 р., на полгода—6 р., на три мѣсяца—3 р. 50 к., на одинъ мѣсяць—1 р. 50 к. За границу: на годъ—17 р., на полгода—9 р., на три мѣсяца—5 р. (Подписка принимается не иначе какъ считая съ перваго числа любого мѣсяца). Для сельскихъ учителей льгота: подписная цѣна на годъ—7 р., полгода—4 р.

Для годовыхъ подписчиковъ, какъ городскихъ, такъ и иногородныхъ, обращающихся непосредственно въ контору редакціи, **ДОПУСКАЕТСЯ РАЗСРОЧКА** на слѣдующихъ условіяхъ: при подпискѣ вносится—3 р., къ 1-му марта—2 р., къ 1-му мая—3 р. и къ 1-му сентября—2 р.

Подписка и объявленія принимаются **ВЪ ТИФЛИСѢ:** въ конторѣ газеты, Баятинская ул. № 8.

Иногородные адресуютъ свои требованія: въ Тифлисъ, въ редакцію „Новаго Обозрѣнія“.

Розничная продажа газ. „Новое Обозрѣніе“ *производится:* въ Петербургѣ—въ книжномъ магазинѣ Ледерле, Невскій просп., № 42, д. армянской церкви; въ Москвѣ—въ книжномъ магазинѣ Карбасникова, Моховая улица; въ книжныхъ шкапахъ станцій ростово-владикавк. жел. дороги: *Владикавказъ, Бесланъ, Тихоръцкая и Ростовъ.*

Лица, подписавшіяся на годовое изданіе „Новаго Обозрѣнія“ 1898 г. въ настоящее время, будутъ бесплатно получать газету въ текущемъ году со дня подписки.

Открыта подписка на 1898 г.

НА ГАЗЕТУ

„Тифлисскій Листокъ“

(XXI ГОДЪ ИЗДАНІЯ)

ГАЗЕТА ЕЖЕДНЕВНАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ, ОБЩЕСТВЕННАЯ И
ПОЛИТИЧЕСКАЯ

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

Городская:		Иногородная:	
Мѣс.	р. к.	Мѣс.	р. к.
12	5 —	12	7 —
6	3 —	6	3 50
3	1 75	3	2 —
1	— 75	1	1 —

Подписка принимается исключительно:

Тифлисъ, Головинскій проспектъ, № 3.

ОБЪЯВЛЕНІЯ:

Для Закавказья за мѣсто, занимаемое строкой пети́та: на первой страницѣ 10 к.; на послѣднихъ—5 к.; за объявленія внѣ предѣловъ Закавказья: на первой страницѣ 16 к.; на послѣднихъ—8 коп.

Открыта подписка на 1898 годъ на

„СѢВЕРНЫЙ ВѢСТНИКЪ“.

ЖУРНАЛЪ ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКІЙ

Начиная съ майской книги съ 1897 г. „СѢвѣрный ВѢстникъ“
издается

БЕЗЪ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ЦЕНЗУРЫ.

Съ облегченіемъ условій изданія, въ виду снятія съ журнала предварительной цензуры, редакція „СѢвѣрнаго ВѢстника“ желаетъ расширить провинціальный отдѣлъ и проситъ лицъ, имѣющихъ къ тому возможность, доставлять матеріалы, пригодные для обработки въ областномъ отдѣлѣ, а также самостоятельныя замѣтки и корреспонденціи касательно явленій мѣстной жизни, текущихъ интересовъ мѣстнаго общества, народнаго образованія, дѣятельности губернскихъ и уѣздныхъ земствъ, всевозможныхъ общественныхъ начинаній и т. п.

Въ журналѣ принимаютъ участіе слѣдующія лица:

П. Боборыкинъ, П. Гвѣдичъ, М. Горькій, В. Микулѣчъ, В. Каренинъ, Б. Корженевскій, Котъ-мурлыка, Я. Крюковский, Е. Лѣткова, Вас. Немировичъ-Данченко, Вл. Немировичъ-Данченко, Л. Саломѣ, С. Смирнова, Л. Н. Толстой, О. Шапиръ, Г. Ясинскій, А. Эртель, К. Бальмонтъ, П. Вейнбергъ, М. Лохвицкая, К. Льдовъ, Д. Мережковский, Н. Минскій, К. Фофановъ, О. Чюмина, Н. Арефьевъ, М. Венюковъ, А. Волинскій, прив.-доц. И. Гессенъ, Н. Геренштейнъ, д-ръ Д. Герценштейнъ, прив.-доц. В. Грибовскій, А. Каменскій, Н. Карабчевскій, проф. А. Кирпичниковъ, П. Каптеревъ, А. Коптяевъ, Е. Литвинова, д-ръ А. Лозинскій, проф. Д. Овсянко-Куликовский, проф. И. Оршанскій, Л. Оршанскій, М. Петровъ, проф. В. Сергѣевичъ, А. Субботинъ, проф. А. Трачевскій, П. Тверской, В. Шенрокъ, проф. Л. Шенелевичъ, проф. Е. Шмурло, В. Чуйко и мн. др.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ: во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ столицъ и провинціи. Главная контора: Спб., Б. Московская, д. 11, въ Москвѣ—въ конт. Н. Печковской, Петровскія линіи.

У С Л О В І Я П О Д П И С К И

	Годъ.	Полгода.	Четверть года.	1 мѣс.
Для иногороднихъ съ перес.	12 р.	6 р. — к.	3 р. — к.	1 р.
Въ Спб. съ дост.	11 „	5 „ 50 „	2 „ 75 „	1 „
Для заграничныхъ	14 „	7 „ — „	4 „ — „	— „

Для казенныхъ и общественныхъ учреждений допускается подписка въ кредитъ.

Редакторъ-издательница Л. Я. Гуревичъ.

„МАЛО СЛОВЪ, НО МНОГО МЫСЛИ“ — девизъ изданія.

Роскошное изданіе
съ дост. и перес.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

Дешевое изданіе
безъ доставки

10 руб. за годъ.

на 1898 г.

за годъ 5 руб.

на
„Журналъ Журналовъ
и
ЕНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“.

Новое иллюстрированное ежемѣсячное изданіе безъ предварительной цензуры, составленное отчасти по образцу иностранныхъ журналовъ Review of Reviews (англійскаго и американскаго), Revue des Revues и др.

Кромѣ оригинальныхъ статей, написанныхъ специально для журнала выдающимися учеными и мыслителями, какъ русскими, такъ иностранными, журналъ помѣщаетъ извлеченія или экстракты изъ статей извѣстнѣйшихъ авторовъ и замѣчательнѣйшихъ статей, появляющихся въ русской или иностранной печати.

Въ программу журнала входятъ: науки естественныя, медицинскія, физико-математическія, исторія и общественныя науки, философія, метафизика и психологія, искусства и критика, обозрѣніе журналовъ, смѣсь и проч.

Отдѣлъ наукъ естественныхъ и медицинскихъ будетъ выходить при ближайшемъ сотрудничествѣ и подѣ наблюденіемъ Академика Князя И. Р. ТАРХАНОВА.

Отдѣлъ исторіи и общественныхъ наукъ — при сотрудничествѣ и подѣ наблюденіемъ В. Ф. ГОЛОВАЧОВА.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

на роскошное изданіе за годъ съ доставкою и пересылкою	10	руб.
„ дешевое	6	„
„ „ „ „ „ безъ доставки	5	„

(Разсрочка на дешевое изданіе съ пересылкою и доставкою допускается при ежемѣсячныхъ взносахъ по 2 рубля въ теченіе 3-хъ мѣсяцевъ).

Издатель-Редакторъ И. П. КОНДЫРЕВЪ.
КОНТОРА и РЕДАКЦІЯ

въ С.-Петербургѣ, Гороховая 13 (уг. Б. Морской)

СКОРО ВЫЙДЕТЪ ИЗЪ ПЕЧАТИ

„КАВКАЗСКАЯ ЖИЗНЬ“

художественно-литературный иллюстрированный
сборникъ, кн. II.

Содержаніе: I. Военно-грузинская дорога, стихотвореніе *В. Лебедева*. II. Живани, древнѣйшій городъ Грузіи, неизданная статья историко-археолога *Платона Иоселіани*. III. Сельскія картинки, изъ Важа-Пшавела, съ грузинскаго, *А. Никитина*. IV. Мингрельскій языкъ (разговорный и литературный). V. Осенняя ночь, стихотвореніе *П. Опочинина*. VI. Невинная жертва, повѣсть *Раффи*, съ армянскаго. VII. Изъ кн. Ильи Чавчавадзе, стихотвореніе *В. Величко*. VIII. Верійское ущелье, этнографическій очеркъ *Ив. Ростомова*. IX. Кавказъ, въ экспромтахъ поэтовъ: *А. Будищева*, *В. Мазуркевича*, *Ф. Соллогуба*, *В. Шуфа* и *А. Федорова*. X. Нашествіе чалабовъ, сцены изъ армянской сельской жизни, *А. Мануэлянца*. XI. Грузинскіе католики, неизданная статья *Луки Исарлова*. XII. Изъ тифлисскихъ нравовъ, съ грузинскаго, №№. XIII. Изъ кн. Аканія Церетели, стихотвореніе *В. Лебедева*. XIV. Закавказская деревня (вмѣсто обзора), *Ш. Давидова*, и т. д.

Цѣна экземпляра, съ пересылкою и доставкою, 1 р. 20 к.; по выходѣ—2 руб. За коленкорový переплетъ съ золотымъ тисненіемъ—1 руб.

Принимаются объявленія.

Требованія адресовать въ книжные магазины: „Центральной книжной торговли“ и грузинск. „Общества распространенія грамотности“, или издателю Шю Давидову, Тифлисъ.

Съ 1 Ноября 1897 года

ВЫХОДИТЪ ВЪ Г. КИЕВѢ

Еженедѣльная газета

РОССІЯ и АЗІЯ

Подписная цѣна въ годъ безъ доставки и пересылки 5 руб., съ доставкой и пересылкой 6 руб., за границу 7 руб., на полгода безъ доставки 3 руб., съ доставкой 4 руб., за границу 5 руб.

Браткая программа изданія: 1) Передовыя статьи, посвященныя Еврейству, Кавказу, Сибири, Туркестану и русской политикѣ на Востокѣ. 2) Извѣстія съ Востока. 3) Русскіе инородцы (Евреи, инородцы Волги, Финляндіи и Крыма). 4) Недѣльная хроника русскихъ окраинъ. 5) Сношенія Россіи съ Востокомъ. 6) Научно-литературный отдѣлъ: повѣсти, романы, стихотворенія, драматическія произведенія оригинальныя и переводныя, популярныя изслѣдованія по Еврейству, Кавказу, Сибири, Туркестану и Востоку, ихъ антропология, переводы древне-восточныхъ произведеній, критика и библиографія и т. п.

Въ газетѣ принимаютъ участіе лучшіе спеціалисты и знатоки Азіи.

Подписка принимается отъ иногороднихъ по адресу:

**Кіевъ, Университетъ св. Владиміра, Алексеѣю
Николаевичу Грену.**

Редакторъ-издатель: Приватъ-доцентъ А. Н. ГРЕНЪ.

378. ბძანება საქართველოს გამგებელის სვიმონისა. ამ ბძანებისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1712 — 1714. ქ. ჩვენი ბძანება არის. საგინას შვილის ბესპაზისაგან ამილღაბარს რომ ქალაზედ რომე მიწა უყიდნია, დასტური მოგვიცემია, და ჩვენც წყალობა გვიქნია. თუ ბესპაზთან ზურაბ ბუშს ქართული ქონდეს, სხვის სანაცვლოდ ბესპაზ ზურაბ შეიჯერიოს

გამგებელი
სვიმონ.

379. ბძანება საქართველოს გამგებელის სვიმონისა. ამ ბძანებისა ჩვენ მარტა პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1712 — 1714. ქ. ჩვენი ბძანება ის არის, ინდო საგინა შვილო, მერმე შენ რომე ამილღაბარს ქალაზედ ვენახსა და მიწას ავაჭრიდი, დასტური მოგვიცემია, იჰყიდე, და ჩვენც წყალობა გვიქნია და სყიდვის დასტური მოგვიცემია

მეფე
სვიმონ

380. განჩინება მეფის იესესი. ამ განჩინებისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1714 — 1730. ქ. ინდო საგინა შვილს გოსტაშაბის შვილის ამილღაბარისთვის ვენახი და ადგილი მიეყიდნა. ახლა ფარემუზის შვილი ბეჟან წაედავა: ჩემს განაყოფის ინდოს იმ გასყიდულს ალაგში ჩემი მიწა და ალაგიც მიგვიყიდიო. მივიდეს მოსაქმემ, ნახოს, რასაც ბეჟან ინდოს ესარჩლებოდეს, იმისის სამართლით ინდოს ფიცი დაადვას, და რაც მართებული იყოს, ის მოფიცარი დადვას. თუ ინდომ ასე იფიცოს: ბეჟან შენ ამაში ხელი არა გაქვსო, ჩემი წილი არისო, თავისი გაუყიდია და ბეჟანს ხელი არა აქვს. და თუ ვერ იფიცოს, რასაც ბეჟან ეცილება, იმისი პასუხი ინდომ მისცეს.

მეფე
იესე

381. ნასყიდობის წიგნი მდივანბეგის ქალის გუქასი. ამ წიგნისა ში
 ტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქალაღზე დაწერილი. თარიღი
 არა აქვს, მაგრამ ზემო მოყვანილი სიგელის მიხედვით ესეც
 1714—1730 წლებს უნდა ეკუთვნოდეს.

1714—1730. ქ: ნებითა და შეწვევითა მტრისათა ესე
 ნასყიდობის წიგნი მოგართვი მე **საგანაშვილმა ანდამა**, ძმამან
 ჩემან **კნასტამ** და მომავალთა სახლისა ჩემისაგან თქვენს მდი-
 ვანბეგის ქალს **პატანს გუქას**, შვილსა თქვენსა დავითს, ასე
 რომე დავგვირდა და მოგვიდე ჩემი სამკვიდრო და ფიცით გა-
 მოტანილი მამული, **ჭალაყედ წგანა** თავისის სამძღვრითა, ზე-
 ვით თავისის ტყითა და ველითა; კიდევ იქვე ჩემი მამისა და პაპის
 სამკვიდრო სუთთაშვილის ნაქონი მიწა თვისის წყაროთი და სა-
 წყლისპიროთი და საწისქვილოთი, თავისის ტყითა და შესავლითა
 და გასავლითა, რაც მე იმ ალაგას ან ნაფიცო, ან სამკვიდრო მამული
 მქონდეს, ქვეით და ზევით თავისის სამძღვრებითა და თავის
 სამართლითა, რაც ამაში დამიწერია, ესეები ყველა უკლებ-
 ლივ მოგვიდეთ და ავიღევით ფასი სრული, რასაც ჩვენი გული
 შეგჯერდებოდათ, აღარც ერთი იოტის ფასი ჩვენი თქვენზე
 აღარა დარჩენილა რა, რაც კაცი ამას გეცილოს, პირისა და
 პასუხის გამცემი მე ვიყო. არის ამისი მოწამე თავად ღმერთი
 და ყოველნი მისნი წმინდანი, და კაცთაგან მდივანი გივი, ნა-
 ზირი ედიშერ, ბაზიერთ უხუცესი პაპუნა, ქავთარასვილი მა-
 ნუჩარ, გერმანოზისშვილი დათუნა, სამანგლელაგისშვილი როს-
 ტომ †, საამისშვილი ქაიხოსრო, აფულთათისშვილი ბეჟან, თა-
 მაზისშვილი აეთანდილ †, ზაზუნაშვილი ზაალ †, მე ინდო სა-
 გინასშვილს დამიწერია და ყაბულიცა ვარ ამისი. ინდო. †.

382. ნასყიდობის წიგნი მარიამ ბარათაშვილისა. ამ წიგნისა პირი
 გვაქვს. შესავალი გამოცტოვეთ.

1728, ანგრას 1. ...ესე წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და
 მოგართვით ჩვენ თაყაშვილმა ქაიხოსრომ და ძმამან ჩვენმან იესემ
 და მომავალთა სახლისა ჩვენისათა და ყოველთა მომავალთა

თქვენ ყაფლანისშვილის რევაზის ასულს ბატონს მარიამს, ^{შვილი} ~~შვილი~~ სა თქვენსა თამაზს და როსტომს, ასე რომე დამეჭირა და ჩემის დიდის დაჭირებისათვის მოგყიდეთ ბუჯუჯუჯეთს ჩვენი წილი ზვარი, დემეტრეს ნახევარი, იქით დემეტრეს წილის ვენაკის სამძღვრამდის, აქეთ ედიშერასშვილმა ზაალისაგან რომ ვენახი იყიდა იქიმდის, ქვეით ბოლოს ზაალიაანთ წისქვილის რუმდის, ზეთ სატბისოს რუმდის, თავისის წილის საწნახლითა და თავისის შესავლითა და გასავლითა, გქონდეს და გიბედნიეროს ღონ, როგორათაც სხვას ალაღს მონასყიდეს, არის ამისი მოწამე პირველად ღთი და ყოველნი მისნი წმიდანი და კაცთაგან გერმანოზისშვილი დათუნა, პაატა და კაცია , ნამანგლელავიშვილი როსტომ და გუგუნა, საამისშვილი სამ და ედიშერ , ბეჟანისშვილი ბეჟან , ქუთაისშვილი გიორგი , სულხან ზაზა † და იოანათამ †, ზაზუნაშვილი ზაალ †, იორამ † და გურიელ ყოფილი აღექსანდრე, საგინაშვილი ბეჟან და დათუნა, და მე შერმაზან ყოფილს შიოს დამიწერია და მოწამეცა ვარ . დაიწერა იანვარს დამდეგს, ქვს უაგ. ქრისტეს აქათ ჩღკწ. †.

აშიაზედ:

არის ამისი მოწამე ყაფლანისშვილი ბატონი ქაიხოსრო . არის ამისი მოწამე სარღლიშვილი ბატონი იოანე . ქ მე ტფილისელი ეფთვიმე მოწამე , ყაფლანისშვილი ბარძიმ , მე გიორგი ქავთარისშვილი მოწამე და გამრიგებელი, თუ ამას წამოგედავოს ვინმე, პირისა და პასუხის გამცემი მე კიყო †.

383.

ნასყიდობის წიგნი იესე გოსტაშაბიშვილისა. ამ წიგნისა ჩვენი ორი პირი გვაქვს ხელში. შესავალი და ბოლოს წყევლა გამოვტოვეთ.

1728, მკათათაგას 25. .. ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეკი მე ისპაშვილმა მაჰმად-ალამ თქვენ გოსტაშაბიშვილს იესესა და მომავალსა სახლისა შენისასა, ძმასა ქაიხოსროს, შვილსა ფარემუხას, ასე და ამა პირსა ზედან, რომე

თაყაშვალის დემეტრესაგან მოსყიდული მისი სასახლე ზაგ-
 ვანშიად თავისის შესავალ-გასავლითა, ტყითა და მთითა, წყლი-
 თა, საწისქვილოთა, სახნავ-სათესითა, მთითა და ბართა, სანა-
 ღიროთა და საბუდრითა, მისის ყოვლის სამძღვრის სამძღვრამ-
 დინ, ორი წილი პატივანშიდ დემეტრეს ნაქონი და მოსყიდუ-
 ლი, როგორათაც მის მოცემულს სიგელშიდ სწერია, იმ გარი-
 გებით მოგყიდე ყოვლის კაცის უცილებელი, და მოგეც მისი
 მოცემული სიგლით და ყადის ჰუჯადით, ბენდიერის ვეზირის
 ბეირუთით ნასყიდი, მოგეცი დემეტრესაგან მოცემული სიგე-
 ლიც, ავიღე მთლივ და უნაკლოლო ფასი... ამისი მოწამე თა-
 ვათ ღმერთი და ყოველნი მისნი წმინდანი, და კაცთაგან ყაფ-
 ლანიშვილი ტფილელი, მისი ბიძაშვილი ქაიხოსრო, გოსტა-
 შაბიშვილი ქაიხოსრო [], გერმანოსიშვილი პაატა [], ქაფ-
 თარიშვილი გიორგი, ნამანგლეღვეიშვილი როსტომ, აფულფა-
 თოშვილი ბეჟან, თაყაშვილი ფარსადან და თაყაშვილი ქაი-
 ხოსრო, ყორღანაშვილი შაველა, ყიფიანი ამირან, ბერძნიშვი-
 ლი ბეჟან. მე მაჰმად-ალას დამიწერია და ყაბულიცა მაქვს ამ
 სიგლისა. დაიწერა მკათათვის კე-სა, ქქს უაგ []. არის ამი-
 სი მოწამე გერმანოზიშვილი ლუარსაბ [], არის ამის მოწამე
 სამიშვილი ედიშერ [], არის ამის მოწამე აბაშიშვილი იესე [],
 ყარბუდხასშვილი გიორგი მოწამე [], ბეჟან გოსტაშაბისშივი-
 ლი მოწამე ამისა [], მე მანუჩარ ციციშვილი მოწამე [], მე
 მდივანი ამისი მოწამე ვარ [], მე თარხანი მოწამე ვარ ამი-
 სი [], მე ყაფლანიშვილი ქაიხოსრო ამისი მოწამე ვარ [],
 მე ყაფლანიშვილი დემეტრე ამისი მოწამე ვარ [], მე ზურა-
 ბაშვილი პაპუნა ამის მოწამე ვარ [], მე გერმანოზისშივილი
 ამის მოწამე [], მე ამისი მოწამე ქაფთარიშვილი სულხან [],
 მე ყორღანისშივილი ზაალ ამის მოწამე [], ამის მოწამე ბე-
 ქირ აფენდისშივილი ხალინი [], ამის მოწამე გერმანოზისშივი-
 ლი ოთარი [], მე ხ[ა]ლილ ამისი დამსწრები და მოწამეცა ვარ
 ამისი [].

384.

ნასყიდობის წიგნი გოსტაშაბისშვილის ქაიხოსროსი, რომლის მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. შესავალი და წყველა გამოვტოვეთ.

1733, მარტის 8. ...ესე უცილებელი და ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ გერმანოზისშვილმა ლუარსაბ, შვილმა ჩემმან გიორგიმ და მომავალთა სახლისა ჩემისათა თქვენ გოსტაშაბისშვილს ქაიხოსროს, შვილსა თქვენსა თამაზს, როსტომს, ნიკოლაოს და მომავალთა სახლისა თქვენისათა, ასე რომ დამეჭირა და ჩემის ნება-წადილითა მოველთ თქვენთან და თეთრი გამოგართვი და მოგყიდეთ აბუჯაას ძაბანაშვილი ძაბა და დათუა თავისის მამულითა, დედულითა, მიწითა და წყლითა, წისქვილითა, ვენახითა, მარნითა, საწნახლითა, მითთა, ბარითა, სარწყავითა, ურწყავითა, ნასყიდითა, უსყიდითა, დღეს რისაც მქონებელნი იყვნენ, თქვენთვის მოგვიყიდნია, ავიღეთ ფასი სრული და უნაკლულო, რითაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა... არის ამისი მოწამე თეად ღთი და ყოველნი მისნი წმინდანი, და კაცთაგან ჩემი განაყოფი პატა, ოთარ, გერმანოზ, ოსმანა, პაპუა, ქაიხოსრო, კაცია; ნამანგლეღავისშვილი როსტომ, გუგუნა, ქავთარიშვილი სულხან, გიორგი, იონათამ, სამის შვილი ელიშერ, აფურფათისშვილი ლუარსაბ, სოლოდაშვილი ქაიხოსრო, მე მღუდელს შიოს დამიწერია და მოწამეცა ვარ. დაიწერა მარტის 8, ქვს უკა შიო.

აშიაზედ:

ქ ჩვენ ქაიხოსრო ორბელიანი ამისი მოწამე ვარ ქაიხოსრო. მე ტფილელი ეფთვიმი მოწამე ეფთვიმი.

385.

ნასყიდობის წიგნი ყაფლანიშვილის რევაზის ასულის მარიამისა, რომლის მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. შესავალი და წყველა გამოვტოვეთ.

1735, ენკენასთვას 19. ...ესე უცილებელი ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ გერმანოზისშვილმან იასეს შვილმან გერმანოზ, შვილმან ჩემან მერაბ, მამა-

ვალთა სახლისა ჩემისათა, თქვენ ყაფლანისშვილის რევაზის ქალს მარიამს, შვილსა თქვენსა თამაზს, როსტომს და ნიკოლოზს, მამავალთა სახლისა თქვენისათა, ასე რომე დამეჭირა და ჩემის ნება-წადილით მოველ თქვენთან და თეთრი გამოგართვი, და მოგყიდეთ აბჟღას ჩემი ბარათში გამოყოლილი ზახაშვილი გრიქოლა თავისის მამულით, დედულით, მიწითა და წყლითა, წისქვილითა, ვენახითა და მარნითა, საწნახლითა, მითითა, ბართა, სარწყავითა, ურწყავითა, ნასყიდითა, უსყიდითა, დღეს რისაც მქონებელი იყოს, თქვენთვის მოგვიყიდნია, ავიღეთ ფასი სრული და უნაკლულო, რითაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა, არა დარჩა-რა ჩვენი თქვენზედა არც ერთი იოტის ფასი... არის ამისი მოწამე თავად ჭთი და ყოველნი მისი წმინდანი და კაცთაგან ჩემი ბიძაშვილი პატა, ჩემი ძმა ოთარი, ვარაზაშვილი ლუარსაბა, ქავთარისშვილი სულხან და გიორგი, სამისშვილი ედიშერ, აფულფათისშვილი ლუარსაბ, მე იასე ქავთარისშვილს დამიწერია და მოწამეცა ვარ. დაიწერა ენკენისთვეს ცხრამეტს, ქვს შტბ იასე.

აშიაზედ:

მე ედისშერ სამისშვილი ამისი მოწამე ვარ ედიშერ.

მე გოსტაშაბისშვილი ბეჟან ამისი მოწამე ვარ ბეჟან.

386. ნასყიდობის წიგნი გოსტაშაბისშვილის ამილღაბარისა. ამ წიგნისა მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. ნიშნებათ წერტილებია ნახარი.

1736, მაისის 23. ქ. ნებითა და შეწვევითა ჭთისათა, სულისა წმიდისათა, ესე ნასყიდობისა წიგნი მოგეც მე გერმანოზისაშვილმა ლუარსაბა თქვენ გოსტაშაბისშვილსა ამილღამბარსა, შვილსა თქვენსა დავითს და ვახუშტისა, და სახლისა თქვენისა მომავალსა, ასე რომე დაგვეჭირა და მოგყიდეთ ჩემის ყმის გელიტაშვილისა ნასყიდი მიწა, აბჟამეთას ბოლოს, ალგეთის პირს, გზას ქვეით, დიდი მიწა, გზას ზევით გრძელი მიწა თავასის სამძღვრით, საწყლისპიროთი, საწისქვილოთი,

ღამა მოგცეს და გიბედნიეროს, ვისეც ერთს მონასყიდეს მოს-
მარებია, ისე. თუ ამას წამოგედაოს ვინმე, პირისა და პასუხის
მიმცემი მე ვიყო. ერთი საკომლო მარაბდას მოგცე, თუ ეს და-
მიჩხუბდეს. არის მისი მოწამე თავად ღთი, მერმე მისნი ყოველ-
ნი წმინდანი, კაცთაგან ქავთარისშვილი გიორგი †, ფარსადანის-
შვილი როსტომ †, საამისშვილი ედიშერ † და საამა. დაიწერა
მას ოც და სამს გასულს, ქორონიკონს უკად.

387. ნასყიდობის წიგნი გოსტაშაბისშვილის ქაიხოსროსი. ამ წიგნისა
ჩვენ პირი გვაქვს ლურჯ ქალაღზე დაწერილი. შესავალი გა-
მოვტოვეთ.

1738, ანგრას 1. ...ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი და-
გიწერეთ და მოგეც მე გერმანოზისშვილმა ოთარ, შვილმა ჩემ-
მა იესემ და ნიკოლოზ, თქვენ გოსტასშაბისშვილს ქაიხოსროს,
შვილსა შენსა თამაზს, როსტომს, ნიკოლოზს და რევაზს, ასე
რომე დამეჭირა და ჩემის დაჭირებისათვის მოგყიდე ჩემი სამ-
კვიდრო ბარათის ყმა ახუღაას დარბაისელი ერაპეტასშვილი,
იქივ ჭიხუასშვილის მამული, ესენი თავისის ნასყიდითა, უსყი-
დითა, მითთა, ბართა და თავისის ყოვლის სამართლიანის სამ-
ძღვრით, გქონდეს და გიბედნიეროს ღთნ, როგორათაც სხვას
ალაღს მონასყიდეს, თუ ვინმე ამაში წამოგედაოს, პირისა და
პასუხისა გამცემი მე ვიყო. არის ამისი მოწამე პირველად ღთი
რა ყოველნი მისნი წმინდანი და კაცთაგან: ჩემი ბიძაშვილი
პაატა პაატა, ჩემი ძმა გერმანოზ, ნამანგლელავისშვილი გუგუ-
ნა გუგუნა, ქავთარისშვილი სულხან, საამისშვილი საამ და ელის-
შერ ელისშერ, აფურფათისშვალი ლუარსაბ, და მე დეკანოზის-
შვილს ნიკოლოზს დამიწერია და მოწამეცა ვარ. დაიწერა იან-
ერის დამდეგს, ქქს უკგ. მე კაცია ამისი მოწამე ვარ. †

მე გუგუნა გერმანოზისშვილი ამისი მოწამე ვარ.

მე პაპუა გერმანოზისშვილი ამისი მრწამე ვარ პაპუა.

მე მუშრობი ყორღანაშვილი ამისი მოწამე ვარ გიორგი.

მე როსტომ საგინაშვილი ამისი მოწამე ვარ როსტომ.

მე ტფილელი ეფთვიმე მოწამე ეფთვიმე.

მე იოთამისშვილი ერასტი ამისი მოწამე ერასტი.

ქ. მე იარალა იარალაშვილი ამისი მოწამე. †

ქ. მე კორკოტისშვილი ლუარსაბ ამისი მოწამე ვარ. †

388. ბძანება მდივანბეგის ქაიხოსროსი. ამ ბძანების მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. ნიშნებათ იხმარება თითო წერტილი.

1740. ქ. ბატონის მეფის ვახტანგისა, ბაქარისა და აბდუ-ლაბეგის წიგნებით ჰქონდა დაეთ გოსტაშაბისშვილსა, თვითონ უსუფ-ბეგის შვილის წიგნიცა ჰქონდა, ასლამაზ-ხანც რაყამი უბოძა, გაკე და თაკვი დავითსვე მისცეს, რადგან ეს ძველი წიგნები ქონდა, და ხანმაც რაყამი უბოძა, ჩვენ მდივანბეგმა ქაიხოსრომაც ეს წიგნი მივეცი, რომ უსუფ ბეგისშვილს ამ სოფლებში საქმე არა აქეს-რა, უწინაც დავითისა ყოფილა და ახლაც ამასვე უნდა ჰქონდეს. იასაულო, როგორც ხანის ბძანება გვაქვს, ხელი აუშართე და ის კაცნი დავითს გაბარე, ქვს უკმ. ქაიხოსრო.

389. ნასყიდობის წიგნი გოსტაშაბისშვილის იესესი. ამ წიგნისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. შესავალი და წყველა გამოვტოვეთ.

1740, გაფრვობასთვას 21. ქ. ...ესე ამიერით უკუნასამდნ ჟამთა და ხანთა გასათავებელი ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე აბულფათისშვილი ლუარსაბმან, შვილმა ჩემმა ბეჟან, სახლისა მამავალისა ჩემისა, თქვენ გოსტაშაბს ასლანისშვილს იესეს, ძმასა შენსა იოვანეს, შვილსა შენსა ფარემუსსია, ასე რომ ჩემი სამკვიდრო ბარა[თ]ში გამოყოლილი მამული მეჭირებოდა და მოგყიდე ჩემი ცხვრასა ირინაშვილი ივანა და სეთიაშვილები მამულით, მთით და ბარითა, წყლითა, წისქვილითა, შესავლითა და გასავლითა, საძებრითა და უძებრითა, ყოვლის მისი სამართლისა საქმითა, ავიდე ფასი

სრული და უკლებელი, რითაც ჩემი გული შეგჯერდება, დარჩა ჩემი შენზეთ არც ერთი იოტის ფასი. არის ამის მოწამე თავათ თვით ღი, მერმე მისი წმინდანი, კაცთაგან ნამან-გლელავის შვილი გუგუნა [], ბეჟან გოსტაშაბის შვილი [], ედიშერ საგინას შვილი, ნიკოლოზ სულხანის შვილი, ედიშერ ქავთარი შვილი, ვახუშტი და პაპუნა, ფარსადანი შვილი ზაალ, მერაბა შვილი დათუნა, შანთიძე შიო, მე აღექსი თორქოშინს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი, დაიწერა ქარტა ესე კა გიორგობის გასულს, ქქს უკმ.

ქ. მე ლუარსაბ ყაბული მაქვს ამ სიგლისა [].

აშიაზდე:

ქ მე გუგუნა გერმანოზის შვილი მოწამე ვარ ამისი [გუგუნა].

390. პირობის წიგნი ზაზა გოსტაშაბის შვილის და მისი დედიდა-შვილების ყაფლან და ზაალ ყაფლანი შვილებისა. ამ წიგნისა პირი გვაქვს ხელში.

1746, ქრისტეშობისთვის 15. ქ. ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ შენმა დედიდა შვილებმა ყაფლან და ზაალ შენ ჩვენ დედიდა შვილს ზაზას, ასე რომე დოღოგნა შენი განაყოფების წილი მე ვიყიდე და შენი არ მიყიდა, სიგელი კი გამოგართვი, ამისთვის რომ შენი განაყოფები ამბობდნენ, თუ შენ არ გაყიდი, არც ჩვენ გავყიდითო, თუ გამოიმეტებ და გაყიდი, ფას[ს] მოგცემთ, თუ არა და, შენი მამული ღთნ შენ მოგახმაროს, იქიური მოურავობაც შენთვის მოგვიცია. არის ამისი მოწამე ბიძა ჩვენი [საამ], მე ედიშერს დამიწერია და მოწამეც ვარ. დაიწერა ქრისტის შობის აგ-სა, ქქს ულდ. [ზაალ]

391. წყალობის წიგნი მეფე არჩილისა. ამ წიგნისა მარტო პირი გვაქვს ხელში. თარიღი არა აქვს, მაგრამ ვინაიდგან არჩილ მესამემ მეფობის ხარისხი მიიღო 1736 წ., შემდეგ ჩამოერთვა მეფობა და ხელმწივრეთ 1747 წელს იქმნა დანიშნული ქართლის გამგებელათ, ამიტომ ეს სიგელი უნდა ეკუთვნოდეს 1736—1747 წ.

1736—1747, მარტის 25. ქ ნებიზა ზე შეწვენითა ღთისათა ჩვენ ღთივ ზეცით გვირგვინოსანმა მეფეთ მეფემა და თვით ხელმწიფემა, პატრონმა არჩილ, ესე წყალობის წიგნი გიბოძე თქვენ, ჩვენსა

ერთგულსა და წესისამებრ ნამსახურსა ყმასა, გოსტაშაბისშვილს
 ამილღაბარს და შვილსა შენსა დავითს, ასე რომე თავკეს კბა-
 ლასშეაღი ბატონის ბიძის ჩვენის მეფის ვახტანგისაგან ნაწყა-
 ლობევად გეჭირა, და ბატონის ბიძის ჩვენისაგან ნაწყალობევი
 წიგნებიც გქონდა, გავასინჯეთ და რადგან ამათგან წყალობა
 გქირვებოდათ, აღარცა ჩვენ მოგიშალეთ. გქონდეს და გიბედ-
 ნიეროს ღთან ჩვენს ერთგულობასა და სამსახურსა შინა, არ-
 ოდეს არ მოგეშალოს არა ჩვენგან და არა სხვათა მეფეთა მე-
 პატრონეთაგან. დაიწერა ნიშანი ესე მარტის 6ჲ, კელითა კარი-
 სა ჩვენისა მდივან მწიგნობრის გორჯასპისაძეა.

მეფე
არჩილ

392. განჩინების წიგნი მეფე არჩილისა ანუ აბდულბეგისა. ამ წიგნისა
 მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქალღღებზე დაწერილი.

1747, გიორგობისთვის 20. ქ. ჩვენ მეფე არჩილთან
 გოსტაშაბისშვილმა დავით და ბეჟან ერწოს ამრუმელიშვი-
 ლებზე ილაპარაკეს. დავით ამას ანბობდა: მამა ჩემსა საუფრო-
 სოდ აიღოვო. ბეჟან ამას ანბობდა: ამილღაბარ რომ საუფრო-
 სოდ აიღო, იმისი განაყოფი იყო. თუ ამ ამრუმლისშვილმა სა-
 მებისამ ბეჟანს შეფიცოს, რომ ამრუმელიშვილის მამული ამილ-
 ღაბარს საუფროსოდ აედოს, ბეჟანს ხელი აღარა ჰქონდეს,
 დავითს დარჩეს. თუ სამებისამ ვერ შეფიცოს, ეს ორი ყმა თა-
 ვის მამულით სამთავ გასაყოფი იყოს, დავითისა, ბეჟანისა და
 ზაზასი, გიორგობისთვის 6, ქქს უღე.

მეფე არ
ჩილ

ქ ამ განაჩენით დავით ამილღაბარის შვილმა ამრუმელა-
 შვილი სამებისა მოფიცრათ მოიყვანა სამჯერ ბეჟანთან და
 ბეჟან აღარ დაფიცა. რათხან ბეჟან აღარ დაფიცა, მამულიცა
 და კაციც ოსიყმე დავითს ამილღაბარის შვილს დარჩა, გიორ-
 გობის 6, ქქს უღე.

მეფე არჩილ

393. ბრძანების წიგნი მეფე თეიმურაზ მეორისა, 23 X 16 სანტ დაწერილია ქალაქდზე მორგვალო მხედრულის ხელით. ნიშნებათ იხმარება ყველა სიტყვის შემდეგ ორ-ორი წერტილი.

1750. ქრისტეშობისთვის 3. ქ. ჩვენი ბრძანება არის, მერმე ხვეისთავი გერმანოზისშვილი ოთარ და ჩვენი მუშრიბი ოთარა გამოგვივხაენია, და როგორც ამას წინათ ბატონის მამის ჩვენისა და სხვას ბატონების დროს ხვეისთავი ყოფილიყოს და ესამართლებინოსთ, ახლაც ყოველს ადგილს საბარათისშვილოში მოვიდნენ და სამართალი ქნან, და რაც საზღაური იყოს ჩვენს სარქარში, მოაბარონ, რომელიც თარხანი იყოს, ხვეისთავის თარხანი არავინ იქნება. რასაც სოფელში არ ასეკმებთ, იმ სოფელს სოფლობრივ გარდავახდევინებთ. ქრისტეშობის გ' ქს უღწ.

უამრ მფდც
ხბლი თეიმურ
ის დმტკიტბლი

394. განჩინების წიგნი ზაზა გოსტაშაბისშვილის დოლოგენის ნაწილზე. ამ განჩინებისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში.

1779, აზნაღის 20. ქ. გოსტაშაბისშვილი ზაზა ჩიოდა: ჩემი წილი ქვემო დოლოგენა ყაფლანისშვილს ზაალს ნასყიდობით უწერია, მე თეთრი არ ამიღია, ჩემი სახელი სიგელში დაწერეს, მაგრამ მე ზაალმა და ყაფლან სხვა წიგნი მომცეს, შენს წილთან კელი არა გავქვსო, და ახლა არც იმ ჩემს წილს მანებებსო. მისის სიმაღლის მეფისათვის მოეხსენებინა და მათს სიმაღლეს საქართველოს მსაჯულთათვის ებრძანათ ამათი სამართალი. ჩვენ მსაჯულთ ვალაპარაკეთ, ზაალს ნასყიდობის სიგელი მოვატანინეთ. ზაზა გოსტაშაბისშვილი გამსყიდველათ ეწერა, მაგრამ ზაზას ერთი სხვა წიგნი ჰქონდა ყაფლანისა და ზაალისაგან მიცემული, ასრე ეწერა: „ესე წიგნი ყაფლან და ზაალმა შენ ჩვენს დედის დის შვილს გოსტაშაბისშვილს ზაზას მოგეცით, ასე რომე დოლოგენა შენის განაყოფების წილი მე ვიყიდე და შენი არ მიყიდა, სიგელი გამოგართვი, ამისთვის რომ შენი განაყოფები ამბობდნენ, თუ შენ არ გაჰყიდი, არც

ჩვენ გავყიდითო, თუ გამოიმეტებ და ვაპყიდი, ფასს მოგცემო. თუ არა და რთნ შენი მამული შენ მოგახმაროსო, იქიური მოურავობაც შენთვის მოგვიციაო, არის ამისი მოწამე ბიძა ჩენი საამ, და ბექედრ იჯდა. მე ელიშერს დამიწერია და მოწამეცა ვარო. ქ[რისტ]ეს შობის აე-ს, ქ[ვ]ს უჯდ. ქ. და ბოლოს სწორედ ზაალის ბექედი იჯდა, რომ კარგად წაიკითხებოდა“. ზაალს ვკითხეთ ამ წიგნისა და ბექედისა, ზაალ ამბობდა: ეს წიგნი არ მახსოვსო და ბექედი ბევრჯელ დავკარგეო, ეგების იპოვეს და დასვესო. ჩვენ საქართველოს მსაჯულთ ესე სამართალი მივეციით: რადგანც საამ და ელიშერ როგორც ყაფლანისა და ზაალის ნათესავნი არიან, იმავე ნათესაობით ზაზანნი არიან, ელიშერ სწერს და საამ ბექედავს, ისინი რად გაერეოდნენ ამისთანა სიცრუეში და ან ელიშერ თავის სულსა და შვილს რად უზამდა ამისთანას უსამართლოსა, სამართლის ძალით ზაზას თავისი წილი ქვემო დღედაგნა დარჩა, რაც თავისის მამის წილია და ვერაფერ მიედავება. აპრილის კ-სა, ქ[ვ]ს უაზ.

ვერ გაირჩევა

ქაიხოსრო

□

მდივანბეგი
თეიმურაზმსაჯულმან
სწორი ესე
ყოც ეს ძეს

სულხან

ქ. ჩვენ მეფე სრულიად საქართველომასა მეორე ირაკლი გამტკიცებთ განჩინებასა ამას, აპრილის კდ-ს, ქ[ვ]ს უაზ ერეკლე.

ქ. მე გოგიათ თუხარელმა იასაული ვიყავ ამ საქმისა მის სიმაღლისა მეფის ბრძანებით და ამ მსაჯულთ ბრძანებით, ზაზას გოსტაშაბიშვილს თავისი წილი მამული დარჩა ლოლოგნას, კელი ავმართე და მივაბარე, მკათათვს ით-ს, ქ[ვ]ს უათ. გოგია.

395. განჩინების წიგნი ზემო წერაქვის შესახებ. ამ წიგნისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1784, ანგრას 8. ქ.: მათს უმაღლესობას ბედნიერს ხელმწიფესთან გოსტაშაბიშვილს ერასტის, უსბაშს ზურაბს და მისს სახლის კაცებს ზემო წერაქვას სოფელზედ ეჩივლათ ციციის შვილის თეიმურაზ მდივანბეგისთვის და ზაზა უსბაშისათვის. ბედნიერს ხელმწიფეს პატრონს მამა ჩვენს ამათი სამართლის გან-

სჯა მათის ძის გიორგისათვის და საქართველოს მსაჯულთ შე-
კრებილებისთვის ებძანა. ჩვენ ბატონის შვილმა უფლის წულ-
მან გიორგიმ საქართველოს მსაჯულნი ჩვენთან დავის წარიბთ,
და ესენი ვალაპარაკეთ. გოსტაშაბიანი ამას ჩივოდნენ: **ზეჲმე
წერაქჲა** ჩვენი სამკვიდრო მამული არისო, არც გასყიდვით არც
მეპატრონის წყრომით არ გამოგვრთმევიო, და ნადირშას დროს
მდივანბეგის თეიმურაზის და¹⁾ სპასალარს რომ ქალი მიგვარეს,
მაშინ ციცის შვილმა ქაიხოსრომ ერთი ბატონის სახასო თეთრი
სოფელი, ერთი ეს ჩვენი სოფელი წერაქვი და ერთი როჭიკა-
შვილის სოფელი დიადარა მაშინ სპარსარალისაგან იშოვნაო,
მერმე თეთრს სოფელზედაც ხელი აიღოო, როჭიკაშვილმაც
თავისი სოფელი გამოართვაო, ჩვენც სანატრელს მეფეს თეი-
მურზთან ფარსადან მდივანბეგს უჩივლეთო, იმან გვიბოძაო
სამართლითაო, მაგრამ წერაქვის გლეხები დაეყიდნაო, სოფელ-
ზე კი ხელი აიღოო და გასყიდული გლეხები სადაოთ დარჩაო,
და განაჩენი იმიტომ ვერ ავიღევეითო. ავის დროს მიზეზით ის
წერაქვის სოფელი ხარაბა იყო და ეს საქმეც ასე დარჩაო.
ჩვენ ამის განაჩენი ან ოქმი გოსტაშაბის შვილებს მოვთხოვეთ,
მაგრამ ამის პასუხს ასე ამბობდენ: ბეჲან იმ ხანად მიიცვა-
ლაო, ჩვენ დაეიფანტენითო, და საქმე ასე დავგრჩაო, და ლა-
პარაკი კი არ გავგიწყვეტიაო, და ამის მოწამეცა ჰყვანდა და
წამოაყენა ერასტიმ გოსტაშაბის შვილმა, რომ თეიმურაზ მდივან-
ბეგს თავისის ნებით შეეძლია და თეთრი ეთხოვნა ფეშქაშსაგი-
თა საიდუმლოთ, ვერ შერიგებულოყენენ. ეს კიდევ უფრო დი-
დი საბუთია, ახლა მდივანბეგს თეიმურაზს და ზაზას ვთხოვეთ
საბუთი, რომ რის გზით გიჭირავსთ ის მამული. ამათ ვერც წი-
გნი მოიტანეს და ვერც საბუთი ამოიღეს, სიტყვით ასე ამბო-
ბდენ, ჩემს ძმებს ეჭირაო და მეც მიჭირავსო. ამასაც ამბობდა
თეიმურაზ მდივანბეგი: ბაადურის შვილებს რომ ჩვენი სახლის კაცი
ამოუწყვეტიაო, რომ გოსტაშაბის შვილები მიჰყოლიანო და
იმის სისხლში მოგვცემიაო, მაგრამ წიგნი არც ამისი ჩნდა, და
ეს სიტყვა მეფის ერეკლეს წიგნმა გაამტყუნა, რომ იმის ბო-

¹⁾ დედანში სწერია; დაა. აღბად ნამდვილში ეწერებოდა; დაა.

ძებულს წიგნში ასე სწერია: თქვენი სამკვიდრო ზემო წერაქვი გოსტაშაბისშვილებო ამ წიგნით გავგვიახლებიაო. მეორე საბუთი მოიტანეს, სვიმონ ბატონიშვილის ჯანიშინობაში ერთი რიგობა სახლის კაცები რომ გაჰყროდნენ, იმათი ბარათები დავთარი ხელთ ეჭირათ, რომ წერაქველი გლეხები გაეყოთ, მერმე განაჩენი მოიტანეს მეფის ეახტანკის დროს, იესე მეფის მდივანბეგობაში, ეს გოსტაშაბისშვილები კიდევ ერთი მეორეს რომ გაჰყრიან, მაშინ წერაქვიც გაუყვიათ, ბარათებიც ხელთ ჰქონდათ, გაყრის დავთარიცა, და პირველ ყიზილბაშობას მალეუჯათი ეძლიათ, ამისი ბარათებიც ხელთ ეჭირათ, და სრულათ ბარათიანთგანაც მუჯალამაც მოიტანეს, რომ ზემო წერაქვი გოსტაშაბისშვილებისა არისო, და სხვისა არავისიაო. ჩვენ სამართალში რაც ამათი წიგნები გავსინჯეთ ეს ზემო წერაქვი სამართლით ამ გოსტაშაბისშვილებს არ გამოერთმევა, ამისთვის რომ ამათი მრავალი წიგნები ჩნდა მეფისაგან ბოძებული, დავთრები, ბარათები და მოწმები, და იმათ სრულობით არა უჩნდა-რა ამის მეტი: დღეისამდი გვჭერია და გვიჭირავსო. დღესამდე ჭერისა თვითონ ესენივე არიან მოწამენი, მძლავრებით სჭერია, დღეს რომ სამართალს ითხოვენ, სამართლით გოსტაშაბიანთ დარჩა ზემო წერაქვი მისის გლეხითა. დიდ ხანს იყო ეს ლაპარაკი, პირითაც მრავალჯერ უთხარით და მოციქულითაც მრავალჯერ ვთხოვეთ საბუთები, მაგრამ ვერა მოიტანეს რა, არა გვაქვსრაო, და ეს პაემანიც მიგვიცია ამ წლის ნავროზამდინ, თუ რომე თეიმურაზ მდივანბეგმა და ან ზაზამ ასეთი წერილით საბუთი მოიტანა რამე, რომ სამართალი შეიწყნარებდეს, სამართალი მიეცემა, თუ ამ პაემამდინ სარწმუნო საბუთი ვერა მოიტანარა, ამ წერაქვის სოფელთან და იმ სოფლის ვლეხთან საქმე აღარ აქვსთ-რა, სამართალი ასე გადასწყდა, ეშიკაღაბაშო თამაზ ორბელიანო, ხელი აუმართე და ამ გოსტაშაბისშვილებს მოაბარე. ჩვენ ასე განვსაჯეთ, და ნება მისის სიმალლისა არის. იანვრის 17, ქვს

უბ.

მეფის ძე გიორგი	მდივანბეგი ნიკოლოზ	მწეკაბ უკ.	მსაჯულმან სწორი ესე ყოს ეს ძეს	სულს ან
--------------------	-----------------------	---------------	--------------------------------------	------------

თავზედ:

ქ ჩვენ ცხებულის მეფის თეიმურაზის ძე ირაკლი მეორე მეფე ქართლისა და კახეთისა და სხვათა ამ განჩინებას ვამტკიცებთ იანვრის 16, ქვს უაბ. თამაზ ორბელიანო ეშიკალათა-შო, ეს ასრე გარიგებინე.

მეფე ირაკლი

აზიანზედ:

ქ ჩვენ ქართლისა და კახეთისა დედოფალი დადიანის ასული დარეჯან ვამტკიცებთ ფებერვლის 17, ქვს უაბ.

დედოფალი დარეჯან

ქ ჩვენ ბატონისშვილი იულონ ამ განაჩენს ვამტკიცებთ იანვრის 16, უაბ.

იულონ

ქ ჩვენ ბატონისშვილი ვახტანგ ამ განაჩენს ვამტკიცებთ იანვრის 16, ქვს უაბ.

ბატონისშვილი ვახტანგ

ქ ჩვენ ბატონისშვილი მირიან ამ განჩინებას ვამტკიცებთ ფებერვლის 18, ქვს უაბ.

ბატონისშვილი მირიან

396.

ნასყიდობის წიგნი ერასტი გოშტაშაბისშვილისა, რომლის პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი, ნიშნებათ იხმარება თითო წერტილი. შესავალი გამოგტოვეთ.

1785, აგვისტოს 7. ქ. ... ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეც მე ზახუნასშვილმა ბარათამ და შვილმა ჩემმა იორამმა თქვენ გოსტაშაბისშვილს უზაშს ერასტის და შვილთა შენტა დავითს და ამილდაბარს, შვილთა და მომავალთა სახლისა შენისათა ყოველთა, ასე რომ დამეჭირა, მოველ და ჩემის ნებაყოფლობით მოგყიდე ჩემი მკვიდრი და ბარათში გამოყოლილი ედფაას ორი საკომლო მატიასშვილის ყაზარას მამული, და საკომბლო მეორე იაკულასშვილის საკომბლო და მამული, რომლისაც ესენი მქონებელნი ყოფილიყვნენ, ანუ ქონდესთ, თავისის სამართლიანის საქმით, მით, გინა ბარით, წყლით, წისქვილით, ქალით, ვენახით გინა ბალით ანუ ბოსტანით, სათიბით გინა უთიბით, ხოდაბუნით გინა კარის მიწით,

რომელიც მამული ჰქონებოდეს, ყუელა ხელშეუალად მოგაციდეთ, ასე რომე ელფის სამი საკომლო მქონდა: ერთი საკომლო ნამანგლეღაღის შვილს მიეყიდე და ორი საკომლო ეს იყო, რომელი შენ მოგაციდე, და გამოგართვი ფასი სრული და უნაკლულო, რომლითაც ჩემი გული შეგჯერდათ, და ჩემი გასამყრელო ბარათიც შენ მოგეცე, არა დარჩა-რა ჩემი შენზედა, არც ერთი იოტის ფასი სადაო და სალაპარაკო, გქონდეს და გიბედნიეროს ღონ, ვითაც სხვათ ალაღს მონასყიდეთ მოხმაროდეს, ღონ ისე თქვენ მოგახმაროსთ, არავინ იყოს მცილე და მოდავე, არა ბატონი, არა ყმა, არა ჩემი მონათესავე, თუ ამაზედ გედაოს ვინმე ან გელაპარაკოს, პირისა და პასუხის გამცემი ჩვენ ბარათა და ჩემი შვილი იორამ ვიყოთ. არის ამისი მოწამე პირველი ღთი, კაცთაგან საამის შვილი ყორისაულ-ბაში ზაალ, აბაშის შვილი ქეშიქი, შამის ნაიბი დაეით დავით, ქავთარის შვილი უზბაში ნიკოლოზ ნიკოლოზ, ნამანგლეღაღის შვილი ყლიჯი-ყორჩი სესია სესია, იოთამის შვილი გოგია, გერმანოზის შვილი მემანდარბაში გოგია გიორგი, საგინა შვილი ბოქოულთ-უხუცეი პაპუა პაპუა, გაბაშვილი ზაზა ზაზა. მე მიქელ დეკანოზს დამიწერია ბარათას ყაბულობით და მოწამეცა ვარ. დაიწერა აგვისტოს 6, ქვს უფ.

ქ. მე ბარათას ამ სიგელის ყაბული მაქვს, ეს ჩემი ხელია და ბეჭედი ბარათა.

პირველი გვერდის აშაზე:

ქ. შუდ სამღვდელო მანგლეღი ნიკოლოზ ამ წერილის მოწამე ვარ ბარათას სიტყვითა ნიკოლოზ.

397. ბძანება მეფე ერეკლე მეორისა ზაზა გოსტაშაბის შვილის წილის ღლოღვნის გასყიდვის შესახებ. ამ ბძანებისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში.

1787, აბრალას 14. ქ. ჩვენი ბოძანება შრის, მერე დღე-ღამეა რაც ზაზა გოსტაშაბის შვილის წილი მისცემია სამართლით, რომ ამათი განჩინება შეეცა დაეშინჯეთ, რომ გარდაწვეტილი ყოფილა, თუ ამან ამ თავის მამულის გასყიდვა მო-

XI—ბიბლიოგრაფია. — ბ. ნი მ. ი. სალარაძე „ჩვენი ახალი თაობა“. ქუთაისი 1897 წ. პ. ჯ. — მსო. 93

XII—ზინაარსი 1897 წლის „მოამზის“ ნომრებისა I

XIII—განცხადებანი.

დამატებები:

XIV—საქართველოს სიძველენი 449—464

„მოამბე“

წელიწადი მეოთხე

გამოდის ყოველ თვის პირველ რიცხვებში

7-10 თაბახი (224-320 გვ.)

ფასი შუახანლისა გაგზავნით:

1 წლით 6 თვით 3 თვით

რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში 10 მან. 6 მან. 4 მან.

საზღვარგარედ 13 მან. 7 მან. 5 მან.

ვისაც წლიური ფასის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან შემოიტანას: პირველად—4 მან., 1 აპრილამდე—3 მ., და 1 სექტემბრამდე —3 მან

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალი „მოამბის“ რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე, № 13.

ქალაქს გარეშე ხელის-მოწერა ადრესის გამაცვლისათვის ათი მაური უნდა წარმოადგინოს

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის ადრესი: **Тифлисъ, Редакція „Моамбе“**

ჟურნალში დასაბეჭდი წერილები და სტატიები რედაქციის სახელობაზე უნდა გამოგზავნოს. მიღებული ხელნაწერები, თუ საჭიროება მოითხოვს, ან შემოკლებულ და ან შესწორებულ იქმნება. ხელნაწერები, რომლებიც არ დაბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის განმავლობაში, — მერამე ველარ მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მოწერა, დაუბეჭდელ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს

ხელ-ნაწერები, რომლებზედაც არავითარი პირობა არ იქმნება აღნიშნული, რედაქციისაგან მიღებულ იქმნებიან როგორც უფასონი

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უეჭველად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შესახებ ჟურნალმა თავისი აზრი წარმოთქვას, მათ ორ-ოლი ეგზემპლარი უნდა გამოგზავნონ რედაქციაში.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვირა-უქმეებს გარდა, პირველ საათიდან სამ საათამდინ ნაშუადღევს.

რედაქცია უმოზრინლესადა სთხოვს ყველა ხელის მოწერით, რომელთაც კი ჟურნალის ნომერი არ მიუვათ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმოუგზავნონ აგრედექციისათვის იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გაეგზავნება.

რედაქტორი
ალექსანდრე ჭეონია

გამომცემელი
ალექსანდრე ჯაბაღანიძე